

गुजरातपुरातत्त्वमन्दिरग्रन्थावली
आचार्यश्रीसिद्धसेनदियाकरप्रणीतं

-प्रकरणम् ।

जैनभेताम्वर-राजगच्छीय-प्रद्युम्नपरिशिष्य-तर्कपञ्चानन-
भीमद्-अभयदेवस्वरिनिर्मितया तत्त्वबोधविधायिन्या
प्याख्यया विभूषितम् ।

तृतीयो विभागः ।
(प्रथमकाण्डान्तः)

गुजरातविद्यापीठप्रतिष्ठितपुरातत्त्वमन्दिरस्येन
संस्कृतसाहित्य-दर्शनशास्त्राध्यापकेन
पं० सुखलालसंघविना
प्राकृतवाङ्मयाध्यापकेन जैनन्याय-प्याकरणतीर्थ-
पं० वेचरदासदोशिना च
पाठान्तर-टिप्पण्यादिभिः परिष्कृत्य संशोधितम् ।

गुजरातपुरातत्त्वमन्दिर
अमदावाद्

વિજ્ઞાપન

ગૂજરાતપુરાતત્ત્વમંદિરની પ્રવંધમમિતિના સંવત્ ૧૯૮૩ ના માગસર મુદ ૯ ના બીજા
ઠરાવ મુજબ આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

ભાદ્રપદ ૧૫ }
સંવત્ ૧૯૮૩ }

પ્રકાશક

પ્રકાશક:—દયામલાલ દ. ભગવતી કામચલાડ મહામાત્ર, ગૂજરાતવિદ્યાપીઠકાર્યાલય,
અમદાવાદ

—૦૦૩૧૭૫—

મુદ્રક:—રામચંદ્ર વેસ્ રોડમે, નિર્ણયસાગર પ્રેસ, નં. ૨૬-૨૮, ફોલમાટ હેન, મુંબઈ

टीका-टिप्पण्युपयुक्तावतरणस्थानानां सङ्केताः ।

अनुयोग०	अनुयोगद्वारमूयम् ।
अभिधानपत्र०	अभिधानपत्रदीपिका (धार्मिकप्रदेशः)
आत्ममी० } आत्ममीमां० }	आत्ममीमांसा ।
तत्त्वार्थटी०	तत्त्वार्थसूचटीका ।
तत्त्वोपप्लवः	
दत्तार्थ० निपुं०	दत्तार्थैकान्तिकसूत्रनिर्मुक्तिः ।
धर्मसं०	धर्मसंग्रहः (संकटः) ।
नयचक्र० वि० को०	नयचक्रम् आत्मदीपा निमित्तप्रेमकोटी ।
नयोप०	नयोपदेशः ।
न्यायप्र० सू०	न्यायप्रवेशमूत्रम् ।
न्यायप्रवेशसू० सू०	न्यायप्रवेशसूत्रमूलिका ।
न्यायवि० } न्यायविस्तृप्तम् }	न्यायविस्तृतमकारणम् ।
न्यायदा० ता० टी० } न्यायवार्तिकता० }	न्यायवार्तिकनाम्नपदीका ।
न्यायपा०	न्यायपाषाणः ।
पञ्चाङ्गिका०	पञ्चाङ्गिकायाः ।
प्रमाणनयत०	प्रमाणनयतत्त्वार्थोक्तान्तराशुचम् ।
प्रपञ्चमसारः	
प्रज्ञान० सं०	प्रज्ञानपदभाष्यम् चन्द्रगीतमितम् ।
पू०	पूतनाष्टकम् ।
बोधिचर्याप० महापाद०	बोधिचर्यापथगा । महापादमितापट्टिकासंकेतः ।
भगवती० } भगवती० सू० } भगवती० टी० }	भगवतीसूचम् टीकासंकेतम् ।
महिमविकायः	
मध्यमचक्र० मध्यप० } आधेराय० प्र० }	मध्यमचक्रिका । मध्यमचक्रिका । मध्यमचक्रिका । मध्यमम्, आधेरायपरीक्षाप्रकरणम् ।
महापादसूत्राङ्गा	
राजपा०	राजवार्तिकम् ।
र०	रघुनाथपञ्चम् ।
रौद्रिकन्याया० भा०	रौद्रिकन्यायाङ्गिका, भाषाः ।
विरोपा० सू० सू०	विरोपावरयच वृहत्तिकाः ।
विरोपाव० भा०	विरोपावरयचभाष्यम् ।
शास्त्रदीपिका पुनः छेद—	शास्त्रदीपिका पुनः छेदप्रकरणम् ।
प्रपूर्णातिहासः	प्रपूर्णातिहासिकाव्याख्यापुनः ।

शिखासमु० परि०
सम्मति० द्वि० का०
सत्तमद्वीति०
सिद्धिनि० टी० नि०

शुद्धनिर्गतः
मुनह्नविलासिनी
सामम्भकलमुद्यव०
गूढ० टी०
कान्तः सू०
होदसि०
होदसिद्धिन्मापरिचारः
अनन्तः

शिखासमुद्यवः परिच्छेदः ।
सम्मतिर्कर्मकरणम् द्वितीयं काण्डम् ।
सत्तमद्वीतिरङ्गिणी ।
सिद्धिनिर्द्यपटीका तिरितप्रेसकोपी गूढरात-
पुण्यत्वमन्दिरसत्का ।

सामम्भकलमुद्यवणना ।
गूढनाहसूत्रम् टीकासहितम् ।
स्यानाहसूत्रम् ।
होदसिद्धिन्मापरिचारः अनन्तरासनप्रणमाला ।

विषयानुक्रमः ।

विषयः	पृष्ठम्	पङ्क्तिः
५ भाषाव्याख्या ।	३१७-३७८	
पर्यायास्तिकैकप्रवृत्तिकानाम् कानुसूत्रादीनां शुद्धाशुद्धभावेन विभजनम् ।	३१७	
कानुसूत्रविषयतया क्षणमज्ञ-विज्ञानमात्र-शून्यपादानामुपशेषः ।	३१८-३७८	
१ क्षणमज्ञवादः ।	३१८-३४९	
पूर्वपक्षः—सूर्येयादिभिः क्षणमज्ञस्य निराकरणम् ।	३१८-३२१	
उत्तरपक्षः—धीज्ञैः क्षणमज्ञस्य स्थापनम् ।	३२१-३४९	
१ कानुसूत्रपदस्य द्वितीयां व्याख्यामाधित्य विज्ञप्तिमात्रवादः ।	३४९-३६६	
पूर्वपक्षः—वास्तव्यवादभिः सौत्रान्तिक-धैमायिकैः विज्ञप्तिमात्रस्य निराकरणम् ।	३४९-३५४	
उत्तरपक्षः—विज्ञानपादिभिर्योगाचारैर्विज्ञप्तिमात्रस्य स्थापनम् ।	३५४-३६६	
२ पुनः कानुसूत्रपदस्य व्याख्यामाधित्य शून्यवादः ।	३६६-३७८	
कानुसूत्र-शब्द-सममिच्छ-पर्यभूनेषु सौत्रान्तिक-धैमायिक- योगाचार-भाष्यमिहानां सम्यक्तातः ।	३७८	
६ भाषाव्याख्या ।	३७९-४०९	
नवविधैकशेषानामपि यथास्यं द्रव्यार्थिक-पर्यायार्थिकरूपनया विभजनम् ।	३७९	
१ नामनिरूपणः ।	३७९	
नाम व्याख्याय तत्र सङ्केतविधि-नक्षिपययोः प्रकरणम् ।	३७९	
मरुदरेद्रव्यार्थिकानुसूत्रादौः शब्दप्रत्यक्षदर्शनस्य पूर्वपक्षतया वर्णनम् ।	३७९	
तस्य च दर्शनस्य पर्यायास्तिकमतेन प्रतिविधानम् ।	३८४	
शब्दार्थयोरेकनित्यमवस्थावादिना नवपक्षं समुद्भूतं मीमांसकरांगत- नित्यसङ्ग्रहपादस्य निराकरणम् ।	३८९	
तिङ्गानिना शब्दस्य नित्यतानित्यवस्थाद्वयमाधित्य यथावयवं द्रव्यार्थिकनिरूपकरूपव्यवस्थापनम् ।	३८९	
१ स्थापनानिरूपणः	३८७	
स्थापनां व्याख्याय मुख्य-प्रतिनिधयोर्भेदाभेदपक्षद्वयेऽपि तस्या द्रव्यार्थिकनिरूपकरूपव्यवस्थापनम् ।	३८७	
२ द्रव्यनिरूपणः ।	३८७	
द्रव्यं व्याख्याय तत्र द्रव्यार्थिकनिरूपणव्यवस्थापनम् ।	३८७	
द्रव्यार्थिकनिरूपणेन भाष्यनिरूपणसंगतस्य क्षणमज्ञस्य विलारेण अनेकधा निराहारः ।	३८७	
द्रव्यनिरूपणविषयस्य द्रव्यस्य आगमोक्तरीत्या स्वरूपवर्णनम् ।	४०५	
४ भाष्यनिरूपणः ।	४०६	
भाष्यं व्याख्याय तत्र पर्यायार्थिकव्यवस्थापनम् ।	४०६	
७ भाषाव्याख्या ।	४०७	
द्रव्य पर्याययोर्मध्योपस्थापितमये निःपक्षतया भिन्नव्यवस्थानिरूपण- व्यवस्थापनम् ।	४०७	
८ भाषाव्याख्या ।	४०८	
द्रव्य पर्याययोर्मध्योपस्थापितमये निःपक्षतया भिन्नव्यवस्थानिरूपण- व्यवस्थापनम् ।	४०८	

દહે દાનુ મળાઈ સારેલ પેદના મંડીપતની લાલ નદુ, ન વાલો મુલ્ય ત્રણ છે. (૧) ૧૦૦૦ સંદો, (૨) ૧૦૦૦૦ ૪ સંદો અને (૩) ૧૦૦૦૦૦૦ ૧૨૫૦૦ સંદો.

(૧) પેદના અને ટીના મળના મંડીપતના કારણે તે પ્રતિબોનો ઉપયોગ મદદનો છે તે પ્રતિબો વચ્ચે પીઝી દે વિવિધ પ્રતિબો આ ટીના મળના મંડીપતનારને વદુ મળત અને મદદવનું મળતુ છે. એ જે વિવિધ પ્રતિબો તે માદવનની છે. દેના વદુ માદવ ત્રણ આશાનું અને સંદો ૬૬ છે. માદવનની વસે પ્રતિબો મુદ્દાવ અને કચિન્ કચિન્ ટિપ્પીનુક છે. આ મુદ્દા અને મુદ્દા માદવનો માદીક સંમિતિનું વગારું છે. કારણ જે તેના નંદો પ્રથમથી લઈ થઈ અનુ-ક્રમે વધત જાય છે. આ વસે પ્રતિબોના પૂર્ણકાળના મંદો તેમાં પદેની ગાથાની છટ્ટી ગાથાની ટીનાના મળના અર્ધાનું મુદ્દાનું પૂર્ણક દેને તે દની પ્રથમ થયા નથી. જો એ વસે પૂર્ણકાળના મંદો વિનાના પંચમોની વધી થોડ પગ અને મળવાઈ રહી ગયા દેને અને ક્યારેક થોડો પગ મળાવે મળી આવશે છો આ વગારાંકાલના મંદોની પેટે તે મંદો વગ મળુદ રહી મળેલ ટીકાને મુદ્દા વગારાંકા મળુદ મળુદ આવશે. જેવલ વાંચની ગાથાની ટીકા પૂરો પગ માદવનો માગ મળશે હોય છો વદાવ વધી માદીક લાલિત અમુદિઓ રહી ન હોય. વગારાંકાને જે પે માગો મળાવે પ્રથમ થયા છે તેમાં મુદ્દા માદવનમાં વગારાંકા પૂર્ણ છે વટને પ્રથમ કાંદની છટ્ટી ગાથાની ટીકાના અર્ધમાગથી હઈ પ્રથમ કાંદ પૂર્ણ અને દ્વિતીય તથા ત્રીતીય કાંદ પગ પૂર્ણ છે. ૫ મુદ્દા માદવનના મુદ્દા ૧૨૫ પાનાં છે. ક્યારેક મુદ્દા માદવન વપર વગારાંકા પગ પૂર્ણ નથી. વટું પ્રથમ વગ મળી અને છેવટું વગ ૧૮૦ મું છે. તેટલા વગારાંકા થોડું કાંદ પગ અપૂર્ણ છે અને થયે પગે થયે વગો મુલ થયાં છે તેમ જ પગે થયે ટીટીઓની છીટીઓ પમાઈ મુંમાઈ મળેલી છે. ૫ વસે માદવનના મુંદર અમરોય, મુદ્દા પાટોય અને મદદવની ટિપ્પીઓય પ્રસ્તુત માગના સંશોધનમાં જે મદદ આવી છે તેને છીંપે વાંચની ગાથાની ટીકામાં રહી મળેલ અમુદિઓની મુદિ જયા ઓછી રાટકે છે. કાગલની અન્ય પ્રતિબોની પેટે આ માદવનની પ્રતિબોની વગ વિશેષ માદિતી ભવિષ્યમાં આવનાની વારના દોષથી મળારે વટાનું જ મુદ્દાવનું વસ થશે કે, આ જે માદવનના સંદોને છીંપે પ્રસ્તુત પ્રીજા માગના સંશોધનને વધારે મદદ મળતું છે અને દેવે પછી પ્રસિદ્ધ થનાર થીજા કાંદનો વોથો માગ અને પ્રીજા કાંદનો વાંચનો માગ વગ આ જે સંદોને છીંપે જ વધારે મદદ પ્રાપ્ત કરશે.

વરનુ જેમ વદુ વપલવ માદવનના રાંદો સમગ્રમાં ઉમેરો કરે છે તેમ પીઝી વાનુ થા૦ અને થા૦ પ્રતિબો થોડો રાટિત માગ સંશોધનકાર્યમાં માલે છે. થા૦ થા૦ વસે પ્રતિબો વધારે-માં વધારે અમુદા છતાં કચિન્ કચિન્ અન્ય વધી પ્રતિબો કરતાં વધારેમાં વધારે મુદ્દા છે. ૫ વસે થમાન પ્રતિબોના વાંચની ગાથાની ટીકાના સંતવાટા અને છટ્ટી ગાથાની ટીકાના આરંભકાઈ પેટલાંક પાનાં વપલવ ન દોષથી વનું સંદિવવનુ રાસ સાલે છે. જો એ જે પ્રતિબોનાં વટલાં પાનાં ક્યારેક વપલવ થાય છો તે તે થાલની અમુદિને અલ્પાને દૂર કરવામાં તેનો કિંમતી ઉપયોગ થઈ શકશે.

(૨) પ્રસ્તુત માગના સંશોધનમાં પાઠાન્તરનું કાર્ય પ્રથમના જે માગો કરતા કાંદક મુદ્દા પટનું થયેલું છે. પ્રથમના જે માગોના સંશોધન વચ્ચે પાઠાન્તરો ત્રીજા પટી તેમાથી પસંદગી કરવાનો અને છોટી દેવાનો ત્રમ સામાન્ય રીતે વદુ સરખો રાસવામાં આવ્યો હતો. ક્યારે પ્રસ્તુત માગમાં ૫ વસે જાળી જોડેને જ વદુ સરખો રાસ્યો નથી પ્રસ્તુત માગના વાંચની ગાથાની ટીકા અમુદિ-વટુલ છે અને છટ્ટી તથા રાસ કરી સાલમી આદિ વધી ગાથાઓની ટીકા વધારે મુદ્દા છે. થાં થાં જાદિલ અમુદિઓ આં આં પ્રતિબોમાથી મલેટા વદન રોટા જગવા

નીચે નોંધ્યા છે—જેથી તે તે સ્થાનોમાં સઘટ્ટી પ્રતિજ્ઞા એક સરસી રીતે કેવી અને કેટલી વિજયવિલશ્રણ રીતે અશુદ્ધ થઈ ગઈ છે તે અભ્યાસીને માલુમ પડે અને અશુદ્ધિની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ છે? તે થયા પછી કેમ વધે છે? તેમ જ ધર્મીયાર શુદ્ધ કરવા જતાં હલદી અશુદ્ધિ કેમ આવે છે? તેમ જ સૂક્ષ્મ જ્ઞાન અશુદ્ધિનો ઇતિહાસ લેખનાર વિદ્વાને પૃથ્વા પાઠાન્તરો ઉપરથી થઈ શકે. તેમ જ કોઈ અભ્યાસીને એ અશુદ્ધ જણાતા વિવિધ પાઠાન્તરો ઉપરથી કાલાન્તરે શુદ્ધ પાઠ કલ્પના પ્રેરણા મળે—આથી હલદું જે ભાગ તદ્દન શુદ્ધ અગર શુદ્ધપ્રાય છે ત્યાં પ્રતિજ્ઞામાંથી મઝી આવે અનેક પાઠાન્તરોમાંથી જે ઉપયોગી લાગ્યાં તે જ ઘડુઘા રાજ્યાં છે અને અન્તર્ગદુ જેવા અનુપયોગી જણાયેલાં પાઠાન્તરો તદ્દન છોટી ઢીંધાં છે.

(૩) પદેલા બે ભાગના સંશોધનમાં ઉપયોગ નહીં કરાવેલ એવા પણ અનેક મંથનો પ્રસ્તુત ભાગના સંશોધનમાં ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. ટીકામાં આવેલ અવતરણોના મૂલ સ્થાન થતાવા પ્રતિપાદ વિષયની અને પાઠની સરસામણી કરવા, ફરિત શુદ્ધ પાઠનો સંવાદ આપવા, એક જ વિષય ભિન્ન ભિન્ન દર્શનના મંથકારો કે એક જ દર્શનના ભિન્ન ભિન્ન સમય માંથી મંથકારો કેવી કેવી રીતે થયે છે તે જણાવવા કોઈ પણ વિષય પરત્વે અભ્યાસીની દૃષ્ટિને વ્યાપક થનાવી તેના અભ્યાસ માર્ગ વધારે સરલ કરવા અને કયા મંથ કે કયા મંથકાર ઉપર કોની કોની કેટકેટલી અસર પડી તેનું વૃથાકરણ કરવાની સરલતા કરી આપવા એમ અનેક દૃષ્ટિથી પ્રેરાર્થ પ્રસ્તુત ભાગના સંશોધન કરાવેલો પ્રત્યુર્મયરાશિનો ઉપયોગ અભ્યાસકો આપોઆપ જોઈ શકશે.

પ્રસ્તુત ભાગના સંશોધનમાં અનેક મંથનો ઉપયોગ કર્યા છતાં પણ એક મહત્ત્વપૂર્ણ મંથનો ઉપયોગ કર્યો ધાકી રહી ગયો છે. ધૌદ્ધમિલ્લુ ધર્મકીર્તિપ્રણીત દેવુવિન્દુના દુર્લભ વિવરણની જીર્ણ તાપત્રની પ્રતિ પ્રાપ્ત થયાનું સૂચન અમે સંમતિના દ્વિતીય ભાગના પ્રારંભિક નિવેદનમાં જ કરી ગયેલા છીએ. પ્રસ્તુત ભાગના સંશોધનમાં એ પ્રતિનો ઉપયોગ કરી શકાયો હોત તો કેટલીક અશુદ્ધિઓ દૂર કરવા થઈ શકતી મદદ મળત પળ પ્રસ્તુત મંથ છપાવવા લાગ્યા પછી તેની ધાંધી શકાય તેવી નરુલ તૈયાર થઈ શકી. તેથી એ વિવરણની સરસામણી અવિષ્કૃત વિશિષ્ટ પરિશિષ્ટ માટે મુલતવી રાખવાની પરજ પડી છે.

આ ભાગની તૈયારીથી માંડી પ્રસિદ્ધિ મુખીમાં ત્યાસ વિચારવિમહાનુભાવો તરફથી જે જે વિવિધ સગવડ મળી છે તેની નીચે નોંધ લઈ અને અમારી કૃતજ્ઞતા પ્રદર્શિત કરીએ છીએ.

રવાતનામા શ્રીમદ્ બ્રહ્મારામજી મહારાજના પૃથ્વર પ્રસિધ્ધ શ્રીમદ્ વિજયચંદ્રમસૂરિ પ્રેરણાથી હાહાર શહેરના શ્રીસંધે કરેલી આર્થિક મદદથી આ કાર્યને લાપક સહકારી કાર્યકર્તા મેલકવામાં અમને અતિઉપયોગી રાહત મળી છે.

પ્રવલંક શ્રીધાન્તિવિજયત્રીના પ્રસિધ્ધ અને અમારા હમેશના સહકારી મુનીલ મુનિશ્રીપુણ્ય વિજયજીએ દૂર રહ્યા રહ્યા પણ સંશોધનકાર્યમાં કરેલી વિવિધ મદદને તીવ્રે અમને અતિશ્રદ્ધા ધનુષ્ટતા પ્રાપ્ત થઈ છે. તે ઉપરાંત ઉપર સૂચવેલ દેવુવિન્દુ વિવરણની તદ્દન જીર્ણ અને ધમાળ સુમાળ્ય અશ્રવણી તથા મુદ્કંડીથી પણ ધાંધી ન શકાય એવી પ્રાચીન ગિરિની તાપત્રની પ્રતિ ઉપરથી થઈ પરિશ્રમ લઈ તેઓશ્રીએ અમારા ઉપયોગ માટે એક મુલાચ્ચ અશ્રવણી સુંદરતમ નકલ કરી આપી છે. જે પુરાવસ્તુમંદિરના પુસ્તકમહમાં તેઓશ્રીના નામ સાથે મૂકવામાં આવી છે.

સુવલ્લાલ

અને

ધેપરદાસ.

संपादकीयं निवेदनम् ।

—

पद्यमहाद्वयं हृदीष्य। संमतेर्विभागो विद्युषो ममशमुपगतयन्तो सेनमात्रमंकुलसिद्धिहेन
विद्युषोऽप्येन भार्यापदेन सन्त्यं समारनोदयिष्य अनुभवामः । प्रस्तुतविभागसंशोधनकर्म वर्षद्वयान्
प्रायेष कारयन् विष्णु मदि तन् गतनं नाङ्कयिष्यन् न वा अन्तरपेक्षिता गच्छताऽपि साधनमप्यसिः
पुराणसन्दिग्धेण हर्षभ विद्याभियमदानुभावेः यथासममनुसादयित्वा नदा प्रस्तुतविभागप्रकाशने
द्वितीयविभागानुवर्तनेष्वैव श्रयेण यथमपि दास्यविधानं नाङ्कयिष्यम् ।

प्रस्तुतविभागसम्बन्ध—तीर्थसंशोधनमन्त्रिणः पविष्ये विधिपुत्रिण्या भद्रं हेतवः। हाष्टीकुम्भ-
मभिर्देवतासंस्थितः । तत्र मूलगाथापरिमितं टीकागतप्रगुह्यं चेति द्वावेव मन्त्रसम्बन्धिनी विषयी
प्रधानतया प्रयुज्यते ।

(१) प्रथमप्रस्तुतविभागादनुष्टुप्प्रकाशितपूर्व विभागद्वये शेषगाथापञ्चाशत्तथा प्रकाशयगा-
नेष्टिगिष् विभागो ह्यष्टमाश्लेषतया प्रथमं काण्डं प्रस्तुतविभाग एव परिपूर्णते । मूलचरैः भीमङ्गि-
रिवापरैरतिरिक्तेषु प्रथमे काण्डे मूलतया, स्वयम्भुवतया, विद्वत्तया च भीमासिता नया एव
टीकाचरैः भीमङ्गिरभयदेवैरतिविस्तारयत्वा दार्शनिकविधिपुत्रवत्पर्याया विद्वद्दीकृता वर्तन्ते । प्रस्तुतवि-
भागप्रकाशनेन च मूलचर-टीकाकारकृतनयमोपरसंक्षिप्तविस्तृतसमग्रमीमांसापरिज्ञानसामग्री मुलभ-
षया समुपनिष्ठते ।

(२) प्रस्तुतविभागमन्त्रिविष्टायो गाथापञ्चाशद्वीकायां पद्यगाष्टीका विस्तृततया पञ्चम्याभ
विस्तृततया विद्यते । पञ्चमगाथाटीका विस्तरेणेकाऽनुष्टुप्प्रकाशित शेषसमन्वाथाटीकासंक्षिप्तोते । एतन्मी-
मृष्टिगमनगाथाटीका तुनिवारविस्तारऽनुष्टुप्प्रकाशिता समासीम् । अत एव सा सर्वत्र गुह्यतया समपद्यत ।
पद्यगाथाटीकायां क्रिद्विद्विधिकाऽप्यनुष्टुप्प्रकाशितपञ्चमगाथाटीकायाः स्वस्वतमेकाऽऽसीम् पञ्चमगाथाटीकायां
तु पादानीं यावन्ती याऽनुष्टुप्प्रकाशिता तादृशी तावती च कथाऽपि टीकादो नाऽवलोकनपथमवतीर्णा ।
यद्यपि द्वितीयविभागसन्निविष्टा द्वितीयगाथाटीकाऽप्यनुष्टुप्प्रकाशिताऽसीम् तथापि तत्त्वसंभेदाहाप-
केन सा सर्वात्मना शुद्धीकृत्य शुद्धयितुमशक्यत । पञ्चमगाथाटीकां शुद्धीकर्तुं तथाविधं किमपि
साधनमद्यथावनाऽलभ्यत ।

द्वितीयगाथाटीकायामिव पञ्चमगाथाटीकायामपि बौद्धवरपयोपरैव पर्या मुदयतामनुभवति ।
यथा द्वितीयगाथाटीकापर्यन्तं बौद्धप्रकरणं संशोधयितुं तत्त्वसंभेदायै तदेव प्रकरणमविकलतया
व्याप्युक्तं तथा पञ्चमगाथाटीकापर्यन्तं बौद्धप्रकरणं—वैभाषिक—योगाचार—माध्यमिकादयस्तुर्विधबौद्ध-
शास्त्रमन्त्रव्यवस्थापिकाः टीकाकारैश्च भूतानुष्ठाना मूलप्रकरणवन्त्या एव तां टीकां समोदयितुं सर्वात्मना
उपयुज्येत, यस्मिन् सम्यपि यत्ने तत्त्वसमग्रतया समस्तटीकाऽविकलतुलनोपयोगिनां केषांचित् बौद्धतत्त्व-
योगात्मकसंशोधनायां वा अन्यशास्त्रात्मिकायां वा यत्नः स्यात् । पञ्चमगाथाटीकायाः सर्वाङ्गीर्णं शुद्धत्वं
अस्माकमशक्यमनुष्ठानमेव परिणामः ।

भीमद्वयदेवसंस्थितः पञ्चमगाथाटीकायां पञ्चमगाथाटीकायां पञ्चमगाथाटीकायां विभागानुवर्तनेन मूलतः च
प्रदर्शयितुम् अत्रानुष्ठान-समन्वितं पञ्चमगाथाटीकायां पञ्चमगाथाटीकायां पञ्चमगाथाटीकायां साक्षात्-नकाशितगाथापद्य-
सम्बन्धितो यान् प्रकाशितः पञ्चमगाथाटीकायां पञ्चमगाथाटीकायां पञ्चमगाथाटीकायां मूलतः पञ्चमगाथाटीकायां
विनोऽपरे मन्त्रा वा यावन्ती तावन्ती पञ्चमगाथाटीकायाः मन्त्रा शुद्धिविधानं यथमपि

[ऋजुसूत्रविषयतया क्षणमङ्ग-विज्ञानमात्र-शून्यत्वादानामुपशेषः]

[१ क्षणमङ्गत्वादः]

[पूर्वपक्षः—स्यैर्यवादिभिः क्षणमङ्गस्य निराकरणम्]

ननु च क्षणक्षयपरिणामसिद्धावेवं घटं युक्तम्, प्रमाणरहितस्य घटसो विपश्चितामनादरणी-
यत्वात् । न च क्षणक्षयावसरे प्रमाणव्यापारः—यतो न तावदध्यक्षं क्षणक्षयितां भाषानामवगच्छत्
प्रतीयते परैरभ्युपगम्यते वा यतः परैरन्त्यक्षणदर्शनामेव प्रत्यक्षतः क्षणिकताया निश्चयः प्रकल्प्यते
श्रान्तिकारणसद्भावाच्च प्राक् । उक्तं च—

“कचित् तदपरिहानं सदृशापरत्समत्वात् ।

श्रान्तेरपदयेत(?)मेदं भाषागोलकमेदयत्” ॥ [] इति ।

१० नाप्यनुमानात् तन्निश्चयः अनुमानस्य लिङ्गबलादुपजायमानत्वात् । सामान्यलक्षणं च तस्य
“पक्षधर्मत्वम् सपक्षे सत्यम् विपक्षे चाऽसत्यमेव निश्चितम्” [] इति परैर्गी-
यते । तत्र पक्षधर्मतानिश्चयः—“प्रत्यक्षतोऽनुमानतो वा” [] इति घटनात्—

यद्यपि प्रमाणद्वयनियन्धनः सिद्धस्तथापि सपक्षे सत्यं सत्त्वादेहेतोर्निश्चेतुमशक्यम् क्षणिकतया
सर्वायां साधयितुमैमिलयित्वात् (पितृत्वात्) सपक्षस्यैवामायात् साध्यस्य तन्मात्रानुबन्धः स्वभाव-

१५ हेतोर्विशेषलक्षणम् क्षणक्षयस्य चाऽनन्त्यक्षत्वात् तत्र सोऽपि नाध्यक्षतो निश्चितः । नाप्यनुमानात्
तन्निश्चयः जनयस्याप्रसङ्गात् । तत्कार्यताऽप्यगमः कार्यहेतोरेषि विशेषलक्षणम् । न च क्षणिकहेतु-
(कयस्तु) कार्यतया किञ्चित् प्रतीयं यस्तु, प्रत्यक्षाऽनुपलम्भसाधनत्वात् तस्याः । न च क्षणिकस्य
किञ्चित् कार्यं सम्भवति । तथाहि—न विनष्टात् कारणात् कार्यजन्म असतोऽजनकरयात् । नाप्यवि-
नष्टात् व्यापारालीढस्य द्वितीयक्षणावस्थितेर्जनकस्य क्षणमङ्गमङ्गप्रसङ्गात् निर्वापादस्य च शश-

२० शून्यदजनकत्वात् कार्य-कारणयोरैककालताप्रसक्तेः । अनुपलम्भेष्टाऽप्राधिकारत्वाऽसम्भवी प्रति-
पेक्षसाधकत्वात् तस्याः क्षणिकतोर्विधिस्यत्र साध्यत्वेनाभिप्रेतः । न चापरो हेतुः सौगतरभ्युपग-
म्यते । नापि प्रत्यक्षानुमानव्यतिरिक्तं प्रमाणान्तरे तदभिप्रायेण विद्यत इति कुतः क्षणिकतानिश्चयः ?
प्रत्यभिज्ञाप्रत्यक्षास्य (क्षाद्य) भावानां स्यैर्यप्रतिपेक्षेः क्षणिकाम्युपगमोऽसंमत एव । न च प्रत्य-
भिज्ञा न प्रमाणम् ।

२५ “तत्र (प्रा)पूर्वार्थविज्ञानं निश्चितं बाधयजितम् ।

अदुष्टकारणारम्भं प्रमाणं लोकसंमतम्” ॥ []

१ ननु ११-भा० हा० वि० । २ कल्पते-वा० वा० वि० । ३ -इयते मे-भा० । ४ “पक्षधर्मत्वम्
सपक्षे सत्यम् विपक्षे चाऽसत्यम्” इति—न्यायप्र० सू० १ पं० १ । “त्रैलोक्यं पुनर्लिङ्गस्य अनुमेये सत्यमेव ॥ ५ ॥

सपक्ष एव सत्यम् ॥ ६ ॥ असपक्षे चाऽसत्यमेव निश्चिनम् ॥ ७ ॥”—न्यायवि० द्विती० पृ० १६-१७ ।

५-ममिलयित्वा-दा० । १-ममिलयित्वा-भा० । १-ममिलयित्वा-वि० सं० । ६ “समाधः सपक्षतानिश्चयि

साध्यधर्मे हेतुः” ॥ १६ ॥—न्यायवि० द्विती० पृ० ११ । ७-क्षणं क्षय-वा० वा० वि० । ८-स्य वा न-वि०

वि० । ९-नापाद्य सो-मा० मा० । १०-क यस्तु प्रत्यक्ष-वा० वा० वि० । ११ तस्य न च वा० वा०

वि० । १२-साधयित्वा-सा० हा० वि० । १३ “विपक्षविज्ञानं च त्रीन्वेव विज्ञानि ॥ ११ ॥ अनुपलम्भः

समाध-कार्यं चेति” ॥ १२ ॥—न्यायवि० द्विती० पृ० ११ । इति घटनात् बोद्धव्यं समाध-कार्याऽनुपलम्भिर्वा

हेतुनयनेन । १४ “विपक्षं सम्यक्ज्ञानम्” ॥ १५ ॥ “प्रत्यक्षमनुमानं च” ॥ १६ ॥ (न्यायवि० प्रप० पृ० ५-६)

रूपेः । १५-पक्षिः वा० वा० वि० । १६-गमो नमो न च मा० मा० । १-गमो न च मा० हा० वि० ।

अत्र “यतोऽप्येवम् एव” इति सुचार ।

१० “न च प्रत्यभिज्ञा न प्रमाणम् ।

“तत्र पूर्वार्थविज्ञानं निश्चितं बाधयजितम् । अदुष्टकारणारम्भं प्रमाणं लोकसंमतम्” ॥

एति प्रत्यक्षमनुमानं—हेतु० टी० हा० वि० पृ० ८० प्र० पं० ४ । नयोप० पृ० १३ द्वि० पं० १३ । १८ प्रमा-

कारणं पृ० ११ पं० ५-६ । सत्कार्यकोशा० पृ० १०३ श्लो० ७३ । प्रमेयक० पृ० १६ द्वि० पं० ११ । “कोप-

कल्पेन-प्रमेयक० पृ० १६ द्वि० द्विप० श्लो० ५३ ।

इति ब्रह्मण्यलक्षणयोगात् । अथैवं च प्रत्यभिज्ञा आत्मेन्द्रियार्थसम्बन्धानुविधानतस्तदन्यप्रत्यक्षयत्
मिदम् । न च स्मृतिपूर्वकत्वात् 'त एवायम्' इत्यनुसन्धाना(न)स्तानस्य प्रत्यक्षत्वमयुक्तमिति वाच्यम्,
तत्त्वप्रयोगजत्वेन स्वरूपव्याप्ताविनोऽप्यक्षप्रत्ययस्य लोके प्रत्यक्षत्वेन प्रसिद्धत्वात् । उक्तं च—

“न हि स्मरणतो यत् प्राक् तत् प्रत्यक्षमितीदृशम्” ॥

“यद्यनं राजकीयं वा लौकिकं नापि विद्यते ।

न चाऽपि स्मरणात् पश्चादिन्द्रियस्य अवर्धनम्” ॥

“पार्यते केनचिदापि तत् तदानीं प्रदुष्यति ।

तेनेन्द्रियार्थसम्बन्धात् प्रागुच्यं नापि यत् स्मृतेः” ॥

“यित्तानं आयते सर्वं प्रत्यक्षमिति गम्यताम्” ।

[न्यो० वा० प्रत्यक्ष० न्यो० २३४-२३५-२३६-२३७]

१०

इति अनेकदेहा-कालाऽवस्थासमन्वितं सामान्यम् इत्यादिकं च यस्तु अस्याः प्रमेयमित्यपूर्वप्रमेय-
सङ्गाथा । तदुच्यम्—

“श्रुतीतमपि शोत्यादि स्मृतिरूपं च यद्यपि ।

तथापि ध्यतिरेकेण पूर्वयोधात् प्रतीयते” ॥

“देहा-कालादिभेदेन तत्रास्त्यवसेतो मितेः ।

यः पूर्वमर्पगतो भाताः (भाताः) स च नाम प्रतीयते” ॥

“इदानींतनप्रस्तित्वं न हि पूर्वेषां भवम्” ।

[न्यो० वा० प्रत्यक्ष० न्यो० २३२-२३३-२३४] इति ।

१५

अन्वेषं मित्राभिप्रायस्तुविषयोनिबन्धा (योऽनुसन्धा) न प्रत्ययः प्राप्तः इत्यत एवेतत् यतो न मिश्रत्वे
न प्रत्यभिज्ञानम् अभिप्रायेऽपि न प्रमेयभेदः । प्रत्यभिज्ञाप्यपदेनोऽप्यस्य भेदाभेदात्मन्यनयमेव २०
द्योतयति यतो नैककालैकप्रमेयगोचराणां भिन्नप्रमातृसम्बन्धिप्रज्ञानानां ‘प्रत्यभिज्ञा’ इति
व्यपदेशः, नापि सर्वथा मित्रेण घट-पटादिषु । न च कालस्यातीन्द्रियायोर्दू मिश्रकालैकप्रमेयप्रत्य-
भिज्ञाने च प्रमेयातिरेक इति वक्तव्यम्, यतो यद्यपि न कश्चित् तत्र प्रमेयातिरेकस्तथापि घटादयः
कदाचिदुपलक्षिताकारा अन्यदाऽनुपलक्ष(व्य)माणाः तदसत्तया सन्देहविषयतामापद्यन्ते तत्त्वमाया-
वेदिकाश्च प्रत्यभिज्ञा तेषां सन्देहविषयतामप्राप्युर्वाणा प्रमाणतामश्नुते यतो न विषयातिरेक ईष्य प्रमा- २५
ण्यनिबन्धनं प्रत्ययानाम् किन्तु सन्देहाऽप्राप्यणमपि सन्दिग्ध्यस्य, यदात्ययितरोपलब्धिस्तानाः पुनः
पुनर्येतत्सन्देहसङ्गाः प्रत्यभिज्ञायन्ते भाषास्तदा सन्देहविच्छेदाधिकफलाभावात् मा भूत् प्रत्यभिज्ञा
प्रमाणम् । नैव च सविकल्पकमेवैकं प्रत्यभिज्ञाज्ञानम् अविकल्पकस्याऽपि एकत्वप्राप्तिः प्रत्यभिज्ञाज्ञा-
नस्य सङ्गात्वात् । तर्थादि—एकप्रमातृसम्बन्धिप्रथमप्रत्ययाऽमिषविषयाकारानुभयतोऽनुसन्ध्यायार्थमा-
हाविकल्पकं ज्ञानमनुभूयत एव एकत्वप्राप्तिश्च ज्ञानं प्रत्यभिज्ञाज्ञानमुच्यते इति शर्णिकमिष्यविकल्पपि ३०

१ “प्रत्यक्षं प्रत्यभिज्ञा अज्ञानम्—अतिरेकानुविधानात् तदन्यप्रत्यक्षवत् । न च स्मरणपूर्वकत्वात् तस्याः प्रत्यक्षता-
भावः इत्येवमयोगजत्वेन स्वरूपव्याप्ताविवेच्य अस्याः प्रत्यक्षत्वमित्योधात्” इत्यादि-प्रमेयक० पृ० १७ दि० पं० ५ ।
२-सन्धानात् ज्ञा-वा० वा० विना । ३-कीयं वा लौकिकं वा विद्य-मा० मा० हा० । ४-कीयं चालौकिकं
वा विद्य-मि० । ५-कीयं चालौकिकं वा विविध-मा० । ६-नीयं वा वैदिकं वाऽपि विद्य-भ्ये० वा० ।
७-पूर्व्यं च-वा० वा० । ८-यान् प्रताय-मा० मा० । ९ “यत्किं-कालादियेदेत”-भ्ये० वा० । १०-सदे
वा० वा० विना । ११-यगतार्थाः वा० वा० । १२ “यः पूर्वमर्पगतोऽन्योऽयं स च नाम प्रतीयते”-भ्ये० वा० । १३-तनु
परीतमपि स्रष्टे इति कथं प्रामाण्यम् । अत आह—“क” इति । तत्सिद्धये वा भूत् प्रामाण्यम् अदृष्टकालान्तररूपमप्या-
पेक्षमेव तु प्रामाण्यम्” इति-भ्ये० वा० पार्व० व्या० पृ० २०३ पं० १६ । १४-यतोऽनुबन्धन-वा० वा० ।
१५-तत य-वा० वा० । १६ यतो न मिश्रत्वेऽपि प्रमेयभेदः वा० वा० विना । १७-यामिष्यकाले
प्र-वा० वा० । १८-विषयातिरेकस्य(स्ये)व सन्देहाप्राप्यतायां प्रामाण्यनिबन्धनत्वात्—नयेर० पृ० १३ दि०
पं० १३ । १९ एवा प्रा-हा० वि० । २०-नयोप० पृ० १४ प्र० पं० ११ । २१-प्रत्यभिज्ञानं वा० वा० ।
२२-या प्र-वा० वा० । २३-कासिष्य-वा० ।

हेन्धनपयसां समासादितविकाराणामवस्थान्तरमेव ध्वंसं मन्यन्ते येऽप्यनुपज्ञानविकाराः प्रदीप-
-युक्त्यादयो ध्वंसमालम्बन्ते तेऽप्यव्ययरूपतामात्मस्वभावातां च विकारमेव ध्वंसमासादयन्ति यथा
नोपलम्भव्यावृत्तिरेयानुपलम्भः परेषां किन्तु वियक्षितोपलम्भान्तरः पर्युदासवृत्त्योपलम्भ एव तथा
साधोतिरेकेणाभावावस्थान्तरेणैतत्पाद् भाव एष(वा)भावः । विदो(विदो)पिकास्तु मन्यन्ते भवन्त्यनपेक्षि-
-तामाधान्तरसंसर्गः प्रच्युतिमात्रमेव प्रध्वंसतामावस्तथापि तत्र हेतुमत्ता न विरोधमनुभवति । ५
तथाहि—

“सं(सन्) बोधगोचरभास्तद्भावे नोपलभ्यते ।

नस्या(नश्यत्) भावः कथं तस्य न नाशः कार्यतामियान्” ॥ [] इति ।

कारणाधीनः पदार्थेषु प्रध्वंस इति तदेतुसन्निधानात् प्रागनामादितविनाशं(श)सङ्गतयो भावा
त्यनुमानादशक्तिर्कृत्यसिद्धेर्न क्षणक्षयिता तेषामभ्युपगन्तुं युक्तेति । १०

[उत्तरपक्षः—बाँदः क्षणमहस्य साधनम्]

अत्र प्रतिविधीयते यदुक्तेम्—‘नाश्वस्ततः क्षणिकतायाम्’ इति, तत्र यथा अर्धशमेव क्षणविश-
-लपतां भावानामवगमयति तथा प्रतिपादितं प्राक् वेदान्तवादिमतनिराकरणं कुर्वन्निः । यदपि
नानुमानतोऽपि तत्तत्सिद्धि(द्धि) सामान्यविशेषलक्षणायोगान् लिङ्गम् इति, तद्वत्प्रवृत्तमेव, यतः
‘सर्वत्र सत्यम्’ इत्यादिना स्वतात्पर्यमिति स्व(वन्ध) एव हेतोर्निमित्ततोऽभिधीयते न ह्यनादितो-
-नर्मात्रम् सर्वत्र-विपक्षयोर्हेतुभावाभावायोः सर्वत्र निश्चयायोगान्—नहि पार्थिव्यंवादी ह्यनादितो-
-योः (॥)सतोऽप्यव्ययनिश्चय इति कृतकत्वादायपि स न स्यात् । तथाहि—बहुलमहदे(ह)परमि-
-तम् । । भावावगमो नियमनिश्चयनामाधान् न
। । शब्दयोः(॥) यतो न हेतुमत्ताः सर्व एव
। । यद्यपिक्ता वा हेतुं विचिन्तयताऽहदयानुगतः २०
ध्येत्भावाव्यभिचारित्वायोगान् । उक्तं च—

“गत्या गत्या च तान् वेदान् पक्षयोर्नोपलभ्यते ।

तदाव्यकारणाभावाद्भवतिस्वगम्यते” ॥ [श्रो० वा० अर्थो० श्रो० ३८] इति ।

यत्र यत्र साधनधर्मस्तत्र तत्र सर्वत्र साध्यधर्मः यत्र च साध्याभावस्तत्र सर्वत्र साधनधर्मस्याप्य-
-भावः इति अशेषपक्षार्थोद्देशेण स्वप्नेतरयोः हेतोः सर्वत्रैव कथापनीय(१) न । अचिदेव तादात्म्य- १५
-तदुत्पत्तिलक्षणस्य च प्रतिबन्धस्यैकसिद्धयि प्रमाणतोऽधिगमोऽव्यय-व्यतिरेकयोर्ध्याया निश्चयः
क्षम्यते तावदात्मना तदात्मनाभावाभावे निरात्म्यप्रसङ्गात् कार्यस्य च स्वकारणमिमाने(न)भावा
भावे भवतो निर्हेतुकत्वप्रसङ्गात् । उक्तं च—

“स्वेभावेऽप्ययिनाभापो आपमानानुमेधिति ।

तद्भावे स्वयं भावस्याभावः स्यात्तद्भेदतः” ॥ [] तथा, १०

१-साधोतिरेकेण भा-वा० वा० विना । २-तथाहि एव भा-वा० वा० । ३-साधोऽनु मन्यन्ते वा०
वा० विना । ४-हेतु म अर्थ-वा० वा० । ५-सर्वत्रोद्य-भा० वा० । सर्वत्रोद्य-भा० वा० । ६-सि० ।
। “एव बोधगोचरभास्तद्भावे नोपलभ्यते । नश्यत् भावः कथं तस्य न नाशः कार्यतामियान्” ॥
तद्भावे “अभिभावे” । तस्य “आभावे”-हेतु० ही० ता० वि० ५० ८४ प्र० पं० १-२ । १ आभावा ५० ८५ ८०
वा० विना । ४-ति कारणाधीन ए-वा० वा० विना । ८-स्वसिद्धिर्न वा० वा० वि० । ९ ५० ११८ ८०
५ । १०-एव सर्वत्र क्षण-भा० । ११-वेदान्तवादिमतनिराकरणं च ५० १८५-१९१ । ११-तु० ११८ पं० १० ।
११-क्षणयो-वा० वा० विना । १४-य एत एव मा० । १-य येतः १४-हा० वि० । १-य येत एव मा० । १-य वा
एव-वा० वा० । १५ ५० ११८ पं० ११ । १६-निमित्ततो-वा० वा० । १७-मात्र एव-वा० वा० वि० ।
१८-मुक्तो-भा० । १९-तथाही वर्तनयोः वा० वा० वि० । २०-न वा एव-वा० । न एव-वा० ।
२१-व्याप्यार-वा० वा० । २२-सर्वत्रोद्य-वि० । २३ भावो अतीतु तावदो य वा० वा० । २४-ता स-
वा० वा० विना । २५-सर्वत्र वि-भा० वा० वि० । २६-मुक्ति-वि० । २७-सर्वत्रोद्य-वा० वा० वि० । २८-सर्वत्र
वा० । २९-सर्वत्र कथापनीये-सर्व-भा० वा० वा० वि० । ३०-आवे भावतो वा० वा० वा० वि० । ३१-तन्
नोपलभ्य हेतु० ही० ता० वि० ५० ५४ प्र० पं० २-३ । ३२-एव ५० ११८ प्र० पं० १ ।

ततो व्यवस्थितं शक्तिरूप-सत्तायोगादात्मन्यान् वशिद् वस्तुनि वर्तमाने सत्त्वे शक्तिरवयुक्त-
श्च यन्ने इति ज्ञात्वा सामान्यलक्षणयोगः ।

सात्त्वं च भाषाणां न सत्तायोगलक्षणम् सामान्यादिष्वभाषायां शब्दातोः शब्दाद्भाषादिष्विति (व्यपि)
भाषादिति स्यात्तत्र । न च शब्दाद्भाषादीनामसत्त्वात् सत्तायोग इति वाच्यम्, इतरेतराध्ययनसत्तेः ।
तथापि—तेषामनवरत्वं सत्तायोगविरहात् तद्विरहभासत्वात् इति स्वकमितरेतराध्ययनम् । अथ
अर्थक्रियासामर्थ्यविरहात् तेषां सत्तायोगः, मन्वेद्यं यद् अर्थक्रियासामर्थ्यमुक्तं सत्तायोगस्तस्यैव
इत्यर्थक्रियासामर्थ्यमेव साधमायातमिति अर्थः सत्तायोगः । अत एव सामान्यादीनामपि स्वकप्रसरत्वं
अर्थक्रियासामर्थ्यात् सिद्धम् 'सत्'प्रत्ययस्य सर्वत्राविरोधात् । न च सामान्यादिषूपचरितः 'सत्'-
प्रत्ययः अरञ्जद्विधित्यान् उपाद्-व्यय-ध्रौव्येन (व्याणां) विरोधात् एकस्मिन् धर्मिष्ययोगात्
'उपाद्-व्यय-ध्रौव्यमुक्तं सत्' [तस्या० अ० ५ सू० २९] इत्येतदपि सत्त्वलक्षणममुक्तम् । अथ
'कथंचिद् उपाद्-व्ययो कथंचिद् ध्रौव्यम्' इत्यमुपगमः, नैतत्, यतो यथोपाद्-व्ययो न तथा
ध्रौव्यम् यथा च ध्रौव्यं न तथा उपाद्-व्ययो इति कथमेकं वस्तु यथोक्तलक्षणमुक्तं भवेत् । अतोऽर्थ-
क्रियासामर्थ्यमेव सत्त्वमशक्तिरूपम् अन्त-धौमपद्यविरोधाद् व्याप्यमानं शक्तिरूपं यथाऽप्यतिष्ठत इति
तद्व्यपत्तां कथमतिशयोक्तेः । तत्र विरोधलक्षणस्याप्ययोर्यः । तस्मात् 'यत् सत् तत् शक्तिरिति, सति
च शब्दादायतनानि' इति शक्तिरूपस्याभिदमनुमानम् । अथ च पञ्चस्य (सु) कृपादिष्वेव सत्तः सत्त्व-
सिद्धिः मनो-धर्मायतनयोः स्वतन्त्रेदतः एकस्यत्रयस्य भाष्यत्वं (१) धर्मायतनस्य संस्काररूपस्य च
विप्रसक्तत्वाभावात् यमुपादि-व्यनीनाम् 'सत्'प्रत्ययस्य च प्रवृत्तिनिमित्तमेव शब्दार्थमेव । परमार्थतोऽपि
शब्दार्थेऽपि न धर्मिण एव हेतुता । परमार्थिकरूपस्यावाच्यत्वाद् विरुद्धावभासिनमेषार्थं इत्यतः
प्रतिपादयन्ति 'शक्तिर'शब्दस्यापि शक्तिर'शक्तिरूपस्योपलब्धिरिति सत्त्वमशक्तिरूपस्य न 'सत्'शब्दार्थता
भिन्नार्थनेति तद्विरुद्धाति न प्रतिपादयन्ति शब्दार्थतां (ता) । अन्यथादिनिर्दिष्टं प्रतिपादयन्ति धर्मप्रमाण-
नियन्धनः । स च तादात्म्यलक्षणः प्रतिपन्धः स्वमापदेतोः प्रमाणनियन्धनः, ननु शक्तिरूपस्य प्रत्य-
क्षेणाऽपि धर्मत्वात् कार्यं तत्तादात्म्यं स्वमापदेतोः प्रत्यक्षप्रमाणतः सिद्धम् । अथ 'हेतुता विनाशो प्रति-
अनपेक्षयात् तद्व्यपनियता यतो भावाः' इत्यनुमानसिद्धं तत्तादात्म्यम्, नैतत्, यतो निर्हेतुक-
त्वेऽपि विनाशस्य यदैव घटादयो भेदादनुमानतः प्रतीयन्ते तदैव तेषामसौ निर्हेतुकः स्यात् सामान्य-
देति कार्यं शक्तिरूपस्यापि विनोपपत्तिः स्वहेतुम्यः तथाऽनेकलक्षणस्यापि विनोपपत्तिः साऽविद्वद्भा, इत्यन्ते हि
विविधशक्त्या सामान्यः । न च यदि कचित् कदाचित् विनोपपत्तिः (तो भवेत्) तदा तत्काल-
रूपपेक्षयाद् अग्न्यापेक्षयाहानिरिति वक्तव्यम्, विनाशहेतुनपेक्षानपेक्षत्वात् अन्यथा द्विती-
येऽपि शक्ते विनाशो न स्यात् तत्कालाद्यपेक्षत्वात् ।

१-ज्ञादिष्वपिनामा-वा० वा० विना । २-सत्त्वं सत्ताशक्तिकात् क-वा० वा० । ३-प्रामेयत वा०
वा० विना । ४-सू० ३१८ पं० १४ । ५-व्ययस्य वा० वा० । ६-भाषात्वा-वा० वा० । ७-नुमितोस्ता-
त्वा-वा० वा० वि० । ८-नुमितास्तत्वा-मा० मा० । ९-सत्ताद्वय आ० वा० वि० । स द्वय वा० वा० ।
१०-मितमेवतः मा० मा० । मितमेवतमेवतः वा० वा० । ११-न सत्त्वधर्म्यतेति त-मा० मा० ।
१२-दातां ग्यया-वा० वा० ।

१३ "यद्वाचं प्रति यदैव हेतुनतरमपेक्षते । तत् तत्र नियतं हेतुं सहेतुम्यस्योदकात्" ॥

"निर्मिद्वधा हि सामग्री सत्तासौत्वात्वे यथा । विनाशं प्रति सर्वेऽपि निरपेक्षं जग्मिनः" ॥

—सत्त्वस्य वा० ३५-३५५ सू० १३२ ।

१३-मादानमनु-मा० वा० वि० । मादानमनु-मा० मा० । १४-मादानाद्देव-त-मा० ।-मादानाद्देव-त-
मा० ।-मादानाद्देव-त-मा० ।-मादानाद्देव-त-मा० । १५-अग्न्यापेक्ष-मा० मा० वा० वि० । अग्न्यापेक्ष-
वा० वा० । १६-दाहेतुनपेक्ष-मा० मा० ।-दाहेतुनपेक्ष-वा० वा० वि० ।

न च क्रम-योगपद्याभ्यां सामर्थ्यलक्षणं सत्त्वं व्याप्तम् क्रमाऽक्रमनिवृत्तौ च नित्यात् सत्त्वं निर्वर्त्तमानं क्षणिकेष्वेवावतिष्ठत इति सत्त्वयुक्तस्य कृतकत्वस्य गमकत्वम्, यतः क्षणिकत्वे सति क्रमाऽक्रमप्रतिपत्तिरसंभव एव । तथाहि—येन ज्ञानक्षणेन तत्पूर्वकं वस्तु प्रतिपन्नं न तेनोत्तर-कालभावि, येन चोत्तरकालसङ्गतं न तेन पूर्वकालालीढमिति कथं क्रमप्रतीतिः । योऽपि पूर्ववस्तु-
 ५ प्रतीत्य(प्रतीत्य)नन्तरमपरस्य ग्राहकः स क्रमग्राही भवेत् तथा च क्षणिकत्वमस्य स्यात् बौद्धस्य च काल एव नास्ति इति कथं तस्य क्रमग्रहः । मित्रकालवस्त्वग्रहा(हि) कालाभावे चानेकवस्तुरूप एव क्रम—(मः) तथा, नित्यस्यापि क्रमकर्तृत्वं न विरुध्यते—यथा च नित्यस्य क्रमकर्तृत्वाद्नेककृप-त्वात्(त्वं) तथा क्षणिकस्यापि स्यात् । अथ क्षणवद् द्वितीये क्षणे नित्यस्याप्यभावो भवेत् कार्या-भावात्, अनुक्रमेतत् । कालाभावाद् भवन्मतेन । भवतु या प्रहस्तयापि कथं क्रमाऽक्रमाभ्यां सत्त्वस्य
 १० व्याप्तिः क्रम-योगपद्यव्यतिरिक्तप्रकारान्तरेणाप्यर्थक्रियासंभवात् न च प्रकारान्तराभावनिश्चयो दृष्टयानुपलम्भात् ततो विशिष्टदेशादवेयामावनिश्चयप्रसक्तः न सर्वत्र सर्वदा र्था । नाप्यदृष्टयानुपल-म्भात् तदा(द)भावनिश्चयः तस्य संदेहहेतुत्वात् । तस्मादित्येषु क्रमाक्रम(मा)योगेऽपि संत्वानिवृत्तौ कथं सत्त्वस्य "क्षणिकमा(कस्यमा)पत्यं प्रमाणतः सिद्धं येनाऽन्यथ-व्यतिरेकनिश्चयो भवेत् । यद्यपि क्रमाक्रमाभ्यां सत्त्वस्य व्याप्तिः प्रकारान्तराभावात् "सिद्धा च(त)थापि क्रमाक्रमायोगो न नित्येषु
 १५ प्रत्यक्षादिना सिद्धः नित्यानामतीन्द्रियत्वात् तदसिद्धौ न तेषु सत्त्वनिवृत्तिसिद्धिसिद्धसिद्धौ च न सत्त्वस्य क्षणिकत्वमावत्यसिद्धिः । किञ्च, सत्त्वात् क्रम-योगपद्यानुमानं स्यात् ताभ्यां तस्य व्याप्त-त्वात् नैतु क्षणिकत्वानुमानम् तत्र क्रमकर्तृत्वासंभवादिति ।

अथ केचित् प्रतिषिद्धयति—'प्रत्यक्षसिद्धि(जे) एव क्रम-योगपद्ये । तथाहि—सहभाषो भाषायां योगपद्यम् क्रमस्तु पूर्वापरमायः, स च क्रमिणामभिन्न एकप्रतिभासश्च तत्प्रतिभासी । अपि-
 २० क्रमिणामासानन्तरमपरस्य प्रतिभासः क्रमप्रतिभासः नत्येकस्यैव अतिप्रसङ्गात्, एवमेतत् किन्तु यदे-कप्रतिभासः न तदा परस्य, तदा तत्प्रतिभासे योगपद्यप्रतिभासप्रसक्तः । तस्मात् क्रमिणोः पूर्वापरत्वा-नाभ्यां ग्रहणे तदभिन्नक्रमोऽपि गृहीत र्थेय, केवलं पूर्वानुभूतपदार्थाऽऽदितसंस्कारप्रतीक्षात् 'इ-मस्मादनन्तरगुणप्रप्तम्' इत्यादिरिक्तेरप्राप्तुमाये क्रमो गृहीत इति व्ययस्याप्यते । प्रेमे(मि)नोपदेष्टेऽपि कार्यक्षिदानुपूर्व्यां "रिक्तेरानुत्पत्तौ क्रमग्रहण्यवस्थापनायोगात् अत एव क्रमिणामेकग्रहेऽपि न
 २५ क्रमग्रहो व्यपस्याप्यते । अपि च, कथं कालाभ्युपगमयादिनोऽपि क्रमग्रहः सर्वकार्याणामेककाल-त्वात् । न च मित्रकालकारणोपाधिक्रमात् कार्यक्रमो युक्तः, कालस्याऽभिप्रायेणाभ्युपगमात् त(नत)-दोणाद् भाषायां क्रमसंज्ञा एव इति । न च पूर्वापरकृत्येत्वात् 'कालः क्रमयान्' इति वक्तव्यम्, यत-स्तस्याऽपि पदपरत्वालोपशः क्रमसंज्ञाऽन्यस्याप्रसक्तिः । अथ स्वरूपेण तस्य क्रमसंज्ञायामिति कार्या-व्यामनि बहुनामग्राह्यानां क्रमो भवेत् अस्माकं तु लौकिकप्रतीत्या 'पूर्वाह' आदिप्रत्ययमिषयो महाभूत-
 ३० विरोधः कालोऽन्येव तन्निर्देशात् क्रमादिप्रतीतिर्युक्तैव । नापि नित्यस्य प्रकारान्तरेण केतुपरवृत्तिः यत एवदेशकार्येऽवस्थापनिक—(१) कारणे हास्यदा प्रकारान्तरेण कारणेऽङ्गीक्रियमाणे यस्मिन् स्वमा-यमेवाद् भेदप्रसक्तिरिति नैकत्वम् पुनः पुनः कार्यकरणे च क्रम एव न प्रकारान्तराभावात् । न च

१-अथमेव तत्पूर्व-मां मां । २-अथमेव तत्पूर्व-मां मां । ३ "न येनपद्यर्थं वस्तु क्रम-योगप-
 ४ त्वं वस्तु न तदे-कप्रतीतिरिति नित्यगमयति" —तत्त्वम् पञ्चि- ५ १४४ वं १५ । ६ काशो मा-
 ७ ४० वं । ८ क्रम तदा ४० वं । ९ क्षणस्यापि कां वा- । १० अथयु वा ४० वा- । ११-प्रसक्तः
 १२-तस्यैव वा ४० वं । १३-प्रसक्तः तत् सर्वत्र सर्वदा वा ४० वं । १४ वाद्युक्त-वा- ४० । १५ त-
 १६-दृष्टयानुपल- ४० वं । १७-सर्वत्राप्रवृत्तिः मां ४० वं । १८-सत्त्वस्याप्रवृत्तिः मां मां । १९ क्षणि-
 २०-काला- ४० वं । २१ मित्रो त मां ४० वं । २२ सिद्धो मि अथापि क्रमाक्रमायो न नित्ये ४० ।
 २३ सिद्धो मि अथापि क्रमाक्रमायो न नित्ये- ४० । २४ मित्रि च ४० वा- ४० । २५ न ४०-
 २६- ४० वं । २७-व्यप- ४० वं । २८-संज्ञा ४० वं । २९-त आ-मां ४० वं । ३० एवं
 ३१- ४० वं । ३२-व्यप- ४० वं । ३३-व्यप- ४० वं । ३४-व्यप- ४० वं । ३५-व्यप- ४० वं । ३६-व्यप- ४० वं ।
 ३७-व्यप- ४० वं । ३८-व्यप- ४० वं । ३९-व्यप- ४० वं । ४०-व्यप- ४० वं । ४१-व्यप- ४० वं । ४२-व्यप- ४० वं ।
 ४३-व्यप- ४० वं । ४४-व्यप- ४० वं । ४५-व्यप- ४० वं । ४६-व्यप- ४० वं । ४७-व्यप- ४० वं । ४८-व्यप- ४० वं ।
 ४९-व्यप- ४० वं । ५०-व्यप- ४० वं । ५१-व्यप- ४० वं । ५२-व्यप- ४० वं । ५३-व्यप- ४० वं । ५४-व्यप- ४० वं ।
 ५५-व्यप- ४० वं । ५६-व्यप- ४० वं । ५७-व्यप- ४० वं । ५८-व्यप- ४० वं । ५९-व्यप- ४० वं । ६०-व्यप- ४० वं ।

प्रकाराण्तरे (रेल) 'नैकदा कार्यं करोति पुनः पुनश्च करोति' इत्येवं कारणमभ्युपगमनान्न
 एतन्नुपपन्नतेः सर्वदाऽकार्गव्यात् । अथ 'एकदा कार्यं करोति' पुनः (नः) पुनश्च न क-
 रकाराण्तरेण कारणमभिमतं नेषापि न यदा (पि यदा) न करोति न तदा (ति तदा)
 लभेय प्रसक्तम् । तस्माद् घटादिः पदार्थोऽर्थविधातारी क्रमाक्रमार्थ्यां प्रत्यक्षसिद्धः ।
 इति ह्येतादृशसिद्धिश्च प्रतीयते एष । तथैककार्यकरणं प्रति यत् सामर्थ्यं तत् त-
 न एवम् न कार्याभावात् सामर्थ्यं तु ततोऽप्यतिरिक्तमेव उत्तरकार्यान्वयाप्येयं ।
 सामर्थ्यभेदेन पदार्थभेदात् कथं न शक्तिः एष क्रमाक्रमयोर्नियमः । शतो यत्र
 क्रमाक्रमप्रतीत्यापि शक्तिरप्यप्रतीतिरेव, य एव शक्तिः क्रमाक्रमयोर्नियमो नित्येऽप्य-
 योगः ततो घटादौ यदेवमित्याद्यं प्रतीतिनियमवेनाप्यपत्तिरिति तन् सत्यविरुद्धमिति क्रम-
 भवामर्थविधातिरेको नित्यस्य सिद्ध उच्यते । यथा च ह्येषु घटादिषु शक्तिरप्यपत्तिरिति
 ह्येवमप्यतिरेकादिति सर्वोपसंहारेण व्याप्तिमयस्य यथा यथा तेषु सर्वं निश्चीयते तथा
 कारणानुमानम् यत्र च कारणानिश्चयस्तत्र सत्त्वाशङ्कया द्वाविधाणां द्विविधं न शक्तिरप्य-
 प्रतीक्ष्यतायमानम् । न च तत्राप्यनुमानवैयर्थ्यं बाधकप्रमाणादेव शक्तिरप्यस्य (स्या) निश्चि-
 ताप्यम् प्राग् एतन्निष्पादिकस्य सत्यनिश्चयमात्रेणैव शरणशायिगते बाधकप्रमाणवैयर्थ्यात्
 ह्याद् व्यावृत्तादेन शक्तिरप्यप्यपत्तिरिति सत्यस्य सर्वत्राप्यप्य तत्रैव सत्त्वात् शक्तिरप्यनुमाप-
 यानिष्पादकादेव प्रमाणा (णात्) शरणशयस्य सर्वत्र निश्चितत्वाद् अनुमानोपधानमेव न स्यात् ।

कृतकार्यस्य शक्तिरप्येव सत्त्वादात्म्य (स्यं) प्रमाणनिश्चितमिति कथं भाग्यपपत्तिरेकनि-
 श्चयविशेषादिरेकस्याऽपि कृतकार्यादेः शरणपरिणामे सत्ये मानैकात्मिकतायाम् यतस्तस्य
 य एव स्वमायो द्वितीयेऽपि शने स एव येत् तदा प्रथमशरणवद्भूत्या भयनमेव प्रसक्तमि-
 त्यम् । अथ प्रथमशने जन्मैव तस्य न स्थितिः द्वितीये स्थितिरेव न जन्म एवमपि शक्ति-
 र्जन्म-जन्मिनोः स्थिति-स्थितिसमोदयमेदात् । न च द्वितीयेऽपि शने जन्मव्यतिरेके-
 पुनरा । अथ तस्मादपि जन्म सति न तदा स्थितिर्द्वितीयादिशरणभावितात् तस्याः एव
 शनेष्वपि सर्वदोषातिरेक्य न स्थितिरिति शरणशयित्वमेव उत्पत्तिश्च हेतुहेतुतैत्ति तत्रैव
 स्थितौ तस्मात् कृतकार्यस्याशक्तिरप्यप्यपत्तिरित्याप्तानैकात्मिकतायामिति सत्यानन्तर्भूतस्या-
 कृत्यस्य व्याप्तिः प्रमाणनिश्चितेत्यत्राप्यप्य-व्यतिरेकनिश्चयः ।

एते तु शरणलक्षणस्य हेतोस्तादात्म्यस्वरूपः प्रतिपन्नो विपर्यये बाधकप्रमाणनियम-
 यणयन्ति । यत्र क्रम-योगपचयोमो न तस्य क्वचित् सामर्थ्यम् अस्ति चाऽशक्तिकेषु स वि-
 सामर्थ्यविरुद्धलक्षणैरत्यसिद्धौ ततो निवृत्तौ सत्यमर्थत्रियासामर्थ्यलक्षणं शक्तिरप्येव्याऽप्य-
 सत्यस्य शक्तिरप्यभ्युपगम्यतासिद्धिः अनेन हि बाधकेन प्रमाणेन सर्वविशेषोपसंहार्य (स-
 र्वस्यं) शक्तिरप्यप्यपत्त्येव । न च विरुद्धातिरेकस्य समवधानमिति ततो विरुद्धानैकान्ति-
 मादाहूनीये । अथ कथमर्थत्रियासामर्थ्यनिवृत्तिः (चिः) क्रम-योगपचनिवृत्तिनिमित्ता तयं

- १-काराणांतरे वा० वा० । २-इयं करोति पुनः पुनः कारणमभ्यु-वा० वा० । ३-
 न क-वा० वा० हा० वि० । ४-ति पुनः क-आ० मा० । ५-जन्मसि-वा० वा० मिना । ६-तदापि
 मिना । ७-दा य-आ० हा० वि० । ८-दा न करोति तदा यस्तु-वा० वा० । ९-दार्थमेव त् क-आ०
 वि० । १०-दार्थयत् क-आ० । ११-य तयो-वा० वा० । १२-दिश्यति क्ष-वा० वा० । १३-स-
 वा० वा० । १४-सिद्धय-वा० वा० । १५-यस्यो मा० वा० । १६-न्यथाय-वा० वा० मिना ।
 १७-वा० वा० । १८-अपि सत् स्थितमसत् स-आ० वा० । १९-अपि सत् स्थितमसत् सत्य-आ०
 २०-यथा वा० हा० वि० । २१-कृत्यस्या वा० । २२-कथय वा० वा० । २३-ति शयित्य-
 २४-कथं न स्थिते ते तस्या-वा० वा० । २५-कथं स्थितौ मा० मा० । २६-सत्तेति वा०
 २७-सत्यो सिद्धो ततो वा० वा० । २८-सर्वं वि-आ० । २९-धर्मय-मा० मा० ।
 ३०-यं न

॥ यामेवोक्तं तद् दानेकामैतदनेकैः यतः 'य कारणमेव कार्यं भवति' इत्येवमसिद्धादिभिरभ्युपेयते
 देवानेकपरिचारेनेककृत्यान् कार्यं व्याप्यनेकत्वमिति (सिः) किन्तु वैयुक्त्यै सात्त्विक्यमेव किञ्चिन्
 प्रादुर्भूयति तन्नाम एव भाषायां तात्पर्यमुच्यते इति नानेकताप्रसङ्गः । ईदृशेभ्यस्मिन् रूपं जनकं
 गान् तद् तर्पकमित्यादि भाषायां तात्पर्यजनकभावस्यापि विशेषात्तरधिकत्वा(ला)दपि ततः
 दायोदयप्रसङ्गः अन्यथापि(स्यराधि)पायपि तस्य विशेषाभावात् तदवस्थापामपि यान् जन्यते-
 शतो यद्वैष्णवाऽमायावृत्तिर्भाषि यद् दृष्टं तन् कार्यम् न एव च विशेषात्तरस्य जनका इति कुतोऽने-
 कत्वम् ! अथ शारंगीमाधित्वेन च कारणमेवात् कार्यमेवः स्यादित्युच्यते, तदप्यसंभवं । सामग्रीमेवे
 कार्यमेवेदेषात् कार्यं व्याप्यनेकत्वमप्रीजनितशानेकत्वात् तद्वैलक्षण्ये च तैसापि विवक्षणात्वात् ।
 तस्मात् न तत्सादृश्यस्य दैतोर्नेकान्तिकता । नापि विशेषैलक्षणविरहः प्रमाणनिश्चितस्य तन्मा-
 त्वावृत्तस्य स्वभाषादेनैलक्षणस्य सङ्गात्वात् ।

[illegible]

१ नया-वि० । १-सत्यन्ते हा० वि० । १-दसादिरस्यु-वा० वा० । २ प्राप्ति वा० वा० । प्राप्ति
आ० । २-चिन् सखत्पु-भा० । चिन् सखत्पु-वा० वा० । ३ यदि तु तेयमि-आ० । यदि तु येमि-
हा० वि० । ४ दास्ये-वा० वा० । ५ द्ये प्र-वा० वा० वि० । ६ नयति वा० वा० । ७ यद्वाया-
भायात्याविधा-आ० । यद्वायाभायात्याविधा-वि० । यद्वावानुविधा-वा० वा० । ८ भमीनाधिरा न
आ० वि० । ९-स न स्वा-वा० वा० । १० तस्यानेकवान् व (न) सता(न) लभ-वा० वा० ।
११ तत्र सत्ता-वि० । १२-पणल-वा० वा० । १३-पु० ३१८ प० १३ । १४-क्षणं स्व्यन्ते वा० वा० ।
१५ तत्र भयमनु-वा० वा० । १६-मानानि नया-वा० वा० वि० । १७ क्षमिष्ये-वा० वा० । १८-पार्थ-
सिनां चक्षु-आ० हा० वि० । १९-ण्यसिनां चक्षु-आ० वा० । २०-वाद्गु का न वा० वा० । २१ पु० ३१८
प० १८ । २२ यद्वा वि वा० वा० । २३-पु० ३१८ प० १८ । २४-प्रतीक्षायाद्दोषो दोषो वायना वा०
वा० । प्रतीक्षाया द्वाद्दोषो वायना वि० । २५-प्रतिमेव आ० वि० । प्रतिमेव का-वा० । २६-रणा
प्र-वा० वा० । २७-यसंते हा० । २८-य ति ज-वा० वा० । २९-धर्माध्यायमेवं वा० वि० । ३०-या
नोपरपपत्ति-(नोपरपत्ति) वा० वा० । ३१-धा द्यापामन्तरेणापि आ० हा० वि० वि० । ३२-धा वृत्त
प-वा० वा० । ३३-स्यापि भन्त-आ० वि० । ३४-एवं आ० हा० वि० । ३५-दासे च वा० वा० वि० ।

हेतुस्य पक्षे तथाविधाः समुत्पन्नाः स्वसन्निधिमात्रैव (मात्रेणैव) कार्यं नियतं (च) न्ययति (यन्तीति) कुतः
क्षणभङ्गमङ्गमसङ्गः ? न चानघात् कारणादुपजायमाने कार्ये (?) कारणमायसम्भवात् तदभावश्चास्तः

यस्मात् प्रथमे क्षणे कारणसत्ता द्वितीये तद्विनाशः ततः कार्योत्पत्तिः तदनन्तरं भाव इति । ततो
यपेय कारणविनाशस्तत्सत्तापूर्वको न नष्टाद् भवति तथा तत्समानकालं कार्यं कार्यं (रुण) सत्तान-
न्तर्यामिणदुपजायते । अथ कारणसत्तापूर्वकत्वाद् विनाशो हेतुमां (मान्) प्रसजति, न; नीरुपत्वाद्
तस्य तस्य हेतुव्यापारमावात् । तथाहि—स एव हेतुव्यापारेण क्रियते यस्य कृतस्य किञ्चिद् रूपं
१० पलभ्येत विनाशस्तु ना (नी) रूपं इति न तस्य किञ्चित् कर्तव्यम् । दृष्टान्तत्वेन तु विनाशस्योपन्यासो
व्यवधायककालासम्भयप्रदर्शनार्थः ततो द्वितीये क्षण (ने) कारणं नष्टं कार्यं चोपजाय (त) मिति
कुतस्तयोः सहभावप्रसक्तिः ? तदुक्तम्—

“अनघाज्जायते कार्यं हेतुध्यान्येऽपि तत्क्षणम् ।

क्षणिकत्वात् स्वभावेन तेन नास्ति सहस्यतिः ॥” [

] इति ।

१५ अत्रैव च अध्ययेना (अध्ययनाऽ) विद्वक्कणोद्घोतकपादिभिर्बुद्धकम्—“यदि तुलान्तयोर्नामोभा-

१ एवं हा० वि० । २ समुत्पन्नः सुसन्निधिमात्रैव वा० वा० । ३-यती कुतः पक्ष क्षण-वि० ।
४ कार्यं स्वकारणेनैककालत्वमनन्तर्यनियमा यदि हि कार्यकारणयोः सहितोत्पत्तिर्भवेत् तदास्याद्वयो
योगपरं च नास्ति सहभाविनोः कार्यकारणमायसंभवात् तदभावमायश्चास्तः वा० वा० । ५-प्रथमे
सूत्रतः स्यादुप-वा० वा० । ६ कार्यकारणभावः कारणभावः कारणसत्ता-मा० मा० । ७-णसत्ता-
नान्तरं वा० वा० । ८-त्पादे न-वा० वा० । ९-काल कार्यं वा० वा० मा० विना । १०-रसत्तान-मा० ।
-रसत्तान-हा० । १-रसत्तासत्त कार्या नष्टा-वा० वा० । ११-नाशो घेतु-वा० वा० । १२-स्य सूत्र वा०
वा० विना । १३-त्र हेतुव्यापार भावा-भा० । १-त्र हेतुव्यापारभावा-मा० मा० । १४-तुद्वयो-वा० वा०
विना । १५-पनुप-भा० वि० विना । १६-रूपं ह-वा० वा० । १७ नष्ट का-मा० मा० । १८-जायत-
मा० वा० विना । १९-नष्ट जाय-भा० । १-नष्ट जाय-वा० वा० । २०-ज्ञान्येति त-वा० वा० । २१-त्र
च अध्ययनेनाविरुद्ध-भा० हा० वि० । १-त्र च अध्ययनेनाविरुद्ध-मा० मा० । “उद्घोतकपाध्ययनप्रवृत्तिः ।”
“इति अध्ययनारिमतं निरस्तम् ॥”—सम्पत्तिः दि० का० प्र० ग० टीका । “इत्यध्ययनाऽविद्वक्कणोद्घोतकपादीनाम्”—
शास्त्रताः स्वादाहृ० पृ० १२२ प्र० पं० १ ।

“तत्र विद्वक्कणोपाणि विनाशस्य हेतुमत्त्वसाधने प्रमाणाणि निर्दिष्टिषुप्राह—

ननु नैव विनाशोऽयं सत्ताकालेऽस्ति वस्तुनः । न पूर्वं न पश्चात् पश्चात् वस्तुनोऽनन्तरं त्वसौ ॥

एवं च हेतुमानेन सुखे नियतकालतः । कादाचित्कत्वयोगो हि निरपेक्षे निराहतः ॥

वस्तुनन्तरभावाच्च हेतुमानेन सुगमते । अभूत्वा भावतथापि यथैवाव्ययणो मगः ॥”

तत्त्वसं० पत्रि० पृ० १३६ पं० ७ तथा तत्त्वसं० का० ३६७-३६९ पृ० ११६ ।

“उद्घोतकपाद्ययनस्य बुद्धिमाह—

अहेतुवस्तुनः विनाशमयत्वं ब्रह्मवस्तुनारिवत् । अथवाऽऽध्यातवशित्वो न प्रकारान्तरं यतः ॥

अपराधे सर्वमात्रानां निरालम्बं स्वादाहृततः । सर्वसंस्कारनाशित्वप्रत्ययधाऽनिमित्ततः ॥

निरावेष्टेऽपि सदृशानां विनाशेनाऽविरोधतः । अत्रात्मन च नाशोक्तिर्नैव सुखस्तुपातिनी” ॥

तत्त्वसं० पत्रि० पृ० १३६ पं० २० तथा तत्त्वसं० का० ३७०-३७३ पृ० ११६-११७ ।

२२ तुलान्तयो-भा० विना । “इति विद्वक् कार्यकारणभावः क्षणिकेऽपि नामोन्मादयोरेककालत्वात् तुलान्तयो-

रश्मरश्मन्मनसि चैव अथ मन्त्रस्य कार्यकारणभावः क्षणिकेऽपि संबन्धनीति कारणविनाशासामर्थ्यं कार्यमनस्य
यदा कार्यं क्रियते तदा कार्यमुत्पन्नं विनश्यत् कारणमस्ति कारणविनाशेन अभिज्ञात्वात् । कार्योपादः यथा तुलान्तयो-
र्नाशोक्तमिति”—न्यायक० पृ० ६०० पं० १६-२१ ।

“न हि तदर्थेऽपि कार्यकारणभावः श्रवणस्य समामयवत्त्वम्

अत्रेवाहं मयं वदन् नमोऽज्ञातो तुलान्तयो” —अष्टाद० पृ० १०० पं० १३ ।

“तुलान्तयोः समानां तुल्यत्वमनुमानेन विना तुलान्तयोर्नामोक्तमवत् इति च न तर्हि तल्लयोः तदर्थेऽपि
अस्ति”—सूत्र० टी० भा० १३-१४-१५-१६-१७-१८ ।

“तदर्थेऽपि समानां तुल्यत्वमनुमानेन विना तुलान्तयोर्नामोक्तमवत् इति च न तर्हि तल्लयोः तदर्थेऽपि
अस्ति”—प्रथमप० पृ० १०६ प्र० पं० १४ ।

मन्त्राकार्योत्पत्तिनात् एष कारणविनाशस्तत्र कार्यकारणभावो न भवेत् यत् । [१] कारणस्य विनाशः कारणोत्पाद एव नाशः । [२] इति ध्वन्यात् एषं च कारणेन सह कार्यमुत्पन्नमिति प्राप्तम् । यदि च स एव नाशः प्रथमेऽपि क्षणे न सत्ता भावस्य स्यात् विनाशात् तदेव लोके न भावनिवृत्तिर्दिनात् । प्रतीयः न भाव एव, सर्वकालं च विनाशस्तन्मयात् सर्वदा भावस्य सत्त्वं स्यात् । तथा कारणोत्पादात् कारणविनाशो भिन्नस्तदा कृत्तव्यत्वाभावात्त्वमित्यस्य न भवेत् । [३] अतिरिक्ते च नाशे समुत्पत्ते न भावस्य निवृत्तिरिति कथं शनिकृत्यम्" [४] इति, तत्तिरिक्तम् । यतो द्विविधो विनाशः—सांख्ययुक्तः तत्त्विकश्च । भावनिवृत्तिरूपः प्रथमः, भावरूपश्च द्वितीयः । ततोऽप्युक्तं भावः कार्यं करोति, कार्यकाले च कारणनिवृत्तिरूपो विनाशो लोकाप्रतीत एव, भावं भावस्यभावं इत्यने, नापि कारणोत्पादादभिधो वा मीर्यतयात् । भेदाभेदप्रतिषेध एव वेदलक्ष्येन विद्यते । उक्तं च—

१०

"भावे होक्तव्यं विवरणः स्याद्विषयैर्यस्तु(स्य)नुरोध(धतः) ।" [५] इति न अतिरिक्ते नाशे जीते क्षणरूपस्य भावस्यानिवृत्तिरित्युक्तम् । यतश्च द्वितीयक्षणोत्पत्तिनात् एव प्रथमक्षणनिवृत्तिः तैत्तिरीयस्याधी भावो 'विनाश' शब्देनोच्यते, अयं च भावरूपत्वात् साधनत्वभावे एव विनाशः कार्योत्पत्तिकाले यं नियत इति कौटिल्यभिन्नकालभावी । न च सर्वकालमस्य सत्तायः भावस्यासत्तयात्, यद् वा विनश्यतोऽयं भावः 'विनाशोऽस्य' इति द्वाभ्यां, धर्म-प-१५ भेदात्तत्वात् अविनाशित्वात्पूर्वैर्यैकस्य भावस्य भेदान्तरप्रतिषेधाभ्यामभिधानाद् भाव एव नाश उच्यते इति । यत् पुनरिदमभिहितम् 'विधिरूपेण शनिकृताऽत्र साधयितुं प्रस्तुतेति प्रतिषेधसाधिकाया अनुपलब्धिरिहागधिकार इति, तत् लिङ्गव्यापारविषयानभिज्ञा(ज्ञ)ताख्यापनम् । यतो न लिङ्गं विधिमुखेन किञ्चित् प्रयत्नते सर्वस्य समारोपस्यष्टेदस्ताधकारेणैव व्यापारादिति कार्य-सम्भावदेवोरपि नानुपलब्धिरुपपत्ताव्यतिशयः तेन परमार्थतः अनुपलब्धिरप्येको हेतुरिति २० सुगतसुताद्युपगतः (मः) ।

१ एव एव नाशः का० का० । एव च नाशः वि० । २ प्राप्त यदि च भाव एव नाशः का० विना । ३-युक्तिविना-भा० विना । ४ प्रतीतो भाव-का० का० विना । ५-स्य सत्यं भा० मा० ।-स्य सत्य स्या-भा० हा० वि० ।

६ "तत्र कालं नाशं परे पूर्वमुच्यते । हि क्षणव्यतिपत्तिर्मात्रं नाशेव लोकोत्तम् ॥
अथ भावस्य स्य निवृत्तिर्व्यवहृत्याम् । पूर्वपूर्व(यै)नुरोधे हि नैव किञ्चित् विवक्ष्यते ॥
द्विविधो हि विनाशो विधेः प्रतिषेधलक्षः १००००० ब्रह्म भावस्य भावप्रवृत्तिक्षणप्रवृत्तिवारताया विवर्तनं विनाश इति"—तत्त्व-का० ३४३-३४४ तथा तत्त्व-पञ्चिका ४० १३४ पं० ३३ ।

"अयं भाव-विधिरिति विनाशः सांख्ययुक्तः तत्त्विकश्च । साधो भावनिवृत्तिरूपः । द्वितीयश्च भावरूपः । तत्र कार्यकाले कारणविनिवृत्त्ये भावमेव नाशमवस्थाने । यस्तु त्वत्त्वात्तत्त्वत्त्वात् एव । एतेन 'कार्योत्पत्तिकाल एव कारणविनाशादनुपगमे कारणोत्पादसत्तात् तस्य सहभावेन कार्यकारणभावस्यवस्थोत्पत्तिहेतु कारणोत्पादात् कारण-विनाशस्य भिन्नत्वाद्युपगमे च कृत्तव्यत्वाभावात्त्वमित्यस्य न भवेत्, अतिरिक्ते च नाशे समुत्पत्ते न भावस्य निवृत्तिः इति कथं शनिकृत्यम्"—शास्त्र-का० स्यादादृक्-पृ० १२१ दि० पं० १-पृ० १२२ प्र० पं० १ । ७ तत्त्विक-पद्य-का० का० विना । ८-धर्म भा-का० का० विना । ९ भावः भावरूप इति ततोऽप्युक्तं भावः का० का० । १०-यस्य भाव इ-का० का० । ११ भावः हो-का० का० । ओष्ठोऽयं पूर्ववर्तिरुच्यते । तथाहि—

"एतेनैतत् प्रतिषिद्धं यत्तुं न्यायमानिना—न तत्र किञ्चित् भवति न भवेत् केवलम्" ॥ ३२ ॥

"भावे होय विवरणः स्यात् विधेर्वैतनुरोधतः । न भावो भवतीत्युक्त्यभावे भवतीत्यपि" ॥ ३३ ॥

—शास्त्र-का० हा० ४ पृ० १२४ ।

"न्यायमानिना तत्त्वव्यतिरेकेन पूर्ववर्तिना"—शास्त्र-का० स्यादादृक्-पृ० १२४ दि० पं० ५ ।

"न तस्य किञ्चित् भवति न भवेत् केवलम्"—भास्वमीमां० पं० ३ ओ० ५३ अट्टा-पृ० २० पं० १० । अट्टा-पृ० २० पं० ११ । ११-आयतेऽस्य-का० का० । १२ द्वितीयक्षणोत्पत्तिलेनैकक्षणनिवृत्ति-उभावोपिनाशशब्देनोच्यते का० का० । १३ च निवेत्त-का० का० । १४ कार्यं मि-का० का० । १५ भाव-वि-का० । १७-सत्य विवरण का० का० विना । १८ पृ० १३८ पं० १० । १९-न लिङ्गं विधिमुखेन भा० मा० का० । न लिङ्गं वि० मुखेन का० का० ।
४१ स० ४०

अगद्वतम् ॥ तथा तु निष्कार्या अनाप्यवगाथो बुद्धकारणा(न)प्रमथयेत्(नऽ)प्रमाणं तथा प्रति-
 शप्तिशरारम्भु सादृशापरोपगमादिविप्रलम्भे तोदगजायमानं प्रत्यभिज्ञानं (६) बुद्धकारणारम्भ्यादेव-
 (पाऽ)प्रमाणम् । न च प्रत्यभिज्ञानमेव इत्यप्ययम् तस्यैव इत्यवस्थाप्य(यद्) बुद्धकारणारम्भ(स्थाय)-
 मान्तो निष्ठाप(निष्ठाप)यति, इतरेतराभ्यवयवसंज्ञा—अबुद्धकारणारम्भ्यात् स्वविषयव्यवस्थाप-
 यम् ततश्चाबुद्धकारणारम्भ्यमिति ह्यथा । ननु पुनरुक्तितेजसादिषु चैकत्वाभावेऽप्यस्य दर्शनात् ५
 बुद्धः सान्निध्यव्यवस्थापकत्वम् । नैव (य) केनादिप्रत्यभिज्ञानस्याभ्यासायां दोषः अर्थाया(या)पि
 निष्ठापक(१)यन्त्रेण इत्यविचारोद्भाऽनिरूपितः । न च यो जनिष्य प्रपद्यते 'नैतदेवम्' इति न मिथ्या-
 मयः यजोपत्तादिप्रत्यभिज्ञानं तु देहास्तरादी न विषयैतीत्यवितथम् अनुमानस्यापि विषय-
 कण्ठपापकम् प्रतिपादितं ग्यात् । तत्र अबुद्धकारणारम्भ्यामप्यत्र सम्यगिति । अर्थकिंवापीर्दि(पीर्दि)
 र्देहः प्रमाणमप्येते न इत्यनिरूपयेत्पथिर्देहापनविषयं प्रमाणमित्युपपन्नमयम् । न च प्रत्य-१०
 भिज्ञानविषयेण भेदमनुभवनाऽर्थक्रिया काचित् साध्यत इति तैमिरिकज्ञानपदपूर्वमर्थक्रिया(१)
 अत्राने सामान्यापचितरूपि नै प्रमाणमिति प्रमाणलक्षणाभावात् प्रत्यभिज्ञाप्रमाणा(१)मात्रमर्थ-
 ताता निवेदार्थेन प्रत्यभिज्ञानजनकमिमनेनेन्द्रियाणां त्रप्रयोगातिरेकस्तद्व्यपत्तापकप्रमाणानेवा-
 (यान्) । भावे वा तत्र दय तद्विषयेः स्वर्गो प्रत्यभिज्ञा । न च साधोक्तापरोप्येतेत् सप्रमाणम् ।
 अर्थक्रियाज्ञानात् तेषां तथाभावेति हे । न च बहिरर्थभावेऽप्यर्थक्रियाज्ञानसा भावात् तत्तथाप-१५
 तिरिति, ह्यस्या(व्य)पेक्ष(ता)परिग्रहज्ञान् तद्वतिरेकेणापत्त्यर्थव्यवस्थापकसाभावात् । न धैकत्वे
 र्थायादुक्तं प्रमाणं किञ्चित् तिरुमिति नै प्रत्यक्षताऽपि प्रत्यभिज्ञाननेत्येति नातः स्वयमर्थमिति ।

१-विषयस्य प्रमं ह्यवयति, नष्ट-
 प्रत्यभिज्ञानं तैपालम्बनया-
 सधैयामुदयप्रसक्तिः सति-२०
 दितकारणत्वात् आद्यज्ञानयत्, अनुषंघे वा तस्य तानि प्रपेपजनकत्वमेव । नदि धैदा यद् यत्र
 जनयति तदा तत्र जैनत्वमर्थमेव पञ्चरूपि तत् तत्त्वभेदमेव नैव तदापि जनयेत् अभाष्येन तदा
 र्थभावे(व)भेदात् कथं न प्रत्यभिज्ञापिपयस्यै भेदा(६) स्वभावेनैव निवृत्ततायादर्थभेदस्य । अपि च,
 तद्वत्तद्वत्कारितरिभधाने येन स्वभावेन तद्वत्त्वमनं प्रत्यभिज्ञाज्ञानं जनयति स्व(त) स्वभावेन तस्य
 तद्वत्त्वोत्तर(योक्त) प्रागभा(गप्या)तीत् । यदि तद्वै कथं पूर्णसादृभेदस्तस्य प्रागसतः तद्वै तैतान्युप-२५
 गमात् । अथ अयस्यानां भेदः अयस्यानुभावेदः, न) अयस्यानुरूपि तद्वत्त्वार्थभेदो जनकाजनक-
 त्वरूपतया भेदस्य मौ(न्या)प्रमासत्वात् । नै चापस्थाया(यान्) अवस्थाभेदतिरिक्तोऽस्ति उपलब्धि-
 यज्ञानमात्रे तस्यानुपपत्तेनासत्वात्, अनुपलब्ध्यस्वभावत्वे च तस्य न प्रत्यभिज्ञापिपयस्यमिति

१-कारणप्रमाण-का० बा० । २-प्रसक्तैरुद्धकारणारम्भ्यमात्मनो निधयतीतरेतराभ्यवयव-
 सक्तैरुद्धकारणारम्भ्यात् स्वविषयव्यवस्थापकत्वम् का० बा० । ३-यकं तत्त-का० बा० । ४-रूप-
 मिति हा० वि० । ५ न या के-का० बा० विना । ६-स्वत्यो पि का० वि० । ७-दादृयाऽ-आ० विना ।
 ८ य वा ज-का० बा० । ९ जो ज-का० बा० । १०-सते नै-का० बा० । ११-मा तुं दे-का० बा० विना ।
 १२-तयात्तय का० । १३-तयाव्यय हा० वि० । १४-पार्थी तर्दि का० बा० । १५-सत्यं प्र-आ० । १६-या
 क्रिया सा-का० बा० । १७-जनिष्युप-का० बा० । १८-ययण का० बा० । १९ न प्रमाणलक्षणा-का०
 बा० । २०-ज्ञाप्रमाणमानमर्थस्य का० बा० । २१-प्रमाणमानास्यपेक्षं का० बा० । २२-पेक्षं हाता
 आ० । २३-भावे वा का० बा० । २४-सादृष्यसि-का० बा० । २५-सादृष्यसि-हा० वि० । २६-याप्यसि-
 का० बा० । २७ न प्रत्यभिज्ञा-का० बा० । २८-नयेति मात स्वै-का० बा० विना । २९-गति का०
 बा० विना । ३०-स्थायासताव्यपि का० बा० । ३१-तवालम्ब-का० बा० । ३२-पार्थी ज-आ० विना ।
 ३३-पार्थीति त-का० बा० । ३४-दापतनज्ञान-का० बा० विना । ३५-द्वयो वा का० बा० विना ।
 ३६-तस्य न प्रत्यक्षजनकमेव इति पाठ स्यात् । ३७-स्वयः ज-आ० । ३८-यदायं के
 ३९ जनयति स्वभावं पञ्चा-का० बा० । ४० य य-का० बा० का० बा० विना । ४१-ज्ञा-
 दात् का० बा० । ४२-ह्य भेदा निवृत्तता-का० बा० । ४३-तद्वै-का० बा० विना ।
 ४४-भाविनो जनकस्य का० बा० । ४५-भावे मा-का० बा० । ४६ न
 ४७-व्यतिरिक्ताऽ-का० बा० ।

नामेदसिद्धिः । सहकारिप्रत्ययोपपत्तिनस्य चा(या)तिशयस्यान्वयनात् (नात्) प्रतिरेके) व्यतिरेकप्र-
मायी दोषो दुर्निवार इत्युक्तं प्राक् । अथ प्रागपि स स्वभावात् आर्ग्यत् न दोषकालमायीनि प्रत्य-
भिज्ञाना(भिज्ञा)कार्याणि प्रागेवोद्भववति(यति) व्युत्तिरिति प्रमेयना प्रत्यभिज्ञानानेन व्यसंवेदनेनो-
पलक्षितेनाभिप्रायेणोपलक्षितस्यापि व्या(वाता)न्वयनस्य क्रमः प्रदर्शित एव । अथ दर्शनादिदोषेऽपि
५ प्रागभिज्ञाकार्यक्रमानुभवः किमिति सत्यत्वेन व्यवस्थाप्यते न पुनरभिज्ञतदालम्बनानुमेयनः (भवः)
उच्यते, क्रमसंवेदने बाधकभावादितरस्य तद्विपर्ययान् । यदि हासतो हानक्रमस्य स्वसंविद्या(त्या)
विषयीकरणं भवेत् तथा तदभावे स्वसंविसेरपि तद्व्यतिरिक्ताया(याः) तत्प्रमायात्र केनचित्
कस्यापि विषयीकरणं भवेदिति सत्क्रमानुभवः सत्यः वातालम्बनाभेदानुमेयम् न पुनर्ज्ञानकैदा-
दिष्वप्य बाधितस्यादसत्यः । यथा चानुसन्धानप्रत्यया बहिरैकवाचालम्बनाभावेऽप्यान्तरमेव(मिका)-
१० कारं पद्विदं अथभासमानाः प्रवर्तन्ते तथाऽन्यत्र प्रतिपादितम् ।

यत् पुनः परैरुच्यते-आलम्बनैकसाध्यतायां प्रत्यभिज्ञाकार्यक्रमदर्शनं सहकारिप्रत्ययैरनापेया-
तिशयतामालम्बनस्य बाधनो(धते) कार्यस्यानुत्पादयोग्यतामावात्र पुनरमेदम् भेदान्मासिनोऽनुम-
यस्याभावादिति, तद्व्यसङ्गतमेव, यतो यवालम्बनस्याभेदो न बाध्यते तर्हि सहकारिसन्निधावर्थ-
प्रतीयमानातिशयानां यप्रोपलक्षणां अनापेयीतिर्दोषताऽपि कथं बाधेत् ? अथ कार्यानुत्पाद-
१५ योग्यताभावात्(यात् सा) बाध्यते, नन्वेवमनुपलम्बमानोऽपि भेदस्तस्यामपेक्षया अतिशयवत्
किं नाभ्युपगम्यते ? यतोऽनतिशयानुमयस्याप्यनुमानत एवाऽप्रामाण्यं परोऽभ्युपगतवान् अन्यथा
भेदानुमयमनादृत्य कथमतः सातिशयत्वं तस्यामयस्यायामभिगम्येत ? तथा, यवालम्बने भेदोऽप्यङ्गी-
क्रियते तदा को दोषो विधेयामापीदिति क्रमेत्(व)प्रत्यभिज्ञालक्षणकार्यदर्शनात् तदालम्बनस्यापि
क्रमाः सिद्धः । तदुक्तम्—

२० "नाक्रमात् क्रमिणो भावो नाप्यपेक्षा विधेयिणः ।
क्रमाद् भवन्ती धीमे(री)यात् क्रमं सत्या(मं तस्या)ऽपि" सरस(सेत्य)ति" [रति ।

तदेवं न बहिरवस्थितैर्कार्यसम्प्रयोगेनेन्द्रियेण जन्यते प्रत्यभिज्ञा तदा(द)मावात्र प्रत्यक्षे(सं)
नापि प्रमाणमिति स्थितम् । तथा च 'नहि स्मरणतो यत्' इत्यादि पचनं सिद्धसाधनमेव, यतो
यदेवंभूतं तद् भव(वि)त् प्रत्यक्षम् भवेत्वं प्रत्यभिज्ञानमिति का नः स्मृतिः ? यतः पूर्वानुभूतधर्मा-
२५ रोपणाद् विना 'श (स) एवायम्' इति ज्ञानं नोपजायते तद्याहजे प्रत्ययेऽस्मिन्मयि ।

यद्व्युक्तम् 'देशादिभिन्नं सामान्याद्यालम्बनम्' इति, तद्व्यसङ्गतम् । सामान्यादेरभिन्नस्य
तन्निषयस्याभावात् भावेऽप्यनेकप्रमाणगोचरत्वेन तत्र प्रवर्तमानस्य प्रत्यभिज्ञानस्याऽनधिगतायाधि-
गन्तव्यायोगात् भिन्नाभिज्ञालम्बनत्वेऽपि च प्रत्यभिज्ञानस्य न प्रामाण्यम् अपूर्वप्रमेयाभावात् । नहि
देशादयस्तत्र प्रत्यभिज्ञानाति(शासन्ते) प्रागदर्शनात् तेषाम् पूर्वोपलब्धे तु सामान्यादौ न प्रमेयाधि-
३० क्यम् । न च पूर्वप्रसिद्धमेवात्रिसामान्यं देशादिविशिष्टतयानुमानस्याधिगच्छेति(गच्छतः) प्रमेया-
तिरेकानु(कात्) यथा न प्रामाण्यप्याहतिस्तथैव प्रागुपलब्धमेव सामान्यादिदेशादिति विशिष्ट(दे-
शादिविशिष्ट)तया प्रतिपद्यमानस्याप्यपूर्वप्रमेयसङ्गतेन प्रामाण्येतिरिति यत्कथ्यम्, द्वितीयप्रत्यक्षव

१-क्षमयो दो-आ० । १-सीत् तनोच-बा० बा० । २-प्रतिज्ञा-बा० बा० । ४-लक्ष्यते-बा० बा० ।
५-भतः बा० बा० । ६-स्तु नपुन-मा० मा० हा० वि० । ७-था घा-बा० बा० । ८-रवहिर्वदनासमा-
जाः बा० बा० । ९-स्य बाधतो का-बा० बा० । १०-स्य घाना का-आ० । १०-कार्यस्य तु-बा० बा० ।
११-पापते आ० । १२-व्य धर्तिवमा-बा० बा० । १३-यानापि मा० मा० । १४-शयेना-बा० बा०
विना । १५-स्याप नति-बा० बा० । १६-यतोऽयनेति-मा० मा० । १७-नुमाय-बा० बा० मा० विना ।
१८-याऽमे-बा० बा० । १९-द्यालम्बनमे-बा० बा० । २०-यादित क्रम-वि० विना । २१-मत्प्र-बा०
बा० । २२-अयं धी शेषात् क्रमं तस्यापि सरसतीति बा० बा० विना । २३-पि सरस-वि० । २४-कार्य-
सम्प्र-मा० वि० विना । २५-स्त नापि बा० बा० । २६-य । ते हि बा० बा० विना । २७-पृ० २१५ पं० ४ ।
२८-अय प्र-बा० बा० । २९-नन्वेयं बा० बा० आ० । ३०-संभवति बा० बा० । संभवयि आ० । ३१-पृ०
२१५ पं० ११ । ३२-दादिविभिन्न सा-बा० बा० । ३३-च्छति बा० बा० । ३४-माण्याद्या-मा० मा० ।
३५-या प्रागुप-बा० बा० । ३६-दादिविविशि-बा० बा० । ३७-व्यवृत्ति-बा० बा० आ० विना ।

अथ त्रिविधः प्रत्यभिज्ञा (अ) भगवन् प्रमेयायोगात् । न च (न च) पञ्चादुपरिष्कारपूर्वद्वयार्थमायोऽधिकः प्रत्यक्षानयः (नयनः) प्रत्यभिज्ञानेन प्रतीयत इति अपूर्वप्रमेयसङ्गायाः, यतः पूर्वद्वयार्थमायो न प्रत्यक्षप्रयोगोपपत्तिरिति इति कथं तस्य ततोऽभिज्ञेति ? व्यतिरेक (के) वा कथं न मिथ्याप्रत्ययः ? 'स एव' इत्यभेदोद्दिष्टत्वान्न अनुसर्गधानं च (च) 'योऽयमिदानीमुपलभ्यते प्रागप्येव मया दृष्टः' इति मोक्षस्य प्रपञ्चेन आनः 'न एवायम्' इति नदि पूर्वद्वयानामस्मरतः 'स एवायम्' इत्यनुसन्धानैरर्तभयः ५
[१] तस्मात् स्मृतिरूपेण नातिव्रामति, प्रत्यभिज्ञानं च यथायस्तुस्वरूपमादिष्टाऽप्यशेषेण तद्व्यतिरिक्तं इत्यस्येऽभिज्ञानेऽपि तत् निश्चितम् नैतिचित्तत्वा नानुमितिः प्रमाणम्, तथा च स्वव्यतिरिक्तं एकत्वे द्वांशद्वयपट्टीतमपि संचिन्ना न प्रमार्थमभिज्ञायेते, अनुमितिः साध्यादिनाभूतलिङ्ग-समुद्भवा दर्शनमैव निबन्धना न भवतीति प्रतिपत्तेऽर्थात् समारोप्य व्यवच्छेदं कुर्वाणा प्रमाणम् । मन्वेयं प्रत्यभिज्ञादर्शनपट्टात् तदुत्पत्तेः समारोप्यवच्छेदद्वयार्थं वीथं स्यात् न वस्तुमादिष्टी तथा १०
आऽस्याः कुतः प्रायशतं स्वतन्त्रायाः प्रमाण्यं वेति । यदपि 'प्रमेयातिरेकभावेऽपि सन्देहाऽपा-
करणत्वं प्रमेय (न) प्रत्यभिज्ञा' इत्यभ्यधेयि, तदप्यसङ्गतम् । र्म्मेतेरपि 'किं मया दृष्टं उत न' इति संशयव्यवच्छेदेन 'दृष्टम्' इत्युपजायमानायाः प्रमाणताप्रसक्तः (के) । आलोचनाशान्तरं विकल्पे-
कप्रत्यक्षसाम्युपगमं कालान्तरं सविकल्पकप्रत्यक्षसाम्युपगमं कालान्तरादिभायोऽपि तत् पदे निश्चित इति कुतो भयदभिप्रायेण सन्देहः (हः) ? नदि निश्चयविषयीकृतमनिश्चितं नाम, न च १५
कालान्तरादौ सङ्गायाः ततो व्यतिरिक्तः अन्त्यप्रसङ्गात् इति प्रमेयाऽऽधिक्या (कय)मेव प्रमाण्य-
निबन्धनमभिधातुम् (धातुं यु)कम् अन्यथा निष्पत्तिरिति कर्मविशेषाद्यापि कथं साधनं स्यात् ?]

यत् ॥ 'इदानीन्तनमस्ति कथं नदि पूर्वधिवा गतम्' इत्युक्तम्, तद्युक्तमेव इदानीन्तन (नीन्त) गत्यस्य
मेवात् भवेत्तथा प्राक्तनविकल्पयुक्त्या वस्तुव्यतिरेकि इदानीन्तना (नीन्त) स्तिवत्त्व कथमग्रहणम् ?
यदि च सविकल्पकं प्रत्यभिज्ञाप्रत्यक्षमर्थप्रादुर्भावसाम्युपगम्यते तर्हि सर्वोत्तरार्थस्य निश्चितत्वात् प्रमा- २०
णात्तत्प्रपञ्चे (ये) यदर्थप्रसक्तैरिति विधेरितमन्यवेतीह न प्रन्यते । यैस्तु निर्विकल्पकं प्रत्यभिज्ञा-
ज्ञानं प्रमाणतया अभ्युपगतम् तेषां तदुत्तरकालादिसविकल्पकाभ्युपगमो घटादिविषयः प्रमेया-
तिरेकमायात् कथं प्रमाणतामर्धुवीत ? न च प्रमेयातिरेकमन्तरेणापि सविधार्थवस्तुनिश्चयनिबन्धन-
त्वा (त्वात्) प्रमाणमसौ, निर्विकल्पक-सविकल्पकयोर्द्वैतप्रत्यययोर्नियतपौर्यापयोरुत्पान्तदाले सन्वे-

- १-रितस्त्रि प्र-आ० । २ तद्य बा० बा० विना । ३-लप्यपू-आ० । ४-श्राभयतः बा० बा० विना ।
५-सिद्धि व्यतिरेक ता कथं बा० बा० विना । ६-स्थान च बा० बा० विना । ७-नसंभान संभ-बा० बा० ।
८-तानति-बा० बा० । ९-ज्ञान च भा० भा० आ० हा० । १०-ज्ञाने च बा० बा० । ११-तस्मिन्तथा नानु-बा०
बा० । १२-या च स्वव्यति-बा० बा० । १३-या च स्मृत्यति-भा० भा० । १४-त पि बा० बा० । १५ त-
प्रिभा न वि० विना । १६-ज नि-आ० हा० वि० विना । १७-यतो अ-बा० बा० । १८-नुमिति सा-
आ० हा० वि० । १९-माननिबन्ध न भ-भा० । २०-माननिबन्ध न भ-भा० । २१-माननिबन्धन भ-आ०
हा० वि० । २२-पूर्वशो स-भा० भा० । २३ नयेयं प्रत्यभिज्ञान-हा० वि० । २४-दर्शनं द-भा० भा० ।
२५-या धियं हा० वि० । २६-या धियं भा० । २७-माणा प्र-हा० । २८-१११ पं० २५ । २९ स्मृतिर-आ० ।
३०-एकः प्र-बा० बा० । ३१-मात् कालान्तरादिभा-बा० बा० । ३२ दये नि-हा० । ३३ सन्देह न-
बा० बा० ।

२५ "निष्पत्तिरिति कथं नदि प्रमेयः स्वरणादिवत् । न प्रमाणमिदं युक्तं करणाविविधमित् । ॥

—तत्त्व-बा० १५१ पृ० १५१ ।

३० पृ० ११५ पं० १० । ३१-दानीन्तनस्य बा० बा० । ३२-दानीन्तनस्य बा० ।

"नन्विदानीन्तनास्ति नदि मिथं स्वव्यतिरेकः । पूर्वमायात् तदा भेदस्त्वयैव प्रतिपादितः" ॥

—तत्त्व-बा० १५० पृ० १५० ।

३२ "अनन्यत्वेऽपि सत्यस्य कथं पूर्वधिवागतम् । तस्मात्तौ हि वस्तुवैव बोधस्यैव प्रत्ययते" ॥

—तत्त्व-बा० १५० पृ० १५० ।

३३-कर्यात्-बा० बा० विना । ३४-या सर्वोत्तरार्थस्य बा० बा० । ३५-या सर्वोत्तरार्थस्य
भा० भा० । ३६-धारिताम-आ० विना । ३७-भुयते न बा० बा० विना । ३८-अनियतुनिधय-भा०
भा० हा० वि० । ३९-अनियतुनिधय-बा० बा० । ४०-द्वय-बा० बा० ।

दृशि ? यथायः पक्षः तदा यत्संमानतेय न पूर्वोपरद्वयव(यवग)नैक्यम् । अयं द्वितीयः तदा पूर्वदश-
नमपेतत्वाद् अस्तु कथं यत्संमानदर्शने प्रतिभाति ? तदप्रतिभासे च तदुपार्थतापि प्रच्युतत्वाद् न
प्रतिभाति, तदुपार्थं तु रूपप्रभुना सन्निहितत्वाद् यत्संमानद्वयवधिमयं भविष्यति पूर्वदशानस्या-
परिच्छेदे तदधिगम्यस्यापि रूपस्याधिगमालम्भयात् । यतो न यत्संमानं दर्शनं पूर्वदशानमपहृत्
तदधिगम्यमधिगन्तुं शमम् तद्विज्ञा(नदृष्टो) प्रारम्भमधिगच्छतु पूर्वदशमाप्तानां तु कथमधि-
गच्छेत् ? यदि तु पूर्वदशम(गन)वगमेऽपि तदुपार्थता प्रतीयते तथासति सक्त(क)लातीनद-
प्रार्थनाऽपि प्रतीयताम् । ने च पूर्वदृष्टता नाभाति पूर्वदृष्टत्वं ना(चा)भातीति पूर्वदृष्टाऽप्रतीती

गायत्रोऽपि यत्संमानदर्शनं प्राप्तमाति पूर्वदशानां चरसकलपदार्थप्रतिभासप्रसङ्गः । न च भिन्नं पूर्व-
द्वयवर्धनं नायभाति अभिन्नं तु तत्र प्रतिभासविषयोऽयमासत एव मीलादेभिर्मग्यपि यत्संमानदर्शन-
प्रतिभासनात् पूर्वदृष्टत्वादेव तस्य न तत्र प्रतिभासः, नैवामिन्नंऽपि यत्संमानम् इति कुलमन्य
प्रतिभासः । नैवामिन्नस्य पूर्वदशानां चरस सन्निहितत्वा(त्यात्) प्रतिभासः नैव तस्य विपर्ययाद्
तत्सन्निधौरेयैतित्ते । न च तत्प्रति दर्शनात् तत्सन्निधिसिद्धिः, यतः किं तत् तस्य दर्शनम्,
उताभ्यस्य ? यद्यभ्यस्य कथं तत्सन्निधिसिद्धिः सर्वस्य नानुभूतिः(नः) । नैवामिन्नमात्रात् सर्वस्या(न्य)
सन्निधिः इतरेतराध्यवश्यात्-नदेप्रतिभासनात् तस्यांनभिधिः तैतद्य स्यामप्रतिभास इति व्यक्तमि-
तरेतराध्यवश्यात् । अथ तस्यैव दर्शनात् सारस(नशत)भिधिः, असदेनत् । यत् पूर्वदर्शनाद्वगम्य
यत्संमानदर्शनमिति न कुतश्चिद्वयवर्धनम् ? न तावद् दर्शनान्, सन्निहित एव नान्य दृष्टः । न च
पूर्वदृष्टसन्निहितयोरेकत्वाद् यत्संमानदर्शनदृष्टिः, इतरेतराध्यवश्यात्-तयोरेकत्वात् नदर्शनदृष्टिः
तद्वत्तस्य तयोरेकत्वमिति नैव तरेतराध्यवश्यात् ।

अपि च, तद्वर्शनवृत्त्यायं दोषः ननुप्रच्युतो प्रमाणमायात् । न च प्रच्युतप्रदर्शनमेव ननु
प्रमाणम्, इतरेतराध्यवश्यात्प्रसङ्गेः । नचादि-पूर्वदृष्टमाप्रच्युती प्रयत्नं दर्शनं प्रमाणं निश्चयि
ताप्रमाणयाय(य) पूर्वदृष्टमाप्रच्युतिरिति व्यक्तमितरेतराध्यवश्यात् । न च परिगृह्यप्रमाणमादेव
यत्संमाना दृष्ट प्रमाणम्, काम-शोकादुपप्लवितोद्भवाः प्रमाणनप्रसङ्गेः । न च विग्नवादान् ना
अप्रमाणम् इयं तु विपर्ययात् प्रमाणम्, यतः रंवाद्दृष्टपि पूर्वदृष्टेयं प्रयत्नं दर्शनं न प्रमाणनया
तिज्ञा अर्थानाऽप्रवृत्ता न(ऽ)संवाद्दृष्टता, ततः पूर्वदृष्टार्थमादित्ये दृष्टं प्राप्तं प्रसङ्गः । अपि च, उच्यते-

- १-माग न दृ-वा० वा० । २-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ३-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ४-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ५-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ६-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ७-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ८-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ९-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । १०-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ११-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । १२-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । १३-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । १४-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । १५-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । १६-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । १७-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । १८-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । १९-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । २०-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । २१-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । २२-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । २३-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । २४-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । २५-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । २६-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । २७-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । २८-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । २९-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ३०-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ३१-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ३२-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ३३-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ३४-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ३५-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ३६-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ३७-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ३८-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ३९-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ४०-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ४१-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ४२-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ४३-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ४४-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ४५-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ४६-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ४७-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ४८-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ४९-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ५०-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ५१-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ५२-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ५३-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ५४-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ५५-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ५६-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ५७-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ५८-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ५९-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ६०-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ६१-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ६२-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ६३-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ६४-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ६५-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ६६-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ६७-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ६८-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ६९-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ७०-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ७१-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ७२-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ७३-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ७४-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ७५-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ७६-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ७७-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ७८-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ७९-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ८०-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ८१-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ८२-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ८३-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ८४-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ८५-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ८६-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ८७-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ८८-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ८९-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ९०-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ९१-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ९२-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ९३-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ९४-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ९५-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ९६-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ९७-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ९८-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । ९९-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० । १००-दृष्टवर्धनकत्वम् आ० ।

ज्ञान(नि) पूर्वदर्शनप्राप्तं किं तदुद्येन रूपेण प्रतिभाति, उत रूपान्तरेण? यदि पूर्वदृष्टेन तदास्ति
पूर्वदृष्टरूपावभास एव न वर्तमानरूपपरिच्छेदः । अथ रूपान्तरेण तत्रापि वर्तमानदर्शनप्राप्त्यस्यैव
न पूर्वज्ञानप्राप्त्या इति वर्तमानमेव तत् । न च ज्ञानद्वयावभासि रूपं तत्र प्रतिभातीति वक्तुं शक्यम्
ज्ञानद्वयाऽभावे तदवभासिनो रूपस्याप्यभावात् यदेव हि ज्ञानमस्ति भवतु तदवभासेव तद्रूपम्
५५ नु नष्टज्ञानं न तदवभासि युक्तम् अन्यथा सकलातीतज्ञानावभासिरूपप्रतिभासं प्रसक्तिरित्युक्तम्
तस्माद् इदानीन्तनज्ञानावभासमेवैतद् युक्तम् । न च निर्विकल्पके वर्तमानग्रहणे सति प्राक्तनज्ञानाव-
भासिभावपरिच्छेदः सम्प्रति विकल्पद्वयानतिवृत्तेः । यतः 'सः' इति पूर्वपरिच्छेदः 'अयम्' इति
प्रतिभासानुप्रवेशेन प्रतिभाति, उताननुप्रवेशेन? यथायः पक्षः, तदा 'सः' ति(इति) वा परोक्षाकार-
प्रतिभासः 'अयम्' इति वा वर्तमानमात्रावभासः । अधाननुप्रवेशेन प्रतिभासस्तदापि प्रतिभासः
५६ परस्परविवेकमायातम्, तथा च तद्प्राप्तस्यापि भेदः प्रतिभासभेदात् । न च तदवभासग्रहणेकाधिक-
करणम् परोक्षाऽपरोक्षरूपनिर्मासद्वयस्यैकाधिककरणत्यासिद्धेः अन्यथा मित्राधिकरणस्यैव निर्माणेका-
धिकरणस्यापत्तेः । तत्रैककालम् मित्रकालं वा प्रतिभासद्वयमेकार्थम् प्रतिभासभेदात् । न बाह्य-
प्रतिभास एव मित्रो न प्रतिभासः, तदभेदे तदभेदासिद्धेः । तथाहि—न ह्यतः प्रतिभासाभेद-
सिद्धः, स्वसंनिष्ठाप्रसक्तः । नापि प्रतिभासात् तस्य मित्रत्यादिति नैकत्वसिद्धिः । उत्तरकाल-
५७ भाविनोऽपि दर्शनात् सम्प्रहितमात्रस्यैव तत्र प्रतिभासात् पूर्वकालादीनां तत्र प्रतिभासने वर्तमान-
तापत्तेः, तदनवभासे च तापरिकरितरूपस्याप्यपरिच्छेदः । न च तदन्तराद्येनाऽप्रतिभासेऽप्यनुपप-
त्तया प्रतिभासात् प्रतिभासस्यैकत्वम् यतो विपुलादिभ्यपि पूर्वरूपाप्रतिभासने यदि वृत्तद्रूपव्यभि-
च्रियते तर्हि पूर्वदृष्टाप्रतिभासने वर्तमाने(?) परदृष्टाः स्तम्भादावस्तीति कथं न वृत्तद्रूपप्रतिभास-
स्तम्भादेर्भेदः? अथ प्रारंभस्याविरतमुपलब्धिपरिवृत्तद्रूपता विपुलादीं त्यजमासस्य विरतिरित्यनुपपत्तिरिति
५८ न युक्ता, न्यविरतोपलब्धिरपि किं तस्य, भादोस्तिद्वयस्य इति वक्तव्यम् । यद्यन्यस्य कथमेकत्वमिति
अथ तर्कः, सा न सिद्धा । नहि पूर्वदृष्टस्य पुनरुपलब्धिरिति सिद्धम् ।

यद्वि 'पूर्वदष्टं पर्यामि' इति व्यपसायपलात् निर्विकल्पकं दर्शनं 'पूर्वापरेक्यमादि' एतुर्मे
 तद्व्यपसायम्, यत्ते(यन्ते) न व्यपसायपलाद् माहकं दर्शनं व्यपसाय्यते किन्तु प्रतिमापयसाय
 अग्न्या अन्विकल्पनमये गोदोशनव्यपसाय न ज्ञान् प्रतिमासद्य निराकृतपूर्वापरव्याप्यो परमापरी
 ५५ माहकः परिकुटं नये पर्यामि साक्षात्का(क)र्यं हि परिकुटता तैल्य(य) रात्रिहितप्रतिमापय
 जगत्प्रतिमा जगत्सायकनुमदायसायम् पूर्वदष्टं रात्रिहितं रूपमिति न तद्वहः प्रत्यक्षमायम् ।
 व्यपानि ज्ञान् मोक्षसायम् । पूर्वदष्टं रूपमापरीति किन्तु धर्मिकं भीमादित्यसायम्, अग्नयेन ।
 पूर्वोदाहरीतप्रतिमाणि व्यपसायनिरिकल्प भीमादित्यसाय धर्मिकसायमेव व्यपसायसायसायमेव
 ५६ पूर्वदष्टसायमेव मुख्यता रूपमपरी भीमादिकयो धर्मी प्रतिमापि, अमतिमापयमापयेन निमाय
 ५७ सायमेव न केचित् शक्तिः प्रतिमापरीत्य नयेसायनिरिकल्पसायसायम् । तत्र व्यपसायसायसायसायसाय
 अन्विकल्पसायसायमेव ।

अद्वैतम् । अस्मिन्नेव यत्पुनः श्रीरामायणं (१) नभोपाया (२) नीलहरीनाम् तद्दर्शनं एतादृशान्ते तथापि

- [illegible]

एतत्पुनर्जातेनारितु 'पूर्वदृष्टं पदयामि' इत्यप्यपसायमगन्ध्यापि प्रत्युपलभ्यैः कथं तदुपाय-
भ्यानुभयव्यवसायपदयाम् ॥ न च विच्छेदाभिर्लक्ष्य भेदस्य प्रहणादभेदमादिता मा भूद् अनुभवस्य
तत्तिव्यवधाना न पुनरित्येवं भेदापराधस्यैव कस्याचिदभावादि (यादिति) वक्तव्यम्, भेदापराधस्य
प्रमाणं कदाचिप्राप्तत्वं दर्शनाभावादिति चेत् । अथ च, जयवतविच्छेदानामपि प्रमात्तुणां सामान्य-
रक्षणान-प्रमाणेषु वेदादिपूषणभारतमये न प्रत्यक्षनिवर्धनस्तदुपायमिषाऽन्यत्यनिश्चयः अपि त्वेनु-
भूतविच्छेदेषु पूर्वरूपाऽऽत्मभावादेकाकाप्रत्ययगोचरेष्वनित्येष्वनुमाननियन्धन एव, ताया (या)ऽन्य-
त्रापि नमानम् विकल्पवत्तायायमनुभवस्य विषयव्यवस्थां कुर्वन्त्यथापि विकल्पस्य सम्भाव्यदर्शनात्
समुपजातमाहः । कथं सर्वत्र कुर्वीत ॥ अथैवाचकप्रमाणवलेनाऽन्यथात्वस्य प्रतीतिः, अत्र च तद-
भावात् शङ्कासम्भवाः । तत्तुक्तम्—

“योधा हाने त्वनुपपद्ये वा शङ्का निव्यमाणका” [१०]
इत्युच्यते, असारमेतत् । यतो यत्र बाधकप्रमाणवृत्तिलक्षेण विपर्ययानिश्चय एव न पुनर्याधकनि-
वर्धना शङ्का युजा, सा हि मुख्यजातीये प्रतियोगिदर्शनादृष्टप्रतिपेयिगिच्यपि विदोवादर्शनामुप-
जायत इत्युक्तमनहन् । तत्रैकतात्पर्य (व्य)वसायनिकस्वरूपताप्रित्यैकस्वरूपस्य मिश्रानस्य पूर्वदृष्टार्था-
धिगन्तव्यं व्ययवसायवित्तुं शक्यम् ।

यद्येति पैथिदभ्युपगम्यते-निर्विकल्पकं ज्ञानभेदक्यमादि तदनुस्तरभावि च स्वविकल्पकं प्रमाण-१५
मिति, तदपि प्रतिविहितमेव; निर्विकल्पकेनैकं परिच्छेदात् स्वैकप्रतिभासनं निर्विकल्पकमुच्यते
सप्रतिहितमेव च स्वकप्रमाणमिति अनुपदिष्टप्रतिभासनस्य परस्परसंविधेर्ज्ञानात्पूर्वदर्शनादिसम्ब-
न्धितैः य (य) तदा सप्रतिदिता गालि । तत्र तत्र दर्शना (न) वृत्तिः स्मृतेरेव तत्र प्रवृत्तेः, पूर्वदर्शन-
वृत्तयैर्गतैः स्वरूपक्षेत्रेण पूर्वदृष्टादिकं स्वरूप एव 'पूर्वदृष्टम्' इत्यप्यपसायोर्दृष्टादिसंज्ञे तद-
भावा (यात्) स्मृतिविच्छेदनिवृत्त्यप्रतिभासनस्य निर्विकल्पकत्वात् । [११] न इति कृतदर्शनमपि-२०
कल्पमानादखेयमेकत्वम् । अत एव कल्पनाज्ञानन्येकताप्यवसाये मुक्तिकायां रजतमुदितत्वम्
[१२] न च तत्र बाधैकप्रवृत्तेर्ज्ञानता सप्रतिदितविषये तु प्रत्यभिज्ञाने न कदाचिद् योधावृत्तिरिति
तात्पर्यता, पतस्तथापि यदि तत्त्वमधिकृतं (विगतं) भवेत् प्रथमदर्शन एव प्रतिभासेत अमतिभास-
नादतत्त्वम् । अथ स्मृतिसिद्धिनाया ददास्तत्रे व्यापारात् प्राक्नोदर्शने प्रतिभासनम्, असारमेतत् ।
यतः स्वरूपलक्षणादपि दर्शनं नैकत्वप्रदणधमम् तस्य परस्मानमान एव व्यापारात् परस्मानमेतत्-२५
प्रमये हाने प्रतिभासीति तदेव तद्विषयो नैतत्त्वम् । यत्र यदगोचरस्तद् अन्यसम्प्रतिपेयि न तत्र
प्रतिभाति, यथा गन्धस्मृतापि न दृशि परिमलः, दृग्विषयश्च योर्थापर्यम् तत्र स्मृतापि तत् तत्र
प्रतिभाति । तथा, स्मृतिरपि भ्रान्त्यमयगच्छति, परस्मानदविषयस्य तस्या अप्रवृत्तेः । नहि परस्मान-
दर्शनमैतत् क्वं स्मृति (तिः) परावृत्तिरिति परोक्षाकारतया तस्याः प्रवृत्तेः, अस्तत्त्वो च न स्वविषयस्य

१-दृष्ट ५-वि० वि० । २-स्वत्र भेदमादिता भा० भा० । ३-स्वत्राभेदस्य प्रहणादभेदस्य प्रहणादभे-
दमादिता वा० वा० । ४-दर्शनाभा-वा० वा० । ५-स्वभू-भा० भा० । ६-प्रतिपेय-वा० वा० ।
७-जा स्व-वा० वा० । ८-य बाधनतापकवलेनाप्यवसा-वा० वा० । ९-अनवतस्तदु-वा० वा० । १०-या-
व्यापार-भा० हा० वि० । ११-स्वदृष्टि-वा० वा० । १२-य पु-वा० वा० । १३-योपिपि वा० वा० ।
१४-दृ० ११५ पं० २८ । १५-कल्प ज्ञा-भा० भा० । १६-क य-वा० वा० । १७-रूपाय-भा० । १८-मासं
निर्वि-भा० । १९-मासम निर्वि-भा० । २०-संविधेर्ज्ञा-वा० वा० । २१-ता य त् त-वा० वा० वि० । २२-यूसे
पू-वा० वा० । २३-यद्यग-वा० वा० वि० । २४-मन्तरेऽप्युपेहागादि-वा० वा० । २५-दया वि-भा० ।
२६-रणा त-वा० वा० । २७-कलेन्द्रियाजनप्र-वा० वा० । २८-स्मृति कृतं दर्शनं विकल्पकमिति
नाधिकल्पकत्वप्रमाणाय-वा० वा० । २९-व्याप्यवसाये मुक्तिकायां र-वा० वा० । ३०-मुदितं न
भा० । ३१-मुदितं न हा० वि० । ३२-घटं प्रवृत्तेः ज्ञानरा स्व-वा० वा० । ३३-याप्यावृ-भा० । ३४-य
तत्र प्रतिभासेताप्रतिभासेताऽप्रतिभासनान्वस्य-वा० वा० । ३५-य प्रतिभासेताप्रतिभासेताऽप्रतिभा-
सनादसत्य-भा० । ३६-नप्रद-वा० वा० । ३७-दर्शनं चैकत्वप्र-भा० वा० । ३८-दर्शनं चैकप्र-भा०
भा० । ३९-दर्शनं चैकत्वं प्र-हा० वि० । ४०-नन्वेवं य-वा० वा० । ४१-यदगो-वा० वा० वि० । ४२
रूपं स्मृ-भा० । ४३-प्रांरूपां स्मृ-हा० वि० । ४४-प्रांरूपां रूपः स्मृ-वा० वा० । ४५-यूसे दत्तं-वा० वा० ।

अकारणव्यापोगात् एकवस्तुन आकाररक्षणत्वात् तद्भेदे ध्यानस्यापि भेदान् अन्यथा परोक्षऽ-
परोक्षकारभेदेऽपि स्वरूप-दर्शनयोर्भेदप्रसक्तिसंभवेदिति सर्वमपि क्षानं स्मृतिः प्रत्यक्षं वा भवेत् ,
अभ्युपगमेऽस्वरूपप्रतिभासरूपान्तिः । द्वितीये तु सर्वप्रतिभासो विज्ञाद्भूः(दा) स्यात् । न च स्वरूप-दर्श-
नयोर्स्वरूप-रूपप्रतिभासरूपभेदात् भेदः, प्रत्यभिज्ञानेऽपि 'सः' इति पूर्वोक्तोक्त्याह(स्वरूपप्र)प्रति-
भासतया 'अयम्' इति यत्तमानोक्त्याः(स्वरूप) रूपप्रतिभासरूपनया प्रतिभासभेदात् भेदस्य
स्याप्यभासत्वात् । न च 'स पयायम्' इत्येकत्वात् २५

कथम्, यद् वा अभ्युपगम्यमानस्य न तावत् -
गान् । तथाहि—'सः' इति पूर्वोक्त्याभ्युपगमात्
इति च यत्तमानाकारप्रभासः पूर्वोपभासविभिन्नतनुभासति, परस्पररूपानुप्रवेशे वा 'सः' इति
वा प्रतिभासः स्यात् 'अयम्' इति वा, तथा च कुतः 'स एव' इत्येका प्रत्यभिज्ञा । परस्पररूपतिरेके १०
च परोक्षऽपरोक्षप्रतिभासयोर्भेद एवेति कथमेका प्रत्यभिज्ञा । नाभ्युपगम्यमानस्याऽभेदः, अवस्था-
भेदे तद्व्यतीतमानस्यापि भेदात् । न च 'स' इति पूर्वोक्त्याभ्युपगमात्
ज्ञानम्, अभिधातम्, प्रवृत्तिर्वा । तत्र यदि
यदि निर्विकल्पकं तद् पूर्वोपरकालमात्रं ।

मिर्मेम् । अथ स्मृतिः सापि दर्शनाद् मिर्मेय कथं तदर्थस्यैकत्वं साधयति । न च पूर्वदर्शनविषय १५
वृत्तिः स्मृतिः, तद्विषयावस्थ तत्प्रसिद्धेः । तथा(या)हि—न तावद् दर्शनी(नात्) स्मृतेस्तद्विषयस्य
तिष्ठति दर्शनकाले स्मृतेरभावात्, तद्भावे च न तदर्थवेदनं ततः तिष्ठति । नापि स्मृतेरेकार्पता
वृत्तिः तत्काले दर्शनस्याभावात्, तद्भावे वा स्मृतेरयोगात् । नहि दर्शनापस्यायां स्मृतिरुद्वयपती
उपयोगयती वा, दर्शनोद्देश्यमतिपक्षेः । ततो दर्शनकालपरिहारेण प्रयत्नमाना स्मृतिर्न दर्शनी-
विषयतामामनोऽधिगन्तुं समर्था । अस्वरूपप्रतिभासा च स्मृतिः कथं रूपप्रतिभासा(स)इतिप्रयय २०
मर्धमधिगच्छति । इति न तदर्थविषया स्मृतिर्वृत्तिः सिद्धा प्रतिभासभेदस्य भेदकत्वात् अन्यथा
भेदोच्छेदप्रसक्तिरित्युक्तत्वात् । न च कल्पनाप्येका स्वयंइतिः यतः पूर्वोपरोक्षभासा(भासा 'स एव')
अयम्' इत्युक्त्याव(पती) सापि मिर्मेययुक्तम् । अभिधानमपि 'सः' इति 'अयम्' अपि
(इति) च भिन्नम् मिर्माथ च प्रतिभासति एवं(धेत्य) पयायताप्रसक्तोः । तत्र अभिधान्येका स्वय-
दितिः । प्रवृत्तिर्हेतु क्रियारूपायात् पूर्वोपरमाविनी मिर्मेवेति कुतो स्वयत्तरेकत्वाव्येकत्वम् । ५५

अपेक्षार्थोपपत्ताया 'स पयायम्' इति, संयादय तत्र विद्यते एवेति कथं न तत्र प्रत्यभिज्ञा
प्रमाणम् । उपर्युक्ते, प्रतिभास पयायैवसाय-संयादौ प्रतिसरूप्ये(१)वा सकल एव निरस्तपूर्वोपर-
भासः स्वापधिकर्मैव वेत्ति भिन्नकालावधेस्तस्य संवेदनासम्भवात् । तथाहि—संवेद्यमानरूपसम्भावे
यस्तु संवेद्यते वेदनकाल एव च संवेद्यमानं रूपमस्ति, कालातीरे तस्य सद्भावाभ्युपगमे स्वत एव
संवेदनप्रमाणैः(१)तस्यसंवेदनसम्भवाभ्यासितमेव सर्वमाभाति नाभ्युपगमादियोगि अन्यकालादि ३०

१-भावेयस्तु-बा० बा० । २-न भका-हा० पि० विना । ३ परोक्ष-आ० विना । ४ ज्ञान स्मृ-
बा० बा० । ५ मदे अयस परेऽस्वर-बा० बा० । ६-स्वरूप-बा० बा० विना । ७-अथ 'ए'स्थाने
विचारेण 'ए' इति लिपिः इडा । ८-दा प्रतिज्ञा-बा० बा० । ९ पूर्वोक्तोक्त्याह-बा० बा० विना ।
१०-रूपो य-बा० बा० विना । ११-था यत् कुतः भा० मा० । १२ इत्येको प्र-भा० मा० । १३ परो-
क्षप्रतिभासयो भेदे एवेति बा० बा० । १४ तयाप्य-बा० बा० । १५-कल्प स्मृ-बा० बा० विना ।
१६-मपि पूर्वोक्त्या प्रमास-बा० बा० । १७-मपि वृत्तिभास-भा० मा० । १८-य विद्या स्मृ-बा० बा० ।
१९ स्मृति त-बा० बा० । २०-ना स्मृ-बा० बा० । २१-द्वयोरे-बा० बा० । २२ स्मृतेरुद-बा० बा० ।
२३-नार्थ वि-बा० बा० विना । २४-वृत्ति सि-आ० हा० पि० । २५-यहतिर्ये-आ० हा० पि० । २६-रामा
स पयायमिर्मेयुतेपमी सापि बा० बा० । २७-प्रानाम-बा० बा० । २८-कार्थेय पर्यायतो प्र-बा०
बा० । २९ तत्राभि-रा० पि० । ३०-धायका बा० बा० । ३१-स्मृति क्रि-भा० मा० । ३२-स्था-
व्यय-बा० बा० । ३३-य्यतो प्र-बा० बा० । ३४-य्यवासाय-बा० बा० । ३५-प्रतिसरूप्यमे वा बा०
बा० । ३६-प्रतिसरूप्ये वा भा० हा० । ३७-प्रतिभासयेत्ये वा पि० । ३८-मर्ध वेत्ति मि-बा० बा० । ३९-
नर तस्य बा० बा० । ४०-गमो स्व-बा० बा० । ४१-न समया-बा० बा० । ४२-प्राप्ते तस्य-भा० मा० ।

योगिनोऽपि तदा प्रतिभासेने तदैव प्रकाशः
 नातीता । प्रकाशमानरूपविरहे च न तदा
 ध्वनें प्रत्यभिज्ञा कथञ्चिदपि सम्भविनी । न ।
 म(न)रेकत्वे पुनः शानवृत्तिः इत्युक्तम् । तत्रातीये तु पुनर्दर्शनं प्रवर्तते तदैव च संवादात् समभिमानो
 ५ लोकस्य तत्वाध्यवसायात् । तथाहि 'स एवायम्' इति तदर्थक्रियाफासी अयं भाव इत्युच्यते तदर्थ-
 फारित्यं च मिश्रस्याप्युपलब्धम् यथा चक्षुरादेस्तज्ज्ञानजननम् तत्रैव च 'स एवायम्' इति भेदेऽप्ये-
 कत्वव्यवहारः अथवा पूर्वोऽप्यदर्शनाभ्यां परस्परपरिहारेण प्रवृत्ताभ्यामेकत्वलक्षणस्य तदर्थस्य
 बाधितत्वादनादिकाला आन्तिरेय प्रत्यभिज्ञा । तत्र क्षणिकाभिन्नक्रियु शब्दमात्रासु निर्विकल्पक-
 प्रत्यभिज्ञायसिते स्थैर्यम् निर्विकल्पकस्य सविकल्पकस्य वा प्रत्यभिज्ञानस्य प्रामाण्यासिद्धितस्तत्त्वा-
 १० साधकत्वात् । तत्र प्रत्यक्षविरोधमनुभवन्ति क्षणमङ्गयादिनः ।

यैदपि 'नाशस्य कारणापीनत्वाद्समिहिते(त)कारणस्य घटादिषु अनुदयात् विनाशकारणात्
 प्रागनिवृत्तरूपा एव घटादयः, तदपि प्रतिक्षणध्वंसिताभावे सर्वसामर्थ्योभावलक्षणस्यासत्त्वस्य
 भावात् स्वरसविनाशितया [?] नापि संयोगाद् विनाशमनुभवते(त)ध्य(न्य)नादय इति [?] प्रति-
 विहितमेव । तथापि किञ्चिद् उच्यते—तत्रेव्यनादीनामभिसंयोगावस्थेयां वितयमुपलभ्यते—तदे-
 १५ वेव्यनादि, कश्चिद् विकारः, तुच्छरूपस्वभावः कल्पनाशानप्रतिभासी, तत्राद्यादीनां क व्यापार इति
 यत्तच्चम् । न तावद् इव्यनादिजन्यनि स्वहेतुत एवैषामुत्पत्तेः । नाप्यहारादी निपादभावात् अद्या-
 दिव्यद्याहाराद्युत्पत्तायिन्धनादेरनिवृत्तत्वात् तथैवोपलभ्यादिप्रसङ्गः । न चाहारादिव्यः काष्ठोदेय-
 (व्य)साधैर्धायं क्षोपः । ततो वस्तुरूपापरत्वंसोपगमेऽपि काष्ठादेस्तदयस्यात् पुनरपि स्वायंक्रियानिवृत्ते-
 पैश्रक(?)प्रसक्तिः । ततोऽप्यपरतयामूतध्वंसोत्पत्त्यभ्युपगमेऽप्यनयस्या वाच्या । अथ भावान्तरमेव
 २० प्रथंसाभावः नापरः तत् कथं काष्ठादेस्तथोपलभ्यादिप्रसङ्गः ? नैतदेवम् । यतः 'काष्ठादेरहारादि-
 रेय ध्वंसो नापरः' इत्यत्र किञ्चिन्नियन्धनं वाच्यम्, तस्मिन् सति तन्निगुत्तिरिति चेत्, न, तुच्छव्य-
 भायनिर्धूल्यनङ्गीकरणेऽहारादिकमेयायांमंतरं निवृत्तिरादेनोक्तम् । ततश्चायं वाक्यायः-अहारीदि-
 भायभावात्(?)काष्ठादेरहारादिर्दिकं ध्वंस इति । न(?)चाहारादेर्भायस्यात्मनि हेतुत्पत्तिरोधात् अम-
 २५ नुनाभिधानं च प्रसक्तम् अस्या(इया)दिम्यस्तदुत्पादाभिधानात् काष्ठादीनां निवृत्तां प्रस्तुतायामन्या-
 ३५ स्तरविधाने तेषांमनियत्तनात् ।

यदप्यन्यथैपि 'बुद्धि-प्रदीपादयो येऽप्यनु(जुप)जातविकारा ध्वंसमासादयन्ति' तेऽप्यात्मा-
 प्यकृता(पता)विकारात्तरम(मे)य ध्वंसमनुभवन्ति' इति, तदप्यसङ्गमम् । बुद्ध्यादीनामात्म-
 करविकारापत्तां प्रमाणाभावात् आत्मनश्चासत्यान् कथं तदुपता बुद्ध्यादीनां विकारः ? न च परि-
 णामः सम्भवति' इति प्राहुः प्रतिपादितम् । प्रदीपादेस्तु अर्थकर्मणः कार्यदर्शनादनुमेयः सत्याती-
 ३० ग्निपयान् । न च ध्वंसस्य प्रदीपादेः किञ्चित् कार्यमुपलभ्यते यत्तत्तद्व्यक्तभाषानुमितिः स्यात् ।
 तत्र भावान्तरं प्रथंसाभावः । भावान्तरस्य च प्रथंसात्वे तद्विनाशाद् घटाद्युत्पन्नप्रसक्तिः । न च

१-ता मयेध्वतीता मां० मां० आ० १-ता मायेध्वतीता हा० रि० । २-रदे चेत् हा० मा० रि० ।
 ३-सममिले-मां० मां० आ० हा० रि० ४-कथं ति-मा० मा० रि० । ५-तिदेः मा० मा० । ६-वृ-
 चित्तंयं-मां० मा० रि० । ७-तत्रा हा० आ० । तत्रा हा० हा० रि० । ८-स्थेयं ति-मा० मा० रि० ।
 ९-लाग्न-मां० मां० १०-हृ० ११-हृ० १२-हृ० १३-घटामुनुद-मा० मा० । घटादिगुद-हृ० ।
 घटादिगुद-ति० । १४-वृत्तापूना-मां० । १५-ह्यायां त जनय-मा० मा० । १६-न वा-मा० मा० ।
 १७-हृदिपेठाग्रयं हो-मां० मां० । १८-हृदिपेठाग्रयं हा० रि० । १९-हादे-
 दिग्नाशाग्रयं रि० हा० । २०-वाप्यं हो-मा० मा० । २१-निवृत्तं-मा० मा० । २२-निवृत्तं-मां० मां० ।
 २३-निवृत्तं-मां० मां० । २४-निवृत्तं-मां० मां० । २५-निवृत्तं-मां० मां० । २६-निवृत्तं-मां० मां० ।
 २७-निवृत्तं-मां० मां० । २८-निवृत्तं-मां० मां० । २९-निवृत्तं-मां० मां० । ३०-निवृत्तं-मां० मां० ।
 ३१-निवृत्तं-मां० मां० । ३२-निवृत्तं-मां० मां० । ३३-निवृत्तं-मां० मां० । ३४-निवृत्तं-मां० मां० ।
 ३५-निवृत्तं-मां० मां० । ३६-निवृत्तं-मां० मां० । ३७-निवृत्तं-मां० मां० । ३८-निवृत्तं-मां० मां० ।
 ३९-निवृत्तं-मां० मां० । ४०-निवृत्तं-मां० मां० । ४१-निवृत्तं-मां० मां० । ४२-निवृत्तं-मां० मां० ।
 ४३-निवृत्तं-मां० मां० । ४४-निवृत्तं-मां० मां० । ४५-निवृत्तं-मां० मां० । ४६-निवृत्तं-मां० मां० ।
 ४७-निवृत्तं-मां० मां० । ४८-निवृत्तं-मां० मां० । ४९-निवृत्तं-मां० मां० । ५०-निवृत्तं-मां० मां० ।

[illegible][illegible]

१-पतेत्य बा० बा० मिना । २ तिष्ठेत्तुः अकृ-बा० बा० । ३ प्रप्येस इति धाम् घ-बा० बा० ।
४ पुनर्मह्य-बा० बा० । पुनर्मह्य-मा० । पुनर्मह्य-मा० । ५-या हेतुमन्त्रे बा० बा० । ६-या
हेतुमन्त्रे बा० मि० । अत्र 'हेतुमन्त्रे' इति पाठः स्यात् । ७ अत्र 'देवदत्तहन्तृ' इति पाठः स्यात् ।
८ या हेतुमन्त्राग्र्य-मा० हा० मि० । या हेतुमन्त्राग्र्य-मा० मा० । ९ अथवा न घा-बा० बा० ।
मथ नया-हा० मि० । १०-या अथ मा० मा० । ११-या माथे ना-हा० मि० । १२-स्य प्र-बा० बा० मिना ।
१३-मर्षापो-बा० बा० मिना । १४ घटापटादी-बा० बा० मा० मा० । घटादी-हा० । १५-नां मेह प्र-या-
बा० मिना । १६-यस्य या भायरूपतेति बा० बा० मिना । १७ सधाय ह-बा० बा० । १८-कताया घासी
बा० बा० । कतायैघासी मा० हा० मि० । १९-स्यात् यैतो बा० बा० । २०-भायसेतेतदपि न य घ-बा०
बा० । २१-धुदानीम-बा० बा० । २२-यास्य बा० हा० मि० । २३-विधिषु य-बा० बा० । विधिषु
य-वि० । २४-घने सद्-बा० बा० । २५-यतीति हि बा० बा० । २६-यय क-बा० । २७-यतः
स-बा० बा० । २८-सर्वदाम्-मा० । सर्वदाम् प्रधानात् बा० बा० । २९-यतेते त-बा० बा० । ३० न यैकः
स-बा० बा० । ३१-यस्यदि-बा० बा० । ३२-यते को घाद्य-बा० बा० । ३३-यस्यादि-आ० हा०
मि० । ३४-यथादी-बा० बा० । ३५-यथायत् बा० बा० मिना । ३६-यथासत् काद्यादि-मा०
मा० बा० हा० मि० । ३७-यथायत् यथ सेषां मा० मा० । यथायत् यथ सेषां मा० हा० मि० ।

व्यापारात् । न चोत्पन्नः प्रथमसामाद्यः काष्ठादीनुपमर्दयति तद्योगपद्यप्रसङ्गात् । तथा च सत्यवितोक्त-
 प्राप्तिः । ध्वंसेन च काष्ठादेर्विनाशने विकल्पत्रयस्य तदवस्थत्वात् तत्तद्विनाशवस्था । न च ध्वंसेनापूर्व-
 त्वान् काष्ठादेरुपलम्भः तदवस्थे तस्मिन्प्रायस्परिणामात् ततो विकारभावे वा पुनरपि विकल्पत्रयव-
 त्तिवृत्तिः । किञ्च, यदि हेतुमान् विनाशस्तदा तद्भेदात् म(स) भेदं किं नानुभवत् । कार्योन्म(मो)-
 ५ नो हि घटादयः कारणभेदाद् भेदमनुभवन्तोऽप्यस्त एवावसीयन्ते, नैवमनासादितभावात्तत्सम-
 न्यः प्रच्युतिमात्रस्वभावो ध्वंसः तस्याव्यभिधातादिहेतुभेदेऽपि तुल्य(वृत्त)रूपतयैव सर्वत्र विना-
 शानेऽयनासनात् । नहि 'अभावो भावः' इति तुच्छरूपतामपहायापरं तस्य किञ्चिद् रूपनीरवने हेतु-
 नत्वे च तदवस्थस्तस्य विनाशप्रसङ्गः । अथ विनाशस्य विनाशहेतुर्न दृष्ट इति मातो विनरति ।
 तदुक्तम्—

१० "घटादिषु (?) यथा हेतवो ध्वंसकोरिणः ।

नैवं नारीस्य सो हेतुस्तस्य सञ्जायते कथम् ?" [] इति ।

अत्रैवं बुद्ध्यादीनामन्यविनाशितामसक्तिः विनाशहेत्यदर्शनात् । अंषात्राऽदृष्टोऽपि ध्वंसेन
 कल्पन्ते अहेतुकविनाशादानुपपत्तेः अन्यत्र तस्य हेतुमत्त्वदर्शनात्, बुद्ध्यादीनां चोत्तरकालं स्वभा-
 वं वेदनात् अवस्थितकल्पे च तेषां तदयोगारिति, असदेतत् । स्वसंयितितत्त्वानुपपत्तेः बुद्ध्यादी-
 १५ नानाम्य प्रसारनाश्रयान् । तथाहि—यथा घटादयो भावा न सर्वदेव ज्ञानविषयतामुपगच्छन्ति तथा
 बुद्ध्यादीनां विनाशान्तरसंवेद्याः सन्तोऽपि नावस्थामनुभवपथमुपयास्यतीति बुद्ध्यादीनामनुपपत्तेः
 द्वावभिधायः । १. वेदोक्तोक्तविनाशानामन्यथा (वा)ऽस्त्यन्तानुपलम्भादस्यारनिधयो बुद्धः, य-
 वदन्तः प्रमेयकारिणः, २. कार्यनिवृत्तिः कारणामाये गमयति, "न हि अवश्यं कारणापि क-
 रन्ति" [] इति व्यापार्य केवलमनुपपत्त्यमाना बुद्ध्यादय उपलम्भप्रत्ययप्राप्तरेविकृता
 २० च 'अगम्य दत्त' इति निश्चयः । येषां तत्पर्याप्तिसामभिगम्या बुद्धिसोर्गं यथावदीनामिव कार्यो-
 त्तरेऽपि बुद्धोक्तं प्रम(प्रमा)यो भवेत् । अथवा एकेवावस्थितकथा बुद्धिसंलान् यथापार-
 कवेचोक्तवत्, च तस्या घटादीनामिव विनाशकारणमुपपत्त्यात्, ततोऽदृष्टोऽपि यथाऽज्ञाविनाश-
 हेतुः कदाचने विनाशाय विनाश कल्पयन्ताम्, ततो विनाशेभावि स्वविषयज्ञानजननगतामिव
 २५ विनाशे विनाशमिति घटादीनां बुद्ध्यादयुगाग्रतःप्रसङ्गः । य(न)नोऽयमहेतुर्नित्यभावोऽनुपप-
 ३० न्नात्, अविनाशोऽवश्यं काष्ठारिण्यकारिण्येव जनयति, काष्ठारिण्यस्य तदगम्य सर्वं निवर्ण-
 (न) तत्त्वम् । काष्ठारिण्यकारिण्येव नारीस्य यतिपद्यने, तदगम्य(?) वा(या)नोऽपि
 विनाशे, हेतुः विनाशो तावमुक्तवत्, नैवैनम् विनाशो यत् 'अकिञ्चिदो भवेत्' इति ।
 तत्त्वत्तत् 'अगम्य' इति व्यापदेशस्तथापि नारीस्य वदन्ता । तत् "विनाशोऽव-

१. य. वेदोक्त. २. १०. ११. ३. पूर्वभाषायाः भा. भा. ४. नृत्तान्ता-भा. भा. विना.
 ५. हेतुना. ६. हेतुना. ७. हेतु. ८. १०. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००. १०१. १०२. १०३. १०४. १०५. १०६. १०७. १०८. १०९. ११०. १११. ११२. ११३. ११४. ११५. ११६. ११७. ११८. ११९. १२०. १२१. १२२. १२३. १२४. १२५. १२६. १२७. १२८. १२९. १३०. १३१. १३२. १३३. १३४. १३५. १३६. १३७. १३८. १३९. १४०. १४१. १४२. १४३. १४४. १४५. १४६. १४७. १४८. १४९. १५०. १५१. १५२. १५३. १५४. १५५. १५६. १५७. १५८. १५९. १६०. १६१. १६२. १६३. १६४. १६५. १६६. १६७. १६८. १६९. १७०. १७१. १७२. १७३. १७४. १७५. १७६. १७७. १७८. १७९. १८०. १८१. १८२. १८३. १८४. १८५. १८६. १८७. १८८. १८९. १९०. १९१. १९२. १९३. १९४. १९५. १९६. १९७. १९८. १९९. २००. २०१. २०२. २०३. २०४. २०५. २०६. २०७. २०८. २०९. २१०. २११. २१२. २१३. २१४. २१५. २१६. २१७. २१८. २१९. २२०. २२१. २२२. २२३. २२४. २२५. २२६. २२७. २२८. २२९. २३०. २३१. २३२. २३३. २३४. २३५. २३६. २३७. २३८. २३९. २४०. २४१. २४२. २४३. २४४. २४५. २४६. २४७. २४८. २४९. २५०. २५१. २५२. २५३. २५४. २५५. २५६. २५७. २५८. २५९. २६०. २६१. २६२. २६३. २६४. २६५. २६६. २६७. २६८. २६९. २७०. २७१. २७२. २७३. २७४. २७५. २७६. २७७. २७८. २७९. २८०. २८१. २८२. २८३. २८४. २८५. २८६. २८७. २८८. २८९. २९०. २९१. २९२. २९३. २९४. २९५. २९६. २९७. २९८. २९९. ३००. ३०१. ३०२. ३०३. ३०४. ३०५. ३०६. ३०७. ३०८. ३०९. ३१०. ३११. ३१२. ३१३. ३१४. ३१५. ३१६. ३१७. ३१८. ३१९. ३२०. ३२१. ३२२. ३२३. ३२४. ३२५. ३२६. ३२७. ३२८. ३२९. ३३०. ३३१. ३३२. ३३३. ३३४. ३३५. ३३६. ३३७. ३३८. ३३९. ३४०. ३४१. ३४२. ३४३. ३४४. ३४५. ३४६. ३४७. ३४८. ३४९. ३५०. ३५१. ३५२. ३५३. ३५४. ३५५. ३५६. ३५७. ३५८. ३५९. ३६०. ३६१. ३६२. ३६३. ३६४. ३६५. ३६६. ३६७. ३६८. ३६९. ३७०. ३७१. ३७२. ३७३. ३७४. ३७५. ३७६. ३७७. ३७८. ३७९. ३८०. ३८१. ३८२. ३८३. ३८४. ३८५. ३८६. ३८७. ३८८. ३८९. ३९०. ३९१. ३९२. ३९३. ३९४. ३९५. ३९६. ३९७. ३९८. ३९९. ४००. ४०१. ४०२. ४०३. ४०४. ४०५. ४०६. ४०७. ४०८. ४०९. ४१०. ४११. ४१२. ४१३. ४१४. ४१५. ४१६. ४१७. ४१८. ४१९. ४२०. ४२१. ४२२. ४२३. ४२४. ४२५. ४२६. ४२७. ४२८. ४२९. ४३०. ४३१. ४३२. ४३३. ४३४. ४३५. ४३६. ४३७. ४३८. ४३९. ४४०. ४४१. ४४२. ४४३. ४४४. ४४५. ४४६. ४४७. ४४८. ४४९. ४५०. ४५१. ४५२. ४५३. ४५४. ४५५. ४५६. ४५७. ४५८. ४५९. ४६०. ४६१. ४६२. ४६३. ४६४. ४६५. ४६६. ४६७. ४६८. ४६९. ४७०. ४७१. ४७२. ४७३. ४७४. ४७५. ४७६. ४७७. ४७८. ४७९. ४८०. ४८१. ४८२. ४८३. ४८४. ४८५. ४८६. ४८७. ४८८. ४८९. ४९०. ४९१. ४९२. ४९३. ४९४. ४९५. ४९६. ४९७. ४९८. ४९९. ५००. ५०१. ५०२. ५०३. ५०४. ५०५. ५०६. ५०७. ५०८. ५०९. ५१०. ५११. ५१२. ५१३. ५१४. ५१५. ५१६. ५१७. ५१८. ५१९. ५२०. ५२१. ५२२. ५२३. ५२४. ५२५. ५२६. ५२७. ५२८. ५२९. ५३०. ५३१. ५३२. ५३३. ५३४. ५३५. ५३६. ५३७. ५३८. ५३९. ५४०. ५४१. ५४२. ५४३. ५४४. ५४५. ५४६. ५४७. ५४८. ५४९. ५५०. ५५१. ५५२. ५५३. ५५४. ५५५. ५५६. ५५७. ५५८. ५५९. ५६०. ५६१. ५६२. ५६३. ५६४. ५६५. ५६६. ५६७. ५६८. ५६९. ५७०. ५७१. ५७२. ५७३. ५७४. ५७५. ५७६. ५७७. ५७८. ५७९. ५८०. ५८१. ५८२. ५८३. ५८४. ५८५. ५८६. ५८७. ५८८. ५८९. ५९०. ५९१. ५९२. ५९३. ५९४. ५९५. ५९६. ५९७. ५९८. ५९९. ६००. ६०१. ६०२. ६०३. ६०४. ६०५. ६०६. ६०७. ६०८. ६०९. ६१०. ६११. ६१२. ६१३. ६१४. ६१५. ६१६. ६१७. ६१८. ६१९. ६२०. ६२१. ६२२. ६२३. ६२४. ६२५. ६२६. ६२७. ६२८. ६२९. ६३०. ६३१. ६३२. ६३३. ६३४. ६३५. ६३६. ६३७. ६३८. ६३९. ६४०. ६४१. ६४२. ६४३. ६४४. ६४५. ६४६. ६४७. ६४८. ६४९. ६५०. ६५१. ६५२. ६५३. ६५४. ६५५. ६५६. ६५७. ६५८. ६५९. ६६०. ६६१. ६६२. ६६३. ६६४. ६६५. ६६६. ६६७. ६६८. ६६९. ६७०. ६७१. ६७२. ६७३. ६७४. ६७५. ६७६. ६७७. ६७८. ६७९. ६८०. ६८१. ६८२. ६८३. ६८४. ६८५. ६८६. ६८७. ६८८. ६८९. ६९०. ६९१. ६९२. ६९३. ६९४. ६९५. ६९६. ६९७. ६९८. ६९९. ७००. ७०१. ७०२. ७०३. ७०४. ७०५. ७०६. ७०७. ७०८. ७०९. ७१०. ७११. ७१२. ७१३. ७१४. ७१५. ७१६. ७१७. ७१८. ७१९. ७२०. ७२१. ७२२. ७२३. ७२४. ७२५. ७२६. ७२७. ७२८. ७२९. ७३०. ७३१. ७३२. ७३३. ७३४. ७३५. ७३६. ७३७. ७३८. ७३९. ७४०. ७४१. ७४२. ७४३. ७४४. ७४५. ७४६. ७४७. ७४८. ७४९. ७५०. ७५१. ७५२. ७५३. ७५४. ७५५. ७५६. ७५७. ७५८. ७५९. ७६०. ७६१. ७६२. ७६३. ७६४. ७६५. ७६६. ७६७. ७६८. ७६९. ७७०. ७७१. ७७२. ७७३. ७७४. ७७५. ७७६. ७७७. ७७८. ७७९. ७८०. ७८१. ७८२. ७८३. ७८४. ७८५. ७८६. ७८७. ७८८. ७८९. ७९०. ७९१. ७९२. ७९३. ७९४. ७९५. ७९६. ७९७. ७९८. ७९९. ८००. ८०१. ८०२. ८०३. ८०४. ८०५. ८०६. ८०७. ८०८. ८०९. ८१०. ८११. ८१२. ८१३. ८१४. ८१५. ८१६. ८१७. ८१८. ८१९. ८२०. ८२१. ८२२. ८२३. ८२४. ८२५. ८२६. ८२७. ८२८. ८२९. ८३०. ८३१. ८३२. ८३३. ८३४. ८३५. ८३६. ८३७. ८३८. ८३९. ८४०. ८४१. ८४२. ८४३. ८४४. ८४५. ८४६. ८४७. ८४८. ८४९. ८५०. ८५१. ८५२. ८५३. ८५४. ८५५. ८५६. ८५७. ८५८. ८५९. ८६०. ८६१. ८६२. ८६३. ८६४. ८६५. ८६६. ८६७. ८६८. ८६९. ८७०. ८७१. ८७२. ८७३. ८७४. ८७५. ८७६. ८७७. ८७८. ८७९. ८८०. ८८१. ८८२. ८८३. ८८४. ८८५. ८८६. ८८७. ८८८. ८८९. ८९०. ८९१. ८९२. ८९३. ८९४. ८९५. ८९६. ८९७. ८९८. ८९९. ९००. ९०१. ९०२. ९०३. ९०४. ९०५. ९०६. ९०७. ९०८. ९०९. ९१०. ९११. ९१२. ९१३. ९१४. ९१५. ९१६. ९१७. ९१८. ९१९. ९२०. ९२१. ९२२. ९२३. ९२४. ९२५. ९२६. ९२७. ९२८. ९२९. ९३०. ९३१. ९३२. ९३३. ९३४. ९३५. ९३६. ९३७. ९३८. ९३९. ९४०. ९४१. ९४२. ९४३. ९४४. ९४५. ९४६. ९४७. ९४८. ९४९. ९५०. ९५१. ९५२. ९५३. ९५४. ९५५. ९५६. ९५७. ९५८. ९५९. ९६०. ९६१. ९६२. ९६३. ९६४. ९६५. ९६६. ९६७. ९६८. ९६९. ९७०. ९७१. ९७२. ९७३. ९७४. ९७५. ९७६. ९७७. ९७८. ९७९. ९८०. ९८१. ९८२. ९८३. ९८४. ९८५. ९८६. ९८७. ९८८. ९८९. ९९०. ९९१. ९९२. ९९३. ९९४. ९९५. ९९६. ९९७. ९९८. ९९९. १०००.

मं तस्य किञ्चिद् भवति, न भवत्येष वैपत्यम्, अन्यथा कस्यचित् विधाने न साधो नियतितः।
 भ्यात्" [] इत्यमरानुशासिधानं भवेत् ।

शुभान्मादिति चेत् तस्यनुपलम्भोऽयं भवत्यप्यारम्भादेः स्वस्याः अनिवर्त्तकोऽप्यत्र कथमन्यथाभावे
 निवर्त्तयेत् ? तं वाच्यमोऽनुमानेनोपलम्भादिति वाच्यम्, यतोऽनुमानेऽप्यनुपलम्भ एव हेतोः विप-
 शङ्गतिं कथं निवर्त्तयति ? अथ हतकालकालानां पदार्थानां हेतुत्वविनाशे तत्स्वभावादर्शनादप्यभि-
 वाद्य यथेयं यथैव घटादेः हतकाल्य विनाशकारण्यपेक्षाद् विनाशो बहः स एव तत्तत्तथा निर्वर्त्य-
 ताम् गान्धः हतकाल्यसाधर्म्यमात्रेण । नहि यत्रैव रागस्य एव स्वहेतुसिद्धिस्तापेक्षयापहयन्माविना- १०

भाविता भवेत् न स्वयं स्वयं॥ इति तर्कः सा(विनाश)स्यापत्त्येति, असदेतम्, भवतु समस्यतु-
पञ्चात्पर्वसस्य कस्यचिद् ॥ १५ ॥
दिपिमहृष्टेभु भायेषु कार्यं
तथापि कालागते तदा
गमायस्तद्विनाशो वा
सम्पत्तिरिति प्रतिपादितम् । ततोऽसम्पूर्णं विनाशहेतुरिति स्थितम् स्पष्टम् । तथाहि-यदि स्वभापतो
नभरो भावः न किञ्चिद् विनाशहेतुमिः तास्वभापतयैव अस्य स्वयं नाशतः-नहि स्वयं पतति २०
पातप्रयासः फलपान् । अथानभरलदा तस्वभापस्याप्यथाकनुमंनस्यतयाद् स्वयं नाशहेतुः । न च
च(च)लरूपतायां तदुपयोगः, यतो नास्माभिः कार्ये भावानां व्यापारः प्रतिक्षिप्यते किंन्यवलरूप-
मिह । अतो इत्यर्थः॥ तान्ना॥ इति अगस्त्य भावपर्यन्तं पदैको अद्यत पदेति तपोपलस्यतिप्रसङ्गः ॥

तथादि—उद्यकाले यः स्वभाषः स्थिरः तत्स्वभाषं प्रयायमन्तेऽप्येवंतं पुनस्तावन्तमेव कालं तिष्ठेत्,
तथा स हन्तेऽपि नापतमपरम् कालान्तरस्थितिरुपशोध्यकालभौषिणः स्वभाषस्य तदन्तेऽपि भाषात् ।
न हन्तेऽपि कृणान्तरसम्प्रवर्तनीकस्य भाषायात् । अनिश्चितकालस्य च विरोधित्वाऽयोगात् तत् कथं
तद्वैशोऽप्यं नियतं ? दण्डादिप्रपातसमयेऽस्य अच्युतिलक्षणाः स्वभाषः स किं मौणासीन् येनाऽस्ती ३०

१ "न तस्य किञ्चिदभवति, न भवतिश्च केचम्" - भातसीयो० पं० २ श्लो० ५२ अष्टम० पृ० २८ पं० १० ।
 अष्टम० पृ० १०० पं० १३ । ३-पाने भाषो मा० मा० । ३-स्वप्न-वा० वा० पिन । ४-पानां कृत-
 तानां भा० । ५-पानां कृतकानां वा० वा० । ५-सितांस्थ-भा० मा० हा० वि० । ६-सितांस्थ-भा०
 ६ गत्यनु-भा० हा० वि० । ७ न चनु-मा० मा० । ७ न चान्मानु-मा० मा० । ७ चान्मानु-भा० हा० वि० ।
 ८ न वा-भा० हा० वि० । ९ पृ० ३४५ पं० १८ । १०-स्थान्य-वा० वा० । ११-तवेनास्यो-वा० वा० ।
 १२-युते ए एं न दिपन्यापति टे-वा० वा० । १३-पि कट-वा० वा० पिन । १४-दादिम-वा० वा० ।
 १५-पानां विनाश मो-हा० वि० । १६ स्वमयानि भा० हा० वि० । १७-अय न वा० । १-अय न
 हा० । १-अये न वि० । १८-तक प्रा-वा० वा० मा० मा० पिन । १९ च यत्त-वा० वा० पिन । २० कार्ये
 भा० वा० वा० । २१ कित्यवत्त-भा० मा० । २२-नामुद्रतामायस्वमायपूर्वस्तु पूर्वस्तु पूर्वको
 मा० मा० । १-नामुद्रतामायस्वमायपूर्वस्तु पूर्वको भा० । १-नामुद्रतामायस्वमायपूर्वस्तु को प्रयुक्त-
 हा० वि० । २३ त स्वस्य स्वभा-भा० मा० भा० हा० वि० । २४ न तस्वभावे पु-वा० वा० । २५ च
 स्वभायो युक्तः न च स्वदे-मा० मा० । २६-भुभिरिति च निय-वा० वा० मा० मा० पिन । २७-दानां-
 तरे भा० हा० वि० । २८-पि नादान् वा० वा० । २९ तदन्तेति ता-वा० वा० । तदन्तेति ता-भा० ।
 ३०-भाविनश्च भा० भा० । ३१-भाविन स्वभा-वा० वा० । ३२ प्राद्रागी-वा० वा० ।

मानतो भाषाणां क्षणक्षयः सिद्धः, प्रत्यक्षतोऽपि क्षणक्षयाधिकमे तद्व्यवहारसाधनानुमानं साफ-
व्यमनुभवतीत्यपरे प्रतिपन्नाः । तदेवं प्रत्यक्षतः अनुमानतश्च क्षणिकत्वव्ययस्थितेः स्थितमेव तेद्
मूलाधारः पर्यायनयस्य ऋजुसूत्रवचनविच्छेद इति । तस्य ऋजुमूलतरोः 'तुः' मध्यधारे-
णार्थः तेन तस्यैव न द्रव्यास्तिकस्य शब्दाद्वैद्यः शब्दाद्वैद्य गमयन्तः शब्दनयत्वेन प्रतीतिः शब्द-
-समभिरुद्धैर्भूताख्यो नयाः शास्त्राप्रशङ्गा इव स्थूलसूक्ष्मतरे (लग्नसूक्ष्मतरे) दशितवान् ।
सूक्ष्मो भेदो विद्येयो येषां ते तथा । यथा हि तरोः स्थूलाः शाखाः, सूक्ष्मास्त्यशाखाः, प्रतिशाखा-
अति (शाखाश्च) सूक्ष्मतरे - - - - - (शाखा-
प्रशाखा) प्रतिशाखारूपा - - - - - १-सममि-
रुद्धैर्भूताख्यो नयाः द्वा - - - - - विद्वादि-
भेदाद् मित्रं शब्दो भूत्वा - - - - - मत्तं यस्तु १०
संभाभेदादपि मिथ्यामे - - - - - कदाभिमर्त-
यस्तु शब्दप्रतिपाद्यक्रियात् - - - - - प्रशङ्गातः
प्रतिशाखाभिष सूक्ष्मतममधिकच्छलेयं वाशायां भूत्वा मपरा शब्द-समभिरुद्धैर्भूतानप्यगस्तव्यः ।

[२ ऋजुसूत्रपदस्य द्वितीयां व्याख्यामाश्रित्य विमलसिमाग्रवादः]

[पूर्वपक्षः-यास्यार्थवादभिः सांश्रान्तिक-यैमापिकः विमस्मिमात्रस्य निराकरणम्]

मधया क्रतु बाह्यापेक्षया माहवः-संविशिभेइविकन्दमयिभंगं शुद्धिचक्रमकुटिलं गृह्यनीति
क्रतुगुणः शुद्धः पर्यायास्तिकः ।

ननु किमविभागयुद्धिरनुरुधावेदं कप्रमाणसंज्ञायनो विद्वत्सिमाश्रममुपगम्यते, आहोमिदं-
संज्ञायथाधकप्रमाणसंज्ञतेति यत्तत्त्वम् । तत्र यथाचः पक्षः स न युक्तः, यनर्नयामृतविद्वत्सिमाश्रम-
प्राहकं प्रत्यक्षं या तद् भवेत् अनुमानं या प्रमाणागतस्य लीमतेरनमुपगमान् । नञ् न नायत् २०
प्रत्यक्षमर्थसंस्पर्शरहितं विद्वत्सिमाश्रमेवेत्यधिगन्तुं स्वमर्थमर्थाभापनिवृत्त्यसम्भवेण विद्वत्सिमाश्रमेवेत्य-
वधारणाधिगमानुपपत्तेः । उक्तं च-

“अयमेवेति यो ह्येष भावे भवति निर्णयः ।

नैव पस्त्यन्तराभायसंयित्यनुगमोदने" ॥ [श्रु० पा० श्रमाय० श्रु० १५]

न चार्थाभायोऽप्यशस्त्रमधिगम्यः अर्थविज्ञानकारेण तस्योपपत्तः, न च तत्राद्यर्थादेऽपि तस्या १५
भावाः विज्ञेतरूप्यभावाप्रसक्तः न च नैमिरिकाशजप्रतिभावे चक्षुरदृष्टिदुष्टं यथाऽस्तत्यप्यमनुगच्छति
तथा नृदृष्टप्रतिभा(भावा)विषयस्यापि स्वस्मादेतरपि त्रितया(य)त्वं यत्तस्मिन्परिकरितरूपविषय-

१ तद् गुल्फा-वा० वा० भा० मा० । अत्र 'स्थिते तद् गुल्फा' इति वा० अस्ती । २-हृत्पद्मा-अ० ।

[illegible]

४५ सु० सु०

समाप्तते यथा मीमांसिः न चेन्दुद्वयं नरान्तरविज्ञादिति प्रतिभाति तद्देशस्यपक्षितपुरुषान्तरांमिदि
पक्षेऽनुमण्डलस्य प्रतिभासनात् सतो ज्ञानाकार पक्षेन्दुद्वयं न बाह्यम्, अतदेतत् । यतो न पहिरर्थाः
सिद्धिर्मात्रेण ज्ञाने प्रतिभासमादधति किन्तु स्वसामग्रीवशात् अन्यथा आत्मा(न्धा)दिदृशि प्रतिभा-
समादधुः । अथ होचगाद्यभावात् नाग्यादिदृशि तत्प्रतिभासः, नत्वे(स्त्रे)धं तिमिरादिसामग्र्यभा-
वात् शुद्धदृशि दिग्गतरद्वयोर्वैरप्रतिभासमानदृश्यम् । न च स्वसामग्रीवशात् शपावरयुगलं संवि- ५
दि भासमानं ज्ञानरूपमेव, बहिर्मांसाकारतया प्रतिभासमानस्य इन्दुद्वयस्यान्तर्माहकाकारतया-
(धाऽ)प्रतिभासनात् ज्ञानरूपत्वायोगात् तद्वत्त्वे वा ब्राह्मकाकारतया प्रतिभासमानज्ञानस्यापि तथा-
प्रतिभासमानस्यायं रूपता प्रसङ्गः । तत्र(च) बहिर्मांसाकारतया प्रतिभासमानस्येन्दुद्वयादेर्वैरतिरूपता,
परिन्दुविज्ञादृश्यमेवम् ॥ स्वभावेः तुल्यं ज्ञानरूपतानुपपत्तिः । स च अप्यहं पहिरर्थाऽप्यभाति
तदभावं गमयति । न चाप्यहमभाधमादि, तस्य तुल्यतया तद्विषयत्वायोगात् । न च वस्तुत्वादत्- १०
द्वंशः प्रत्यक्षप्राप्तः इन्द्रियतत्त्वस्यन्धाभावेन तस्यापि प्रत्यक्षत्वायोगात् तद्वत्त्वमध्यस्तु योग्यताभावात्
इन्द्रियम् । उक्तं च—

“न तापदिन्द्रियेणैव नास्तीत्युपपाद्यते मतिः ।

भावादेनैव संयोगे योग्यत्वादिन्द्रियस्य हि” ॥ [स्त्रो० धा० भाष्य० श्लो० १८] इति ।
तत्प्रमाणरूपोऽप्यध्यामावोऽप्यवशेषः । १५

नाप्यनुमानं बाह्याभाषमावेदयति, प्रत्यक्षभाषे तस्यायोगात् । न च प्रत्यक्षविरोधे अनुमानस्य
प्रामाण्यं सम्भवति “प्रत्यक्षनिराकृतो न पक्षः” [] इति पचनात् । न च
बाह्यार्थावेदकस्याप्यहस्य भ्रान्तत्वाद्य तेनानुमानयापेति यकल्पम्, इतरेतराध्यप्रसक्तेः । तथाहि-
अर्थाभावे तिदे तद्वादि अप्यहं भ्रान्तं सिध्येत्—अन्यथा कथमवितर्धार्थमादिणो भ्रान्तता—भ्रान्तत्वे
च तस्य तिदे अर्थाभावात्तुमानस्ये(स्य) न तेन बाध्यते(यापेति) व्यक्तितरेतराध्यप्रत्यम् । न च तद् २०
आप्यहमेव न भवति अनुमानेन बाधनारिति यकल्पम्, अनुमानेऽप्यस्य पर्यनुयोगस्य समानर्थात् ।
[!! तथाहि—बाह्याभाषमाहस्य भ्रान्तत्वात् तेनानुमानयापेति यकल्पम् इतरेतराध्यर्थावेदोपप्रसक्तेः ।
तथाहि—अर्थाभावे तिदे बलात्तुमान(नं) प्रमाणमिति दर्शनाभावेऽप्यध्यामाधसिद्धिः तत्प्रतिपक्ष-
सिद्धेः अप्यहमिति तत्राह अन्यथा अनवस्थापत्तेरिति नानुमानवेधोऽप्यध्यामायः !!] ।

१-धा दि-भा० मा० । १-धा दि प्रति-आ० । २-मद्वया भा-भा० मा० । ३-मग्रीसमावेदशात् भा० ।
४ न बाध्य-आ० हा० पि० । ५ “संयोगो”—श्लो० बा० ।

१ “माप्याभ्युपगमः पक्षः प्रत्यक्षानिराकृतः” । १४ ।

“प्रतिपादस्य च सिद्धः पक्षभाषोऽतिवृत्तः । श्लो०-सवचनाभ्यां च बाधितोऽनेकधा मतः” ॥ ११ ॥
—न्यायवता० ।

“पक्षः X X X प्रत्यक्षविरोध इति बाधवतोऽः”—न्यायप्रवेसत्० पृ० १ पं० ६ ।

“बाधयितुमिच्छेति प्रत्यक्षविरोधः पक्षभाषः”—न्यायप्रवेसत्० पृ० १ पं० ११ ।

“प्रत्यक्षविरोधो नवमभाषतत्त्वज्ञानसिद्धिः निराकृतः प्रत्यक्षविरोधः । किम् ? पक्षभाषः”—न्यायप्रवेसत्०
पृ० १ पं० ११ पं० १८ ।

“तत्त्वमेव स्वदमिष्टोऽनिराकृतः पक्ष इति” ॥ ४० ॥—न्यायविमुक्त० तृतीयप० ।

“अनिराकृत इति—एतद्वृत्तमन्येति च बाधयितुमिष्टोऽप्यर्थः प्रत्यक्षानुमानप्रतीति—सवचनैर्विवादिष्यते न च पक्ष
इति प्रदर्शनायम्” ॥ ५० ॥—न्यायविमुक्त० तृतीयप० ।

“प्रत्यक्षानिराकृतो न पक्ष इत्यभिधानात्”—प्रमेयक० पृ० २१ प्र० पं० ६ ।

७-माने धा-भा० मा० सिता ।

“न च बाह्यार्थावेदकस्याप्यहस्य भ्रान्तत्वाच्च तेन अनुमानबाधेलाभिधानमप्यहं, अन्योन्याध्यामात्-तिदे ह्यर्थाभावे
तद्वादि अप्यहं भ्रान्तं सिध्येत् तत्सिद्धौ च अर्थाभावात्तुमानस्य तेन बाधयेति”—प्रमेयक० पृ० २१ प्र० पं० ६ ।
८-त्यात् तथादि अर्था-आ० । ९-त्या तेना-बा० बा० । १०-यप्र-बा० बा० । ११-ति स्वत्वात्
बा० बा० ।

अपि च, तदनुमानं किं कार्यलिङ्गप्रथमम्, स्वभावहेतुनमुच्यं चा, उतानुगन्धिप्रसूनमिति विकल्पप्रथमम् । न तावत् प्रथम-द्वितीयपक्षौ कार्य-स्वभावहेतुोर्विधिसाधकत्वाभ्युपगमात् "अत्र द्वौ यस्तुसाधनौ" इति वचनात् ("अत्र द्वौ यस्तुसाधनौ" [न्यायविन्दु० परि० २ मू० १९.] इति वचनात्) । नापि अनुगन्धिप्रसूनमिति पक्षः अनुगन्धिचरसिद्धौ (रगिन्द्रियान्) बहिर्गन्धस्य प्रतिभासनात् । उपलब्ध्यानुगन्धिस्थान्(स्व)भावा(य)साधनी सा च नियतदेश-कालमेवायामात्रं गमयति न सर्वत्र सर्वदेति न ततोऽपि सर्वथा अभाससिद्धिः । तद् भाववाचकप्रमाणभावात् नार्थमात्रो विशतिमात्रसिद्धिः ।

अथापि स्यात् नार्थमावहारेण विज्ञानमात्रं साध्यते अपि त्वयं-संविदोऽसहोपलम्भनियमा-

असदेतत्, अमेदस्य

विभाषा संविच्छेद-

१५ धावणवत् (णत्ववत्)

पक्षस्य प्रत्यक्षेण निराकृतेः, न या(चा)मेदेऽपि प्रत्यक्षं मेदाधर्मश्रुतलब्ध्यामेन्दुद्वयादिवत् इति न तेषां (तेन) याधा यतो द्वित्र्यद्वौ यौधादर्शनात् तस्य प्रान्तत्वमस्तु संतमादौ त्वयिक्रियाकारिको-
पलब्धि(स्ये)स्तदभावास्त(स्व)त्वता ततो नील-युद्धोमेद एव । असिद्ध्याय हेतुर्मात्रासकृतेन वि-
ज्ञानव्यतिरेकेण याधार्यस्यैवोपलम्भात् प्रत्यक्षार्थव्यतिरिक्तस्य तदा ज्ञानस्यानुपलम्भनात् । न चान्त-
सुखाज्ञा(या)कारज्ञानोपलम्भात् सिद्धो हेतुरिति यत्तद्व्ययम्, सुखादेर्वाद्या(हा)संवेदनं प्रति व्यापार-
संवेदनात् । नहि सुखादयः स्वरूपनिमग्नतया प्रतिभासमानास्तद्व्ययमाहितया प्रतीयन्ते । न च सम-
कालप्रतिभासनात् व्यापारमन्तरेणापि नीलादिप्रादुर्भावाः, तेषामपि तद्भाहकतापत्तिः । यदि च नीला-
(लादी)नां सुखादिकं प्रादुर्भावं तथासति तदभावे नीलादीनां ग्रहणं न स्यात् । नहि यद् यद्वाहं तत्
तदभावे प्रतिभाति चक्षुरभास इय रूपम् चक्षुःसमवधाने व(च) सुख(स्व)भावेऽपि नीलमाभाति ।
नापि तस्य तद्भाहकम् । यदि च सुखादिरूपेयं संविद् नान्या एवंसति सुखाद्यभावेऽपि नीलादिकस्य
स्फुटतया प्रतिभासात् तदा मानसस्य च सुप्रादेर्नीलाद्यभावावेव्यवभासतयासिद्धो नीलादीनां ग्रहणं
न स्यात् नहि यद् यद्वाहं तत् तदभाद्विधयोः सहोपलम्भनियमः नियतकादाचित्सहोपलम्भनो यो-

१ अत्र द्वौ वा० वा० विना ।

"अत्र द्वौ यस्तुसाधनौ एकः प्रतिपेहेतुः" ॥ १९ ॥ न्यायविन्दुप्र० ।

"अत्र द्वौ यस्तुसाधनौ" इति विभाषात्-प्रमेयक० पृ० २१ प्र० पं० ८ । २-धनादिवचनाप्राप्त्यनु-भा०
मा० हा० वि० । ३-धनाप्राप्त्यनु-भा० । ३-लघिचर-भा० मा० । ४-ज्ञा य-भा० ।

"अनुगन्धिचरसिद्धात् वाधार्यस्याभ्युपगमिनोपलम्भात् । किञ्च, अदृशानुगन्धिस्थलदभावसाधिका स्याद् दृशानुग-
न्धिवर्गः । प्रथमपक्षे अतिप्रसङ्गः । द्वितीयपक्षे तु सर्वत्र सर्वदा सर्वथा अर्थमात्राऽप्रसिद्धिः प्रतिनियतदेशावेदं बलात्-
दभावसाधकत्वसंभवात्"-प्रमेयक० पृ० २१ प्र० पं० ९ । ५-लघिस्थाने भा०-वा० वा० विना । ६ तदज्ञा-
वा० वा० । ७-विदोपलम्भ-वा० वा० विना । ८-"द्वित्र्यद्वौ यौधादिति विधिद्वारेणैव साध्यते"-प्रमेयक० पृ० २१
प्र० पं० १२ । ९-दृश्य प्रत्युपेक्षण वा० वा० । १०-दृश्य प्रत्युपेक्षण हा० वि० । ११-दृश्य प्रत्युपेक्षण भा० मा० ।
"अमेदाश्रय प्रत्यक्षेण वापनात् दाम्दे धावणत्ववत्"-प्रमेयक० पृ० २१ प्र० पं० १२ । १०-पुरस्य कुट्टय-
(पुरस्यं स्फुटय)-वा० वा० । ११ कुतोऽप्यंतसं-भा० । कुतोऽप्यंतसं-भा० । कुतोऽप्यंतसं-भा० ।
वा० । १२ दाम्दे धावणत्व-वा० वा० । १३-धिगन्ध-भा० मा० । १४-धिगन्धमप-वा० वा० । १५ धाव-
द-भा० मा० । १६ "वर्षक्रियाकारित्वमाध्यात्मिकं तु तदभावात् सत्त्वा"-प्रमेयक० पृ० २१ प्र० पं० १३ ।
१६-युद्धार्मे-भा० । युद्धार्देर्मे-वि० सं० । १७ न चान्तसु-भा० मा० । न चान्तसु-भा० मा० । न चान्तसु-भा० मा० ।
भा० विना । २०-पारसं-भा० । २१-लादीनां सु-वा० वा० विना । २०-दिकं प्रा-वा० वा० । २१-माति भाति चक्षु-वा० वा० मा० मा० । २२ एवंसति भा० मा० हा० वि० विना ।
२३-लाद्याभावे वा० विना । २४ तदी मा-वा० वा० । २५-स्वदेने-वा० वा० विना । २६-लायमा-
साधन्येयमा-भा० हा० । लायमासाधन्येयमा-वि० । लायमासाधन्येयमा-वि० सं० । लायमासाधन्ये-
यमा-भा० । लायमासाधन्येयमा-भा० । २७-भावाद्विधयोः भा० मा० आ० हा० वि० । २८-मनियमः प्रत्य-
क्ष-वा० वा० । मनियतका-भा० मा० । २९-मनो-यो वि-हा० वि० । ३०-मनो योर्नि-वा० हा० ।
-मनोययोर्नि-वि० सं० ।

यंयात् । अर्थस्य हि ज्ञानाधीनः प्रकाशः जडत्वात् न त्व(स्व)यम् ततो यदि स्वप्रकाशनं तथा-
 संवेदनं हेत्वर्थस्तदाऽसिद्धः (दिः) तदर्थस्य । अथ संवेदनसामान्यं स्वपरसंविदो हेतुः तस्य प्रतिपक्षो
 पाठ्यः यतः साधारणं सत् तदर्थ-ज्ञानयोः ज्ञानात्मतामेव साधयति । अपापि 'संवेदनं' हेतो
 हेतुः सोऽपि प्रतिपन्धमाभावादेव न साध्यं साधयति । किञ्च, तदा(प्रा)संवेदनं नीलादीनामभावता-
 ५ धनत्वेनोपन्यस्यते, उत ज्ञानात्मकताप्रसाधकत्वेन ? यथायः पक्षः स न युक्तः, हेतोर्विद्वत्त्वसङ्गे-
 उपलब्धेः सत्तया व्याप्तत्वात् न ह्यसदुपलब्धते तथाभ्युपगमे वा क्षतावप्यसत्त्वप्रसक्तिः । न चार्थतो
 १० उपलब्धमे द्विचन्द्रादेरुपलब्धिप्रसक्तिः तस्यापि संतापोगित्वप्रतिपादनात् । यदि वा संवेदनं सति
 ज्ञाने असति च चन्द्रद्वये उपलब्धमित्यनेकान्तिकमस्तु । अथ ज्ञानात्मकता तथासंवेदनात् सापत्ने
 तत्रापि यत्कथम्-किं ज्ञानात्मकत्वेन नीलादेः संवेदनम्, उत व्यतिरिक्ततया ? प्रथमपक्षे ज्ञानात्म-
 १० संवेदनं नीलादेहेतुः स चाध्यक्षसिद्धोऽभ्युपगन्तव्य इति नापरं साध्यमस्ति यदर्थं हेतुः स्यात् ।
 द्वितीयपक्षेऽपि हेतुर्विषयः मिश्ररूपं हि संवेदनं मेदमेव साधयति नैकत्वमन्यथा भेदोपरतिप्रसङ्गे
 तदप्यपि हेतुर्न युक्तः । इति न कुतश्चित् विवक्षितमात्रसिद्धिः ।

[उत्तरपक्षः-विज्ञानवादिमियोंगाचारः विज्ञप्तिमात्रस्य स्थापनम्]

अत्र प्रतिविदधति-यत् तावदुक्तं कथं प्रत्यक्षप्रतीतयुषो नीलादीनामभावः साधयि-
 १५ शक्यते' इति, तत्र प्रत्यक्षेणार्थपरिच्छेदाऽसंभवात् कथं नीलादीनां प्रत्यक्षपरिच्छेदता ? तत्रापि
 प्रत्यक्षमर्थं तुल्यकालं वा प्रकाशयति, मिश्रकालं वा ? तुल्यकालमपि प्रत्यक्षम्, परोक्षं वा ? यदि
 प्रत्यक्षं ज्ञानमर्थोत्तमानं तुल्यकालमयमासयति तथासति यैदं ज्ञानं मेदमासतेऽप्यस्ततया तत्र(रे)
 नीलादिस्यरूपमपि परिच्छुद्रमाभाति स्वरूपनिष्ठोद्देश्योत्पि प्रतिभासनात् कथं प्राशप्रादकमात्र-
 तथादि-ज्ञानं नीलाकारविविक्तं स्वरूपनिष्ठं हृदि सङ्गीयते अर्थस्य तद्व्यपरीहारे(रेण) व-
 २० स्फुटयुः प्रतिभाति । न च दर्शनप्रतिभासकाले नीलं स्वरूपनिष्ठं प्रतिभातीति तद्वत्तां दु-
 ज्ञानस्यापि नीलावभासकाले प्रतिभासनात् तद्वत्तावभासः । न च दर्शनं वदित्वेसंविदं' प्रति प्रा-
 क्रियामुपरचयतीति तद् प्रादकम् नीलं तु तत्रप्रतिपक्षप्रकाशतया प्राशमिति यत्तद्व्यप-
 व्यतिरिक्ततया प्रदणक्रियाया भवमापात् यतो न तथाभूततद्व्यव्यतिरिक्ता प्रदणक्रिया प्रतिभाति न ।
 सामान्यतरेण कर्तृ-कर्मते नील-बोधोयुक्ते भवतिप्रसङ्गात् । भवतु वा तच्च्यतिरिक्तोऽपरा क्रियाप-
 २५ पि परोक्षतया तस्या नीलादेः कर्मसंमं यन्घोतमे(कर्मसं बोधस्य) य कर्तृत्वमितिप्रसङ्गोऽनुकमि-
 प्रतिभासना(गमान)तनुः अभ्युपगन्तव्यता तथाभ्युपगमेऽपि च 'किंयित्(किं) सा स्वरूपेण प्रतिभा-
 उत तद्वत्तावयेति यत्तद्व्यप- । प्रथमपक्षे क्रिया स्वरूपनिष्ठता प्रतिभातीति नीलम् बोधः प्रदण-
 येति 'त्रिनयं स्वतन्त्रमामात्रा' इति न कर्म-कर्तृ-क्रियाव्यवहारा, लक्ष्मादेरपि तथापरस्परव्यवहारप्रसङ्गे । अथ प्राश-
 ३० क्रिया प्रतिभाति तदा तस्या अन्यपरक्रिया विषयीक्रियमाणायाः कर्मता तत्क्रियाया भवतादि-
 स्तरदिपदीक्रियमाणायाः कर्मनेति निरवधिः क्रियापरस्परता प्रसज्येत । अथा(य) क्रियास्तरमयो
 प्रदणक्रियाया प्राशना, नवेन नीलादेरपि प्रदणक्रियाव्यतिरेकेण स्वप्रकाशयुषः प्राशना तत्र
 तथा च नीलादीनां स्वरूपमेव प्रकाशागमकमिति विवक्षितमात्रमेव सार्थं भवेत् । अपि च, बोधस्य
 (बोधवत्ते) यदि संवेदनक्रिया विषयमात्रा तदा सामानकालतया प्रतिभासनात् कथं ज्ञानस्य संविधि-

१ प्रकाशः प्रकाशः १० १० । २-स्वाप्रत्ययः ततो जा० १-स्वाप्रत्ययः ततो १०-स्वाप्रत्ययः ।
 १० । १-स्वाप्रत्ययः १० १० । २-स्वाप्रत्ययः १० १० । ३-स्वाप्रत्ययः १० १० । ४-स्वाप्रत्ययः १० १० ।
 ५-स्वाप्रत्ययः १० १० । ६-स्वाप्रत्ययः १० १० । ७-स्वाप्रत्ययः १० १० । ८-स्वाप्रत्ययः १० १० ।
 ९-स्वाप्रत्ययः १० १० । १०-स्वाप्रत्ययः १० १० । ११-स्वाप्रत्ययः १० १० । १२-स्वाप्रत्ययः १० १० ।
 १३-स्वाप्रत्ययः १० १० । १४-स्वाप्रत्ययः १० १० । १५-स्वाप्रत्ययः १० १० । १६-स्वाप्रत्ययः १० १० ।
 १७-स्वाप्रत्ययः १० १० । १८-स्वाप्रत्ययः १० १० । १९-स्वाप्रत्ययः १० १० । २०-स्वाप्रत्ययः १० १० ।
 २१-स्वाप्रत्ययः १० १० । २२-स्वाप्रत्ययः १० १० । २३-स्वाप्रत्ययः १० १० । २४-स्वाप्रत्ययः १० १० ।
 २५-स्वाप्रत्ययः १० १० । २६-स्वाप्रत्ययः १० १० । २७-स्वाप्रत्ययः १० १० । २८-स्वाप्रत्ययः १० १० ।
 २९-स्वाप्रत्ययः १० १० । ३०-स्वाप्रत्ययः १० १० । ३१-स्वाप्रत्ययः १० १० । ३२-स्वाप्रत्ययः १० १० ।
 ३३-स्वाप्रत्ययः १० १० । ३४-स्वाप्रत्ययः १० १० । ३५-स्वाप्रत्ययः १० १० । ३६-स्वाप्रत्ययः १० १० ।
 ३७-स्वाप्रत्ययः १० १० । ३८-स्वाप्रत्ययः १० १० । ३९-स्वाप्रत्ययः १० १० । ४०-स्वाप्रत्ययः १० १० ।

(यो) प्रति कर्तुता ? नहि समानकालयोः सभ्येतरणोपिवाणयोरपि हेतुफलभायः । अथ बोधोत्तरका-
 भाविनी क्रिया तथापि यथा ज्ञानसत्ता न तदा संवित्क्रिया यदा तु संवेदनक्रिया प्रतिभाति न तदा
 शानप्रतिभास इति कथं हेतुफलभायः ? न च पूर्वं स्वरूपेण बोधः प्रतिभातः पश्चात् नयनादिनाममी-
 यदात् संवेदनक्रियायुक्तो भावीति कर्त्ताऽसाविति पक्षव्यम् यतो यदा संवित्क्रियायुक्तो बोधः प्रती-
 यते न तदा तत्पूर्वदशावगमः यदा च तदवगमः न तदा संविपुतायस्याधिगतिरिति न पूर्वोत्तरका-
 लायगतिस्तेयोरप्यस्योः तदभावे च कथं बोधस्य प्रदणं प्रति कर्त्तुतामतीति ? अथ नीलानुभवसमये
 पूर्वदशां स्वरन् बोधस्यानुभवं प्रति कर्त्तुतां प्रतिपद्यते, अयुक्तमेतत्, नीलपरिच्छेदकाले बोध-प्रदणयोः
 परस्परसंस्तकयोः समानकालयोः प्रतिभासनात् कर्त्तुतायगमासम्भवात् । न च बोधस्य पूर्वावस्था-
 मप्यवस्था(स्य) इति स्वरन् प्रदणायस्या(स्यां) प्रतिपद्यते इति कथं तत् कर्त्तुतामुद्योगयितुं प्रभुः(भु) ?
 न च यो धारमयानुभवप्रदत इति कर्त्तुतायगतिः यतो यदा नीलमादकमात्मानं बोधः प्रतिपा(प)-१०
 यते न तदा पूर्वंसत्तामनुभवकर्त्री(त्री) प्रतिपद्यते इति कथं प्रदणं प्रति जनकतामामनोऽसायधिग-
 च्यति ? न च प्राक्नीमप्रदणायस्या(स्यां) नीलाऽप्यमात्रकालेऽसायप्ययत्तो(यत्ति) प्रतिभासयोः
 युगपद्विरुद्धयोपपत्तेः तस्मात् समानकाले(लो) बोधो न प्रदणक्रियामुपजनयितुं समर्थ इत्य-

किञ्च, यदि बोधो व्यतिरिक्तं प्रदणक्रियामुपपत्त्ययति नीलस्य क्रियायानं येन तत् प्रागं भवेत् १५
 यिमानं तद्वाहकमिति । न च संविदुपसायपरोक्षतया नीलमाभातीति प्रागं संविदुपसायैऽपि मय्या-
 ग्राहकत्वकस्य प्रतिभासायोगात् । तथाहि-नीलादिरयो जडरूपान् न स्यं प्रतिवर्तितोत्तरनाम-
 पतरतीति दर्शनं प्रकाशकमय्यायुपगतम्, यदि पुनः स्वप्रकाशात्मकं नीलं स्यात् तदा 'विज्ञानिकं'
 नीलम्' इति रैराद्य यथाभ्युपगतो भवेत् । यथाप्रकाशात्मकं यत्तु तत् प्रकाशानुद्भावेऽपि नैव
 प्रकाशते यतो न प्रकाशात्मा नीलं सद्वाहकमिति मेदप्रतिदितिप्रसङ्गात् । न चार्थाकारकार्यतया प्रकाश-२०
 स्थाय्यस्य प्रत्यक्षता, यतोऽपरोक्षतायुक्तत्वे तस्य प्रत्यक्षता युक्ता यथा नीलस्यमावर्णार्थं नीलस्य
 नीलरूपता न तु प्रकाशात्मनः(नः) कार्यस्योद्भूतेः अर्थकार्यतया हि तस्यव्यभिचारात् प्रकाशस्य सद्वाहक-
 यथा तदनकार्यतया तत्प्रत्यक्षिणा भू तु तात्पर्यं प्रकाशः । अर्थेन्द्रियाणां ज्ञाने स्वकथाऽमर्पणार्-
 (हस्य)क्षता अर्थस्य तु तस्य स्वकपरिच्छेदान् प्रत्यक्षता, अतदेतत् । अर्थेन्द्रियाणां ज्ञाने स्वकथाऽमर्पणार्-
 यतो न नीलादेः स्वरूपं वदितुमुत्तमाऽप्रतीतिः(?) अथाप्यपरा वदितुमुत्तमा ज्ञाने स्वकथाऽमर्पणार्-
 माप्रतिभासा प्रतिभासमानमूर्तिः सा तृतीया सिद्धेति न तद्वन्नाह बोधस्य प्रादक्ता सिद्धेति(ता) तस्य
 नील-संविदोन्मुखकालं प्रतिभासनादपरिग्रहापराभावतः स्वव्यकृतिप्रत्यक्षोर्वेदेदेदक(ता) न च नील-
 तत्पूर्वेदनव्यवस्थं स्वकृतिप्रत्यक्षं स्वतन्त्रतयाभावतः तदुत्तरकायभावी कर्म-कर्ममिति चेत् । 'नीलमर्ह-
 वेति' इत्यवतापो न स्यात् नहि धीनर्तुने नीलोद्भिन्न उपजायमानः रीत्ययने भवति च तदाप्य-
 यमायी विकल्प इति तयोर्प्रादमाहकमेति वाच्यम्, निष्कारकपक्षकस्या प्रादमाहकपक्षकतायाः परि ३०
 वदित्वात्मभावात् । तथाहि 'नीलम्' इति प्रतीतिः पुरोधर्मा नीलमुद्भिन्नगती वचनानुद्भूतानुगतीर्त्त-
 मिषा लक्ष्यते, 'अहम्' इत्यामानं व्यवस्य(स्य)गती इवानुभवायणा लक्ष्यपरा कर्त्तायने, 'वेदि' इति
 प्रतीतिरप्यपरं क्रियाव्यवसितिकया परस्परसंस्तकमिति सिद्धिर्भाविनीतिनया(य)मेतत् । अतः कर्म-
 -कर्तुं क्रियाव्यवस्य ।

अपनु र्धैव कल्पनाप्रतीति कर्म-कर्म क्रियाव्यवस्यार्थानां तथापि ज्ञानो ज्ञातः प्रादमाहकता सत्यं ३५
 युगपुष्पिकारु ज्ञानाभ्यपरायाञ्जलस्यनाप्रसन्न । न चान्न बाधानाः सत्यता प्रदणं पश्येत् ।
 नयनात् । तथाहि कल्पनोद्भिन्नप्रमाणं कर्म-कर्मभावस्य नीलं रीतिवत् इव तद्वत्तयाः निरालोका इत्येव
 बाधक इति कथं न प्रादमाहकभावोऽसत्यः किञ्च ज्ञानोऽपि प्रत्यक्षं प्रादमाहकतायुक्तं इत्येव
 १ तयोर्लक्ष्यं २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

प्राप्ताप्रादकाकारद्वयस्य संवेदना(न)मेकं प्राप्तिं भवेत् न चाकाशद्वयमात्रं नीलाभासनात्, नतदेवम् । इदं दर्शनयोरेकाद्विर्भासादेवाकाशप्रतिभासामायात् । यदि पुनः प्रादकाकारस्य प्रयुक्तं प्रतिभातस्ततो मेदप्रतिभागा(साम्) धानाद्वैतमेव न भवेत् । दर्शनयोरेकाकारोपलम्भादेकत्वं व्यवस्थितमिति ध्रान्तमानायसेव इव रजताकारः ५ धिगम्योऽप्यसी धानसमाय पथ ।

[!! न च यदीरूपतया प्रतिभासनाद् ध्रान्तसंविद्विद्यमानोऽपि रजनासिद्धातसंवि-
तस्य बाह्यार्थत्वेऽप्यवहारो मेदप्रसक्तः । न च सत्यासत्ययोर्लोकैतराम्यां व्यवहारिमेदः ।
यमोसिनस्तस्यालौकिकत्वपरिधानामायात्र तावदस्यालौकिकत्वम् तं गहानादेव तत्र तस्या-
यदि नु सैत्र प्रतिर्भासेत तदर्थक्रियार्थिनस्तत्र वृत्तिर्न भवेत् । अयालौकिकोऽपि रजतादि-
१० तप्रापभासत इति प्रवृत्तिरेत्ये(स्ये)वमलौकिकतया तत्र भातीति विपरीतव्यातिरिति
प्रतिभासमामोनां संस्यता । किञ्च, अलौकिके लौकिकं रूपं तस्य सिद्धयत् किं सत्यम्, उत
मयमिति । अथ सत्यम् न व्यवहारमेदः । यदि पुनरलौकिके यलौकिकं रूपमामाति तदा
पतया सत्यम् । नयप्राप्यलौकिके यलौकिकं प्रतिभातं तत् किं सत्यतया, उत असत्यतया
तया कथं प्रवृत्तिः । अथ सत्यतया कथमलौकिकं रूपं तस्य सिध्येत् । किञ्च, येष-
१५ प्रतिभातं स्वरूपेण न गृह्यते किं वा लौकिकत्वं परेणालौकिकेतररूपेण गृह्यते तदप्यपरे
(र)यसंनो(ना) लौकिकपरम्परा समासज्येत । !!]

विरोधस्तथादि यदि तदा व्यातिः कथं स्वरूपविरहलक्षणा विपरीतताऽयं स्वरूपप्रच्युतः
व्यातिः सती अयोत्तरकालं व्यातेरभावस्तथापि कथं विपरीता व्यातीनामुत्तरकालप्रच्यु-
व्यातिप्रसक्तः । अथ द्वितीयो विकल्पस्तथापि व्यात्यन्तरापेक्षया सर्वे(र्वे)व व्यातिर्विपरीत-
सर्वव्यातेर्विपरीत्यप्रयु(प्रस)क्तिः, यदि पुनर्विपरीत्यं शुक्रिकादि रजताघातेरेण विपरीतेन
२५ विपरीतव्यातिरित्यथ पक्षाभ्युपगमः सोऽप्ययुक्तः, अन्यरूपेणान्यस्य परिच्छेदायोगात् ।

१ प्राप्ताप्रा-भा० निना । २ न चा-बा० वा० निना । ३-तदेव द-भा० मा० । ४-
मा० बा० निना । ५ भवेत् तस्माद् दर्शन-भा० । भवेत् त तस्माद् दर्शन-वि० । ६-प्राप-
भा० । ७ तस्या या-भा० । ८-र्थत्वेऽ-बा० वा० । ९ च सत्ययोर्लो-भा० मा० । १०-र-
भा० निना । ११-मासितस्त-भा० । १२ तस्या-बा० वा० । १३ तथ प्र-भा० । तद प्र-भा० ।
१४-मासेन तदर्थ-भा० । १-मासित तदर्थ-वि० । १५-रत्येवसली-दा० वि० । १-रत्येवमली-
भा० । १६ सर्वेषां प्रवृत्तिमास-दा० वि० । १७-नानां सर्वस्यता । किञ्च, अलौकिके
सिध्येत् किं सत्य-वि० । १८ सत्यता किंवा लौकिके लौकिकं रूपं तया सत्यं नय-
सत्यता किंवा लौकिके रूपतया सत्यं नयप्रा-वि० सं० । १९-किं रूप सत्य सिध्यत्
मा० । २-किं रूप सत्य सिध्यत् किं सत्य-भा० । २-किं रूप तस्य सिध्येत् किं स-
२०-मासिति वा० बा० निना । २१-रलौकिक य-दा० वि० । २-रलौकिके य-भा० मा० ।
लौकि-भा० मा० । तदो लौकि-दा० । २३-या यद्यस-बा० वा० मा० । २४-वि० । २-या
स्यतया ? यद्यस-वि० सं० । २५ तस्या सिद्धौ भा० । २५ यद्यस-बा० वा० निना ।
लौकि-दा० वि० । किं वा लौकि भा० मा० । २७-सानोऽलौकि भा० मा० दा० वि० ।
वि भा० बा० वि० । २८ आद्योस्मिन् व्यानन्तरागं-बा० वा० । २९ व्याति विपरीतव्याति
३०-वि० । व्यातिर्विपरीतव्याति । अदो व-भा० । ३१-व्ये किं तद्वत्ता योस-भा० ।
वि-भा० मा० । ३२-परानोऽव्या भा० । परानोव्या भा० दा० वि० । ३४-काणि
-कारण भा० ।

स्वरूपं संवेदनमुच्यते विज्ञानस्यापि शब्देः सिद्धः नीलादीनां प्रत्यक्षं च स्वरूपं संवेदनमुच्यतेऽपि-
 ज्ञानस्यापि ह्यपरोक्षमेव स्वरूपं संवेदनतद्व्यतिरिक्तस्य तस्यायोगात् अतो न नील-तद्विधोः सं-
 वेदनभेदः अन्योन्यस्य संवेदनायोगात् । यदप्युक्तम् 'संविदो मिश्रमभिन्नं वा नीलस्य संवेदनं मेदहेतु-
 विरुद्धः अमेदश्चासिद्धः' इति, उद्घट्यसंगतमेव, नीलादीनामपरोक्षं चात्मा संविदिति प्रतिपादि-
 ५ तत्वात् तेषां च ज्ञानव्यवहारयोगात् साध्यते परपरिरिक्तव्यवहारोचयन् अन्यथा बोधव्यवहारोच्चेद-
 प्रसङ्गात् । ननु कः सहोपलम्भनियमादस्य भेदः ? एकोपलम्भ एव तस्याप्यर्थः अत्रापि स एव,
 नैतत्, सहोपलम्भेन पृथग्भावनिराकरणात् तैद्वारेण संविद्रूपा नीलादयः प्रसाध्यन्ते । अनेन तु
 त एव बोधरूपा विधिरूपेणेति द्वयोरपि हेत्वोभ्यां पारभेदोऽस्त्येव परमार्थनस्तु न कश्चिद् भेदः ।
 द्वयोरपि स्वभावहेतुत्वात् तेषां द्वौघव्यतिरिक्तमभ्युपगम्य सहोपलम्भनियमाग्रीलादेः संवि-
 १० द्रूपता साध्यते नहि सकृदुपलम्भमानयोः ग्राह्यग्राहकभावां नाल-बोधयोगुक्तस्तदन्यक्रियाविरहा-
 चन्द्रद्वयस्येव परस्परं बोधेन सहेति प्राक् प्रतिपादितम् ग्राह्यग्राहकभावाभावे स्वसंविद्रूपाः
 सिद्धा एव नीलादयः तेन नील-तद्विधोः स्वरूपभेदेऽपि चन्द्रद्वयादेरिव परस्परं बोधरूपत-
 योऽभेदः सहोपलम्भनियमात् । अर्थं चार्थः स्वयमेव शास्त्रकृता स्पष्टीकृतः—“नहि मिश्रवमा-
 स्तिव्येऽप्यर्थान्तरमेव रूपं नीलस्यानुमयात् ।” [इत्यनेन प्रतिभासमे-
 १५ दात् स्वरूपभेदेऽपि नीलस्यानुभवादर्थान्तरं जडतया विजातीयमेव रूपं न भवतीति यावत् स्वरूप-
 भेदेऽपि प्रकाशरूपत्वात् । यदि तु सर्वात्मनील-तद्विदोरभेदः साध्यः तत्प्राप्तति एवकारो न युक्तः
 नार्थान्तरमेवमिदं योच्यं स्यात् प्रत्यक्षवाच्यञ्च दुर्निवारो नीलादेः सुखादिरूपस्य च बोधस्य भेदे साध्ये
 यदा तु तैवोभेदेऽपि साम्यं बोधरूपतया साध्यते तदा न कश्चिद् दोषः कृपाऽऽलोकेयोरपि परस्परं
 न प्रकाश्यप्रकाशकभावः सहोपलम्भनियमादेर्यं चित्ताचित्तानामपि स्वसंविद्रूपनैवेति न तैरपि
 २० व्यभिचारः सधैविदोऽपि स्वसंवेदनामेव स्वैतत्त्वं परं चित्ततदनं—तु व्यवहारमात्रेण विद्वत्ताव(च)द्वो-
 षादितैवास्मिन् व्याख्याने स्वरूपकत्वासाधनादेवासिद्ध इति नैव सुखादेरन्तर्गता(न्तर्गता)लादेरपि-
 व्यावभासनात् । तयोरेव ग्राह्यग्राहकभावाभावात् सहोपलम्भनियमात् स्वप्रकाशरूपता साध्यते
 व्यतिरिक्तस्य 'बोधोऽग्राहकोऽप्रतीतिरेव' । अथवा परोक्षो बोध(घः) पुरोदयैवेत्यत(ता)र्थात् प्रति-
 पद्यत इति परेषामभ्युपगमः तदभ्युपगमाग्रीलकालो बोधात्मा भवतु प्रत्यक्षस्तथापि न तयोर्वैषम्य-
 २५ कभावाः सहोपलम्भनियमादिति प्रतिपाद्यते तेनायमदोषः संवेदेनं तु प्रत्यक्षरूपं बोधकैतां
 नीलसुखादेर्यस्तुस्थितेय साधयति बोधव्यवहारस्य तद्वैय सिद्धेरन्यथाभूतस्यानुपलब्धेस्तथा-
 भावात् ततो नीलादेः सुखादेस्तत्त्वैवानुभवः चक्षुरादिव्यापारैर्न परोऽपि तदा वा स्यात् ।

१-च्यतेऽपि-भा० । २-च्यते वि-भा० वा० । ३-दनामे-भा० वा० विना । ४ अन्योन्य संवे-
 दि० । अन्योन्यस्य संवेदनं मेदहेतु-भा० । अन्योन्यस्य संवेदनं मेदहेतु-भा० । ५ अमेद इति नञ्वा-
 सिद्ध इति भा० । ६ तदाप्य-भा० वा० विना । ७ तया य ज्ञा-भा० हा० । तया प ज्ञा-भा० । तया
 च ज्ञा-वि० सं० । ८-कद्विपतं बो-भा० आ० हा० वि० । ९ तदा-भा० वा० हा० । १० एषा बो-भा० वा० । ११ तदा
 द्वो-भा० हा० वि० । तद्वो-भा० । तदा बोधेन सहेति प्राक् प्रतिपादितम् वा० वा० । १२-भावा मी-भा०-
 भातियो नी-हा० वि० । १३-स्परयो-भा० आ० । १४-त प्रा-भा० । १५-भायो स्व-भा० । १६-द्रूपाः
 सिचिद्रूपाः सिद्धा-भा० । १७-द्रूपा सिचिद्रूपाः सिद्धा-भा० । १८-द्रूपाः सिचिद्रूपाः सिद्धा-भा० । १९-या मे-
 वा० वा० । २० अर्थं चार्थः वा० वा० । अर्थं चार्थः हा० वि० । अर्थं चार्थः भा० । २१ युक्तो वा भाव-
 तिमित्येयं चार्थं वा० वा० । २२ चार्थं स्या-भा० भा० । २३ साधे य-भा० भा० । २४ तयोऽभे-
 भा० । २५-चन्द्रयोर-भा० वा० । २६-काशभा-भा० वा० विना । २७-य चित्तानामपि भा० । २८
 चित्तानामपि हा० । २९ चित्ताचित्तानामपि भा० भा० । ३०-धार सधै-हा० । ३१-धार सधैविदोऽपि
 संव्य-भा० । ३२-स्वमत्य पर-हा० । स्वतत्त्वं पर-भा० वा० । ३३-रचित्ततदनं तु व्य-भा० वा० ।
 रचित्ततदनं—तु व्य-भा० । ३४-रचित्ततदनन्तरं तु-वि० सं० । ३५-द्वता च द्वोस्ता-भा० । ३६-द्वता
 द्वोस्ता-भा० वा० । ३७-द्वता च द्वोस्ता-भा० । ३८-रिक्तस्य भा० । ३९ बोधोमा-भा० । बोधो ममा-
 वा० वा० । ४०-यऽप्रया भा० । ४१-वस्थित्यार्था-भा० । ४२-वस्थितचित्तार्था-वि० । ४३-चित्तार्था-भा०
 वा० हा० । ४४-तु पुत्र-भा० वा० । ४५-दनुं प्र-भा० वा० आ० हा० वि० विना । ४६-शक्यं बोध-
 पोष-भा० । ४७-पता नी-भा० भा० । ४८-स्तुस्थितेय स्या-भा० वा० हा० वि० । ४९-स्तुस्थितेय स्या-
 भा० । ५०-स्तुस्थितेय स्या-भा० । ५१-वा वि न-भा० वा० । ५२-स्यान् व चक्षु-भा० । स्यान् व चक्षु-नी० ।

न च चक्षुरादिस्थापारादेव नीलादयोऽनुभवरूपा जायन्ते येन चक्षुरादयोऽपि नानुव्यनुभव्य-
तिरिक्ताः सत्य(स्या)र्थवादप्रसक्तेः, नैतदेवम्; स्वभावेनावेजा(शावजा)प्रदशापामपि घातनाव-
शादेव नियतावभासोदयो भविष्यतीति न कार्यव्यतिरेकादप्यर्थवादरूपना युक्तिमतीति सर्वत्र
विसृत(सि)मात्रेत्ये । [१]

[!! ननु यदि विश्रुतिमात्रैव(वा)भ्युपेय(या) तथासति मेय-मानमिति व्यवहारविलोपः तस्य ५
भेदपूर्वकत्वात्—अर्थो हि प्रेमितिप्रियया व्याप्यमानत्वात् प्रमेयम् कर्मणि कृत्यविधानात् । तथा
नीलादयो यदि बोधः स्यात् तदाऽसौ स्वतन्त्रा(नश्रो) नीलदर्श प्रतीत्य प्रमाणा भवेत् चक्षुरा-
दयश्च करणतया मानं भवेयुरर्थमितिम् उपलम्भसाध्यत्वात् स्यात् तदभावे तु न नीलादयः
संविद्रूपाः सिध्यन्ति सिद्धः प्रमाणनिवन्धनत्वात् । न च स्वसंवेदनमेव प्रमाणं व्यवस्थाकारि तत्र
दृष्टान्तादिदेः । प्रदीपादयोऽपि हि परप्रकाश्या एव च (न च) तेनैवात्मना ॥ एवाधिगन्तुं शक्यम् १०
न ह्यनुव्यप्रेष तेनेव तदेवाहृत्यर्थं स्पृश्यत इति, असदेतत्; यतो यथा बाह्यार्थैर्दे सुखादीनामेतत्मा
त्रिपये प्रमाणम् तेषामेव वेदनं विधिः फलं सुखादयश्च मेयं यथैवापरैरामात्मा अपरोक्षो म(मे)यः
तस्य च प्रकाशरूपता मानम् तत्प्रतिभासः फलम् तदन्यप्रादकामावेऽप्यनवस्थाप्रोक्षितमिति(मेतमि)-
यमेव म(मे)य-मान-फलानां व्यवस्था संबंध नीलादी योजनीया विज्ञा(ज्ञान)वादे । [१]

[!! अथ नीलादीनां जडत्वात् संविदिति सुखादेरुत्पन्नं च प्रकाशरूपत्वात् संविदिति, अश्रो- १५
प्यते; तत्रापि घातयादेऽनुभवत्मात्मकत्वात् प्रकाशरूपत्वापत्तेः नीलादेयः स्वात्मनः संविदि
कत्तव्यायां योग्या नहि ते तत्र दर्शने जडरूपाः संविदुत्पत्त्याऽयोगादित्युक्तेरिति तस्मात् सा
नीलादीनां प्रकाशरूपमेवेदोक्तः । यथा स्वरूपमेयं स्वसंविद् फलमित्यसि प्रमाणादिव्यवस्थेत्यर्थः
श्लोकद्वयस्य

“तत्रात्मनि सुखादीनां यथा निधिः फलं तैरे ।

२०

तथा सर्वत्र संयोज्या मान-मेय-फलस्थितिः” ॥ []

अत्राप्यनुभवत्मात्मनोयोग्योऽस्ती संविदि इति सा योग्यता मानं मेयं रूपं फलं स्ववित्याद्यर्थो-
क्त्य यदि तर्हि नीलादीनां स्वप्रकाशो विस्तिष्ठ ‘कथमर्हं नीलं वेत्ति’ इति कर्तुं-कर्म-क्रियामेदोहेतुगा
यथा लतितुलसीदीपामात्राप्यहमात्मानं वेधि सुखादीनि घातो दृष्ट एव । अथान्यप्रादकामायात्
तत्रासौ मिथ्योत्पल्लवि नीलादयपि व्यतिरेकप्रकाशमायात् भेदोऽर्थसंयः कर्तुं-कर्मदितया २५
सिद्धो वा परोक्षश्च नीलोदेरेव प्रकाशनात् । अथास्याः कर्म-कर्तुं-क्रियामेदोहेतुव्यतिरेकी(निर्वा)जं
यत्कर्तुं निर्वाजं धौन्ययोगात्, नैव; तत् क्वचिदपि कर्मादिमेदोहेतु घातवस्यानुपलब्धेयातिपरम्परामात्रं
अनादिघातनाप्रमयप्रधानादिविकल्पवदसायभ्युपगन्तव्यः । यदपि ‘विरोधात् संवेदनं नपत्यहृत्य-

१ यथाशु-भा० । २-रिक्तः स-भा० वा० । ३-दशावेजाप्रद-भा० वा० भा० हा० वि० मि० ।
४-त्रैतयानुपेय सया-भा० वा० मि० । ५ प्रमितिकि या व्याप्य-भा० । ६-मितित्सु पलम्भ-
भा० वा० । ७ स्थितं सि-भा० वा० भा० हा० वि० मि० । ८-माण दृष्ट-भा० हा० वि० । ९ तस्य दृ-
भा० वा० मि० । १०-गन्तुं शक्य न वा० वा० । ११-वादे सुखा-भा० वा० । १२-वादे सुखा-भा० । १३-मा-
त्रविपाये प्रमाण तेषा-भा० वा० । १४ फलं तु सुखा-भा० । १५-प्रमेयमिति-भा० । १६ सर्व-
प्र नी-भा० वा० । १७-नद्या प्र-भा० । १८-नद्या प्र-भा० । १९-नद्या प्र-भा० । २०-दृष्टः संवि-भा० वा०
मि० । २१ नहि ते त्र वा० वा० । २२-घातो-भा० वा० मि० । २३-कादयाक्या-भा० वा० मि० ।
२४-व्यामेदोहे-भा० वा० । २५ तस्य । त-भा० हा० मि० । तत् । त-भा० वा० । २६ संयोज्य मान-भा०
भा० हा० वि० । संयोज्य मानं मे-भा० । २७-त्यात् यो-भा० वा० । २८-न्यात्ता संविद् इति भा० ।
२९ मान मेयं रूप फलं भा० । मान मेयं रूपं वि० । ३०-चाप्योक्त्य भा० वा० मि० । ३१-धामनि
सु-वि० व० । ३२-वादी या मा-भा० वा० हा० वि० । ३३-वादी वागवा-भा० वा० । ३४-वि मार्ग
भा० । ३५-रिक्तः प्र-वि० । ३६-रिक्तः प्र-भा० । ३७-वसायः वा० वा० । ३८-कर्मदितया सिद्धो वा
प-भा० । ३९ मिथ्यो वा प-भा० वा० हा० वि० । ४०-लादेरेव प्र-भा० । ४१-व्यं निर्वाजं वा-
भा० । ४२-व्यं निर्वाजं वा हा० वि० । ४३ वाच्यं वा योगात् वा० वा० । ४४-दृष्ट घातवस्या-भा० वा० ।

न च कथुरादिभ्यासादेय नीलादयोऽनुभयरूपता जायन्ते येन कथुरादयोऽपि गानुष्य(नुगवय)-
स्त्रित्तिताः सन्त्य(त्या)र्गसादमयनेः, नैतदेवम् । अत्रादेशावेच्चा(शापच्चा)प्रदेशायामपि यासनाय-
सादेय नियन्त्रणभासोऽप्यो भविष्यतीति ॥ कार्यव्यतिरेकादप्यर्थवादकल्पना युक्तिमतीति तस्यैव
विश्रुतिमाशङ्क्य । ॥]

[॥ तनु यदि विवृतिमात्रैव(या)भ्युपेय(या) तथाप्यति मेय-मानमिति व्यपहारविलोपः तस्य ५
भेदार्थकत्वात्—अथो दि प्रेमिति विषया व्याप्यमानत्वात् प्रमेयम् कर्मणि कृत्यविधानात् । तथा
नीलादयो यदि दोषः स्यात् तदाऽग्नौ स्यत्तना(नम्बो) नीलदृशं प्रतीत्य प्रमाता भवेत् कथुरा-
दयश्च कल्पनया मानं भवेयुर्भवेति तन् उपलब्धभाष्यत्वात् स्यात् तदभावे तु न नीलादयः
संविद्व्याः सिद्धयस्ति विद्वः प्रमाणनिबन्धनत्वात् । न च स्वसंबेदनमेव प्रमाणं व्यवस्थाकारि तत्र
हस्तान्तातिरेकः । प्रदीपादयोऽपि हि परप्रकाश्या एव च (न च) तेनैवात्मना स एवाधिगन्तुं शक्यम् १०
न ह्युत्प्रेषण तेनैव तदेवाहृत्यप्रमं स्पृश्यत इति, असंबेदनत् । यतो यथा याद्याधैवैवे सुगन्दीनामैतन्मा
दियमे प्रमाणम् तेषामेव चेदनं विधिः फलं सुगन्दीदयश्च मेयं यथैवापरेणामारमा अपरोक्षो म(मे)यः
तस्य न प्रकाशकल्पन मानम् तन्प्रतिभासः फलम् तदन्यमाहकाभावेऽप्यनपरस्याप्रतिभेदनि(संतमि)-
यमेव म(मे)य-मान-फलानां व्यवस्था संबंधं नीलादौ योजनीया विज्ञा(ज्ञान)वादे । ॥]

[॥ अथ नीलादीनां अङ्गव्याप्त संविद्विस्तु सुगन्दीनामर्थात् प्रकाशरूपत्वात् संविद्विति, अत्रो- १५
प्यते । तत्रापि ज्ञानवादेऽनुभवात्मकत्वात् प्रकाशरूपत्वापत्तेः नीलादयः स्यामनः संविदि
कर्मजायां योग्या नैति ते तत्र दृशने अङ्कवाः संविद्विस्तुऽयोगादित्युक्तेरिति तस्मात् सा
नीलादीनां प्रकाशरूपमेवोद्देशेन । यथा स्वरूपमेवं स्वसंविद् फलमित्यस्ति प्रमाणदिव्यस्येत्यर्थः
अत्रोक्तव्यस्य

"तत्रात्मनि सुगन्दीनां यथा विधिः फलं तैर ।

२०

तथा सर्वत्र संयोग्या मान-मेय-फलस्थितिः" ॥ []

अत्रानुभवात्मार्थयोग्योऽस्ती संविदि इति सा योग्यता मानं मेयं रूपं फलं स्ववित्वाद्यर्थो-
क्तव्य यदि तर्हि नीलादीनां स्वप्रकाशो विनिश्च 'कथमदं नीलं वेदि' इति कर्तुं-कर्म-क्रियामेवोद्देश्य ।
यथा एतिसुगन्दीनामात्राव्यहमारमानं वेदि सुगन्दीनि यासौ दृष्ट एव । अथान्यमाहकाभावात्
तत्रासां सिध्योद्देशस्तर्हि नीलाशायपि व्यतिरिक्तप्रकाशाभावात् भेदोऽर्थस्यैव कर्तुं-कर्मद्वितया २५
सिध्यो या परोक्षस्व नीलादेरेव प्रकाशानात् । अथास्याः कर्म-कर्तुं-क्रियामेवोद्देश्यसिद्धेयी(तिथी)जं
यत्तत्तन्म निर्वाहं धैव्ययोगात्, मेयः तत् कचिदपि कर्त्रादिभेदेऽयं यास्तवस्यानुपलब्धेयातिपरम्परामात्रं
अनादिपास्तमात्रमयप्रधानादियिक्तव्यदसायम्मुपगम्यतव्यः । यदपि 'विरोधात् संवेदनं भयत्यनु-
व्य-

१ यद्यहो-आ० । २-रिक्तः स्व-बा० बा० । ३-दृशावेच्चाप्र-बा० बा० आ० हा० वि० विना ।
४-त्रैवाभ्युपेय तथा-बा० बा० विना । ५-प्रमितिविः या व्याप्य-आ० । ६-मितिस्तु पलम्भ-
बा० बा० । ७-सिध्यं सि-बा० बा० आ० हा० वि० विना । ८-मानं दव-आ० हा० वि० । ९-तय द-
बा० बा० विना । १०-गन्तुं शक्य न बा० बा० । ११-वादे सुगन्-बा० बा० । १२-वादे सुगन्-आ० । १३-मा-
रमविषये प्रमाण तेषा-बा० बा० । १४-फलं तु सुगन्-आ० । १५-प्राप्तेर्मतिनि-आ० । १६-सर्व-
प्र नी-बा० बा० । १७-नद्या प्र-आ० । १८-नद्या प्र-मा० । १९-नद्या प्र-मा० । २०-दयः संवि-बा० बा०
विना । २१-नदि ते त्र बा० बा० । २२-यायो-बा० बा० विना । २३-कादयादया-बा० बा० विना ।
२४-व्यामेवोद्देश-बा० बा० । २५-तर्हि । त-आ० हा० वि० । तर्हि । त-बा० बा० । २६-संयोग्य मान-मा०
आ० हा० वि० । संयोग्य मानं मे-मा० । २७-स्यात् यो-बा० बा० । २८-स्यात्ता संविद् इति आ० ।
२९-मान मेयं रूप फलं आ० । मान मेयं रूपं वि० । ३०-चायोक्तव्य बा० बा० विना । ३१-धात्मनि
सु-वि० सं० । ३२-खादौ या मा-मा० आ० हा० वि० । ३३-खादौ धामत्रा-बा० बा० । ३४-नि नासौ
आ० । ३५-रिक्तः प्र-वि० । रिक्तः प्र-मा० । ३६-वसायः बा० बा० । ३७-कर्मद्वितया सिध्यो या
प-आ० । ३८-सिध्यो या प-बा० बा० हा० वि० । ३९-लादेरेव प्र-आ० । ४०-व्यं तिथीत्र या-
आ० । ४१-व्यं निर्वाजं या हा० वि० । ४२-धान्यं या योगात् बा० बा० । ४३-दस्य यास्तवस्या-बा० बा० ।
४४ य० त०

स्वरूपं संवेदनमुच्यते विज्ञानस्यापि ह्यमेदः सिद्धः नीलादीनां प्रत्यक्षं च स्वरूपं संवेदनमुच्यतेऽपि
 विज्ञानस्यापि ह्यपरोक्षमेव स्वरूपं संवेदनतद्व्यतिरिक्तस्य तस्यायोगात् अतो न नील-तद्विधोः संवे-
 दनमेदः अन्योन्यस्य संवेदनायोगात् । यदप्युक्तम् 'संविदो भिन्नमभिन्नं वा नीलस्य संवेदनं मेदहेतु-
 विरुद्धः अमेदश्चासिद्धः' इति, तदप्यसंगतमेव; नीलादीनामपरोक्ष आत्मा संविदिति प्रतिपादि-
 ५ तत्वात् तेषां च ज्ञानव्यवहारयोगात् साध्यते परपरिकल्पितबोधवत् अन्यथा बोधव्यवहारोच्छेद-
 प्रसङ्गात् । ननु कः सहोपलम्भनियमादस्य मेदः ? एकोपलम्भ एव तस्याप्यर्थः अत्रापि स एव,
 नैतत्; सहोपलम्भेन पृथग्भावनिराकरणात् तद्वारेण संविद्रूपा नीलादयः प्रसाध्यन्ते । अनेन त
 त एव बोधरूपा विधिरूपेणेति द्वयोरपि हेत्वोर्न्यापारमेदोऽस्त्येव परमार्थतस्तु न कश्चिद् मेदः
 द्वयोरपि स्वभावहेतुत्वात् तेषां द्वौ ध्वन्यतिरिक्तमभ्युपगम्य सहोपलम्भनियमाद्रीलादेः संवि-
 १० द्रूपता साध्यते नहि सङ्खुपलम्भमानयोः ग्राह्यग्राहकभावो नील-बोधयोगुक्तसद्व्यक्रियाविरहा
 चन्द्रद्वयस्य परस्परं बोधेन सहेति प्राक् प्रतिपादितम् ग्राह्यग्राहकभावाभावे स्वसंविद्रूपाः
 सिद्धा एव नीलादयः तेन नील-तद्विधोः स्वरूपमेदोऽपि चन्द्रद्वयादेरपि परस्परं बोधरूपत-
 योऽमेदः सहोपलम्भनियमात् । अयं चार्थः स्वयमेव शालकृता स्पष्टीकृतः—“नहि भिन्नायमा-
 सित्वेऽप्यर्थान्तरमेव रूपं नीलस्यानुभवात् ।” [] इत्यनेन प्रतिभासमे-
 १५ वात् स्वरूपमेदोऽपि नीलस्यानुभवादर्थान्तरं जडतया विजातीयमेव रूपं न भवतीति यावत् स्वरूप-
 मेदोऽपि प्रकाशरूपत्वात् । यदि तु सर्वात्मनील-तद्वियोरमेदः साध्यः तथासति एवकारो न युक्तः
 नार्थान्तरमेवमिदं योज्यं स्यात् प्रत्यक्षबाधश्च दुर्निवारो नीलादेः सुखादिरूपस्य च बोधस्य मेदे सौम्ये
 यदा तु तयोर्मेदोऽपि साध्यं बोधरूपतया साध्यते तदा न कश्चिद् दोषः रूपाऽऽलोकेयोरपि परस्परं
 न प्रकाश्यप्रकाशकभावः सहोपलम्भनियमादेर्ध्वं चित्तावैचानामपि स्वसंविद्रूपत्वैति न तैरपि
 २० व्यभिचारः सर्वविदोऽपि स्वसंवेदनामेव स्वैस्वरूपं परं चित्ततदनं—तु व्यवहारमात्रेण विद्वैता य(व)द्विदो-
 रसादितैसास्मिन् व्याख्याने स्वरूपैकरवासाधनादेयासिद्ध इति नैव सुखादेरतन्नी(रन्तनी)लादेर्बहि-
 र्भावभासनात् । तयोरेव ग्राह्यग्राहकभावाभावात् सहोपलम्भनियमात् स्वप्रकाशरूपता साध्यते
 व्यतिरिक्तस्य 'बोधोऽग्राहकोऽप्रतीतेरेव' । अथवा परोक्षो बोध(धः) पुरोक्त्यर्थे स्थित(ता)र्थात् प्रति-
 पद्यत इति परेपामभ्युपगमः तदभ्युपगमाग्रीलकालो बोधात्मा भवति प्रत्यक्षस्तथापि न तयोर्वैयर्थ्य-
 २५ कभावः सहोपलम्भनियमादिति प्रतिपाद्यते तेनायमदोषः संवेदेनं तु प्रत्यक्षरूपं बोधकैर्ना
 नीलतुल्यत्वादेर्वैयर्थ्यस्यैव साधयति बोधव्यवहारस्य तत्रैव सिद्धेरन्यथाभूतस्यानुपलब्धेलासा-
 भावात् ततो नीलादेः सुखादेर्भावमेवानुभवः चक्षुरदिव्यापारोऽपि परोऽपि तदा ॥ सीमा ॥

१-च्यतेऽपि-मा० । २-च्यते वि-वा० बा० । ३-दनामे-वा० बा० विना । ४ अन्योन्य संवे-
 पि० । अन्योन्यस्य संवेदनं मेदहेतु-मा० । अन्योन्यस्य संवेदनं मेदहेतु-मा० । ५ अमेद इति गमा-
 सिद्ध इति मा० । ६ तदाप्य-वा० बा० विना । ७ तथा य ज्ञा-मा० हा० । तथा य ज्ञा-मा० । ८ तदा
 च ज्ञा-वि० सं० । ९-कल्पितं बो-मा० आ० हा० वि० । १० तदा-वा० बा० हा० । ११ यथा बो-मा० बा० । १२ तदा
 द्वो-मा० हा० वि० । तद्वो-मा० । तदा बोधेन सहेति प्राक् प्रतिपादितम् वा० बा० । १३-माया नी-मा०-
 भातिषो नी-हा० वि० । १४-स्वरूपो-मा० आ० । १५-त प्रा-मा० । १६-मायो स्व-मा० । १७-द्रुपा
 सिचिद्रूपाः सिद्धा-मा० । १८-द्रुपा सिचिद्रूपाः सिद्धा-मा० । १९-द्रुपाः सिचिद्रूपाः सिद्धा-मा० । २०-या मे-
 वा० बा० । २१-ययं यथैः वा० बा० । अयं तार्थः हा० वि० । अयं भाषः मा० । २२ युक्तो वा तार्थ-
 तिमित्येवं याच्यं वा० बा० । २३-ययं स्या-मा० मा० । २४ साधे य-मा० मा० । २५ तयोऽमे-
 मा० । २६-कद्वयोर-वा० बा० । २७-काशमा-वा० बा० विना । २८-य विचानामपि मा० । २९
 विचानामपि हा० । ३०-य विचाविचानामपि मा० मा० । ३१-चार सयै-हा० । ३२-यार सयैः शो-
 रंस्व-आ० । ३३-स्वसत्य पर-हा० । स्वतन्त्रं पर-वा० बा० । ३४-रचिततदनं तु व्य-वा० बा० ।
 रचितानदनं—तु व्य-आ० । ३५-रचितानदनन्तरं तु-वि० सं० । ३६-प्रता य द्रोस्ता-मा० । ३७-प्रता य
 द्रोस्ता-वा० बा० । ३८-प्रता य द्रोस्ता-मा० । ३९-रिक्तस्य मा० । ४०-बोधोप्रा-मा० । बोधो मप्रा-
 वा० बा० । ४१-य उपया मा० । ४२-वन्विषया-मा० । ४३-वन्विषयिषया-मा० । ४४-वन्विषया-मा० ।
 मा० हा० । ४५-तु पुत्र-वा० बा० । ४६-दत्तं प्र-वा० बा० आ० हा० वि० विना । ४७-शब्दं बोध-
 बोध-मा० । ४८-यना नी-मा० मा० । ४९-स्तुत्येव सा-वा० बा० हा० वि० । ५०-स्तुत्येव सा-
 मा० । ५१-स्तुत्येव सा-मा० । ५२-रा वि न-वा० बा० । ५३-स्यान् व चक्षु-आ० । स्यान् न वा-मा० ।

म च साधुसिद्ध्यापत्तये मीमांस्योऽनुभवकया जायते केनचनुरादयोऽपि नानुवा(नुमयश्च) निमित्ताः साधु(स्ना)धेवाप्रमत्ताः, मीमांस्यः । स्वादेनायेना(साधुना)महाशायामपि धामनाव-
दंशेप विद्यतावसागोऽथो भविष्यतीति न कार्यव्यतिरेकादुप्यर्थादकल्पना युक्तिमतीति सर्वत्र
दिग्गतिमार्गमेव । ॥]

[॥ ननु यदि निमित्ताप्रमत्तैव(वा)भ्युपेय(या) तथागति मेव-मानमिति ध्येयताखिलोपः तदा ५
धेयपूर्वकान्-आगं हि प्रेमितिप्रियया ध्याप्यमानान् प्रमेयम् कर्मणि ह्यन्यविधानात् । तथा
मीमांस्यो यदि बोधः स्यात् तदाऽसी स्वतन्त्रा(नन्वो) मीमांस्यं प्रतीत्य प्रमाणा भवेत् यथुरा-
दयश्च स्वतन्त्रता मानं भवेत्पूर्वमितिम् उपलभ्यमानाभ्याम् स्यात् तदभावे तु न मीमांस्यः
संविद्यताः सिध्यन्ति सिद्धः प्रमाणनिरूपणतयात् । न च स्वसंवेदनमेव प्रमाणं ध्येयत्वाकारि तेन
स्वात्मनिर्देशः । प्रदीपादयोऽपि हि परप्रकाशया यथ च (न च) तेनैवात्मना एव प्रामाण्यं ननु दाक्यम् १०
न साधुसंवेदनं तेनैव तदेवाहुर्यथं कुर्यात् इति, स्वसंवेदनः यतो यथा धारार्थवीक्षे सुखादीनामात्मा
विषये प्रमाणम् नेयमेव वेदनं विनिः फलं सुखादयश्च मेवं ध्येयगते-
तत्र च दाक्यम्-
यमेव म(मे

[॥ ४. ... साधुसंवेदनं स्वसंवेदनं सुखादेरात्मनश्च प्रकाशकत्वात् संविदिति, अथो- १५
दयते, तत्रापि साधुसंवेदनमुपलभ्यमानाभ्याम् प्रकाशकत्वात्सेः मीमांस्यः स्वात्मनः संविदि
कर्मत्वात् बोध्या वेदि ते तत्र दर्शने जडकयाः संविद्व्यतिरेकादियुक्तेरिति तस्मात् सा
मीमांस्यीनां प्रमाणादर्थमेवोद्दिष्टाः । यथा स्वकल्पमेवं स्वसंविद्य फलमित्यस्ति प्रमाणादिव्यवस्थेत्यर्थः
नतोक्तव्यम्

“तत्रामनि सुखादीनां यथा विनिः फलं तैर् ।

१०

तथा सर्वत्र संयोग्या मान-मेव-फलस्थितिः” ॥ []

अत्रानुभवकारमार्गयोर्गोऽस्ती संविदि इति सा योग्यतर मीमांस्यं मेवं कर्तुं फलं स्ववित्याद्यो-
क्त्य यदि तर्हि मीमांस्यीनां स्वप्रकाशो विनिश्च ‘कथमदं मीलं वेदि’ इति कर्तुं-कर्म-क्रियामेवोद्दिष्टाः
यथा एतिसुखादीनामात्राभ्यामहमात्मनं वेदि सुखादीनि पासी दृष्ट एव । अथान्यत्राहकाभावात्
तत्रासां सिध्योद्दिष्टादि मीमांस्यपि ध्येयत्विप्रकाशभावात् मेवोद्दिष्टेत्याः कर्तुं-कर्मोदितया २५
सिध्यो वा परोरस्य मीमांस्येदेव प्रकाशान् । अथास्याः कर्म-कर्तुं-क्रियामेवोद्दिष्टेत्येति(तिथी)र्जं
फलमेव निर्वाहं दीययोगान्, भय, तत् कचिदपि कर्त्तादिभेदेनैव यास्तवस्यानुपलभ्येयान्तिपरम्परामार्गं
अनादिधातमाप्रमत्तमथानादिविकल्पयद्वाभ्युपगन्तव्यः । यदपि ‘विरोधात् संवेदनं भयत्यनु-
-

१ यथानु-आ० । २-रिक्तः स्व-आ० वा० । ३-द्विधावेनाप्रद-आ० वा० आ० हा० वि० मिना ।
४-नतैवाभ्युपेय तथा-आ० वा० मिना । ५ प्रमितिभिः या व्याप्य-आ० । ६-मितिस्तु फलम्-
आ० वा० । ७ सिध्यं सि-आ० वा० आ० हा० वि० मिना । ८-भाष्य दृष्ट-आ० हा० मि० । ९ तथ द-
आ० वा० मिना । १०-यत्तुं दाक्यम् न वा० वा० । ११-यादे सुखा-आ० वा० । १२-यादे सुखा-आ० । १३-मा-
मविषयाये प्रमाण सेवा-आ० वा० । १४ फलं तु सुखा-आ० । १५-प्रामेतिभिः-आ० । १६ सर्व-
प्र मी-आ० वा० । १७-मया प्र-आ० । १८-मया प्र-मी० । १९-मया प्र-मी० । १९-दयः संवि-आ० वा०
मिना । २० नहि तेन वा० वा० । २१-यायो-आ० वा० मिना । २२-कादयाव्या-आ० वा० मिना ।
२३-व्यामिदेति-आ० वा० । २४ तर्हि त-आ० हा० वि० । तत् । त-आ० वा० । २५ संयोग्य मान-मी०
आ० हा० वि० । संयोग्य मानं मे-मी० । २६-स्यात् यो-आ० वा० । २७-स्यात् संविद् इति आ० ।
२८ मान मेवं रूप फलं आ० । मान मेवं रूपं वि० । २९-चायोकस्य वा० वा० मिना । ३०-धातमनि
सु-वि० वं । ३१-स्वादी वा मा-मी० आ० हा० वि० । ३२-यादी चामत्र-आ० वा० । ३३-नि नासी
आ० । ३४-रिक्तः प्र-वि० । रिक्तः प्र-मी० । ३५-यसायः वा० वा० । ३६-कर्मदिनया सिध्यो वा
प-आ० । ३७ सिध्यो वा प-आ० वा० हा० वि० । ३८-लावेदय प्र-आ० । ३९-व्यं तिथीज्ञ या-
आ० । ४०-व्यं निर्वाहं या हा० वि० । ४१-यान्वं या योगान् वा० वा० । ४२-दस्य यास्तवस्या-आ० वा० ।

न च कृत्यादिशास्त्रादेव नीलादयोऽनुभवस्या आपन्ते येनप्रसूरादयोऽपि नानुग(नुमयन्)-
निरिणः सन्(न्ना)येनप्रसूरादेः, नैवदेवम् । इत्यादेतावेष्टा(शापष्टा)प्रदशायासपि पापनाह-
रःदेव विदशापभागेऽयो भविष्यतीति न कार्यव्यतिरेकादप्यर्थवादकल्पना युक्तिमतीति सर्वत्र
निष्पत्तिमात्रेण । ॥]

[॥ ननु यदि निरुक्तिमात्रेण(या)भ्युपेय(या) तथागति मेय-मानमिति व्यपहारविलोपः तस्या
मेदार्थकत्वात्—अथेति प्रेमिनिक्रियया व्याप्यमानःशान् प्रमेयम् कर्मणि कृत्यविधानात् । तथा
नीलादयो यदि बोधः शान् तद्वाऽनौ न्यनन्ना(नन्ना) नीलद्वयं प्रतीत्य प्रमाता भवेत् चक्षुरा-
दयश्च कल्पनया मानं भवेदुत्तरेतिमितम् उपलम्भमाप्यत्यात् श्यात् तद्भावे तु न नीलादयो
संनिद्रयाः तिर्यचन्ति गिरः प्रमाणनिष्पन्नत्वात् । न च स्वसंबन्धेनमेव प्रमाणं व्यपस्थाकारि तत्र
हृत्प्राप्तिरेव । प्रदीपादयोऽपि हि परप्रकाश्या एव च (न च) तेनैवात्मना एव व्यापिर्ननु शक्यम् १०
न ह्यनुपपन्नं तेनैव तदेवाह्वयम् वृत्त्यन इति, भवदेतत् । यतो यथा पारार्थवीदे शुभादीनामैतन्मा
दिव्ये प्रमाणात् तेषामेव धेनं विनिः फलं शुभादयश्च मेयं यथापरेणमात्मा अपरोक्षो म(मे)यः
तस्य च प्रकाशकपता मानम् तन्प्रतिभासः फलम् तद्व्यप्राहकाभावेऽप्यनपस्थाप्रेतिर्मतनि(मैतमि)-
यमेव म(मे)य-मान-प्राज्ञां व्यपस्था संपेक्ष नीलादौ योजनीया विद्या(ज्ञान)वादे । ॥]

[॥ अथ नीलादीनां जडव्याप्त संविदस्ति शुभादेवात्मर्मेध प्रकाशरूपावात् संविदिति, अथो- १५
प्यतेः तत्रापि ज्ञानवादेऽनुभवमात्रकावात् प्रकाशकपरावपत्तेः नीलादेः । स्यात्मानः संविदि
कर्ममायां योग्या वेदि ते तत्र दाने जडरूपाः संविदस्तांऽयोगादित्युक्तेरिति तस्मात् सा
नीलादीनां प्रकाशार्यामेदोहेतुः । यथा स्वकर्ममेवं स्वसंवित् फलमित्यस्ति प्रमाणादिव्यस्येत्यर्थः
श्रोत्रद्वयस्य

"तत्रात्मनि शुभादीनां यथा विनिः फलं तैर् ।

२०

तथा सर्वत्र संयोग्या मान-मेय-फलस्थितिः" ॥ []

अत्राप्यनुभवामर्षायोग्योऽस्ती संविदि इति सा योग्यता मानं मेयं रूपं फलं स्यादित्याद्यर्थो-
क्तव्यं यदि तर्हि नीलादीनां स्वप्रकाशो विनिधय "कर्ममदं नीलं वेदि" इति कर्तु-कर्म-क्रियामेदोहेतुः
यथा कतिपयार्थापामात्राप्यहमात्मानं वेदि शुभादीनि यासौ दृष्ट एव । अथान्यप्राहकाभावात्
तत्रास्ति मिथ्योत्पत्त्यादि नीलादयपि व्यतिरिक्तप्रकाशमायात् मेदोऽर्थसेयः कर्तु-कर्मदितया २५
मिथ्यो वा परोक्षश्च नीलादेरेव प्रकाशनात् । अथास्याः कर्म-कर्तु-क्रियामेदोऽप्यवस्थितेयी(तीर्थी)र्ज
यकर्मम् निर्वाचं योग्ययोगात्, मैव । तत् कश्चिदपि कर्मादिमेदंश्च यास्तवस्यानुपलब्धेयोतिपररूपमात्रं
अनादिवातनाप्रभवप्रधानादिविकल्पदसाधम्युपगन्तव्यः । यदपि विरोधात्त संवेदनं भवत्यनुप-

१ पञ्चशु-भा० । २-रिक्तः त-भा० वा० । ३-दृष्टावेष्टाप्रद-भा० वा० आ० हा० वि० नि० ।
४-व्रतेशामुपेय तथा-भा० वा० नि० । ५ प्रमितिक्रिः या व्याप्य-भा० । ६-मितित्तु पलम्भ-
भा० वा० । ७ सित्यं सि-भा० वा० आ० हा० वि० नि० । ८-मानं दृष्ट-भा० हा० वि० । ९ तय दृ-
भा० वा० नि० । १०-मान्तुं शक्यं न वा० वा० । ११-वादे शुभा-भा० वा० १२-वादे शुभा-भा० । १३-मा-
त्रमपिपामे प्रमाण तेषा-भा० वा० । १४ फले तु शुभा-भा० । १५-प्रमेमैतिनि-भा० । १६ सर्व-
प्र नी-भा० वा० । १७-नन्ना प्र-भा० । १८-नन्ना प्र-भा० । १९-द्वयः संवि-भा० वा०
नि० । २० तदि ते त्र वा० वा० । २१-द्यायो-भा० वा० नि० । २२-काश्याकया-भा० वा० नि० ।
२३-स्यामेदो-भा० वा० । २४ तयं त-भा० हा० वि० । ततं त-भा० वा० । २५ संयोग्य मान-भा०
आ० हा० वि० । संयोग्य मानं मे-भा० । २६-स्यात्त यो-भा० वा० । २७-न्यास्ता संविद इति भा० ।
२८ मान मेयं रूप फलं वा० । मान मेयं रूपं नि० । २९-चायोकस्य वा० वा० नि० । ३०-धामनि
शु-नि० सं० । ३१-यादां या मा-भा० वा० हा० वि० । ३२-यादौ धामना-भा० वा० । ३३-नि नासौ
भा० । ३४-रिक्त-प्र-वि० । ३५-रिक्तप्र-भा० । ३६-यसायः वा० वा० । ३७-कर्मदितया सिद्धो वा
प-भा० । ३८ मिथ्यो वा प-भा० वा० हा० वि० । ३९-हृदेरेव प्र-भा० । ४०-व्यं तिथीज पा-
भा० । ४१-व्यं निथीजं वा हा० वि० । ४२ पान्यं वा योगात् वा० वा० । ४३-दृष्ट यास्तवस्या-भा० वा० ।
४४ ग० हा०

तत्र चानुसङ्गित्वात्तदेव नीलादयोऽनुमयक्या जायन्ते येनचभुरादयोऽपि मानुज(नुमयज)-
विभिन्नाः सन्त्यस्य)संग्रहप्रसङ्गः, नैवदेयम् । अत्रादशावेष्टा(शागजा)प्रदशायागपि पातनाय-
सादेव निष्पापभासोदयो भविष्यतीति न कार्यव्यतिरेकाद्व्यर्थपादकल्पना युक्तिमतीति सर्वत्र
विज्ञाति)मात्रेणैव । [१]

[१] ननु यदि विवृतिमात्रनैव(वा)भ्युपेय(वा) तथासति मेय-मानमिति व्यपहारविलोपः तस्य ५
भेदपूर्वकत्वान्-अथो हि प्रेमितिप्रियया व्याप्यमान-ज्ञान् प्रमेयम् कर्मणि कृत्यविधानात् । तथा
नीलादयो यदि बोधः स्यान् तदाऽग्री सनध्वा(नध्वा) नीलद्वयं प्रतीत्य प्रमाता भवेत् चभुरा-
दयश्च बल्लनया मानं भवेत्पुनरर्थमितिम् उपलब्धमाप्यप्यान् स्यान् तदभावे [२] न नीलादयो
संविद्व्याः सिध्यन्ति विज्ञः प्रमाणनिबन्धनतया । न च सार्वभेदनमेव प्रमाणं व्यपह्याकारि तत्र
हृत्प्राप्तातिष्ठः । प्रदीपादयोऽपि हि परप्रकाश्या एष च (न च) तेनैवात्मना स एवाधिगन्तुं शक्यम् १०
न ह्यन्यत्रेण तेनैव तदेवाहुरप्यमं बहुरप्यन इति, असदेतन् । यतो यथा पारार्थ्यवीदे सुखादीनामैतमा
विषये प्रमाणम् तेषामेव धेरेन विनिः फलं सुखादयश्च मेयं यथेवापरेषामात्मा अपरोक्षो भ्रम(मि)या
तस्य च प्रकाशरूपता मानम् तत्प्रतिभासः कल्पम् तद्व्यवसायप्रकाशावेऽप्यनपेक्ष्यमितिर्मतनि(मंतमि)-
यमेव भ्रम(मि)य-मान-कल्पानां व्यपख्या संपेक्ष नीलादौ योजनीया विज्ञा(ज्ञान)वादे । [३]

[३] अथ नीलादीनां जडत्वाच्च संविद्विस्तु सुखादेरात्मनैव प्रकाशरूपत्वात् संविद्विदिति, अत्रो-१५
च्यते । तत्रापि मानपादेऽनुमयव्यवसायान् प्रकाशरूपत्वापत्तेः नीलादयः स्यामनः संविदि
कर्मव्याप्यं योग्या भेदि ते तत्र दर्शने जडरूपाः संविद्विस्तर्थाऽप्योगादित्युक्तेरिति तस्मात् सा
नीलादीनां प्रकाशरूपमोक्षोक्त्या । यथा स्वरूपमेयं स्वरंविद् फलमित्यस्ति प्रमाणादिव्यत्येवत्यर्थः
नरोक्तद्वयस्य

“तत्रात्मनि सुखादीनां यथा विनिः फलं तैर ।

२०

तथा सर्वत्र संयोग्या मान-मेय-फलस्थितिः” ॥ []

अत्राप्यनुमयव्यवसाययोग्योऽस्ती संविदि इति सा योग्यता मानं मेयं रूपं फलं स्ववित्याद्यौ-
क्य यदि तदि नीलादीनां व्यवसायो विनिश्चय ‘कथमदं नीलं वेत्ति’ इति कर्तुं-कर्म-क्रियामेवोक्त्या
यथा कृतिसुखादीनामात्राप्यहमात्मानं वेत्ति सुखादीनि पासौ हृष्ट एष । अथान्यमादकाभावात्
तत्रासां मिथ्योत्पत्त्यादि नीलादयपि व्यतिरिक्तप्रकाशावस्थात् भेदोऽप्येतेषाः कर्तुं-कर्मोदितया २५
मिथ्यो वा परोक्षस्य नीलैरेरेष्य प्रकाशनाम् । अथास्याः कर्म-कर्तुं-क्रियामेवोक्त्याप्यवस्थितेधी(तिथी)जं
यत्तत्तन्निर्वाहं धौग्ययोगान्, नैव, तन् कचिदपि कर्मादिभेदेव्य पासवस्यानुपलब्धेयतिपररूपरामात्रं
अनादिपातनाप्रमयप्रधानादिविरूपयदसावभ्युपगन्तव्यः । यदपि ‘विरोधाच्च संवेदनं भयत्यहुरव्य-

१ चभुरा-भा० । २-विज्ञः स-भा० वा० । ३-दशावेष्टाप्रद-भा० वा० शा० हा० वि० विना ।
४-वर्तनवाभ्युपेय तथा-भा० वा० विना । ५ प्रमितिप्रि या व्याप्य-भा० । ६-मितिस्तु पलम्भ-
भा० वा० । ७ सिध्यं सि-भा० वा० हा० वि० विना । ८-प्राण इव-भा० हा० वि० । ९ तस्य ह-
भा० वा० विना । १०-गन्तुं शक्यत न वा० वा० । ११-यादे सुखा-भा० वा० । १२-यादे नुरा-भा० । १३-मा-
त्रविपाये प्रमाण तेषा-भा० वा० । १४ फलं तु सुखा-भा० । १५-प्राप्तेर्मितिनि-भा० । १६ सर्व-
प्र नी-भा० वा० । १७-जडा प्र-भा० । १८-जडा प्र-भा० । १९-द्वयः संवि-भा० वा०
विना । २० तदि ते त्र वा० वा० । २१-यायो-भा० वा० विना । २२-काश्यादया-भा० वा० विना ।
२३-व्यामेदेहे-भा० वा० । २४ तस्य । त-भा० हा० वि० । ततं । त-भा० वा० । २५ संयोग्य मान-भा०
भा० हा० वि० । संयोग्य मानं मे-भा० । २६-व्याप्य यो-भा० वा० । २७-व्यास्ता संविद् इति भा० ।
२८ मान मेयं रूप फलं भा० । मान मेयं रूपं वि० । २९-चायौक्यस्य वा० वा० विना । ३०-पातमनि
सु-नि० घं० । ३१-वादी वा मा-भा० वा० हा० वि० । ३२-यादौ घातना-भा० वा० । ३३-नि नास्ती
भा० । ३४-विज्ञा-वि० । ३५-विज्ञा-भा० । ३६-यसाय वा० वा० । ३७-कर्मदितया सिध्यो वा
य-भा० । ३८ मिथ्यो वा य-भा० वा० हा० वि० । ३९-लादेरप्य प्र-भा० । ४०-व्यं तिथीज वा-
भा० । ४१-व्यं तिथीज वा हा० वि० । ४२ पान्यं वा योगान् वा० वा० । ४३-द्वय पासवस्या-भा० वा० ।
४४ ए० त०

स्वयं संवेदनमुच्यते विज्ञानस्यापि तमेव सिद्धः नीत्यादीनां प्रत्यक्षं च स्वयं संवेदकत्वेने-
हानस्यापि ह्यरोहमेव स्वयं संवेदनउद्भवतिरिक्तस्य तस्याप्योगात् प्रयोः च शेषोच्यते अ-
वेनमेवः संवेदोन्मेष संवेदनायोगात् । यदप्युक्तम् 'संवेदो भिन्नमन्त्रिषु वा बीजात् सीतं भवेत्
विज्ञाः जमेदभासिद्धा' इति, तद्व्यसंगतमेवः नीत्यादीनामरतोः भावाः संवेदसिद्धेः प्रत्यक्ष-
धनत्वात् तेषां च प्रानम्यदास्योगात् साधरते परपरिकरितवोधयत् प्रत्यक्षं वेदनात्मानमेव
प्रमद्वत् । ननु कः सद्रोहान्मनियमादस्य भेदः । एकोऽन्यस्य ह्य तस्याः परः अन्तरि भेदः
नैवः । सद्रोहान्मनेन पुण्यमावनिराकरणान् तद्रोहेण संविद्रुत बीजात् प्रगतत्वेन । अनेन
तदेव बोधकता विधिक्रमेणेति द्वयोरपि हेतोरग्राह्यमेवोक्तत्वेन वारमात्रेण न कश्चित् वेदः
द्रोहोरपि प्रमावहेतुत्वात् तेषां दोषगतिरिक्तममुपगम्य सद्रोहाभ्युपगमिणे भवे-
१० द्रुता साधने नहि सद्रुतनम्यमानयोः प्रारम्भकभेदो बीजादोपरोक्तत्वात् विज्ञानेन
अन्तर्द्रोहमेव परमैरं बोधेन सहेनि प्राह प्रतिपत्तिं च प्रारम्भकभेदायोः समीचीन-
मिहाह नीत्यादः तेन नीव-तद्विरोः सत्त्वमेवेति चन्द्रवारीय वाक्यं बोधक-
हेतुहेतः सद्रोहान्मनियमात् । अनेन कार्यः साधमेव साधकता स्थीरताः—'नष्टे विज्ञानात्
विज्ञेयत्वान्मन्यमेव रूपं नीत्यानुमत्तात् ।" [] इत्येव बीजागो-

११ ताद साधकमेवेति नीत्यानुमत्तात्प्राप्तिरं जडता विज्ञानीयोर को न भवतीति वाच्यं तद-
भेदेऽपि प्रारम्भकत्वात् । यत्किं तु अर्थात्मनीय तद्विरोधमेवः साधः तयागति वारमात्रे च
अन्तर्द्रोहमेवेति हेतुः सात् प्रमत्तावध उक्तिारो बीजादेः तुमात्रिपत्ता च बोधन मे भवे-
त्तात् तदेवेति विज्ञाने बोधकत्वात् साधने तदा न कश्चित् बोधाः प्रारम्भकभेदोपेति वारमा-
त्रं प्रारम्भकभेदप्रमाणं सद्रोहाभ्युपगमारेयं विज्ञानिपत्तावपि सन्धीयतीति न नीत्या-
१२ त्वात् तदेवेति विज्ञाने अन्तर्द्रोहामेव हीनानं परिनिपातत्वेन न स्यात्तद्विरोधप्रतीतिरिति
अन्तर्द्रोहमेव प्रमाणं सद्रोहाभ्युपगमारेयं विज्ञानिपत्तावपि सन्धीयतीति न नीत्या-
१३ त्वात् तदेवेति विज्ञाने अन्तर्द्रोहामेव हीनानं परिनिपातत्वेन न स्यात्तद्विरोधप्रतीतिरिति
अन्तर्द्रोहमेव प्रमाणं सद्रोहाभ्युपगमारेयं विज्ञानिपत्तावपि सन्धीयतीति न नीत्या-
१४ त्वात् तदेवेति विज्ञाने अन्तर्द्रोहामेव हीनानं परिनिपातत्वेन न स्यात्तद्विरोधप्रतीतिरिति
अन्तर्द्रोहमेव प्रमाणं सद्रोहाभ्युपगमारेयं विज्ञानिपत्तावपि सन्धीयतीति न नीत्या-
१५ त्वात् तदेवेति विज्ञाने अन्तर्द्रोहामेव हीनानं परिनिपातत्वेन न स्यात्तद्विरोधप्रतीतिरिति
अन्तर्द्रोहमेव प्रमाणं सद्रोहाभ्युपगमारेयं विज्ञानिपत्तावपि सन्धीयतीति न नीत्या-

१. अन्तर्द्रोहमेव प्रमाणं सद्रोहाभ्युपगमारेयं विज्ञानिपत्तावपि सन्धीयतीति न नीत्या-
२. अन्तर्द्रोहमेव प्रमाणं सद्रोहाभ्युपगमारेयं विज्ञानिपत्तावपि सन्धीयतीति न नीत्या-
३. अन्तर्द्रोहमेव प्रमाणं सद्रोहाभ्युपगमारेयं विज्ञानिपत्तावपि सन्धीयतीति न नीत्या-
४. अन्तर्द्रोहमेव प्रमाणं सद्रोहाभ्युपगमारेयं विज्ञानिपत्तावपि सन्धीयतीति न नीत्या-
५. अन्तर्द्रोहमेव प्रमाणं सद्रोहाभ्युपगमारेयं विज्ञानिपत्तावपि सन्धीयतीति न नीत्या-
६. अन्तर्द्रोहमेव प्रमाणं सद्रोहाभ्युपगमारेयं विज्ञानिपत्तावपि सन्धीयतीति न नीत्या-
७. अन्तर्द्रोहमेव प्रमाणं सद्रोहाभ्युपगमारेयं विज्ञानिपत्तावपि सन्धीयतीति न नीत्या-
८. अन्तर्द्रोहमेव प्रमाणं सद्रोहाभ्युपगमारेयं विज्ञानिपत्तावपि सन्धीयतीति न नीत्या-
९. अन्तर्द्रोहमेव प्रमाणं सद्रोहाभ्युपगमारेयं विज्ञानिपत्तावपि सन्धीयतीति न नीत्या-
१०. अन्तर्द्रोहमेव प्रमाणं सद्रोहाभ्युपगमारेयं विज्ञानिपत्तावपि सन्धीयतीति न नीत्या-
११. अन्तर्द्रोहमेव प्रमाणं सद्रोहाभ्युपगमारेयं विज्ञानिपत्तावपि सन्धीयतीति न नीत्या-
१२. अन्तर्द्रोहमेव प्रमाणं सद्रोहाभ्युपगमारेयं विज्ञानिपत्तावपि सन्धीयतीति न नीत्या-
१३. अन्तर्द्रोहमेव प्रमाणं सद्रोहाभ्युपगमारेयं विज्ञानिपत्तावपि सन्धीयतीति न नीत्या-
१४. अन्तर्द्रोहमेव प्रमाणं सद्रोहाभ्युपगमारेयं विज्ञानिपत्तावपि सन्धीयतीति न नीत्या-
१५. अन्तर्द्रोहमेव प्रमाणं सद्रोहाभ्युपगमारेयं विज्ञानिपत्तावपि सन्धीयतीति न नीत्या-

य एव चानुपदिशनाकारेण नीलादयोऽनुभवकृता जायन्ते येन प्रसुरादयोऽपि नानुप(नुमपन)-
दिशिताः स्यात्(प्रा)पेतादुपगतौ, निगदेयम् । अत्रादेनावेत्ता(नागञ्जा)प्रदशापामपि यागगाय-
नादेय विदनायभागोदयो भविष्यतीति न कार्येत्यतिरेकादव्यर्थवाङ्मनसा मुक्तिमतीति सर्वत्र
रिक्त(शि)मात्रेण । []

[॥ ननु यदि निमित्ताभावनेय(वा)भ्युपेय(वा) तद्यामनि मेय-मानमिति व्यपहरितोयः तस्य
मेयपुनर्वचान्-सर्पो हि प्रेमिनिविषया व्याप्यमानस्यान् प्रमेयम् कर्मणि ह्यवधिधानान् । तथा
नीलादयो यदि दोषः स्यात् तदाऽग्री नान्द्रा(नन्वो) नीलद्वसं प्रतीत्य प्रमाता भवेत् चानुप-
दशय चरन्तया मानं भवेत्पुनर्मितिम् उपन्यस्यमाध्ययान् स्यात् तदभावे तु न नीलादयः
रन्दिदृशाः निरर्थमिति गिहः प्रमापनिकल्पनायात् । न च सर्वविद्वन्मेय प्रमाणं व्यपस्थाकारि तेन
दृष्टान्तातिरेकः । प्रदीपादयोऽपि हि परमकादया एव च (न च) तेनैवात्मना स व्यापिर्गन्तुं शक्यम् १०
न ह्यन्यद्रेण तेनैव तदेवाह्वयम् स्पृश्यत इति, भगवदेनम् । यतो यथा वातायैवीदे शुग्गादीनामात्मा
निगमे प्रमाणम् तेषामेव येन विनिः फलं शुग्गादयश्च मेयं यथेयापरेणामात्मा भगवतो भ(मे)यः
तस्य च प्रकाशकतया मानम् तन्मन्तिमानः फलम् तद्व्यप्रादकाभावेऽप्यनपरत्वाभिनिर्गतनि(मन्तमि)-
यमेव स(मे)य-मान-फलानां व्यपरेया सर्वत्र नीलादौ योजनीया विज्ञा(ज्ञान)वादे । []

[॥ अथ नीलादीनां जडत्वापेक्षं रन्दिदृशित शुग्गादेयामर्नञ्च प्रकाशकतया रन्दिदृशित, अत्रो- १५
पयते, तत्रापि ज्ञानवादेऽनुमप्यामकायात् प्रकाशकतयापेक्षेः नीलादयः स्यातामः रन्दिदि
कलङ्कायां योषा 'नदि ते मत्र द्वांसि जडकृपाः रन्दिदृशायांऽयोगादियुक्तेरिति तस्मात् सा
नीलादीनां प्रकाशकार्यभेदोक्त्या । यथा स्वकृपमेयं स्वसंविन् फलमित्यसि प्रमाणादिव्यपरेत्यर्थः
नतोक्तप्रपञ्च

“तत्रात्मनि सुररादीनां यथा विप्तिः फलं तदं ।

२०

तथा सर्वत्र रन्योषा मान-मेय-फलत्पितिः” ॥ []

अत्रानुमप्यामार्गयोषोऽस्ती रन्दिदि इति सा योषता मानं मेयं रूपं फलं स्वविषयोषो-
कस्य यदि तर्हि नीलादीनां स्वप्रकाशो विनिश्च ‘कपमदं नीलं वेसि’ इति कर्तृ-कार्य-क्रियामेदोहोराः
यथां दृष्टितुषोऽदीयामात्रपदमात्रमानं वेत्ति शुग्गादीनि पाली दृष्ट एव । अपाम्यप्रादकाभावात्
तत्रासां सिध्योहोयस्त्वर्हि नीलादपि व्यतिरिक्तकाशमापाद् भेदोऽप्येतेषाः कर्तृ-कर्मोदितया २५
सिध्यो वा पदोहो नीलादेरेव प्रकाशानान् । अथास्याः कर्म-कर्तृ-क्रियामेदोहोयसितेवी(तेवी)र्जं
यक्येयम् निर्वाचं धीग्ययोगान्, मेयः नन् कचिदपि कर्त्रादिभेदं वास्तवस्यानुपपत्त्येर्थातिपररूपमात्रं
यनादिवास्तवामयप्रधानादिविचक्ष्यपदसाधमुपगम्यन्तः । यदपि ‘विरोधापेक्षं रन्दिद्वं भवत्यनुप-

१ यद्यप्यु-आ० । २-रिक्ता दृ-आ० वा० । ३-दशावेत्ताप्रद-आ० वा० आ० हा० वि० विना ।
४-वर्तमानमुपेय तथा-आ० वा० विना । ५-प्रमितिक्रि या व्याप्य-आ० । ६-मितित्तु पदमा-
वा० वा० । ७-तिर्यं वि-आ० वा० आ० हा० वि० विना । ८-माण दृ-आ० हा० वि० । ९-तप द-
वा० वा० विना । १०-गन्तुं शक्य च वा० वा० । ११-वादे मुपा-आ० वा० । १२-वादे मुपा-आ० । १३-मा-
मविषाये प्रमाण तेषा-आ० वा० । १४-फलं तु मुपा-आ० । १५-प्रमेयमिति-आ० । १६-सर्व-
प्र नी-आ० वा० । १७-नञ्चा प्र-आ० । १८-जडप्र-आ० । १९-नञ्चा प्र-आ० । २०-दृषा रन्दि-आ० वा०
विना । २१-नदि ते य वा० वा० । २२-यायो-आ० वा० विना । २३-कादयापया-आ० वा० विना ।
२४-क्याभेदो वा० वा० । २५-तयो । त-आ० हा० वि० । तयो । त-आ० वा० । २६-होय्य मान-आ०
आ० हा० वि० । स्वयोय्य मानं मे आ० । २७-न्याय यो-आ० वा० । २८-न्यासा रन्दि इति आ० ।
२९-मान मेय रूप फल आ० । मान मेयं रूपं वि० । ३०-व्याप्येकस्य वा० वा० विना । ३१-ध-
तु वि० स- । ३२-व्यादी वा मा-आ० वा० हा० वि० । ३३-व्यादी वामदा-आ० वा० । ३४-वि-
आ० । ३५-रिक्त-प्र-व- । ३६-रिक्त-प्र-आ० । ३७-यसाया वा० वा० । ३८-कर्मनिग-
प-आ० । ३९-सिध्यो वा प-आ० वा० हा० वि० । ४०-लादेव प्र-आ० । ४१-
आ० । ४२-न्यं निर्वाच या हा० वि० । ४३-वार्थं वा योषान् वा० वा० । ४४-दृष्ट

प्रभत्' इत्युक्तम्, तदसारम्; यतोऽपरोक्षं स्वरूपं स्थानुभवः तत् कुतोऽत्र विरोधः? तथा 'अहुत्स्वमेति तेनैव अहुत्स्वप्रेण न संस्पृश(इय)ते' इत्यत्रापि किं यथानित्या(धाऽन्येना)हुत्स्वप्रेणाहुत्स्वप्रं संस्पृशते उत यथा तेनैव? तत्रापि पक्षे सिद्धसाध्यता नहि यथाऽन्येनाहुत्स्वप्रेणान्यदहुत्स्वप्रं संस्पृश्यते तत्संस्पृशः सम्भवी। अथ द्वितीयः पक्षः सोऽप्यनुपपन्नः, तेन तत्संस्पृश(शंस्य) न्यायप्राप्तत्वान्। नहि ५ स्वरूपेव्यतिरेकेणाहुत्स्वप्रसम्भवे(वः)। न च स्वरूपमात्मानं न संस्पृशति तथाभ्युपगमे स्वरूपहानि-प्रसक्तेः, नीलादीनां त्वपरोक्षप्रकाशस्वभावता स्वरूपमेव अन्यथा तेषां परोक्षताऽभावप्रसङ्गादिति प्रतिपादितत्वात् तत् व्यवस्थितमेतत् नीलादयोऽपरोक्षस्वभावाः प्रकाशन्त इति विज्ञप्तिमात्रकमेवेदं यद्विरुद्धं(शंस्य)संस्पृशरहितम् तदपि विज्ञप्तिमात्रं पूर्वापरस्वभावविवेकमध्यक्षणरूपं स्वसंवेदना-ध्यक्षतः तथैव प्रतिपत्तेः पूर्वापर्यं प्रमाणात्(णाऽ)प्रवृत्तेः प्रतिपादनादिति क्षणिकविज्ञप्तिमात्रावलम्बी १० शुद्धपर्यायाऽस्ति(स्तिक)मेव क्रजुसूत्रः??]

[३ पुनः क्रजुसूत्रपदस्य व्याख्यान्तरमाश्रित्य शून्यवादः]

[? यद्धा एकत्वानेकत्वसमस्तधर्मकलापविकर्त्तृता(त)या तदपि विज्ञानं शून्यरूपमनु स्वय-तीति क्रजुसूत्रः। स हि माध्यमिकदर्शनाचलम्बी सर्वभावनेवात्मा(मेरात्म्य)प्रतिपादनाय प्रमा-

१-रूप स्वा-भा० । २-मपि नै-वा० वा० विना ।

"तेनैव अंगुलग्नेन तं अंगुलं परामसेद्य" - सुमंगलविकसिनी (बुद्धोपकृता वीमलिकावटी) भा० १ तम-कर्मफलमुत्पत्तिवर्णना पृ० २३५ पं० ३४ ।

"न हि चित्तं चित्तं समनुपपत्ति । तद्यथा न तथैव अलिधारा सेव अलिधारा शक्यते तिष्ठत् । न तेनैव अहुत्-प्रेण तथैव अहुत्स्वप्रं स्पृष्टुं शक्यते" - शिक्षासमु० परि० १३ पृ० २३५ पं० ६ ।

"उक्तं च लोकनाथेन चित्तं चित्तं न पश्यति ॥ १७ ॥

न चिन्तति यथाभाममलिधारा तथा मनः" ॥ १८ ॥ - मोक्षिबर्षाव-प्रज्ञापार० पत्रि० परि० १ पृ० १११-११२ तथा ११३ पं० २-५ ।

मध्यमकट्ट० प्रत्यय-प्र० १ पृ० ६२ पं० ८-पृ० ६३ पं० १ तथा टिप्प० १ ।

"न वैकल्येवमामाद्ये दृष्टान्तः कथिदस्ति ते" ।

"न हि पाकः पच्यते, छिन्ना वा छिद्यते, नापि कर्णकर्मत्वं कर्तृकर्मत्वं वा एतस्य समवति न हि अहुत्प्रेण एव अहुत्स्वप्रं स्पृश्यते" इत्यादि - श्री० वा० शून्य० श्री० ६४ पार्श्वे व्या० पृ० २८७ पं० २१-पृ० २८८ पं० १ ।

["अहुत्स्वप्रं न तेनैव अहुत्स्वप्रेण स्पृश्यते"]

"यथा अहुत्स्वप्रं न तेनैव अहुत्स्वप्रेण स्पृश्यते एवं ज्ञानं न तेनैव ज्ञानेन ग्रहीतुं शक्यते" - व्यापारविज्ञानार्थ-टीका पृ० ४९९ पं० १० ।

"अहुत्स्वप्रं यथाग्मानं नात्यना स्पृश्यमर्हति ।

सादेन ज्ञानमध्येव नाग्मानं ज्ञानमर्हति" ॥ - प्रहरणविक्षा पृ० ६३ । व्यावकणिका पृ० १६६ ।

"नो सतु अहुत्स्वैव अहुत्प्रे स्पृश्यते" इत्यादि । तथा,

"दयोऽहम्-

अहुत्स्वप्रं स्वमात्मानं नात्यना स्पृश्यमर्हति" । व्यावकणिके पृ० १३१ पं० ८ तथा पृ० १६३ पं० ११ । श्रीशून्य-पृ० १११ । सर्वादिभिः पृ० १११ । - लोकवैचित्र्य-वा० भा० १ पृ० ३ ।

१-रूप इ-भा० । ४-यथा नित्यहुत्स्वप्रेणानुत्पत्तिं वा० वा० । ५-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० भि० । ६ उभयथा वा० वा० विना । ७-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ८-स्पृशते वा० वा० भा० ६० ति० । ९-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । १०-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ११-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । १२-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । १३-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । १४-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । १५-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । १६-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । १७-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । १८-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । १९-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । २०-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । २१-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । २२-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । २३-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । २४-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । २५-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । २६-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । २७-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । २८-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । २९-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ३०-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ३१-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ३२-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ३३-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ३४-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ३५-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ३६-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ३७-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ३८-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ३९-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ४०-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ४१-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ४२-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ४३-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ४४-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ४५-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ४६-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ४७-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ४८-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ४९-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ५०-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ५१-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ५२-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ५३-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ५४-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ५५-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ५६-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ५७-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ५८-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ५९-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ६०-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ६१-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ६२-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ६३-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ६४-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ६५-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ६६-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ६७-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ६८-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ६९-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ७०-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ७१-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ७२-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ७३-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ७४-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ७५-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ७६-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ७७-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ७८-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ७९-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ८०-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ८१-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ८२-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ८३-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ८४-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ८५-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ८६-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ८७-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ८८-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ८९-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ९०-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ९१-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ९२-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ९३-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ९४-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ९५-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ९६-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ९७-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ९८-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । ९९-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० । १००-स्पृश्यते वा० वा० भा० ६० ति० ।

बाधाभावादर्थतयात्वसिद्धिः । न च स्तम्भादीनां परमार्थतत्त्वत्वं सम्बन्धस्य प्रतिभासविषयत्वान् ।
 अप्रतिभासविषयत्वे कथं न तदभायः अप्रतिभासविषयस्यानन्वयवृत्त्यान् न च संवादित्वादि
 स्तम्भादेः सत्यत्वम् समानजातीयोत्तरकालमाधिमानवृत्तिद्वयस्य संवादस्य यावत् तिमिरं तावदि-
 न्दुदयादावपि भावात् । नापि मिश्रजातीयज्ञानसंवादात्, भ्रान्तज्ञानाद्यभासिनो रजतादेः शुद्धि-
 ५ (किं) काज्ञानसंवादात् सत्यत्वप्रसक्तेः, न चैकार्थाद् मिश्रजातीयज्ञानसंवादात् एकार्यत्वे पूर्वापर-
 ज्ञानयोर्विशेषात् संवादाज्ञानवत् संवादकस्यापि सत्यत्वव्यवस्थापकत्वायोगात् । न च रूप-
 -स्पर्शज्ञानयोर्विजातीययोरेकार्थविषयत्वम् रूप-स्पर्शयोर्भेदात् । न च रूप-स्पर्शाधिकरणमेकं
 द्वयं तयोर्विषयः एकत्वे प्रमाणवृत्तेः प्रतिपादितत्वात् । नापि मिश्रविषयात् संवादप्रत्ययात् संवादे
 सत्यसिद्धिः शुद्धि (किं) कादर्शनात् भ्रान्तदृग्गवगतरजतादेः प्र (स)त्यताप्रसङ्गात् । न च स्पर्शज्ञानम-
 १० र्थाभावेनोपलब्धसर्वसत्यप्रतिभासमानस्य दशायां तदभावेऽपि तदुदयोपलब्धेः । न च स्वप्न-जा-
 ग्रहशाभाविनोऽंश (र्था) नयोः कश्चिद्विशेष इति न संवादादपि सत्यता । न च जाग्रदशायामिव
 स्वप्नप्रदशायामपि यदयति तत् सर्वं सत्यं प्रतिभासमानस्यासंशयोयोगात् । दृष्टान्तासिद्धितो न सर्व-
 भावाभायः प्रतिभासमानस्य स्तम्भादेरेकानेकरूपतयाऽव्यवस्थितेः । तथाहि-कालमेदाद् मिश्रो-
 १५ ऽव्यक्षतः प्रतिपत्तुं शैक्ष्यम् सन्निहित एव तस्य वृत्ते (सैः) नहि मृत्पिण्डस्वरूपेर्प्राप्त्यर्थं तदा-
 २५ ऽसन्निहितं घटमुपलभते तदनुपलभ्यते न तदपेक्षया तेन स्वविषयस्य भेदोऽधिगन्तुं शक्यः
 प्रतिपादियोनि (प्रतियोगि) ग्रहणमन्तरेण ततो मिश्रमिति न (मिलन) धिगते (तिः) । नापि घटस्व-
 रूपप्राप्तिना तेन मृत्पिण्डाद् भेदोऽधिगम्यते तत्स्वरूपाग्रहणे तस्याप्रवृत्तेः । न च स्मरणमपि भेदो-
 ३० ऽ (दा) धिगमे प्रभुः (सु) अप्येक्षे गृहीत एवार्थं तस्य व्यावृत्तेः (व्यापृतेः) । न बाध्यस्मर्तत्वेऽर्हणसमिति
 प्रतिपादितत्वात् । न च स्मरणमर्थग्रहणे प्रभवति तस्य स्वरूपमात्रप्रपञ्चसितत्वात् । तत एव
 २० स्मरणसहायमप्यवधार्य (क्ष्यप्यक्षं) न भेदग्रहणे पटु । न पुनरुपाग्रहणमेव ततो भेदवेदनं तद्ग्रहणस्य
 व्यवस्थापयितुमशक्तेः । न च तत्स्वरूपमेव भेद इति तद्ग्रहणात् सोऽपि गृहीतः, न भेदस्य
 भेदव्यवस्थितेः अन्यथा स्वरूपापेक्षयापि भेदप्रसक्तेरिति न कालमेदाद् भेदः प्रमाणगोचरः ।
 नापि "देशमेदाद् भावभेदे मे देशस्याप्यपरदेशभेदाद् भेदशक्तितोऽन्यदस्याप्राप्तेः । न चान्यभेदो
 ३५ ऽन्यत्रानुविशतीति न देशमेदादपि तद्भेदः । नापि स्वरूपमेदाद् भावभेदः नहि समानकालमुद्गा-
 ४५ तमानयोर्घट-पटयोर्मिथं संवेदनं भेदमयस्यापयति प्रकाशमाननील-सुखादिष्वतिरेकेण तस्यानुपल-
 भमतोऽसत्त्वात् सत्त्वेऽपि समानकालस्य मिश्रकालस्य चाऽव्यक्षस्य परोक्षस्य वा ग्रहणक्रियासहितस्य
 तद्विका (क) लस्य वा तस्यार्थप्राहकत्वे (त्या) नुपपत्तेरिति ज्ञाननयप्रस्ताप्यप्रतिपादितत्वात् भेदप्राहक-
 त्वम् । न च तस्य स्वयमर्थाद् भेदेनाप्रतीतस्य भेदप्राहकत्वमन्यथा खरविषाणादेरपि तत्प्रतीतिशक्तेः (त-
 १ प्रसक्तेः) । न च तस्यै भेदो ज्ञाताज्ञानादप्यसीयते तस्याप्यप्रतिपन्नभेदस्य तद्भेदाव्यवस्थापकत्वादित्या-
 ३० धनवस्थाप्रसक्तेः । न च स्वसंवेदनत एव तद्भेदः सिध्यति तथाभ्युपगमे स्वस्वरूपमात्रप्रपञ्चसितत्वाद्
 तस्य नीलादिभेदव्यवस्थापकत्वानुपपत्तेः । न च स्वत एव स्तम्भाद्यो मिश्रस्वरूपा (पा) प्रपन्ते तथा-

१-मार्थतत्त्वं सत्यं च-आ० मा० । १-मार्थतत्त्वं सत्यं च-आ० । १-मार्थतत्त्वं सत्यं च-आ० । १-मार्थतत्त्वं सत्यं च-आ० ।
 २-यस्यान्त-आ० मा० मा० आ० हा० वि० । ३-याज्ञा-आ० बा० हा० वि० । ४-दात भ्रान्त-मा० हा० ।
 ५-दाय भ्रान्त-मा० । ६-दा भ्रान्त-वि० । ७-यादज्ञा-मा० । ८ प्रत्यन्ताग्र-मा० मा० हा० वि० । प्रत्येता-
 प्रगालेन च आ० । ९-य्य सवसत्य-आ० । १०-य्यत् सर्वसत्यं प्रतिभासमानस्याद्-आ० बा० । ११-चायोगादृष्टान्ता-
 मि त-आ० बा० । १२ सत्य प्र-आ० । वि० सं० । १३-सत्त्वायो-आ० बा० । १४-चायोगादृष्टान्ता-
 आ० हा० वि० । १५-चायोगादृष्टान्तात् सि-आ० बा० । १६-चायोगादृष्टान्तात्-मा० । १७ शक्य संनि-आ० बा० ।
 १८-रूपं प्रा-आ० बा० मा० आ० हा० वि० । १९-प्राष्टाव्य-आ० बा० वि० । २० च त-आ० हा० वि० ।
 २१-ग्रमि-नधि-मा० मा० हा० । २२-ग्रमि नधि-आ० बा० । २३-ग्रमियमनधि-वि० । २४-ग्रमेयमनधि-वि० ।
 २५-ग्रमि-नधि-मा० मा० हा० । २६-ग्रमि-नधि-आ० बा० । २७-ग्रमि-नधि-आ० बा० । २८-ग्रमि-नधि-आ० बा० ।
 २९-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ३०-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ३१-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ३२-ग्रमि-नधि-आ० बा० ।
 ३३-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ३४-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ३५-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ३६-ग्रमि-नधि-आ० बा० ।
 ३७-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ३८-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ३९-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ४०-ग्रमि-नधि-आ० बा० ।
 ४१-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ४२-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ४३-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ४४-ग्रमि-नधि-आ० बा० ।
 ४५-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ४६-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ४७-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ४८-ग्रमि-नधि-आ० बा० ।
 ४९-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ५०-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ५१-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ५२-ग्रमि-नधि-आ० बा० ।
 ५३-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ५४-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ५५-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ५६-ग्रमि-नधि-आ० बा० ।
 ५७-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ५८-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ५९-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ६०-ग्रमि-नधि-आ० बा० ।
 ६१-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ६२-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ६३-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ६४-ग्रमि-नधि-आ० बा० ।
 ६५-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ६६-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ६७-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ६८-ग्रमि-नधि-आ० बा० ।
 ६९-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ७०-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ७१-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ७२-ग्रमि-नधि-आ० बा० ।
 ७३-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ७४-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ७५-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ७६-ग्रमि-नधि-आ० बा० ।
 ७७-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ७८-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ७९-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ८०-ग्रमि-नधि-आ० बा० ।
 ८१-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ८२-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ८३-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ८४-ग्रमि-नधि-आ० बा० ।
 ८५-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ८६-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ८७-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ८८-ग्रमि-नधि-आ० बा० ।
 ८९-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ९०-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ९१-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ९२-ग्रमि-नधि-आ० बा० ।
 ९३-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ९४-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ९५-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ९६-ग्रमि-नधि-आ० बा० ।
 ९७-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ९८-ग्रमि-नधि-आ० बा० । ९९-ग्रमि-नधि-आ० बा० । १००-ग्रमि-नधि-आ० बा० ।

भ्युपगमे शरीरेवेदनरूपतया तेषां न(रा)रूपवेदनपर्यवसितत्वेनाऽन्यत्राप्युक्ते । पररासावेदनताः
 पुनः स्वरूपगोऽपि भेदसंविशेषमेव । द्वयकृत्यवेदने तद्विषय भेदस्याप्यप्रतीतेः । न चागरोक्षे
 मीलनरूपे पीनतपरमाभाति तथा(न वा)पराप्रतिभासनमेव भेदे वेदनम् यतो मीलनरूपत्वात्संवि-
 दितव्याप्रतिभासमानं पीनमिति गालीति वा न क्षम्यमपिभक्तुम् गालिन्यावेदने च कुतः
 स्वरूपेमात्रा(प्र)प्रतिभासनाद् भेदमिदं । अपि च, कामभावे शृणुयभासिनोऽनेकदिपसंबन्धाद्
 भेदः परमाणुपर्यन्तः पुनस्तत्परमाणूनामपि भेदद्विकथदसम्बन्धात् भेदः तत्राप्येवमित्यनप-
 स्थानात् न भेदव्यवस्थितेरेका(क)रुपा व्यवस्थितौ तद्विषयवेणे भेदनव्यवस्थितेऽयोगात् ॥ १ ॥

[॥नन्यनेन न्यायेन यद्यप्य(प्य)शायमासिनो मीलादेर्न भेदः अभेदस्तु तदा न्यायमात्र इत्यपेक्षा-
 पत्तेर्न ग्रन्थता । अन्तर्बहिः प्रतिभासमानयोः शुभ्र-नीलाद्योरपहोतुमशक्यत्वात् "प्रतिभास-
 तोऽप्यस्तः" [] इति यचनात्, नैतत् सारम् । यतो गासाभिरयभासमानस्य १०
 नीलादेरेवमात्रादुच्यताऽमिपीयते प्रतिभासविरतितशयायास्तस्याः कथञ्चिदप्रतीतेः । अपि तु प्रति-
 भासोपमत्वं सर्वधर्माणां दूष्यत्वम् । उक्तं च-"प्रतिभासोपमाः सर्वे धर्माः" । []
 इति । प्रतिभासश्च सर्वो भेदाभेदशून्यः नहि मीलनरूपे शुभाद्यात्मकतयाऽभेदरूपमुपलभ्यते
 तद्रूपतानुपलम्भे च कथमेकं भवितुं युक्तम् । न च तस्य भेदावेर्भेदेकत्वम(वि)द्वन्मेकतो ह्यस्वरूपा-
 वेदनस्यापि भेदत्वेनाभिधानं दाक्षयणादिति न विशेषः कश्चित् स्व-परपक्षयोः परस्परपरिहारेण १५
 देशाभ्यासासौक्यं देशकालाकारजगतः । न वैकैष्यधाविनोऽन्योऽप्यपरिहारेण देशादीनामुपल-
 भ्योऽसिद्धः परस्परानुपप्रेशोपलम्भस्यापि तेषामसिद्धेः । न च प्रतिभासा(स)त्तावद्वयमस्तीत्यद्वै-
 (द्वै)तमस्तु नीलादेरेवमिष्य प्रतिभासाज(ज)गतो विचित्रतामतेः । न च बहिर्नीलादेरेकाऽने-
 का(क)रूपतया पुनः(तया)नुपपत्तेः प्रकृतिपरिर्मुक्तं ज्योतिर्मात्रं परमार्थसदस्तु तथाभूतज्योति-
 र्मात्रस्य कदाचनान्यप्रतिपक्षोत्तरात् सर्वधर्मगृह्यतैव सिद्धिमासादपिऽनगमात् । यदि प्रति- २०
 भासनाज्योतेरेवमप्यम-
 सत्यत्वमसौचित्यात् । सत्यतेतदस्य तु विपर्ययाद्-
 सत्यतेति वाच्यम्, न- प्रतिभासैस्त्वोच्यत इति
 न्यायात् प्रतिभासयुषो मीलादीनां कथमसंख्य स्वकम् तत्रापि प्रतिभासात् सत्यत्वं स्यात्-
 भासिनोऽपि तस्य सत्यत्वप्रसक्तिः । न च स्वप्रज्ञाधार्म्ये विज्ञानस्वरूपतया मीलादेः सत्यायाज्ज्ञात- २५

- १-रूप धी-भा० मि० भि० । १-सत्रात्र-बा० बा० । १-पमात्रः प्र-भा० । १-पममात्र प्र-बा० बा० ।
 ४-वि सिद्ध-बा० बा० । ५-मातृ भे-बा० बा० भि० । ६-भासंतो-भा० । ७-रभापद्-बा० बा० ।
 ८ सर्वे धर्माः भा० । सर्वे धर्म्याः बा० बा० । सर्वे धर्म्या मा० भा० ।

"माया-सत्र-अरीषि विभवतः शोभातुष्टोमा
 विवेकोदकचन्द्रविभवतः शोभातुष्टोमा पुनः ।
 वद वद ही च पुनश्च वद्वदमग एवैवचय त्रयः
 पंचाशः सप्त सप्त त्रय विपश्चि बुद्धेर्विपुलोभैः" ॥ ३० ॥

× × × तत्र मायोमा धर्माः वद × × × सत्रोमाः वद × × × अरीषिधोरा शो धर्मा × × × प्रतिनिम्बोमा
 पुनः वद × × × प्रतिभागेरमा । वद × × × वद्वदमगः अत्रिभुत्थोपमा । वदमाधर्माः । उदकचन्द्रविभवोमा । × × ×
 धर्मा × × × निमणोपमा " ×-महाकावयकासंकारे ४० १२ पं० १ । रात्रकाः स्वादाहृ० ४० ११५ प्र० पं० ११
 १-रूप सु-भा० । १०-अपनेत मा० भा० ६१० मि० । ११-नमेवेकत्वसद्वन-दा० (रि०) नमेवेकत्वमेदमे-
 कते स्वम्य-बा० बा० । १२-प्रतिभासपरिहारेण देशाभ्यासात् बा० बा० । १३-कथावादि-
 भा० । १४-नुद्धज्यो भा० । १५-धर्मो दूष्य-पा० भि० । १६-विपुलगमात् भा० हा० मि० । १७-इति
 न व्यागमात् बा० बा० । १८-भासाभ्यासाज्योतेरेव भा० । १९-तेरेप-बा० बा० भि० । २०-मया-
 यभासितेः स-बा० बा० हा० मि० । २१-प्रभासभासिनः स-भा० । २२-प्रतिभात् बा० बा० । २३-अस्य
 पि बा० बा० । २४-सदसत्यो-भा० । २५-सत्यो ६० मि० । २६-सत्यं त्युक्त-भा० बा० । २७-द्वयम-
 भा० । २८-अपि भा० बा० ।

शायामपि तथैव सत्येति विवक्षितमात्रं न शून्यतेति यत्कन्यम् आनरूपतया प्रसक्तेर्नीलादेरप्रतिभासनात् । न च वहीरूपतयाऽवकाशादन्तस्तत्त्वं भवितुमर्हति अन्तरारूपतया सुखादेव भासमानवहीरूपतया प्रसक्तेः । तत्र वहिरुद्योतमानो नीलादिरेन्तस्तत्त्वस्याकाराम्बुपगन्तव्य इति न विवक्षितमात्रो ग्यायान् ?] ।

- ५ [?? न च वहीरूपतया प्रतिभासनी (सनाषी) लादेस्तथैव सत्यता घान्त (घान्त) रजनाशौ तद्रूपामावेऽपि तथाप्रतिभासोपलब्धेः । यथापि स्यात् शुक्तिकायां प्रतिभासमानस्य रजस्य वा सत्यता पूर्वदृष्टस्य तत्र तस्य स्मृतेरनुभूतरजतस्य स्मृतेरनुकारदर्शनेऽपि रजतस्याप्रतिभासात् पूर्वप्रतिभासं च रजतं ततस्तत्त्वस्याकारोऽम्बुपगन्तव्यः—विदसत्यतया पंतिदर्शने शून्यवारिणो भवेत्, असदेतत् । यतो यत् शुक्तिकायां पूर्वदृष्टं रजतरूपं सत्यं तस्य प्रतिभासे सत्यमानया प्रति-
१० पत्तिर्भवेत् । यथ पत्तमानमिदानीं तनदर्शनाद् विपरीतव्याप्तिः स्यात् स्मृतिप्रमोयः । तथाहि—स्मृतिर-
भायः तदा तदभावे कथं पूर्वदृष्टरजततदभावेप्रतीतिः स्यात् । नाप्यन्यदर्शने स्मृतिप्रमोयस्तत्रावे-
परिस्फुटयैपुण्यदर्शनमेव प्रतिभातीति कथं रजंते स्मृतिप्रमोयः सत्यदर्शनस्य स्मृतिप्रमोयनाशेः ।
नापि परीता (नापि विपरीता) कारवेदित्यं स्मृतेः प्रमोयः विपरीतव्याप्तिप्रसक्तेः । यैवेव प्रत्यक्षाकारं स्मृतेरभावेनः आकारस्तदासौ प्रत्यक्षस्य रूपं न स्मृतेरिति कथं तेन रूपेण स्मृतिः प्रतिभाति ।
१५ अथ प्रत्यक्षभाषोकारतया प्रतिभाति तर्हि तदेव रूपं तस्याः सदस्तु न स्मृतिरूपतया तस्याभा-
प्रतिभासना वा बाधकप्रत्ययो रजतमसदेव प्रतिभासमित्युक्तिरान प्रयत्नमानो रजनाभावेऽपि गतिः । न घान्तेः स्मृतिरूपतामिति न रजताभाससमये नापि बाधकप्रत्यये प्रतीतिरिति घान्तेः स्मृतिरूपता प्रतिरूपता प्रतिपत्तिप्रमोयरूपतया सैवं प्राप्येतदोपपत्तिरिति विपरीतव्याप्तिरनु-
पगमः श्रेयान् यतो नै ताव—ते विपरीतस्य तदेव भायः स्यातेरभाषादप्रतिभासः न तर्हि स्यादेरभावे-
२० विपरीतव्याप्तिः, यतो यदि न नामान्यदास्यासेस्तु विपरीतस्य किमायातम् । नाप्यन्यप्रतिपत्तिरिति-
रीतव्याप्तिः यतो यद्व्यतिप्रतिपत्तिः पूर्वदर्शने तु कथं विपरीतव्याप्तिः । न शून्यदर्शने अन्तर-
(अन्तर) विपरीते भवत्यतिप्रसङ्गात् । नापि विपरीताकारदर्शित्यं विपरीतव्याप्तिः यतोऽपि यदि विपरीतमर्थं दर्शने शृङ्गाति कथं तदा तद् घान्तं भवेत् । अन्यथा नीलदर्शनस्यापि पी-

१-स्यरतस्या-वा० वा० । २-स्यापि दशाया प्र-भा० हा० वि० । ३-स्यापि दशाया प्र-भा० । ४-गुरु-
तनस्तस्य-वा० वा० वि० । ५-स्तस्य द्वा-भा० । ६-या तेषां सर्वदाय भागमात्रं च वहीरूपतया
तेषां सर्वदायभागमात्रं च वहीरूपतयावकाशादन्तस्तत्त्वं भा० हा० वि० । ७-या तेषां सर्वदाय भागमात्रं
च वहीरूपतया तेषां सर्वदायभागमात्रं च वहीरूपतयावकाशादन्तस्तत्त्वं भा० हा० वि० । ८-यावकाशाद-
न्तस्तत्त्वं भवितुमर्हति अन्तरारूपतया सुखादेव भासमानवहीरूपतया प्रसक्तेः वा० वा० वा० वि० ।
९-वावकाशाद-भा० । १०-भास-वा० भा० वा० । ११-ता घान्त-भा० । १२-वा० । १३-वावकाश-भा० ।
१४-वावकाश-भा० । १५-वावकाश-भा० । १६-वावकाश-भा० । १७-वावकाश-भा० । १८-वावकाश-भा० ।
१९-वावकाश-भा० । २०-वावकाश-भा० । २१-वावकाश-भा० । २२-वावकाश-भा० । २३-वावकाश-भा० ।
२४-वावकाश-भा० । २५-वावकाश-भा० । २६-वावकाश-भा० । २७-वावकाश-भा० । २८-वावकाश-भा० ।
२९-वावकाश-भा० । ३०-वावकाश-भा० । ३१-वावकाश-भा० । ३२-वावकाश-भा० । ३३-वावकाश-भा० ।
३४-वावकाश-भा० । ३५-वावकाश-भा० । ३६-वावकाश-भा० । ३७-वावकाश-भा० । ३८-वावकाश-भा० ।
३९-वावकाश-भा० । ४०-वावकाश-भा० । ४१-वावकाश-भा० । ४२-वावकाश-भा० । ४३-वावकाश-भा० ।
४४-वावकाश-भा० । ४५-वावकाश-भा० । ४६-वावकाश-भा० । ४७-वावकाश-भा० । ४८-वावकाश-भा० ।
४९-वावकाश-भा० । ५०-वावकाश-भा० । ५१-वावकाश-भा० । ५२-वावकाश-भा० । ५३-वावकाश-भा० ।
५४-वावकाश-भा० । ५५-वावकाश-भा० । ५६-वावकाश-भा० । ५७-वावकाश-भा० । ५८-वावकाश-भा० ।
५९-वावकाश-भा० । ६०-वावकाश-भा० । ६१-वावकाश-भा० । ६२-वावकाश-भा० । ६३-वावकाश-भा० ।
६४-वावकाश-भा० । ६५-वावकाश-भा० । ६६-वावकाश-भा० । ६७-वावकाश-भा० । ६८-वावकाश-भा० ।
६९-वावकाश-भा० । ७०-वावकाश-भा० । ७१-वावकाश-भा० । ७२-वावकाश-भा० । ७३-वावकाश-भा० ।
७४-वावकाश-भा० । ७५-वावकाश-भा० । ७६-वावकाश-भा० । ७७-वावकाश-भा० । ७८-वावकाश-भा० ।
७९-वावकाश-भा० । ८०-वावकाश-भा० । ८१-वावकाश-भा० । ८२-वावकाश-भा० । ८३-वावकाश-भा० ।
८४-वावकाश-भा० । ८५-वावकाश-भा० । ८६-वावकाश-भा० । ८७-वावकाश-भा० । ८८-वावकाश-भा० ।
८९-वावकाश-भा० । ९०-वावकाश-भा० । ९१-वावकाश-भा० । ९२-वावकाश-भा० । ९३-वावकाश-भा० ।
९४-वावकाश-भा० । ९५-वावकाश-भा० । ९६-वावकाश-भा० । ९७-वावकाश-भा० । ९८-वावकाश-भा० ।
९९-वावकाश-भा० । १००-वावकाश-भा० ।

प्रमादनां सन्निवृत्ताप्रसक्तानां न च निवृत्तदेशादीनामिन्द्रशादितया मात तद्विपरित-
 देशादयः। सत्र(नत्र) दर्शने प्रतिभासमाना यदि सन्तः प्रतिभैवति तदा कैषञ्चित्
 १। अथासन्तस्तदाप्यसत्त्वातिप्रसक्तिः(क्तिः) सतां देशादीनां तत्राप्यातेः, न च
 प्रहणाद् विपरीतत्वातिः यतस्तत्सम्बन्धोऽपि यदि सैन(सन्) प्रतिभासि(ति)
 दणात् विपरीतत्वातिः। अथास्तदाप्यसत्त्वातिरे—स्त(रस)न्यप्रहणात्। अन्य-५
 भ्रान्तरगणसेयस्य धार्यस्य रूपने नान्यस्य न तर्हि स्वप्रहृशो भ्रान्तर्यं तद्व्यभि-
 तिप्राभाषात् तथैपि तस्य संप्रहृशं विपरीतत्वातिप्रसक्तिः। अथ भ्रान्तरगण-
 दादितयाऽन्यदेशस्यापि प्रहणमिति विपरीतत्वातिस्तत् तर्हि तस्यान्यदेशादिवं
 धमीयते, उत पूर्वदर्शनेनै? तदपि यंदेशानीन्तनस्यान्यदेशादित्याद्यतस्तदो संगतं
 नीनामशक्यत्वादेर्दत्तत्वातिप्रसक्ततो प्राहकत्वानुपपत्तेः नापि पूर्वमिदानीन्तनभ्रान्त-१०
 नन पूर्वदेशादिगतिः इदानीन्तनज्ञानावसेयस्य पूर्वमभावात्। न चैकमेव पूर्वापर-
 स्त्विति न दोषः पूर्वापरहेम्भावयोरेकत्वासिद्धेः पूर्वदर्शनेन यत्तमानदेशादिपरिहारेण
 य तस्याप्यगतेः नैदानीन्तनस्य पूर्वादित्याऽप्यगतिः। न च पूर्वदेशादिरेष वर्धमानादेरपि
 तेनेष पूर्वाप्यदेशादिना तेषांऽप्यसीयते पूर्वदर्शनकाले वर्धमानदेशादेरभावेन तत्स-
 तेन तत्र प्रतिपत्तुमशक्तेः भावे वा यत्तमानदेशादेः पूर्वदेशादिरूपतेर्यं नैदानीन्तन-१५
 दनुपवर्तार्यापगतौ पूर्वदर्शने कथमिदानीन्तनस्य पूर्वादित्याप्यगतिः। न च पूर्वदेशा-
 नर्देशादिः प्रत्यभिज्ञानादप्यतिव्यतिरिक्तस्य परिगतायस्याप्येकतापत्तेः स्वमादिर्मैत्र्यस्य पूर्व-
 तताप्रसक्तेः एकविषयत्वात्। न च प्रत्यभिज्ञानाद् पूर्वपरदेशादीनां तद्वर्शनकालेऽ-
 त्सनात् तत्सम्बन्धित्यस्याप्यप्रतिपत्तेरसतामपि देशादीनां तत्सम्बन्धित्यस्य वा तत्र
 नर्भैस(सत्)त्वातिः स्यात्। अथ तद्देशाद—व्यस्तसम्बन्धित्यं यौसत् तत्र प्रति-२०
 ति विद्यमानार्थप्रादित्यात् न भ्रान्तं भवेत् पूर्वदेशादिमद्वस्तुप्रतिभैसे च यद्व्यभास
 तनरूपताप्यगतिरिति न विपरीतत्वातिः अपास्तयत्तमानावभासस्य पूर्वकूप्रादिण
 तत्स्यात्त्वातिप्रयोगात्। न च पूर्वकालावर्धमानकालादितया भ्रान्तावभासनात्
 ताप्यतिव्यभिदानीन्तनदेशाप्रतिभासमान तत्र ज्ञादेः पूर्वकूपतामावप्रसक्तेः यतो
 प्रहितरूपमामाति तदेयं सदसत्तु(सदस्तु) पूर्वदेशादित्यम् न च भासमानं न चाभ्युप-२५

तया वा० वा०। १ प्रति विपरीतात्वातिः आ०। २-भाति त-मा०। ४ कथञ्चि-
 । कथञ्चि वि-वा० वा०। कथंवि—वि-हा० वि०। ५ अथासंस्त-मा० मा० हा० वि०।
 ०। ६-स्तथाप्य-वा० वा०। ७ सन् प्रतिभाति मि० सं०। ८ सभ्यप्रह-आ०। ९-र-
 वि० सं०। १०-स्तद-वा० वा०। १०-स्य धार्यस्य आ०। ११-धा त-
 । १२-न तेयापि वा० वा०। १३ यदिदा-आ०। यदादा-मा०। १४-स्यान्यादेशादि-
 तादेशादि-आ०। १५-दाऽस्त-मा० मा० हा० वि०। १६-दा स्त-आ०। १७-नस्यदानींमरा-
 नामशक्यत्वाद्दत्तत्वाति-वा० वा०। १८-दत्तत-आ० हा०। १९-दत्त-वि० सं०। १८-दादि-
 मा० मा० हा० वि०। १९-दादित्याप्यगतिरिदा-वा० वा०। १९ पूर्वमभा-मा०। पूर्वमभा-
 वि०। २०-यस्येय य-मा० मा०। २१-द्व्यमोययो-वा० वा०। २२-मतेः तदा-आ०।
 दादिना मा०। २४ तस्याय-वा० वा०। २५-दादे पू-वा० वा०। २६-दादे मः पू-आ०।
 ३० वि०। २७-य तन दे-आ०। २८ पूर्वादेय वा० वा० मा० मा० हा० वि०। २८-नदेशा-
 २९-प्रत्ययपद-वा० वा० आ० वि०। ३०-मस्तस्या-आ० हा० वि०। ३१ तद्देशा-द-
 ता०। तद्देशादयादय-हा० वि०। तद्देशादयादय-वा० वा०। ३२ यासत्तं यासत्त-त-आ०।
 य-मा० मा०। ३४ न धातं म-मा० हा० वि०। न धातं म-मा० आ०। ३५-मासे य
 वि०। ३६-यसास यय मा०। ३७-यसास यय मा० सं०। ३८-यतप्रा-वा० वा०।
 चङ्गि-वा० वा०। ३९-ना तत्र द्वि-वा० वा०। ४०-त्र जस्यादेखादे आ०। ४१-त्र जप्तादे-
 । ४२-त्र जप्तादेः मि० सं०। ४३-य सवस्तु पू-वा० वा०।

परिच्छेदः सम्परिहारेण पूर्वकान्ताप्रतिभासोदयात् तत् प्रतिगतमेव रूपं तद्विषयोऽभ्युपगन्तव्यः ।
 नापि धर्ममानं दर्शनं (न) दृश्यमानस्य पूर्वदृग्बोधोक्तिरूपमाधेय्यति तस्यापि ह्यकालमप्यविरूपाध-
 भास्यत्वेनोदयात् पूर्वदृशोऽप्रतिभासे तद्व्यगतास्यापि रूपस्य तेनाग्रदृशान् पूर्वदृशोऽन्यगमेऽपि
 द(ऽपितद्व)पगतरूपपरिच्छेदाभ्युपगमात् पूर्वपूर्वज्ञानाधभासिरूपपरिच्छेदापरिसरित्युक्तयात् । अयि
 न, पूर्वज्ञानाधभासि रूपं तद्विषयोऽभ्युपगन्तव्यः । अतएव, धर्ममानदर्शनापगम्यं वा पूर्वज्ञाना-
 धभासितया आये विकल्पे धर्ममानदृग्बोधभासिरूपाधि-
 गतिरेव न प्राक्तनज्ञानावगतरूपाधिगतिरेव पूर्वदृग्बोधगतं
 च रूपमसदिति तद्विषयं धर्ममानं ज्ञानं ज्ञानं भवेत् । पूर्वाधभासप्रच्युतेऽ(तिः) तद्विषयताया
 अपि प्रच्युतेः नदि तस्मिन् विनष्टे तत्प्रतिभासमानं रूपं संभवति प्रतिभासमानं रूपं संभवति प्रति-
 भासनप्रसङ्गात् । नापि ह्यतीतः पक्षः तत्र हीदानीन्तनदृग्बोधभासि पूर्वाधभासा(धभासा)धिगम्यं १०
 च परस्परं होस्तं रूपद्वयमाभासीति नैकतावगम इति न पूर्वदर्शनापगतेन रूपेण दृश्यमानसा-
 धगमो युक्तः । न च रूपान्तरेण दृश्यमानस्यापगमो युक्तः न च रूपान्तरेण दृश्यमानरूपाधगमो
 रूपान्तरावगममात् पूर्वज्ञानाधभासिरूपानवगममात् यतः अन्यरूपपरिच्छेदे नाप्यत् परिच्छिन्नं भवति ।
 न च धर्ममानदर्शनात् पूर्वदर्शनप्राप्तरूपपरिच्छेदः अमेदादेवेति पक्षोऽप्ययं यतः मेदसिद्धो(क्षी)
 पूर्वदृग्बोधभासिरूपस्यापगमनि(रूपमाधगमनि)ऽतिरिक्तो(क्षी) धामेदसिद्धिरिति तदेतराध्ययो- १५
 इति न संवादः । तदभावे च ज्ञानाभासज्ञान-

भाव्यलौकिकत्वं ज्ञानतज्ञानाधभासिनोऽर्थस्यात् एष न्यायात् । तथाहि-न तावदलौकिकत्वा-
 प्रतिपत्तिः यतो-मभा(तोऽभा)पक्ष निःस्वभावतया केनचिद(श)कारेण परिच्छेदमुपपन्नत्वात्
 परिच्छेदे धारु(या धरु)त्वापत्तेः पुनरप्यलौकिकत्वासाक्षाऽनिवृत्तेरनपेक्ष्यप्रसक्तिः । न च लौकिक- २०
 कत्वाधर्म्यं-म(म्यवयव)लौकिकत्वम् यतो यदि तत् तदेव गृह्यते तदा ज्ञानतदृशोऽप्रवृत्तिर्भवेत् ।
 न तावद्विषयार्थिनोऽलौकिकत्वपरिच्छेदप्रवृत्तिरु(र्षु)क्तिमती ध्योप्य(नाप्य)न्यदाऽलौकिकत्वप्रतिपत्तिः
 यतः 'मेदं रजतम्' इति कालान्तरेऽभासप्रतीतिस्तस्य जायते बालौकिकत्वापगतिः । तदेव प्रति-
 भासापिशेषात् प्रतिभासमानं वैशान्त्युक्तदिय(पद) सैवं निःस्वभावम् ।

तथाहि-जायमानमानो नीलादिप्रपञ्चो देशादिभिरुपपन्नस्य तस्यैकत्वानुपपत्तेः । न ह्यनेक- २५
 देशसंभोग्यविद्वधर्मभासयत एकत्वं युक्तम् तथाप्येकत्वे पद-पदावपि(पदयोरपि) न मेदो
 भवेत् विद्वधर्मभासादव्यवसायेदकत्वात् । न च देशादिमेदेऽप्येकत्वप्रतिभासादेकता, देशादि-
 मेदेन व्यवस्थितानामवयवानां प्रतिभासमेदादेय मेदात् । न ह्यवयवमप्योपदि(ह्यवयवमप्योपदि)-
 भोगा य(यक)रूपतया प्रतिभासि(भान्ति) पिण्डस्यानुमात्रतापत्तेः । न च तस्यतिरिक्तो प्राप्ताकारता
 परिधिभाषोऽप्यधी प्रतिभासि । न च समानदेशतया अवयवभेदः पृथक्त्वस्याप्रतिभासः यतः ३०
 समानदेशा अपि पातातपादयो भाषाः पृथगवयवभासमाना लभ्यन्ते । न वयमवयवनिर्भास इति नासी

१-च्छेदे त-भा० वा० विना । २-या तत् प्र-भा० वा० भा० । ३-भासक-भा० । ४-मावेपि विद्व-
 भा० । ५-दनात् वा० वा० । ६-रूपं यत-भा० । ७-रसंसिक्तमिति वा० भा० । ८-रसंसिक्ते-मिति भा० वा०
 वि० । ९-मानज्ञा-भा० वा० वा० वि० । १०-च्युतोऽत-भा० वा० वि० । ११-च्युतोत-भा० वा० । १२-प्र-
 तिभासमानं रूपं संभवति प्रतिभासमानरूपं संभवति प्रतिभासमानं रूपं संभवति प्रतिभासनप्रस-
 ङ्गात् भा० भा० । १३-धगमासा-भा० । १४-धगमासा भा० । १५-अमेदधगमात् । पूर्व-भा० भा० ।
 -गमोपगमा रूपान्तरावगममात् पूर्व-भा० वि० । गमोपगमा रूपान्तरावगमा पूर्व-भा० वा० । १६-भात्
 तयोऽन्य-भा० वा० विना । १७-ह मय-भा० । १८-यतोमभा-भा० वा० । १९-न्यवध-म भा० ।
 -न्यवध म-भा० वा० । २०-न्यायान्यदा भा० भा० । २१-कत्वा-भा० । २२-भाषयप्रतीतिस्तस्य
 भाष-भा० । २३-भाषप्रतीतिस्तस्यभाष वि० । २४-भाषं न प्रतीति यथा-भा० भा० । भाषप्रतीतिस्तस्य भाष-
 भा० । २५-तदेव प्र-भा० विना । २६-ममानं देशादु-भा० वा० । २७-ममानं देशादु-भा० वा० । २८-
 २९-३०-३१-३२-३३-३४-३५-३६-३७-३८-३९-४०-४१-४२-४३-४४-४५-४६-४७-४८-४९-५०-५१-५२-५३-५४-५५-५६-५७-५८-५९-६०-६१-६२-६३-६४-६५-६६-६७-६८-६९-७०-७१-७२-७३-७४-७५-७६-७७-७८-७९-८०-८१-८२-८३-८४-८५-८६-८७-८८-८९-९०-९१-९२-९३-९४-९५-९६-९७-९८-९९-१००-१०१-१०२-१०३-१०४-१०५-१०६-१०७-१०८-१०९-११०-१११-११२-११३-११४-११५-११६-११७-११८-११९-१२०-१२१-१२२-१२३-१२४-१२५-१२६-१२७-१२८-१२९-१३०-१३१-१३२-१३३-१३४-१३५-१३६-१३७-१३८-१३९-१४०-१४१-१४२-१४३-१४४-१४५-१४६-१४७-१४८-१४९-१५०-१५१-१५२-१५३-१५४-१५५-१५६-१५७-१५८-१५९-१६०-१६१-१६२-१६३-१६४-१६५-१६६-१६७-१६८-१६९-१७०-१७१-१७२-१७३-१७४-१७५-१७६-१७७-१७८-१७९-१८०-१८१-१८२-१८३-१८४-१८५-१८६-१८७-१८८-१८९-१९०-१९१-१९२-१९३-१९४-१९५-१९६-१९७-१९८-१९९-२००-२०१-२०२-२०३-२०४-२०५-२०६-२०७-२०८-२०९-२१०-२११-२१२-२१३-२१४-२१५-२१६-२१७-२१८-२१९-२२०-२२१-२२२-२२३-२२४-२२५-२२६-२२७-२२८-२२९-२३०-२३१-२३२-२३३-२३४-२३५-२३६-२३७-२३८-२३९-२४०-२४१-२४२-२४३-२४४-२४५-२४६-२४७-२४८-२४९-२५०-२५१-२५२-२५३-२५४-२५५-२५६-२५७-२५८-२५९-२६०-२६१-२६२-२६३-२६४-२६५-२६६-२६७-२६८-२६९-२७०-२७१-२७२-२७३-२७४-२७५-२७६-२७७-२७८-२७९-२८०-२८१-२८२-२८३-२८४-२८५-२८६-२८७-२८८-२८९-२९०-२९१-२९२-२९३-२९४-२९५-२९६-२९७-२९८-२९९-३००-३०१-३०२-३०३-३०४-३०५-३०६-३०७-३०८-३०९-३१०-३११-३१२-३१३-३१४-३१५-३१६-३१७-३१८-३१९-३२०-३२१-३२२-३२३-३२४-३२५-३२६-३२७-३२८-३२९-३३०-३३१-३३२-३३३-३३४-३३५-३३६-३३७-३३८-३३९-३४०-३४१-३४२-३४३-३४४-३४५-३४६-३४७-३४८-३४९-३५०-३५१-३५२-३५३-३५४-३५५-३५६-३५७-३५८-३५९-३६०-३६१-३६२-३६३-३६४-३६५-३६६-३६७-३६८-३६९-३७०-३७१-३७२-३७३-३७४-३७५-३७६-३७७-३७८-३७९-३८०-३८१-३८२-३८३-३८४-३८५-३८६-३८७-३८८-३८९-३९०-३९१-३९२-३९३-३९४-३९५-३९६-३९७-३९८-३९९-४००-४०१-४०२-४०३-४०४-४०५-४०६-४०७-४०८-४०९-४१०-४११-४१२-४१३-४१४-४१५-४१६-४१७-४१८-४१९-४२०-४२१-४२२-४२३-४२४-४२५-४२६-४२७-४२८-४२९-४३०-४३१-४३२-४३३-४३४-४३५-४३६-४३७-४३८-४३९-४४०-४४१-४४२-४४३-४४४-४४५-४४६-४४७-४४८-४४९-४५०-४५१-४५२-४५३-४५४-४५५-४५६-४५७-४५८-४५९-४६०-४६१-४६२-४६३-४६४-४६५-४६६-४६७-४६८-४६९-४७०-४७१-४७२-४७३-४७४-४७५-४७६-४७७-४७८-४७९-४८०-४८१-४८२-४८३-४८४-४८५-४८६-४८७-४८८-४८९-४९०-४९१-४९२-४९३-४९४-४९५-४९६-४९७-४९८-४९९-५००-५०१-५०२-५०३-५०४-५०५-५०६-५०७-५०८-५०९-५१०-५११-५१२-५१३-५१४-५१५-५१६-५१७-५१८-५१९-५२०-५२१-५२२-५२३-५२४-५२५-५२६-५२७-५२८-५२९-५३०-५३१-५३२-५३३-५३४-५३५-५३६-५३७-५३८-५३९-५४०-५४१-५४२-५४३-५४४-५४५-५४६-५४७-५४८-५४९-५५०-५५१-५५२-५५३-५५४-५५५-५५६-५५७-५५८-५५९-५६०-५६१-५६२-५६३-५६४-५६५-५६६-५६७-५६८-५६९-५७०-५७१-५७२-५७३-५७४-५७५-५७६-५७७-५७८-५७९-५८०-५८१-५८२-५८३-५८४-५८५-५८६-५८७-५८८-५८९-५९०-५९१-५९२-५९३-५९४-५९५-५९६-५९७-५९८-५९९-६००-६०१-६०२-६०३-६०४-६०५-६०६-६०७-६०८-६०९-६१०-६११-६१२-६१३-६१४-६१५-६१६-६१७-६१८-६१९-६२०-६२१-६२२-६२३-६२४-६२५-६२६-६२७-६२८-६२९-६३०-६३१-६३२-६३३-६३४-६३५-६३६-६३७-६३८-६३९-६४०-६४१-६४२-६४३-६४४-६४५-६४६-६४७-६४८-६४९-६५०-६५१-६५२-६५३-६५४-६५५-६५६-६५७-६५८-६५९-६६०-६६१-६६२-६६३-६६४-६६५-६६६-६६७-६६८-६६९-६७०-६७१-६७२-६७३-६७४-६७५-६७६-६७७-६७८-६७९-६८०-६८१-६८२-६८३-६८४-६८५-६८६-६८७-६८८-६८९-६९०-६९१-६९२-६९३-६९४-६९५-६९६-६९७-६९८-६९९-७००-७०१-७०२-७०३-७०४-७०५-७०६-७०७-७०८-७०९-७१०-७११-७१२-७१३-७१४-७१५-७१६-७१७-७१८-७१९-७२०-७२१-७२२-७२३-७२४-७२५-७२६-७२७-७२८-७२९-७३०-७३१-७३२-७३३-७३४-७३५-७३६-७३७-७३८-७३९-७४०-७४१-७४२-७४३-७४४-७४५-७४६-७४७-७४८-७४९-७५०-७५१-७५२-७५३-७५४-७५५-७५६-७५७-७५८-७५९-७६०-७६१-७६२-७६३-७६४-७६५-७६६-७६७-७६८-७६९-७७०-७७१-७७२-७७३-७७४-७७५-७७६-७७७-७७८-७७९-७८०-७८१-७८२-७८३-७८४-७८५-७८६-७८७-७८८-७८९-७९०-७९१-७९२-७९३-७९४-७९५-७९६-७९७-७९८-७९९-८००-८०१-८०२-८०३-८०४-८०५-८०६-८०७-८०८-८०९-८१०-८११-८१२-८१३-८१४-८१५-८१६-८१७-८१८-८१९-८२०-८२१-८२२-८२३-८२४-८२५-८२६-८२७-८२८-८२९-८३०-८३१-८३२-८३३-८३४-८३५-८३६-८३७-८३८-८३९-८४०-८४१-८४२-८४३-८४४-८४५-८४६-८४७-८४८-८४९-८५०-८५१-८५२-८५३-८५४-८५५-८५६-८५७-८५८-८५९-८६०-८६१-८६२-८६३-८६४-८६५-८६६-८६७-८६८-८६९-८७०-८७१-८७२-८७३-८७४-८७५-८७६-८७७-८७८-८७९-८८०-८८१-८८२-८८३-८८४-८८५-८८६-८८७-८८८-८८९-८९०-८९१-८९२-८९३-८९४-८९५-८९६-८९७-८९८-८९९-९००-९०१-९०२-९०३-९०४-९०५-९०६-९०७-९०८-९०९-९१०-९११-९१२-९१३-९१४-९१५-९१६-९१७-९१८-९१९-९२०-९२१-९२२-९२३-९२४-९२५-९२६-९२७-९२८-९२९-९३०-९३१-९३२-९३३-९३४-९३५-९३६-९३७-९३८-९३९-९४०-९४१-९४२-९४३-९४४-९४५-९४६-९४७-९४८-९४९-९५०-९५१-९५२-९५३-९५४-९५५-९५६-९५७-९५८-९५९-९६०-९६१-९६२-९६३-९६४-९६५-९६६-९६७-९६८-९६९-९७०-९७१-९७२-९७३-९७४-९७५-९७६-९७७-९७८-९७९-९८०-९८१-९८२-९८३-९८४-९८५-९८६-९८७-९८८-९८९-९९०-९९१-९९२-९९३-९९४-९९५-९९६-९९७-९९८-९९९-१०००-१००१-१००२-१००३-१००४-१००५-१००६-१००७-१००८-१००९-१०१०-१०११-१०१२-१०१३-१०१४-१०१५-१०१६-१०१७-१०१८-१०१९-१०२०-१०२१-१०२२-१०२३-१०२४-१०२५-१०२६-१०२७-१०२८-१०२९-१०३०-१०३१-१०३२-१०३३-१०३४-१०३५-१०३६-१०३७-१०३८-१०३९-१०४०-१०४१-१०४२-१०४३-१०४४-१०४५-१०४६-१०४७-१०४८-१०४९-१०५०-१०५१-१०५२-१०५३-१०५४-१०५५-१०५६-१०५७-१०५८-१०५९-१०६०-१०६१-१०६२-१०६३-१०६४-१०६५-१०६६-१०६७-१०६८-१०६९-१०७०-१०७१-१०७२-१०७३-१०७४-१०७५-१०७६-१०७७-१०७८-१०७९-१०८०-१०८१-१०८२-१०८३-१०८४-१०८५-१०८६-१०८७-१०८८-१०८९-१०९०-१०९१-१०९२-१०९३-१०९४-१०९५-१०९६-१०९७-१०९८-१०९९-११००-११०१-११०२-११०३-११०४-११०५-११०६-११०७-११०८-११०९-१११०-११११-१११२-१११३-१११४-१११५-१११६-१११७-१११८-१११९-११२०-११२१-११२२-११२३-११२४-११२५-११२६-११२७-११२८-११२९-११३०-११३१-११३२-११३३-११३४-११३५-११३६-११३७-११३८-११३९-११४०-११४१-११४२-११४३-११४४-११४५-११४६-११४७-११४८-११४९-११५०-११५१-११५२-११५३-११५४-११५५-११५६-११५७-११५८-११५९-११६०-११६१-११६२-११६३-११६४-११६५-११६६-११६७-११६८-११६९-११७०-११७१-११७२-११७३-११७४-११७५-११७६-११७७-११७८-११७९-११८०-११८१-११८२-११८३-११८४-११८५-११८६-११८७-११८८-११८९-११९०-११९१-११९२-११९३-११९४-११९५-११९६-११९७-११९८-११९९-१२००-१२०१-१२०२-१२०३-१२०४-१२०५-१२०६-१२०७-१२०८-१२०९-१२१०-१२११-१२१२-१२१३-१२१४-१२१५-१२१६-१२१७-१२१८-१२१९-१२२०-१२२१-१२२२-१२२३-१२२४-१२२५-१२२६-१२२७-१२२८-१२२९-१२३०-१२३१-१२३२-१२३३-१२३४-१२३५-१२३६-१२३७-१२३८-१२३९-१२४०-१२४१-१२४२-१२४३-१२४४-१२४५-१२४६-१२४७-१२४८-१२४९-१२५०-१२५१-१२५२-१२५३-१२५४-१२५५-१२५६-१२५७-१२५८-१२५९-१२६०-१२६१-१२६२-१२६३-१२६४-१२६५-१२६६-१२६७-१२६८-१२६९-१२७०-१२७१-१२७२-१२७३-१२७४-१२७५-१२७६-१२७७-१२७८-१२७९-१२८०-१२८१-१२८२-१२८३-१२८४-१२८५-१२८६-१२८७-१२८८-१२८९-१२९०-१२९१-१२९२-१२९३-१२९४-१२९५-१२९६-१२९७-१२९८-१२९९-१३००-१३०१-१३०२-१३०३-१३०४-१३०५-१३०६-१३०७-१३०८-१३०९-१३१०-१३११-१३१२-१३१३-१३१४-१३१५-१३१६-१३१७-१३१८-१३१९-१३२०-१३२१-१३२२-१३२३-१३२४-१३२५-१३२६-१३२७-१३२८-१३२९-१३३०-१३३१-१३३२-१३३३-१३३४-१३३५-१३३६-१३३७-१३३८-१३३९-१३४०-१३४१-१३४२-१३४३-१३४४-१३४५-१३४६-१३४७-१३४८-१३४९-१३५०-१३५१-१३५२-१३५३-१३५४-१३५५-१३५६-१३५७-

त्यङ्गिरस्युक्तम्—“मायोपमाः सर्वे धर्माः” [

द्विचन्द्रादियन् सकलमस्त्यम् ।

न चात्रैतत् प्रेरणीयम् दृष्टान्त-दार्शनिकमेवामात्रे द्विचन्द्रादिनिदर्शनेन नीलाद्यपमासत्यां
तत्पता न साधयितुं शक्यम् । न ह्यवतो निदर्शनसङ्गतिः । मेदे वा नास्त्यता भवेद् भावानाम्
पक्ष-दृष्टान्तयोर्हि मेदः सत्यत्वे सति भवति असत्ता दारविषाणादेरिव मेदानुपपत्तेः । तेषां
साधनस्याप्यस्तित्वे न दृष्ट्यता, नास्तित्वे न साध्यप्रतिपत्तिः । एवं यादि-प्रतिपादि-प्राप्तिकानाम-
भावे न यादः सम्भवी । तत्सद्भावे च न दृष्ट्यता । आद च मद्—
“सर्वेदाः सनुपायानां यादमार्गः प्रयत्नेतुं”
“अधिकृतोऽनुपायत्वात् न यादे दृष्ट्यपादिनः”
[स्त्रो० या० निराहम्य० स्त्रो० १२८-१२९] इति । १०

ततो यदि पारमार्थिकदृष्टान्त-दार्शनिकदिमेदाद् यादमार्गप्रवृत्तिः परस्याप्यसौ कथं भवेद् ?
नहि परमार्थतो भावमेदः प्रत्यक्षतोऽधिगन्तुं शक्यस्तदभावात् । नानुमानादपीति प्रतिपा-
दितम् । न च परस्याभ्युपगमाद् साधनादिभेदतिङ्गुलप्रवृत्तिः अप्रमाणकामनुपगममात्रादर्शतिङ्गो-
कल्पितात् तु साधनादिप्रयिमाणाद् यादार्थव्यवस्थायां मेदप्रपञ्चस्य कल्पनारचितत्वं भवेत् न
पास्त्यत्वम् । न च लोकप्रतिज्ञेन साधनादिभेदेन यादार्थव्यवस्था अर्थयादिनो युक्तिमती, दृष्ट्य-
पादिनोऽपि तत्प्रतिज्ञेनैव तेन दृष्ट्यताव्यवस्थाया न्यायप्रामाण्यात् । तथाहि-सत्यापि साधनैदि-
भेदव्यवहारो लोकप्रतिज्ञः प्रागासीत् तेन यदि दृष्ट्यता व्यवस्थाप्यते न तेन कश्चिद् दोषः ।
दृष्ट्यताव्यवस्थितेदृष्टरत्नालं यदि साधनादिभेदो विहरति तदा न कश्चिद् दोषः “गत्रोदके का ननु
सैनुवन्ध्या” [इति न्यायान् । उक्तं चाचार्येण—“सर्वे एषापमनुमानानुमेय-
व्यवहाराः सावृताः”] इत्यादि । ततः सावृता अनुमानगत्या दृष्ट्यता ।

यदा नीलादीनां प्रतिमासमानानां यत् कल्पितमेकतयादिकं तस्याऽप्रतिमासादेव निवेष्टा ।
न च व्यवहारव्यवहाराप्रतिमासमानमेकतयादिकं रूपं कल्पयितुं युक्तम् प्रतिमानव्यतिरेकेण व्यवहार-
व्यवहारात् । ततो यादमार्गप्रतिपत्तिः वा रूपं न तदप्यम् किन्तु सावृतामेव । सर्ववृत्तिश्च त्रिषां युगत
तत्प्रतिज्ञा—लोकसंवृतिर्मतीचिकानिषु जलध्रान्तिरेका, तद्वत्संवृतिः । तत्सानीलादिप्रतीतिर्नीला

१ पु० १०१ पं० १२ । “यत्तु कर्त्तुं भगवता—मायोपमा धर्मा वाच्य निर्वाणोपमा इति”—महाकनकपुराणे
१० १२ पं० १० ।

“एतदुक्तं भगवता—अनुपपत्ताः सर्वमन्वा मायोपमा इति”—महाकनकपुराणे १० ११ पं० १० ।

२ “अत्राप्यभिदधत्यन्ये विमिश्रितं तत्त्वसाधनम् । प्रमाणं विपत्ते निषिद्ध आहोस्तिदृष्ट्यमेव हि ॥ ५० ॥
दृष्ट्यं चेत्तु युक्तिर्यत् तत्त्वमिति चेत्तदुक्तं कथम् । तत्त्वेन ननु तद्व्यापारिणि तद्वत्त्व निमित्तत्वम् ॥ ५१ ॥
प्रमाणमन्तरेणापि स्मृतेर् तत्त्वसंस्थितिः । अत्रत्या येन मुख्यमभिदधन्तरेति ॥ ५२ ॥
कर्त्तुं निदधत्यन्येन चेत्तदुक्तं तद्वत्त्व वस्तुनः । इत्यनेन प्रतिपाद्यत्वं ननु स्मर्यं परित्यज्य ॥ ५३ ॥
तत्त्वानुसन्ध्यायां च प्राप्तिराना बहुजनः । प्रभूतादुक्त्यतात्परितरेति संशयः ॥ ५४ ॥
—शास्त्राणां समु० ५४८० पृ० ११५-११६ ।

३ तद्वत्त्वमपि ॥ ५० ॥ बहिः । ४-वाराणसु—आ० । शास्त्राणां स्वभावात्क० पृ० ११६ ॥ ५० ॥ ५-वाराणसी
५-नानिमेदे व्य-आ० हा० वि० । ६ शास्त्राणां स्वाभावात्क० पृ० ११६ ॥ ५० ॥ ७-वाराणसी
८ ददत्र ‘लोकसंवृति’—‘तत्त्वसंस्थिति’—‘अस्तिमयसंवृति’ इति संज्ञायां निमित्तम् तदेव बोधिवर्त्तमानं तत्त्वम्
९ ‘मिथ्यासंवृति’ ‘तत्त्वसंस्थिति’—‘लोकसंवृति’ इति संज्ञायां निमित्तम् तदेव बोधिवर्त्तमानं तत्त्वम्

“संवृतिः परमार्थव्यवस्थायां तद्वत्त्वमिति ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥
“संवृतिर्यत् तद्वत्त्वमिति ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥
यदीत्यादि ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥
विहितम् प्रतीत्य जगत् नीलादि च तद्वत्त्वमिति ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

तद्व्यवहारविषयः । न च 'एको घटः' इति प्रतीतिरवयवो(मी) अवयवव्यतिरिक्तमस्ति(कः सदापि) यतो घट(टा)घटायेऽपि तदवयवानामुत्प्रेषणाप्यवसीयते नार्पणेऽवयवी वणांकुलभराभारभूषण तस्य केनचिदप्यनु(प्यननु)मवाप्त कल्पनाऽवसेये(यो)ऽप्यवयवी सत्तामासादयति ।

अनादियासनासमुत्पत्त्यव्यवहारमात्रकमेवेदं मिथ्यायै ज्ञानम् । न च व्यवहारमात्रेण
 ५ यहिरैकं वस्तु सिद्ध्यति 'नीलादीनां स्वभावः' इत्यत्रापि व्यवहारैकत्वात् स्वभावैकताप्रते-
 अथ तत्र प्रतिभासमेदादेकत्वं पाष्यते तर्ह्यत्रापि मध्योद्वादि (धोर्घादि) निर्भासमेदात् घटादेरेकत्वं
 याध्यत एवेति न बाह्योऽर्थोऽस्त्ययमिरूपः । नापि परमाणुस्वभावः मध्योर्ध्वादि विभागप्रतिभा-
 सेऽप्यणूनामप्रतिभासनात् । स्थूलरूपो हि नीलाद्यवभासः संवेद्यते न च परमाणुषु प्रत्येकं स्थूल-
 रूपसम्भयः तथात्वे परमाणुत्वायोगात् । नापि तेषु समुदितेषु स्थूलरूपसङ्गतिः तथावस्थाभा-
 ० विनामप्यणूनां स्वरूपतः सूक्ष्मत्वात् । न च तद्वतिरिक्तः समुदायः तथात्वे द्व्यध्यात्मसङ्गात् तस्य
 चोक्तदोषत्वात् । ततो न परमाणुषु कयश्चित् स्थूलरूपतासम्भयः । न चाप्यादयमभासोऽप्यन्त-
 ह्यार्थस्य ग्राहकः नीलद्वयोऽपि पीतग्राहकतापत्तेः नियतव्ययस्याविलोपधैवं प्रसज्यते । अपि च,
 नानादिक्लेशम्यन्धात् परमाणोरन्येकता असङ्गतेय । ग्राह चाचार्यः—

“पद्मेन युगपद्योगात् परमाणोः पडंशता” । [] इति ।

१५ तदंशानामपि नानादिष्वसम्बन्धात् पुनः सांशतापत्तेरनवस्थाप्रसक्तिरिति न परमाणुसङ्गाः ।
न चार्थाभावे नियतदेशकालाकारः प्रतिभासो न भवेत् यासनायलेन तथाभूतप्रतिभासस्य सत्त्वग-
यानुपलब्धेर्जाग्रदृशायामपि तद्वलेनैव तदुदयसद्भावात् अर्थस्तु स्वरूपेण न क्वचित् सिद्धः । नापि
प्रतिभासनियामकत्वेनेति नार्थपादो युक्तिसंगतः । न च यासनायलाभियताकारं ज्ञानमेव सत्त्वं
न शून्यतेति यत्कथ्यम् यतो नीलादिरूपं ज्ञानमप्येकानेकरूपमयुक्तम् । तथाहि-तस्यापि निमित्ता-
२० कता अर्थयत् युक्ता प्रतिभासमेवायं, नापि नीलादिज्ञानं परमाणुरूपम् ज्ञानपरमाणूनामपि निमित्त-
योगात् सांशतापत्तेरनेकप्रतिपत्तेर्योगाशोक्तप्रायम् । न च बहिरपभासमानो नीलादिनिर्गुणो बोध-
स्तु परिशुद्धोऽप्यित्येव इति यत्कथ्यम् तस्यानुपलब्धेरवाभायनिश्चयात् । न च यासनाप्रतिपत्त्यस्य
भयस्य निश्चेतुं शक्यम् प्रत्यक्षस्य धीर्योपर्येऽप्रवृत्तेर्नान्वयव्यतिरेकनिश्चायकत्वात् तद्विधिं च न
हेतुफलमायायगतिरभ्यक्षात् । नाप्यनुमानम् प्रत्यक्षाभावे तस्यान्यप्रवृत्तेर्न हेतुफलमायाः क्वचित्
२५ सिद्धिमासादयति । किञ्च, यदि यासनाप्रबोधप्रमयं नील-तुलादिव्यतिरेकं प्रतिपुद्ध्यति
संवेदनमनुभूयेत तदा विज्ञानपादो युक्तिसङ्गतः स्यात् न च तत् कदाचिदप्यनुपलब्धयोगात्
नील तुलादेस्त्येकानेकस्यमायायोगात् यासनाजन्मत्यस्यापि परमार्थतोऽसम्भवात् सर्वेषामनुपल-
पस्तुपलायता । नीलाद्यभासस्य यासनाप्रतिपत्त्यर्थं संवृत्त्या शून्यत्वमुच्यते न सर्वान्वेश-
मायाः तस्य कदाचिदप्यनुभूयमात् । न च प्रतिभासे सति कथं शून्यत्वमिति यत्कथ्यम् तद्वि-
३० नेकस्यमायायोगतः शून्यतेति प्रतिपादनात् । उक्तं चाचार्येण—

‘भौया येन निरुप्यन्ते तद्रूपं गालि तत्पुनः ।

यस्यादेकमनेकं वा रूपं तेषां न विद्यते"।

१-कः मलिनः यतो घट्टयत्ताये पि वा० वा० । ३ घट्टयत्ताये पि वा० वा० । ४ घट्टयत्ताये पि वा० वा० ।

१-भुविष्यद्वा-भा० । ४-परोऽयमीयते मापरोऽयमीयती मा० मा० । ५-अथःप्रश्न ११४६० १ भा०
पति पा-भा० । ७-वाराधो-भा० १० । ८-वाराधो-भा० । ९-वाराधो-भा० । १०-वाराधो-भा० । ११-वाराधो-भा० ।

“अपनेव कार्यैः कारिण्या गीयते—

“बद्धेन सुपण्डितो गच्छ पण्डितोः परं यथा । बन्धो न गच्छति तस्मै निजः स्वस्वमात्मनः ॥

— ४, २, २५ म्यायवा. पृ. ५११ पं. १०१

"बहुसू आचार्यवर्गः" इत्युक्तिरपि श्रीमद्वैद्यमुनिना-भोडिवर्गात् प्रचलति। वस्त्रि। मदि० १३० पृ० ५५।
पञ्चा दिव० ११।

[illegible]

अपराहित्यपुत्रम्—“मायोपमाता वैश्वं धर्मा” [
 नत् त्रिधनप्रादिषु स्वस्वतन्त्रमप्यम् ।

] इति । तत्पश्यितमेवात् यत् प्रतिमाति

न धर्मतत् प्रेरणीयम् दृष्टान्त-बाधोन्निवृत्तिरूपेण द्विचन्द्रादिनिर्वाणेन नीलाद्ययमासस्यां
 सत्यता न साधयितुं शक्या । न ह्यसतो निर्दोशस्यकृतिः । मेदे वा नासत्पता भवेत् भाषाणाम्
 एव-दृष्टान्तयोर्दे भेदः सत्यत्वे सति भयति असतः दृष्टाविषाणादेरिव भेदानुपपत्तेः । तथा
 साधनस्याप्यतिशये न शून्यता, नास्तित्वे न साध्यप्रतिपत्तिः । एवं यादि-प्रतिपादि-प्राप्तिकानाम-
 भावे न यादः स्वप्नपी । सासत्ताये च न शून्यता । आह च भट्टः—

“सर्वदा सद्रुपायानां चावृत्तानां प्रवर्तते ॥”

“अधिर्भोरोऽनुपायतात् न यादे शून्यतादिनः ।”

[३०० वा० निरालम्ब० ३०० १२८-१२९] इति । १०

यतो यदि पारमार्थिकदृष्टान्त-दार्शनिकादिभेदान् चावृत्तानां प्रवृत्तिः परस्याप्यस्ती कथं भवेत् ?
 यदि परमार्थतो भावभेदाः प्रत्यक्षतोऽधिगन्तुं शक्यस्तर्भाषात् । नानुमानादपीति प्रतिपा-
 दितम् । न च परस्याभ्युपगमात् साधनादिभेदसिद्धेरुत्पत्तिः । अत्रमाणकाम्युपगममात्रादर्थोत्तिष्ठेः
 कल्पितान् तु साधनादिप्रविभागाद् बाह्यार्थव्यवस्थायां भेदप्रपञ्चस्य कल्पनादचित्तत्वं भवेत् न
 पालनपत्यम् । न च लोकप्रतिष्ठेन साधनादिभेदेन बाह्यार्थव्यवस्था कथं यादिनो मुक्तिमती, शून्य-
 यादिनोऽपि सामसिद्धेनैव तेन शून्यताव्यवस्थाया व्यापप्रसक्त्याम् । तथाहि-तस्यापि साधनादि-
 भेदव्यवहारो लोकप्रतिष्ठः प्रागानीत् तेन यदि शून्यताव्यवस्थाप्यते न तेन कश्चिद् दोषः ।
 शून्यताव्यवस्थिनेदृशकारणं यदि साधनादिभेदो विद्यते तदा न कश्चिद् दोषः “गतोदके वा यत्तु
 सेतुपत्तयः” [] इति व्याख्या । उक्तं चाचार्येण—“सर्वं पयायमनुमानानुमेय-
 व्यवहारो सांवृत्तः” [] इत्यादि । ततः सांवृता अनुमानगम्या शून्यता । २०

यदा नीलादीनां प्रतिमासमानानां यत् कल्पितमेकत्वादिर्कथं तस्याऽप्रतिमासत्तयेव निषेधाः ।
 यदि व्यवहारस्य प्रतिमासमानमेकत्वादिर्कथं कथं कल्पयितुं युक्तम् प्रतिमासत्तयतिरेकेण व्यवहार-
 स्याप्ययोगात् । ततो बाह्याभाषात्मिकं वा कथं न तस्यम् किन्तु सांवृत्तमेव । सांवृत्तिश्च त्रिधा सुगत-
 सुतमसिद्धा—लोकसांवृतिर्मौलिकादिषु अलम्बान्तिरेका, तत्पसांवृतिः सत्यनीलादिप्रतीतिर्द्वितीया,

१ ५० १०१ १० ११ । “यत्तु उक्तं भगवन्—मायोपमा धर्मो वाचस्व निर्मोयोपमा इति”—महायानवृत्तान्तपरे
 ५० ११ १० १० ।

“एतत्तु भगवन्—अनुपपत्ताः कथंमाया भवोपमाश्च इति”—हृत्तरात्र ० द्वितीयका० ५० १११ १० ० ।

२ “अत्राप्यभिप्रायस्ये निमित्तं तत्पसाधनम् । प्रमाणं निमित्तं त्रिधिव आहोतिष्युत्तयेव ॥ ५० ॥

शून्यं चेदं सुमितं तत्पसाधनं चैव शून्यता कथम् । तस्मैव वतु चन्द्रादिनि सत्यम् निमित्तताम् ॥ ५० ॥

प्रमत्तमन्तरिभाषि स्मदेवं तत्पसाधनं । जन्मदा येति सुमत्तमन्तरिभाषि चैव ॥ ५१ ॥

एकं विहाय धर्मं चैव शून्यताऽऽस्य वस्तुतः । शून्यत्वे प्रतिपाद्यस्य ननु स्वर्थः । परिधमा ॥ ५० ॥

तस्याप्यशून्यतायां च प्राप्तिर्भावानां बहुजन । प्रभूतशून्यतापिनिमित्तं संप्रत्ययते ॥ ५१ ॥

छात्रका० समु० चट्टका० ५० २१५-२१६ ।

३ तन्मयमीति । प्र० ३०० वदि । ४-काशानु आ० । छात्रका० स्याद्विदक० ५० २१६ प्र० ११-१११ ।

५-नादिभेदे ट्य-आ० हा० सि० । ६ छात्रका० स्याद्विदक० ५० २१६ दि० ५० १ । ७-छा सत्येनी-मा० ।

८ यद्य ‘लोकमर्हन्’-‘तत्पसाधनं’-‘अमितमयमर्हन् इति संवृत्तिप्रय निःशून्यं तदेव बोधिवर्थाकारे तत्पसाधना
 च ‘निष्काममर्हन्’-‘तत्पसाधनं’-‘वास्तवमर्हन्’ इति सत्यम् निमित्तं । तथाहि—

“यत्तु । परमार्थस्य सत्यद्वयमिदं सत्यम् । बुद्धवर्गोचरस्यैव बुद्धिं सृष्टिरित्येतत्” ॥ २ ॥

“सति यदेतं अत्रियते यथा-नृपतिश्च न स्वस्वतन्त्रः १ ॥ २ ॥ यथा-यथा नृपतिः अत्रियते सति अत्रियते साहो विपरीत इति
 पर्यायाः x x x हा० च सति/द्विधं लोकं एव तत्पसाधनं सति निष्कामसंवृत्तिश्चेति । तथाहि—

निधित्वा प्रतीत्य जगत् नीलादिषु वस्तुपदसंज्ञादिनिर्देशपलम्बं लोकं एव सत्यम् ।

मिषेयो विषयः । 'प्रक्रिया' इति भेदानामेव संकीर्तनम् । 'ग्रह' इति पूर्वापरादिदिग्विभागरहितम् अनुत्पन्नम् अविनाशि यच्छब्दमयं ग्रह तन्मायं (तस्यायं) रूपादिभावप्रामपरिणाम इति श्लोकार्थः । एतच्च शब्दस्यमायात्मकं ग्रह प्रणयस्वरूपम् स च सर्वेषां शब्दानाम् समस्तार्थानां च प्रवृत्तिः । अयं च धर्मेणमरूपो वेदस्तदधिगमोपायः प्रतिच्छन्दकन्यायेन तस्यावस्थितत्वात् । तच्च परमं ब्रह्म ५ अभ्युदयनिःशेषसफलधर्मानुगृहीतान्तःकरणैरवगम्यते । अत्र च प्रयोगः—ये यदाकारानुस्यूतास्ते तन्मयाः, यदा घट-शंखाद्योदञ्चनादयो मूर्धिकादानुगता मृण्मयत्वेन प्रसिद्धाः, शब्दाकापानुस्यूताश्च सर्वे भाषा इति स्वमायहेतुः । प्रत्यक्षेण एव सर्वभाषानां शब्दाकारानुगमोऽनुभूयते । तथादि-अर्थोऽनुभूयमाने शब्दोद्देशानुगता एव सर्वे प्रत्यया विभाव्यन्ते । उक्तं च—

"न सोऽस्ति प्रत्ययो लोके यः शब्दानुगमादते ।

अनुविद्धमिष हानं सर्वं द्रष्टेन भासते ॥

[पाठ्यप० श्लो० १२४ प्रथमका०] इति ।

१० मे घ घाप्रपताऽननुयेये योघस्य प्रकाशरूपतापि भवेत् तस्यापरामर्शरूपत्वात् तदभावे तु तस्या-भाषात् योघस्याप्यभावः, परामर्शभावे च प्रवृत्ता(स्या)दिव्यवहारोऽपि विरीर्येत इति । आह च—

"घाप्रपता चेद् व्युत्क्रामेद्ययोघस्य शाश्वती ।

मे प्रकाशः प्रकाशेत सा हि प्रत्ययमर्शनी ॥"

[पाठ्यप० श्लो० १२५ प्रथमका०] इति ।

५ घानाकारनियन्धना च घस्तूनां प्रवृत्तिरिति मैत्र्यां शब्दाकारानुस्यूततयमतिशब्दम्, तरितदेव्यं तन्मात्रमावित्यात् तन्मयतयस्य तन्मयतयमपि तिष्ठमेव । अत एव 'अयं घटः' इत्यमेवेन शब्दार्थ-सम्बन्धो विपाकरतः—'सोऽयमित्यमित्यन्धनाद् रूपमेकीकृतम्' इत्यादिना अभिजननरूपं दर्श-यन्ति प्रतिपार्षिते ।

अथ च पर्यायालिकमतेन प्रतिहारिद्वय उद्गास्यते—किमत्र जगतः शब्दपरिणामरूपायाच्छब्द-

१ "प्रक्रिया" इति मैत्रः । "ग्रह" इति भाषणेऽतीतम्—तत्प० प० १० पं० १४ ।

"प्रक्रिया" इति मैत्रः । "शब्दरूप" इति भाषणेऽतीतम्—प्रयोगः श्लो० पं० ७ । शाश्वतः प० ४४ प० पं० १ ।

२ "प्रक्रिया" इति मैत्रः । "ग्रह" इति भाषणेऽतीतम् ।

श्लो० पं० ११ ।

३ "प्रक्रिया" इति मैत्रः ।

४ "प्रक्रिया" इति मैत्रः ।

५ "प्रक्रिया" इति मैत्रः ।

६ "प्रक्रिया" इति मैत्रः ।

७ "प्रक्रिया" इति मैत्रः ।

८ "प्रक्रिया" इति मैत्रः ।

९ "प्रक्रिया" इति मैत्रः ।

१० "प्रक्रिया" इति मैत्रः ।

११ "प्रक्रिया" इति मैत्रः ।

१२ "प्रक्रिया" इति मैत्रः ।

१३ "प्रक्रिया" इति मैत्रः ।

१४ "प्रक्रिया" इति मैत्रः ।

१५ "प्रक्रिया" इति मैत्रः ।

सविकल्पकत्वाभ्युपगमात् सर्वसंविदाम् सविकल्पकत्वेन च सर्वात्मना शब्दस्य
संभावान्तरानुपपत्तेः ।

“निश्चयेः ।

यत्र निश्चीयते रूपं तत् तेषां विषयः कथम् ? ॥” [

५ इति प्रतिपादनात् । न चाविकल्पकस्यापि ज्ञानस्याभ्युपगमादयं न दोषः, ‘न सोऽस्ति प्रत्ययो कोऽपि
इत्यादेर्विस्तृत्वप्रसक्तेः ‘शब्दाकारानुस्यूतत्वात्’ इति हेतोरसिद्धिप्रसक्तिश्च । न च यथा प्रमाणा-
न्तरतः क्षणिकत्वप्रसिद्धेः ‘अध्यक्षतोऽनुभूतमपि तत्र निश्चीयते’ इति व्यपदिश्यते तथा शब्दात्मना
भावानां व्यपदेशमासादयति, तत्प्रसाधकप्रमाणान्तरस्याप्रसिद्धेः । किन्तु शब्दात्मा घटादिरूपतया
परिणमन् प्रतिपदार्थं भिद्यते न वेति घटव्यम् । यथायः पक्षस्तदा शब्दप्रमाणोऽनेकत्वप्रसक्तिः
१० विभिन्नानेकभावात्मकत्वात् तत्स्वरूपवत् एकं च परैरपेक्ष्यते इत्यभ्युपगमापत्तिः । अत्र
यदि द्वितीयः पक्षस्तदा एकदेश-कालाकाररूपतापत्तिर्जगतः इत्येकरूपः प्रतिभासो भवेत्
नीलादेरेकप्रसरूपव्यतिरेकात् । अपि च, नित्यशब्दमयत्वे जगतः शब्देस्वरूपवत् सर्वभावाणां
नित्यत्वप्रसक्तिरिति तेन सह सर्वदोषलभ्येः परिणामासिद्धिः हेतुयति परिणामप्रतीतिः (तिम्) ।
तत्र परिणामकृतं शब्दमयत्वं भावानाम् ।

१५ नैपि हेतुहृतम्, शब्दस्य नित्यत्वेन अधिकारित्वात् ततः कार्योद्भासम्भवात् । मायकला-
च्छब्दग्रहणा क्रमयत्कार्योद्भयो युक्तः, कारणवैकल्यादि कार्याणि उदयं प्रति सविलम्बानि प्रसङ्गि-
ह्यशब्दार्थं चेत् कारणमविलम्बम् अपरस्यापेक्षणीयस्याभावात् किं न तानि मुगपदुद्भवमनुभवेयुः
अपि च, एकस्वभावाच्छब्दग्रहणोऽन्यस्य भावान्तरस्योत्पत्तिर्पक्षहीक्रियते तदा ‘मर्षरूपेण तत्

१-स्वान्तरा-भा० । २-अपर्ययं नि-हा० । ३-अपर्ययं नि-वि० । ४-अपर्ययं नि-भा० । “वशेष-
“निधयः(पै) । यत्र निधीयते रूपं तत् तेषां विषयः कथम् ? इति”-तत्पठ० पत्रि० ५० पं० ११ ।
१ ५० १८० पं० ९ । ४ “किञ्च, क्षणिकत्वं भावानां प्रमाणान्तरतः सिद्धेतनुभूतमपि न निधीयते इति व्यपदेशो ।
शब्दात्मना तु भावानां कृतः सिद्धा येन साध्यैवं व्यवस्थाप्यते”-तत्पठ० पत्रि० ५० पं० ११ । ५ “नित्य-
अतो शब्दात्मा परिणामे कच्छन् प्रतिपदार्थमेवं प्रतिपद्यते न वा ?”-प्रमेयक० ५० ११ डि० पं० ५ ।

६ “प्रतिष्ठापि तु भेदेऽस्य प्रमाणैकं प्रसज्यते । विभिन्नानेकभावात्मकत्वात् व्यक्तिमेव” ॥

तत्पठ० का० ११४ ५० ।

७ परिमात्रे-भा० । “एकं च परमज्ञेयम्”-तत्पठ० पत्रि० ५० पं० १ । ८-गमेः अगमो न
यदि भा० । ९-रूपं प्रति-भा० ।

“प्रतिभावं च यथेष्टः शब्दात्मा(ऽ)निज इत्यते । सर्वानेकदेशात्मकेकाकारा य मिर भवेत्” ॥

तत्पठ० का० १११ ५० ।

१० “नित्यशब्दमयत्वे च भावानामपि नित्यता । तद्योग्यतः सिद्धेः परिणामो न संभवा” ॥

तत्पठ० का० ११४ ५० ।

११-शब्दरूप-भा० हा० मि० । १२ कृतं शब्द-हा० ।

“एकदेशात्मकेकाकारेण शब्दमयत्वेन तत्पठ० पत्रि० ५० पं० ११ ।

तत्पठ० का० १११ ५० ।

१३ “अपि च सर्वदेशे च शब्दमयत्वं भवति । तद्योग्यतः सिद्धेः परिणामो न संभवा” ॥

तत्पठ० का० ११४ ५० ।

१४-सविकल्पकत्वं भा० बहिः । “तत्पठ० अमिहलम् किमाह तैत्तिरीयं येन मुगपद भवेत्”-प्रमेयक० ५० ११
डि० पं० ५ ।

१५ “अन्येनैकात्म्येन तस्यादेकत्वस्यतः । तदुद्भवत्वेन कथं नात्र तदुद्भवते” ॥

तत्पठ० का० १११ ५० ।

१६-सोऽन्यथाप्युक्तं हा० का० बहिः ।

“यदि तत्पठ० का० ११४ पत्रि० ५० पं० ११ ।

“किञ्च, क्षणिकत्वप्रसिद्धेः ‘अध्यक्षतोऽनुभूतमपि तत्र निश्चीयते’ इति व्यपदिश्यते”-प्रमेयक० ५० ११ डि० पं० ५ ।

दिप्रसक्तिर्भवेत् । न च तस्य तदा स्वयमेवामावाभोपलब्ध्यादिरिति वक्तव्यम् यतः
तदभावस्तदेव मुद्रादिव्यापारानन्तरमुपलभ्यते अन्यथा तु नोपलभ्यत इति कथं न
अथ न भावाभावो भावस्वरूपादन्यः कैवलं कल्पनाविषयत्वादसदेवासी (?)
नन्वेवं भावप्रच्युतेः काल्पनिकत्वे भावानामपि काल्पनिकत्वमपरिहार्यम् यतो

- ५ विरोधो नील-पीतादेः परैरभ्युपगतः घस्तुरूपव्यवस्थापकं च लक्षणं तन्निमित्तो विरो
लाक्षणिक उच्यते भावप्रच्युतिश्च लक्षणं यतो नीलस्य विरोधो नीलप्रच्युत्या तद्विरोधे च पीत
दीनामपि तत्प्रच्युतिव्याप्तानां तेन विरोधस्तथा च प्रमाणं नीलपरिच्छेदकत्वेन प्रवृत्तं नीलप्रच्यु
तद्व्याप्तांश्च पीतादीन् व्यवच्छिन्देव्यं स्पर्शरिच्छेद्यं नीलं परिच्छिन्नीत्यभ्युपगमे । स च श
विषाणस्येव भावाभावकाल्पनिकत्वाभ्युपगमे कथं मु(यु)क्तिसङ्गतः? नहि शशविषाणप्रसक्त
१० भावाभावस्य भावविरुद्धत्वम् पीतादिव्यापकत्वं वा प्रमाणा(ण)विषयत्वेन व्यवस्थापयितुं शक्य
यतस्तस्य प्रतिनियतपदार्थव्यवस्थाहेतुत्वं भवेत् ।

- न च विनाशस्य मुद्रादिजन्यत्वमसिद्धम् विरोधिरूपतया लोकस्वित्या मुद्रादीनां तैत्
रणत्वव्यवस्थापनात् । तथाहि-न परैः कणमुगमतानुसारिमिरिय कार्यकारणभावात् पृथग् विरो
धाप्यः सम्बन्धोऽभ्युपगम्यते यतस्तैर्मुद्रादिजन्यस्य विनाशस्य (?) तद्वत्तत्त्वेनासम्भवाद् विनाश
१५ च तद्वत्त्वभाषतया विनाशविषयत्वमपाकस्य घटक्षणे मुद्रादिकं विनाशकारणत्वेन प्रसिद्धमपेक्ष
समानक्षणांतरोत्पादनेऽसमर्थक्षणांतरमुत्पादयति तदपि तद्वत्पक्षमपरिसमर्थतरम् तदभ्युपगमे
पेक्षस(क्षमस)मर्थतमं यावद् घटस्तत्तेर्नियुक्तिः अन्यत्रापि सर्वत्रैवमेव विरोधित्वं प्रतिपादितं परै
एतदभ्युपगमे च क्षणस्यासमर्थक्षणांतरजनकत्वेनाभ्युपगतस्य मुद्रादेः सकाशात् कश्चि
सामर्थ्यविधातोऽभ्युपगन्तव्यः अन्यथाऽसमर्थक्षणांतरजनकत्वमेवानुपपन्नं भवेत् । न च मुद्रा
२० अपेक्षस्य घटक्षणास्य शक्तिव्यावृत्तिः स्वत एव व्यावर्त्तमानस्त्वसौ मुद्राद्यभावे समानक्षणांतरो
त्पादकमपरं समर्थं जनयति तत्सद्भावे त्वसमर्थक्षणांतर(णान्त)रम् न तु मुद्राद्यपेक्षातलस्य
कश्चित् सामर्थ्यविधात इति वक्तव्यम् यतो मुद्रादिसन्निपाते तज्जनकस्यमायाव्याहतौ समर्थक्षणा
न्तरोत्पादप्रसक्तिः समर्थक्षणांतरजननस्वभावस्य कारणपरम्परायातस्य भावाद् प्राकनक्षणास्येव
नहि तस्य स्वनिरोधादन्यज(ज)नकत्वम् स च हेतुतः समर्थजननस्वभावो भूत्वा स्वयमेव न भूतो
२५ मुद्रादिना च न तस्य कश्चिच्छक्तिप्रतिधातो विहित इति । यद्यप्यपरकारणान्तरसन्निधानात्
कार्ये विलक्षणेनैवोपपत्तिश्छति । [?] तथापि प्राकनघटक्षणास्य तत्त्वभाषतयास्तदेवं कार्योत्पत्तिः
स्यान्नान्यथेति न च स्वहेतुतो समर्थजननस्वभावस्य तस्योत्पत्तेर्नाप्यं दोषः प्रथमक्षण एव(प) सन्तत्यु
च्छेदप्रसक्तिः । अतो मुद्रादिव्यापारकालेऽपि यदि स्वहेतुत एव समानक्षणांतरजननसामर्थ्य
घटक्षणास्य समस्ति ततः सदृशक्षणांतरोत्पत्तेर्मुद्रादिसन्निधानं व्यर्थम् । अथ हेतुतः समान
३० क्षणांतरजननसमर्थो घटक्षणास्तथापि प्राकनक्षणादिघटत् तत्क्षणादप्यपरक्षणांतरजननस्य समा
नक्षणांतरोत्पत्तेर्व्यापारयन्मुद्रासन्निधिर्व्यर्थ एव । एतर्धं स्वहेतुतो भावस्य नभ्यस्वभावात्वे न
किञ्चिन्नादाहेतुना अनभ्यस्वभावात्वेऽपि 'सुतराम्' इति वदता परेण रूपमभ्युपगतमेव ।

१-यमेव भा-आ० विना । "न बाह्य तदा स्वयमेवामावात्"-प्रमेयक० पृ० १४५ शि० पं० ५ ।

- १-निदा च भा० । १-यच्छेदादेव स्व-हा० वि० । १-यच्छेदादेव स्व-आ० । ४-जस्यैव भा० वि० ।
५ भावका-भा० । भावाभावप्रमाणाविषयत्वे का-वि० । ९-स्या-मुद्रादीनां हा० । ७ तत्कर-आ० ।
८-द्रुपायनासम्भ-हा० वि० । ९-स्य तद्वत्त्वमा-हा० वि० । १-स्य तद्वत्त्वमा-भा० । १०-अथ घट इ
मुद्रादिकं विनाशकारणत्वेन प्रसिद्धमपेक्ष समानक्षणांतरोत्पादनेऽसमर्थ क्षणांतरमुत्पादयति तदपि अपेक्ष
तरम् तदपि तद्वत्त्वसमर्थतरम् यावद् घटस्तत्तेर्नियुक्त्यते । ननु बाध्यापि घटक्षणास्य भागमर्थक्षणांतरोत्पादने
अभ्युपगतस्य मुद्रादिना कश्चित् सामर्थ्यविधातो निषीयते वा न वा ? प्रथमविच्छेदे कथमभावस्य गहेतुत्वम् । शि० १५-
कथं तु मुद्रादिसन्निपाते तज्जनकस्यमायाव्याहतौ समर्थक्षणांतरोत्पादप्रसक्तिः समर्थक्षणांतरजननस्वभावस्य भावात् प्र
मद्वत्त्व"-प्रमेयक० पृ० १४५ शि० पं० ८ । ११-रजमर्थ-भा० । १-रजमर्थ-आ० । ११-रजमर्थ-भा० ।
११-रजं घ-भा० । १-रजमर्थ-भा० हा० वि० । १४-अ स्वहे-भा० बहिः । १५-तुतोमर्जन-भा० । ११-दि
यत् तद्व-हा० वि० । १-दिग् तद्व-भा० । १०-अ सहे-भा० हा० वि० वि० ।

न चाकिञ्चित्कस्यापि मुद्रादेः स्वहेतुमभिर्हेतुसन्निधिविलायातत्वाद् घटक्षणस्यासमर्थज्ञानान्-
 रजनकालेनोपा(प)लम्भविषयता यत् पवानेकस्यैव क्षेणघटस्य विलक्षणज्ञानान्तरोत्पादकत्वा-
 म्भुपगमप्रसक्तिः स्यात् । एवं च मुद्रादेर्न विरोधित्वम् विनाशोऽस्याहेतुकत्वात् । नापि जनकत्वं
 पूर्वोक्तदोषप्रसक्तेरिति विलक्षणसन्तत्युपादे सन्तानोच्छेदे वा मुद्रादेरन्यथ-
 व्यतिरेकाननुविधा-
 नप्रसक्तितो नाइयादीनां दहनदिकार्यं लोकस्योपादानं भवेत् । न च पूर्वसन्तानोच्छेदाद् विलक्षणसन्तानोत्पत्तेः तदा
 मुद्रादिद्विधापापानन्तरम्भुपलम्भमेवेत् । न च पूर्वसन्तानोच्छेदाद् विलक्षणसन्तानोत्पत्तेः तदा
 घटानुपलम्भिरिति यत्कथम् विलक्षणसन्तानुत्पादस्य प्राकन्यापेनाभावात् पूर्वसन्ततिनिवृत्तेरपि
 विषयमानेभ्योऽनयोन्तरत्वात् तथैवोपलब्ध्यादिप्रसक्तेः तदा तस्य स्वरूपक्षतेरभावात् । न च न
 तदा तस्य स्वरूपप्रच्युतिरुपपत्ते किन्तु तस्यैकज्ञायावस्थायित्वेन तदाऽभयनमिति नोपलम्भः यतः
 स्वरूपादमच्युतस्य नाभयनं नाय किञ्चित् तत्तद्भाषाम्भुपगमे वा कथं न स्वरूपप्रच्युतित्ततो-१०
 ऽर्थान्तरभूतोत्पत्तिमती । अथ स एव न भवति न तु तस्यापदं सत्त्वम् न तु तदेवेद् पुनः रूपा-
 भयनमभिधीयते, तत्र च तदेवोक्तम् । तस्माद् विनाशोऽहेतुव्यापापानन्तर(रं) पदार्थस्यासद्व्यपदेशं
 विदधता तदातिरिक्तार्थान्तरैर्महणमभ्युपगन्तव्यम् न तु तदमहणमात्रम् अन्यथा तस्याभावादि-
 श्रैयिकन्यादित्यपदिहस्य सद्यप्यहानिषेध एव स्यात् नासद्यप्यहान्यप्रसक्तं यतो न किञ्चिद्-
 भावानिश्चये तत्स्वरूपाग्रहणे वातुपलम्भयोर्विरोधः येनैकज्ञातसद्यप्यहान्यप्रसक्तिः अन्यत्र सद्यप्यहान-१५
 निषेधमात्रेण कर्तव्यमाद्योत्पत्तेः प्राग्भाषस्याभावादिश्रयि तदुत्पादककारणोपादानं कुर्वन्त उप-
 लभ्यन्ते प्रेक्षापूर्वकारिणः । तदुत्पत्तौ च निवृत्तव्यापाप विनाशकहेतुव्यापापानन्तरं च स्वरूपा-
 तिरिक्तं पदार्थान्तरमवगम्य शत्रुपक्षे सुखमात्रे मित्रप्रसवे तु दुःखानुपपत्ता उपलभ्यन्ते । न
 च मित्रसद्भाषो दुःखाहेतुः प्रतीतः नापि शत्रुसद्भाषः सुखजनक इति तदातिरिक्तोऽभावस्तद-
 नतोऽभ्युपगन्तव्यः । न च मित्राऽमित्रभाषे च न दुःख-पक्षे विदितोत्तरत्वात् । न चाभावस्य २०
 भविष्यत्वे भाष्यरूपा भूमापप्रत्ययविषयत्वेन भविष्यत्वेऽर्थभाष्यरूपात् । यथा हि भविष्यत्वेना-
 विरोधेऽपि ईदं-पटयोस्तप्रतीतिविषयत्वेन तद्रूपता तथा भाषाऽभावयोरपि तद्विषयत्वात् (परादात्)
 तद्रूपत्वे न किञ्चिद् रूपणमुपपद्यमानः । वा भाष्यस्य भवने विरोध एव रूपण(णम्) स्वकृतेऽभा-
 यनप्रसवेऽपि विरोधातिरेके । अन्यथा सर्वपस्तुषु तत्तत्प्रसक्तिः । तत्र मुद्रादिद्विधापापान्
 प्राग् घटादेरन्यापापानन्तरमेव तस्या उपलम्भो पदार्थान्तरभूता प्रच्युतिः । मत एव तस्मिन् २५
 'पृथीतव्यं प्रमाणता' इति हेतोरुत्तिष्ठतेत्यपि न वाच्यम्, यतः किं घट एव प्रच्युतिः, उत कपाल-
 लक्षणं प्र(मा)पान्तरम्, आहोस्वित् तदपरं पदार्थान्तरमिति विद्वन्मताः । तत्र यदि घटस्वरूपमेव
 प्रच्युतिलाक्षणे तत्राभिधानान्तरं विदितम् घटस्वरूपं त्वपिपदितं प्रतीयते कथं न नित्यम् ।
 अथकक्षणावस्थायि घटस्वरूपं प्रच्युतिरिति न घटस्य नित्यता । नैवेकज्ञानस्यावितया घटस्वरूपं न
 प्रतीतिगोचर इति कथं तस्य प्रच्युतिः । अथ कपालस्वरूपमेव घटप्रच्युतित्तस्यापि प्राक्कपालशत्रु-३०

- १ न वा-आ० हा० रि० । २-रादे स्व-आ० । ३ क्षणे घ-आ० । ४ एवं शु-आ० हा० रि० ।
 एव शु-आ० । ५-दास्य हे-आ० । ६-क्षणार्थतत्त्वमुद्देश-दा० । ७-स्पादयं रतानोच्छे-मि० । ८-स्पाद
 रतानोच्छे-आ० । ९ पूर्वसन्ततिनिवृत्तेर-दा० रि० । पूर्वसन्ततिनिवृत्तेर-आ० । १०-स्व-आ० हा० रि० ।
 १० तदा भ-आ० । ११ न तु त-आ० । १२ न तु तदेवेद् पु-आ० । १३-दादेतुर्प्रा-आ० ।
 १४-दाद विदधता त-हा० । १५-दाद विदधता त-मि० । १६-रमप्र-आ० हा० रि० । १७ तस्मात्-हा० रि० ।
 १८-श्रयिकन्यादि-आ० । १९-श्रयिकन्यादि-हा० रि० । २०-न यत्त म कश्चि-आ० । २१-त्राद् किंच
 मा-आ० । २२-वा विन्य मा-आ० हा० रि० । २३ "किंच भाषोत्पत्तेः प्राग्भाषस्य भूमापनिश्चये तदुत्पादककारणा-
 पदत्वं कुर्वन्तः प्रतीकन्ते प्रेक्षापूर्वकारिणः"-प्रमेयक० पू० १४५ डि० वं ११ । २४-दकार-आ० । २५ इति
 रूप-आ० । "तत्तदातिरिक्तोऽभावस्तदेतुर्भुपगन्तव्यः"-प्रमेयक० पू० १४५ डि० वं १२ । तदेतु "व ह्युद्ग-
 रितं दुर्लभं वा" इति तत्रैव डि० १८ । २६-प्यभाषाभाष-मि० । २७ घटयोस्त-मा० आ० हा० रि० मि० ।
 २८-स्वये विषये विरो-हा० रि० । २९-स्वये विषये विरो-आ० । ३० तत्र शु-हा० रि० । ३१-च्युति
 प्रच्युतिम एव आ० । ३२-वि स्व-आ० हा० रि० । ३३ "अथैकज्ञानस्य घटस्वरूपं प्रसक्तं, न, एवम-
 र्थादिना तद्वत्त्वादायि अश्रद्धेः"-प्रमेयक० पू० १४६ प्र० वं १ ।

कम् । तथा हि-सति प्रतियन्धग्रहणेऽनुमितिप्रवृत्तिः प्रतियन्धग्रहणं च साध्यव्यतिरेकेण साधनस्य
 भयनज्ञानम् तदेव चाऽनन्यथासिद्धत्वं तस्योच्यते अत एवानुमानस्य प्रामाण्यमपावृत्तं तात्
 प्रतियन्धग्रहाधिक्यप्रमाणेनाप्रामाण्यमुपदर्शनीयम् यता प्रतियन्धासिद्धितोऽनुमानं प्रामाण्यादुपाधि-
 येत् । तथा चोक्तं न्यायविदा-“तद्वर्णयुक्ते बाधासम्भवे तद्वर्णनेय दूषितं स्यात्” [१]
 इति । नित्यताप्रसाधकस्य स्वयंशस्य आस्तामनुमानेन तुल्यकक्षतयम् तत्प्रतियन्धग्रहाधिक्येनाप्य-
 तुल्यकक्षतयम् । तथा हि-क्षणक्षयविपरीतनित्यत्वलक्षणार्थमन्तरेणानुपजायमानमध्यक्षं तथाभूतमर्थं
 व्यवस्थापयत् क्षणिकत्वापानुमानबाधकमुच्यते । न चाप्यक्षयस्यैव नित्यत्वं यस्तुनो व्यवस्थापयितुं
 क्षयम् यतः पूर्वापरकालताविद्यमध्यक्षयस्यैव तच्च न यस्तुधर्मः यत्तमानकालं हि यस्तु पूर्वापरकाल-
 भावित्यं यत् यत्तमानयस्तुविद्यतायात् न तदन्तरेणानुपजायमानं युक्तमिति प्रत्यभिज्ञाप्रमेयस्य यथाप्र-
 त्यसम्भवात् बाधकप्रमाणेनाप्यनुल्यकक्षतयात् तद्विधिः १० पक्षस्य कुतः क्षणक्षयानुमानबाधकताः १०
 त्वय्यस्य प्रमाणेनात्र विषये निश्चितत्वात् । [१] न च मूलबाधकत्वेन अनुमानस्यानुमय आराहणीयः
 त्वत्ताभासस्य कस्यचित् बाधनात् उत्पलपञ्चरात्रव्यतिरेकाद्यप्यक्षयकक्षतेनानुमानस्य प्रवृत्तायपि
 तो नोत्तेदेवः यद्यमत्रापि इति न कश्चिदोपः अत एव सर्वत्र प्रत्यक्षं विरोधि बाधकमनुमीनं
 [तद्विरोधेनैव बाधकमेवेति नियमाभावात् निराकृतम्] इति तदाप्रत्ययमपि आराहणीयम् प्रत्य-
 त्ताभासत्वे अनुमानं बाधकम् अनुमानप्रामाण्यात् प्रत्यक्षस्याभासतेति यस्यापानुमानप्रामाण्य- १५
 न्यस्याभासनिवन्धनम् किन्तु प्रतियन्धग्रहाधिक्यप्रमाणनिमित्तं तत्प्रामाण्यमिति कुत इति त-
 दध्ययस्य १ असदेतत्, यतो यद्यपि परिच्छिद्यमानस्य यस्तुनः पूर्वकालतापि निश्चीयते तथापि
 बाधस्तुधर्ममाहकमप्यसमिति कथं तद्विषयस्य यथाप्रतीत्यसम्भवः । तथा हि-तस्य पूर्वकालसम्ब-
 न्धिता स्वरूपेण गृह्यते नैदानान्तनसम्बन्धितानुप्रवेशेन तेनैदानीं यद्यपि कुतश्चिन्मिमांसा तस्य
 पूर्वकालादित्यमसनीयेन तथापि तद्विषयस्यैव कथं न यस्तुमाहकमिति कुतः तस्याप्रामाण्यम् २०
 यदि तद्विषयमानं पूर्वकालादित्यम् विषयमानं वा यत्तमानंतोरोपेक्षाप्यक्षयस्यैव तदा भवेदसाध्या-
 र्थमादित्याद् अभावाप्यम् यतश्च ज्ञातीति कुतोऽस्याप्रामाण्यप्रसक्तिः ।

न च सप्रतिष्ठितविषयबलोपपत्त्याऽविचारकत्वादप्यक्षेपः पूर्वकालसम्बन्धित्वं पथमहमदाशयम्
 यतो यद्यप्यतीतकालस्यमसप्रतिष्ठितं तथापि सप्रतिष्ठितविषययदादुपजायमानमप्यक्षं यत्तमानयस्तु-
 न्तरेभिन्नित्येतदेव यथा मन्व्यसहोपेक्षप्रवृत्तकाले “दातम्” इति प्रतीतिः क्रमपूर्विकानपि सङ्क्षेपेन २५
 न विद्या अनिन्द्रियज्ञा इन्द्रियान्यव्यतिरेकानुविधानात् । नाप्यनपेक्षा सप्रतिष्ठितान्तसङ्क्षेपज-
 धन्यात् । न चैकाग्रमासिनी एवप्रतिपत्तिरसमये “दातम्” इत्यप्रतिपत्तेः अन्यथा प्रथमव्यतिष्ठति-
 र्माससमय एवैवैव भवेत् । न चाप्यभासतेन सङ्क्षेपप्रवृत्तः ।
 कश्चिदाशयः । तस्मात् यथा अन्यः
 सप्रतिष्ठितप्रतिपत्तौ तथा प्रत्यभि-
 विविदिप्रतिपत्तिकाले सङ्क्षेपानां विषयमानता पूर्वकालतायास्तु तद्वैपरीत्यमिति न उच्यते ३०
 यतोऽप्युपमानां तत्कालविषयमानता भोषयोगिनी यत्र चान्त्यसङ्क्षेपप्रवृत्तसमये पूर्वव्यवस्थेः सङ्क्षेप-
 ममापत्तय यथा तेषामुपयोगः तथा पूर्वकालादित्या अपि तद्विदिष्टाया उपयोगो नदिन्-
 तीत्यनवयम् ।

१-द्वेष सा-वा. ४०. १-नमा-वा. १. ३-यन्धसा-वा. ४०. ४-यन्धसा-वा. ४०. ५-यन्धसा-वा. ४०. ६-यन्धसा-वा. ४०. ७-यन्धसा-वा. ४०. ८-यन्धसा-वा. ४०. ९-यन्धसा-वा. ४०. १०-यन्धसा-वा. ४०. ११-यन्धसा-वा. ४०. १२-यन्धसा-वा. ४०. १३-यन्धसा-वा. ४०. १४-यन्धसा-वा. ४०. १५-यन्धसा-वा. ४०. १६-यन्धसा-वा. ४०. १७-यन्धसा-वा. ४०. १८-यन्धसा-वा. ४०. १९-यन्धसा-वा. ४०. २०-यन्धसा-वा. ४०. २१-यन्धसा-वा. ४०. २२-यन्धसा-वा. ४०. २३-यन्धसा-वा. ४०. २४-यन्धसा-वा. ४०. २५-यन्धसा-वा. ४०. २६-यन्धसा-वा. ४०. २७-यन्धसा-वा. ४०. २८-यन्धसा-वा. ४०. २९-यन्धसा-वा. ४०. ३०-यन्धसा-वा. ४०. ३१-यन्धसा-वा. ४०. ३२-यन्धसा-वा. ४०. ३३-यन्धसा-वा. ४०. ३४-यन्धसा-वा. ४०. ३५-यन्धसा-वा. ४०. ३६-यन्धसा-वा. ४०. ३७-यन्धसा-वा. ४०. ३८-यन्धसा-वा. ४०. ३९-यन्धसा-वा. ४०. ४०-यन्धसा-वा. ४०. ४१-यन्धसा-वा. ४०. ४२-यन्धसा-वा. ४०. ४३-यन्धसा-वा. ४०. ४४-यन्धसा-वा. ४०. ४५-यन्धसा-वा. ४०. ४६-यन्धसा-वा. ४०. ४७-यन्धसा-वा. ४०. ४८-यन्धसा-वा. ४०. ४९-यन्धसा-वा. ४०. ५०-यन्धसा-वा. ४०. ५१-यन्धसा-वा. ४०. ५२-यन्धसा-वा. ४०. ५३-यन्धसा-वा. ४०. ५४-यन्धसा-वा. ४०. ५५-यन्धसा-वा. ४०. ५६-यन्धसा-वा. ४०. ५७-यन्धसा-वा. ४०. ५८-यन्धसा-वा. ४०. ५९-यन्धसा-वा. ४०. ६०-यन्धसा-वा. ४०. ६१-यन्धसा-वा. ४०. ६२-यन्धसा-वा. ४०. ६३-यन्धसा-वा. ४०. ६४-यन्धसा-वा. ४०. ६५-यन्धसा-वा. ४०. ६६-यन्धसा-वा. ४०. ६७-यन्धसा-वा. ४०. ६८-यन्धसा-वा. ४०. ६९-यन्धसा-वा. ४०. ७०-यन्धसा-वा. ४०. ७१-यन्धसा-वा. ४०. ७२-यन्धसा-वा. ४०. ७३-यन्धसा-वा. ४०. ७४-यन्धसा-वा. ४०. ७५-यन्धसा-वा. ४०. ७६-यन्धसा-वा. ४०. ७७-यन्धसा-वा. ४०. ७८-यन्धसा-वा. ४०. ७९-यन्धसा-वा. ४०. ८०-यन्धसा-वा. ४०. ८१-यन्धसा-वा. ४०. ८२-यन्धसा-वा. ४०. ८३-यन्धसा-वा. ४०. ८४-यन्धसा-वा. ४०. ८५-यन्धसा-वा. ४०. ८६-यन्धसा-वा. ४०. ८७-यन्धसा-वा. ४०. ८८-यन्धसा-वा. ४०. ८९-यन्धसा-वा. ४०. ९०-यन्धसा-वा. ४०. ९१-यन्धसा-वा. ४०. ९२-यन्धसा-वा. ४०. ९३-यन्धसा-वा. ४०. ९४-यन्धसा-वा. ४०. ९५-यन्धसा-वा. ४०. ९६-यन्धसा-वा. ४०. ९७-यन्धसा-वा. ४०. ९८-यन्धसा-वा. ४०. ९९-यन्धसा-वा. ४०. १००-यन्धसा-वा. ४०.

मानावन्ति पात्रेभ्यः सम्यक् समुत्तमानं वा मवेत्? न तावदुच्यते सत्त्वम् तत्र ह्यभिज्ञताप्रतीतिरप्यु-
पात् । न चानपमासमानज्ञानस्य स्वरूपमप्यर्थे सत्तापात्ताद्विनाभावमात्रेति युक्तम्, न च प्रमा-
दग्न्युपि स्फुटनाभाति प्रतिज्ञानविशदकना भाषणम् किन्तु विपरीताग्र्यसाधोपायं प्रतिज्ञा-
नमिति यद्वच्यम् विदितोत्तरत्यागं प्रागेव । किञ्च, यद्यप्यर्थे प्रतिज्ञानसाधनमप्यवभासयति तदभावं विधि-

०. ति तदनुसारी निम्नयो मोक्षमासाद्यति । सादस्यपर्यानात् साधनेर्निष्पन्नस्य इति यं च ह्यस्य सादस्ये प्रमाणाभावात् । न योपमाप्रतिष्ठा सादस्यपरिहृतना उवाचसी । हिंसा, यदि निरतिशयं
योग्यादात् प्रवृत्तिरानाद्यप्रतिमासपतिहतिरभ्युपगम्यते, मन्वेयं पुरोरासिं हि साम्नारी विप्रतीकम्
नमन्वे प्रतिमासमाने सादस्यनिर्मासो मन्वेत् नित्योहेतामाधात् । हिंसा, यदि साधार्थं नमन्वे
भवेद्विद्वं स्वायिनायसायथ परस्परसांसककुरुं प्रसाधनस्यमासाद्यति तदा साधार्थं नमन्वे

१०. न वादिन् प्रतिदत्तः । न च निर्याप्यवसायसन्निधानमेव तद्वत् प्रतिदत्तः, इत्युक्त्याप्यवसायसन्निधानस्य प्रतिपन्नकल्पप्रसङ्गेः सन्निधेरविशेषात् पूर्वोत्तरकालमात्रेण व्यापकिक्रियात्वात् । अतः न, निजानीनिकृत्योद्देशेऽपि निरादर्शनस्य प्रतिदत्तिप्रसङ्गिरिति पीताप्यवसायपक्षे नैव सन्निधेर्न प्रतिपत्तेरङ्गत्वं । न च निजानीयस्यात् पीतनिकृत्यो विजादिरिदं न च प्रतिपन्न इति युक्त्या नित्यवसायस्यापि इत्युक्त्याप्यवसायस्य प्रति प्रतिपन्नकल्पाप्रसङ्गेऽपि जातीयविशेषात्

[illegible][illegible]

अथैव न, हि मनुष्यकं प्रमाणमिति न कल्पम् अथार्थकियागच्छन् रात्रम् निग्रे काम-वीर्यमात्रा-
 शब्दं च न विदुः सतो वाग्वर्णमात्रमिति न कल्पमिति इति तेन व्यक्तं तत् विदुः सतो वाग्वर्ण-
 मात्रा-अथैव न, वाग्वर्ण-विदुः सतो वाग्वर्णमात्रमिति न कल्पमिति इति तेन व्यक्तं तत् विदुः सतो वाग्वर्ण-
 मात्रा-अथैव न, वाग्वर्ण-विदुः सतो वाग्वर्णमात्रमिति न कल्पमिति इति तेन व्यक्तं तत् विदुः सतो वाग्वर्ण-

[illegible][illegible][illegible]

१- अथवा २- अथवा ३- अथवा ४- अथवा ५- अथवा ६- अथवा ७- अथवा ८- अथवा ९- अथवा १०-
 ११- अथवा १२- अथवा १३- अथवा १४- अथवा १५- अथवा १६- अथवा १७- अथवा १८- अथवा १९- अथवा २०-
 २१- अथवा २२- अथवा २३- अथवा २४- अथवा २५- अथवा २६- अथवा २७- अथवा २८- अथवा २९- अथवा ३०-

सिद्धिमासादयेत् । न चार्थक्रियापि प्रतिक्षणं मेदवती सिद्धा तत् कथं स्वयमसिद्धा हेतोः प्रतिक्षण-
मेदमवगमयति । न च सौगतानां कालाभावादर्थक्रियाक्रमो युक्तिसङ्गतः । यदि एतौतानाक-
तवर्त्तमानकालमेदसङ्गतिमासादयेयुः कार्याणि तदा क्रमयन्ति भवेयुः । न च कार्यपरम्परार-
तिरिक्तः कालः सौगतैरभ्युपगत इति मिश्रफलमात्रमेव । न च फलमेदमात्रादेतुमेदव्यवस्था कर्तुं
५ शक्या एकस्यापि प्रदीपादेरेकदाऽनेककार्यकरणात् ।

अथ यैशोपिकादिपरिकल्पितः पदार्थव्यतिरिक्तः कालोऽभ्युपगम्यते तथापि तस्यैकत्वात् न
तन्नेदनिमित्तः कार्यमेदो युक्तिसङ्गतः । न चैककालानुपगमात् कार्याणि क्रमयन्ति भवन्ति योग-
धाभावप्रसक्तेः । न च कालस्यैकत्वेऽपि क्रमवद्वर्षातपादिसम्यग्धात् क्रमः इतरेतराध्ययप्रसक्तेः ।
तथाहि-कालक्रमाद् वर्षादेः क्रमः तत्क्रमाच्च कालक्रम इति कथं नेतरेतराध्ययम् ? न च काल-
१० क्रमहेतुरपरः कालोऽभ्युपगमविषयः अनवस्थाप्रसक्तेः कालक्रमनिमित्तापरापरकालाभ्युपगमाभि-
हितेः । न च कालः स्वरूपादेय क्रमवान् कार्याणामपि स्वरूपत एव क्रमवत्त्वप्रसक्तेः एव च काल-
परिकल्पनाद्यैरर्थप्रसक्तिः । तत्र कालाभ्युपगमेऽपि कार्यक्रमो युक्त्या सङ्गच्छत इति कथं कार्यक्रमो
हेतुमेदमवगमयति ? न च कार्यक्रमाभ्युपगमेऽपि हेतुरनित्यतामासादयतीत्युक्तम् । अथ क्रमेण
कार्यादये अनेककर्मवत्त्वसङ्गतेरनित्यता, ननु कार्यक्रमदर्शनात् यदि नाम कारणस्य क्रमः स्वभाव-
१५ मेदस्तु कथं सिध्यति ? न च क्रमेण कार्यजनने जनकत्याजनकत्वे भवत इति स्वभावेदलक्षण-
मनित्यत्वं सिध्यति यतः क्रमोपेतकार्योपलम्भाहेतोर्जनकाजनकस्वभावं मेदं कल्पनाऽप्यपश्यति ।
न च तत्प्रदर्शितस्वभावेमेदाद् भावा भिद्यन्ते तथाऽभ्युपगमे वा कल्पना भावानामेकत्वमप्यवश्य-
मनुदयतीति नित्यता तेषां भवेत् । कल्पनाप्रदर्शितश्च भावानां जनकत्वाजनकत्वलक्षणः स्वभावमेदः ।
तथाहि-उदितप्रयोजनारोपेक्षया कल्पना भावानां जनकत्वमप्यवश्यमिति अनुदितकलापेक्षया तु
२० तत्रैवाऽजनकत्वं सौघाव्याप्येयमिति, न च कल्पनाप्रदर्शितस्वभावमेदाद् भावानां मेदो युक्तः अन्यथा
परोरजनितकार्योपेक्षायैकस्य क्षणव्याजनकत्वम् स्रोताद्यकार्योपेक्षया तु जनकत्वं तद्वै तन्मार्गे
व्यपस्थापयति इति युगपदेकस्य क्षणस्य स्वरूपमेदप्रसक्तिः । अथात्रामेदप्रतिभासः कल्पनाप्रदर्शितं
मेदं वाचने तर्हि क्रमेण कार्यजननेऽपि कल्पनाप्रदर्शितो जनकत्वाजनकत्वलक्षणः स्वभावमेदोऽमे-
दनिर्माहेन किं न वाच्यते ? न च क्रमेण कार्योत्पत्तौ हेतुमेदः प्रतिक्षणमप्यभात्येव घ्रात्या तु
२५ न निर्वाप्यत इति पक्षस्यम् प्रतिक्षणं मेदसंवेदनस्याननुभवत् अननुभवे तु तत्कल्पने अतिप्रतीतिः
रित्युक्तमिति मार्थक्रियामेदज्ञान् कारणमेदः अव्यमेदस्याप्यामेदकत्वात् ।

टिप्पण, यदि नाम क्रम-योग्यतायां नित्यान् अर्थक्रिया व्यावृत्ता तथापि न ततः क्षणव्यतिरिक्तः ।
तथाहि-यथा अक्षानिकेभ्यो व्यावृत्तत्वात् क्षणिकत्वं साधयति तथा क्षणिकेभ्योऽपि व्यावृत्त-
त्वादक्षानिकतां साधयेत् । न च क्षणिकेभ्योऽप्या अव्यावृत्तिः । यतः क्षणिका अपि कार्यमुत्पादयन्ति ।
१० किं चेदला एकमुत्पादयन्ति, उतानेकम् ? तथा समुद्रिता अपि तदेकम्, अनेकं वा ? न तत्पदेक-
एकमुत्पादयन्त्यभ्युपगमात् अदर्शनाच्च । तथाहि-एकः व्यासिः हृष्यनविकार-धूम-ममार्तिकमनेनै-
कार्यमुत्पादयन्मुपउत्थन इति नैकः एकमेव जनयतीति नियमः "न सै किञ्चिदेकं जननेम्"
[] इत्याभ्युपगमविरोधकमैकजनकत्वादे । नाप्येकमनेकोपादकम् नामप्या एक-
उपउत्थनाभ्युपगमात् अनेकस्यान् कार्याणां समुपउत्थेय । नाप्येकमनेकोपादकम् कार्यस्यानेक-
१५ कदुपउत्थनमानस्य कानात्यागमः । न हि विज्ञानवाच्यभ्युपगतकार्येभ्यनिरिरेकेण वारां वस्तु सामर्थीय-
उपउत्थनानां विज्ञानं वा एकं भवति । साधारणिक-धर्माधिकमनेन साक्षिनेभ्यः परमाणुभ्यः साक्षि-

१-वचने-४०. ६०. वि. वि. २-वैवाच्यता-भा. ६०. वि. ३-भाव मेदं क-भा. १-वि.
४-स-४०. ५-४०. ६-४०. ७-४०. ८-४०. ९-४०. १०-४०. ११-४०. १२-४०. १३-४०. १४-४०. १५-४०.
१६-४०. १७-४०. १८-४०. १९-४०. २०-४०. २१-४०. २२-४०. २३-४०. २४-४०. २५-४०. २६-४०. २७-४०. २८-४०. २९-४०. ३०-४०. ३१-४०. ३२-४०. ३३-४०. ३४-४०. ३५-४०. ३६-४०. ३७-४०. ३८-४०. ३९-४०. ४०-४०. ४१-४०. ४२-४०. ४३-४०. ४४-४०. ४५-४०. ४६-४०. ४७-४०. ४८-४०. ४९-४०. ५०-४०. ५१-४०. ५२-४०. ५३-४०. ५४-४०. ५५-४०. ५६-४०. ५७-४०. ५८-४०. ५९-४०. ६०-४०. ६१-४०. ६२-४०. ६३-४०. ६४-४०. ६५-४०. ६६-४०. ६७-४०. ६८-४०. ६९-४०. ७०-४०. ७१-४०. ७२-४०. ७३-४०. ७४-४०. ७५-४०. ७६-४०. ७७-४०. ७८-४०. ७९-४०. ८०-४०. ८१-४०. ८२-४०. ८३-४०. ८४-४०. ८५-४०. ८६-४०. ८७-४०. ८८-४०. ८९-४०. ९०-४०. ९१-४०. ९२-४०. ९३-४०. ९४-४०. ९५-४०. ९६-४०. ९७-४०. ९८-४०. ९९-४०. १००-४०.

तामां नेषामुपपत्तेः तस्मिन्परमाणुव्यतिरेकेणापरम्य मिश्रस्यामिश्रस्य वा सक्षयस्य वस्तुसतोऽभावात्
यस्य च संभृतिसन एकता घटादेः न तस्य जन्मता, विज्ञानमपि विषयाऽऽलोकात्मनस्कारादिसा-
मग्रीप्रभयं निरकं युक्तम् । नापि तद् एककूपमभ्युपगम्यते प्रादाप्राहकाकारद्वयरूपस्य तस्य संवेदनात् ।
न चैकस्य रूपद्वयं बोधाबोधरूपमुपपन्नम् । तथाहि—अहङ्कारास्पदः शुभादिकूपो प्राहकाकारः
अन्तर्लक्ष्मिपरीत्येन च प्राहकाकारोऽपर एव प्रतिभाति तथा च स्वसंवेदनसिद्धमेदत्वात् रूप-रसयो-
रपि तयोर्नैकत्वम् । अथाप्यनयोर्भेदायमासौ मिश्रयोरपि न पुनर्मिश्रयोरेव । तदुक्तम्—“प्राहमा-
हकारादिसिद्धमेदपानिष लक्ष्यते ॥” [इति, नैतदेवम् । बाह्यार्थादास्यागमस्तत्तेः
सोपान्तिकैर्मतस्य पैमायिकमतस्य धात्रे विचारयितुं प्रकान्तत्वात् ज्ञानघादस्य च निषेधस्यानार्यात् ।
न च प्राहप्राहकाकारयोः संभृतत्वं स्वकारणान्वयव्यतिरेकानुविधानात् । प्राहकाकारो हि
बोधरूपतया सम्भूततरप्रत्ययान्वयव्यतिरेकानुविधाया विषयाकारोऽपि विषयस्यान्वय-व्यतिरेका-
नुविधेयं येषं च रूप-रसादेरपि मानयोरेकता । न च निराकारमिश्रस्यमायमेकसामग्रीजन्यं ज्ञानं
सम्भवति पराभ्युपगमेन निराकारत्वेन तस्य विषयसंवेदनस्यानुपपत्तेः । तस्मान्नैकामनेकजन्यमिति
स्थितम् ।

नापि पूर्वसामग्रीन उत्तरा सामग्री प्रभवतीति बोद्धाभ्युपगमात् अनेकमनेकमुत्पादयतीति
घटव्यम्, यतः कारणावस्यः कार्याणां स्वभायः अन्यथा निर्हेतुकत्वं तस्य स्यात् पूर्वसामग्री च १५
सर्वेषां सामग्र्यन्तर्भूतानां समप्राजनकारत्वेन व्यपस्थितेति कथं कार्यविशेषस्य सामग्र्यन्तर्गतस्यैक-
भायता । येषं च रूपस्य ज्ञानरूपतापत्तिर्ज्ञानजन्यत्वात् ज्ञानस्वरूपत्वं ज्ञानस्यापि रूपस्वरूपतापत्तिः
रूपजन्यत्वात् रूपस्वरूपपदित्यनेकार्थव्याधानः । न वा किञ्चिद् रूपम् प्रतिनियतस्वरूपाभावात् ।
अथापान्तरकारणसामग्रीविशेषसम्भयोत् तज्जन्यस्य कारणमेदं विषयस्वभावनानात्यमिति भावं बोधः ।
तथाहि—चक्षुरूपालोकात्मनस्कारादिषु विज्ञानादिकार्योत्पादकेषु मनस्कारो विज्ञानमुपादानत्वेन २०
जनयति क्षेपकारिणि सहकारित्वेन येषं रूपादिकमपि रूपादिकार्यमुपादानत्वेन क्षेपाणि सहका-
रित्वेनैवैतान्तरसामग्रीभेदेन सिद्धः तज्जन्यानां स्वभावमेदः । नन्वत्रापि किं घेन रूपेण मनस्कारो
ज्ञानस्य जनकत्वेन चक्षुरादिकमपि जनयति, भावोस्त्वत् रूपान्तरेण । यदि तेनैवेति पक्षस्तदा
चक्षुरादेर्ज्ञानत्वापत्तिः । तथाहि—सकलस्मृतविशेषाधायकत्वं कार्यं उपादानत्वं तदुत्पेण चेत्
प्रबुद्धो मनस्कारश्चक्षुरादिजनने कथं न चक्षुरादेर्ज्ञानरूपतापत्तिः । अथ स्वभावात्तरेण चक्षुरादि- २५
जननेऽसौ प्रपद्यते, नन्वेवं स्वभावमेदात् मनस्कारस्य मेदापत्तिः स्वभावेदलक्षणत्वात् वस्तुमे-
दस्य । अथ स्वसंविदि एकत्वेनायमासनात् मनस्कारस्यैकत्वमुपादानसहकारिशक्तिमेदेऽपि, नन्वेवम-
क्षणिकस्यापि तद्वत्कालमाविकार्यजनकत्वाजनकत्वभायमेदेऽप्येकत्वेनाप्यसं प्रतिभासनात् कथं
नैकत्वम् । अथ न स्वभावमेदात् भायमेदः अपि ॥ विद्वत्स्वभावमेदात् तद्वत्कार्यजनकत्वाजनकत्वे
प्राक्षणिकस्य विद्वद्भि स्वभावाविति तस्य मेदः नन्वेवं मनस्कारक्षणस्यापि मेदप्रसक्तिः उपादान- ३०
स्य-सहकारित्वलक्षणयोः शक्त्योर्मनस्कारात् परस्परतश्च मेदात् । अथ न शक्तीनां शक्ति-शक्ति-
मतायां मेदस्तथापि विद्वत्स्वभावद्वययोगात् मेद एव यतो मनस्कारस्योपादेयज्ञानं प्रति येष जनिका
शक्तिः सैव चक्षुरादिकं प्रति तत्तद्वैश्वरादिकं प्रति जनकैस्वभायः अजनकस्वभायश्च मनस्कारा

१-केण पर-आ० हा० वि० । २-“अविमानोऽपि बुभ्रात्या विषयविवर्तने” इति पूर्वोक्तम्—दृ० भा०
मा० टि० । अष्टमं पृ० १३ पं० १८ । स्वादादरं पृ० ८९ टि० पं० ६ । खो० वा० पार्थ० व्या० पृ० २७२ पं० १५ ।
सर्वदर्शनचं० दृ० २ पृ० ३२ पं० २०६ । शात्रवा० स्वादादकं पृ० २१५ टि० पं० २ । ३-क-चै-दृ० वा० वा०
भा० मा० । ४-स्य घा-दृ० वा० वा० हा० वि० विना । ५-एवं क-आ० । ६-जन्यमा-दृ० मा०
मा० विना । ७-रत्वे तस्य वि-दृ० वा० वा० । ८-रत्वेन तस्यापि-आ० हा० वि० । ८-प्री म-भा० ।
९-एवं क-ल० मा० मा० विना । १०-स्यापि रूपताप-मा० मा० आ० वि० । ११-पं प्रति प्रतिनि-
वा० वा० मा० मा० । १-य प्रतिनि-आ० । १२-अथयान्तर-वा० वा० । १३-या तज्ज-ल० वा० वा० ।
१४-दादेयं स्व-दृ० । १५-चक्षुररूपा-आ० । चक्षु रूपा-हा० वि० । १६-एव क-ल० । १७-स्वयान्त-वा०
वा० । १८-तज्जन्मनां आ० । १९-कत्वभाय-आ० । २०-त्वक्षु-
मा० । २१-ननस्-मा० मा० ।

अथ यत्तत्त्वमावातम् । अति आर्थक्रियाकाले हेतोरनुमानाम् अवतलन्य कथं सत्ताऽवगम्यते ।
न च 'नार्थक्रियोद्भवात् प्राक् कारणमागमौ' इति व्यवस्थापयितुं दास्यम्, यतो यदि स्वरूपेण पूर्व
हेतुः धर्मतो भवेत् तदन्तर्गते नार्थक्रियोत्पत्त्यानुमत्तः स्यात् ततोऽर्थक्रिया अवगतप्रतिबन्धोपपत्तिः
अत्राना प्राग् हेतुसत्ताप्यवस्थापनपटीयसी भवेत् । न नार्थक्रियामन्तरेण हेतुः स्वरूपेण कदापि
सुपुनसिध्दोत्पत्तिः स्वरूपस्य प्रसज्यते । किञ्च, यथार्थक्रिया हेतुसत्ताप्यवस्थापिका सत्ता अन्यवार्थ-
क्रिया व्यवस्थापिकाय निष्ठाप्रत्ययेर्न हेतुसत्ताप्यवस्थितिर्भवेत् । न नार्थक्रिया अनधिगतसत्ताव्यव-
स्थापि हेतुसत्ताप्यवस्थापिका दादायिधानादेरपि सत्ताव्यवस्थापकाप्रसज्यते । न च हेतुजन्यावा-
र्थक्रिया सती नार्थक्रियास्तोद्भवादिति वक्तव्यम् इत्येतत्तत्त्वमवगम्यते । तथापि हेतुसत्ताप्यवस्था-
पिका सती तत्त्वस्याव हेतोः सत्यमिति परिरूपदमितरेतराभ्यवयमिति नार्थक्रियात्वरूपं सत्ताम् ।

भवेत्तु पार्ययिष्यत्तत्त्वं तत्त्वं तथापि ज्ञाताः क्षणसंयानुमानम् यतोऽतो भाषयन्ताः १०
क्षणस्यापि तां साधयति, उत क्षणादूर्ध्वमभाष्यम् । प्रथमपक्षे सिद्धसाध्यता नित्यस्यापि भाष्यम्
क्षणायम्भानाम्भुपगमात् अन्यथा सहायसिद्धिरेव न भवेत् क्षणावस्थितिनिवृत्त्यनुरूपत्वात् क्षणा-
न्तरादिस्थितेः । न चोत्तरकालमभाष्यमप्यगमयति अभावेन तद्वत् तेषां प्रतिषेधमाभावात् न
चाप्रतिषेधविषयः साधयिष्यादियदनुमेयः । किञ्च, समानकालं वा सा साध्यं साधयेत्
मित्रकालं वा । यदि समानकालं सत्त्वं साध्यं साधयति तदा तत्समानकालभाषिनः सत्तामात्रस्य १५
सिद्धत्वात् सिद्धसाध्यता अभावेन च प्रतिषेधमाभावात् तत्तत्सिद्धिः । अथ मित्रकालं साधयति
तत्रापि प्रतिषेधमाभावात् न तत्तत्सिद्धिः न हि मित्रकालेन विषयमानेनाविषयमानेन वा सत्तायाः
वर्तिमानिभाष्य इति यत्रादिनाभाष्यलक्ष विप्रतिपत्तिर्नास्ति यत्र च विप्रतिपत्तिस्तत्रादिनाभा-
ष्यमात्र इति न सत्तात् क्षणसंयानुमानम् । न च साध्यं यत्समानकालभाषितम् तत्र पूर्वा-
परकालसम्बन्धविकलतया श्रवितव्यं तदात्मकतया भाषाणां प्रकटयति यतो यत्समानं क्षणिक- २०
मिति कुतोऽप्यगम्यते । पूर्वापरयोस्तत्रादर्शनादिति चेत्, नः दृष्टादर्शनस्यैवामध्यवहारसा-
धकत्वात् । अदर्शनमात्रस्य तु सत्यपि यस्तुनि सम्भवात् न तत्र प्रमाणता । न च सत्यं यस्तु
सर्वदा दर्शनयोग्यम् यद्युत्पन्नापादाभावे यस्तुनोऽप्रतिमासनात् तदैव च यद्युत्पन्नापादात् परेणोप-
लब्धत्वात् तत्र पूर्वापरयोरुपलब्धमात्रादभाष्यनिर्वाच्यं इति न प्रत्यक्षानुमानाभ्यां क्षणिकतापेक्षम् ।
न चैतद्व्यतिरिक्तं प्रमाणान्तरं परैरभ्युपगम्यते इति कुतः क्षणिकत्वसिद्धिः ।

यदपि 'यद् व्यपद्याभासते तत् तथेवाभ्युपगन्तव्यम्' यथा नीलं नीलरूपतया प्रतिभासमानं
 तेनैव रूपेणाभ्युपगमयिष्यः शरणपरिगतेन च रूपेण यद्वाच्यः प्रतिभासन्तीति प्रत्यक्षेति चेद् क्षणिकत्वे
 तद्व्यपद्याभासनाय हेतुपादानम्' इति परे। प्रतिपादितम् तदव्यययुक्तम्, 'क्षणपरिगतेन रूपेण
 प्रतिभासकम्' इति हेतोरेतसिद्धेः कालान्तरस्याप्यितयाऽप्यशरे भाषानां प्रतिभासतया प्रतिपादि-
 तत्वात्। यदप्यभिहितम् 'न प्रथमदर्शनेन कालान्तरस्थितिरप्यसालुं शक्या' तदव्ययसङ्गतम्। स्थिर- ३०
 रूपयदार्थदर्शनात् आ पिनादाकारणसन्निधानात् स्यादितया भाष्यदर्शनेनैव भाषस्य प्रदण्णात् अन्त-
 र्धहक्षणस्यापिनया तस्य प्रदणे व्यवहारार्थमुपादानं न भवेत्। न च तत् शरणप्रमयं यस्तु व्यवहारं
 साधयिष्यतीति तदुपादानम् पर्यन्तप्रतिपक्षेत्तमायात्। नदि व्यवहारिणः, 'इदमर्थक्रियाकारि यस्तत्पं-
 थ्यदेश' इति प्रतिपद्यन्ते। न च सन्ताननिवृत्त्यर्थोऽयं व्यवहारः क्षणिकत्वासिद्धौ सन्तानस्यासिद्धेः। न
 च भ्रान्तोऽयं व्यवहारः अतसिद्धाद्दृष्टरूपस्य भ्रान्त्यस्य शरणस्यासिद्धादसिद्धेः। न च क्षणिकत्वं ३५

१ तत्संख्य-वा० मा० भा० । २-प्राय-भा० । ३ "अनु वा अर्पित्यालङ्कारं सत्यम् तदपि अतो-
 र्धार्ता सप्तधाविता धर्मिण्यं तायेन सप्तधा" इत्यमरसि वा०-प्रत्यय-पृ० १४८ शि० वं० १० । ४ "यदि हि
 एवमिन् धने न सिद्धिर्निवस्य तदा सन्निवृत्तेऽपि कथं स्यात्"-नृ० मा० टि० । ५ तस्याग्र-नृ० वा० भा० हो० वि० ।
 ६ वा साध्यं भा० हा० हिं० । ७-कालेसू-नृ० । ८ "तत्ता"-मा० टि० । "तर्पित"-नृ० टि० ।
 ९-प्रायतस्त-वा० वा० ।-भाट्ट-तत्स-स० ।-या तत्स-भा० । १० "अन्वेन पुनः"-नृ० मा० टि० ।
 ११-शतिसह-भा० मा० ।

परिणतम् परिणस्यद् वा द्रव्यं तच्छब्दवाच्यं द्रव्यार्थिकमतेन व्यवस्थितं पूर्ववत् । अत एव वद-
घर्षामिहः तत्र च अनुपयुक्तो 'द्रव्यम्' इति प्रतिपादितः द्रव्यार्थिकनिक्षेपश्च । द्रव्यमात्रमे अनेकधा
प्रतिपादितम् इह तु युक्तिसंस्पर्शमात्रमेव प्रदर्श्यते तदर्थत्वात् प्रयासस्य ।

[४ भावनिक्षेपः]

[भावं व्याख्याय तत्र पर्यायार्थिकत्वकथनम्]

भवति-विधक्षितवर्त्तमानसमयपर्यायरूपेण उत्पद्यते-इति भावः, "विभाग प्रहः" [शा॥१४३
सिद्धान्तकौ० अ० २९०५] इत्यत्र सूत्रे कैश्चिद् "भवतेष्व" इति णोऽपीप्यते । अथवा भूतिर्भावः
घञ्-किरीटोदिधारणवर्त्तमानपर्यायेणोद्भादिरूपतया घस्तुनो भवनम्, तद्ग्रहणपर्यायेण वा ज्ञानस्य
भवनम् । यथा घोरं पर्यायार्थिकप्ररूपणा तथा प्रदर्शित एव ग्राह्यं न पुनरुच्यते । एव एव नव-
१० निक्षेपानुयोगप्रतिपादितः उभयनयप्रविभागः परमार्थः परमं हृदयमागमस्यैतद्व्यतिरिक्तविषयावात्
'सर्पनययादानाम् न हि शास्त्रपरमहृदयनयद्वयव्यतिरिक्तः कश्चिन्नयो विद्यते सामान्यविशेष-
स्वरूपविषयद्वयव्यतिरिक्तविषयान्तराभावाद् विषयिणोऽव्यपरेण नयान्तरस्याभावे इति ग्राह्यं प्रति-
पादितमिति ॥ ६ ॥

१ "अनुपयुक्तो द्रव्यम्" इति भावः ॥ १४३ ॥ "अनुपयुक्तो द्रव्यम्" इति भावः ॥ १४३ ॥
२ "अनुपयुक्तो द्रव्यम्" इति भावः ॥ १४३ ॥ ३ "अनुपयुक्तो द्रव्यम्" इति भावः ॥ १४३ ॥
४ "अनुपयुक्तो द्रव्यम्" इति भावः ॥ १४३ ॥ ५ "अनुपयुक्तो द्रव्यम्" इति भावः ॥ १४३ ॥
६ "अनुपयुक्तो द्रव्यम्" इति भावः ॥ १४३ ॥ ७ "अनुपयुक्तो द्रव्यम्" इति भावः ॥ १४३ ॥

[द्रव्य-पर्याययोस्तन्योन्यव्याप्तिज्ञप्तये निरपेक्षनयाश्रितचरतामसत्वत्वकयनम्]

एतदपि मयद्वयं शास्त्रस्य परमद्वयम् 'द्रव्यं पर्यायानुन्यम् पर्यायाश्च द्रव्याविरहिणः' इत्येवं-
भूतार्थप्रतिपादनपरम् गान्धयेत्येतत्तावत्स्य प्रवर्तनार्थमाह—

पञ्चगणित्सामण्यं वयणं दन्वद्विष्यस्व 'अस्ति'ति ।

अयसेसो वयणविही पञ्चवभयणा सपडिर्वैकलो ॥ ७ ॥

५

परस्परनिरपेक्षस्य मयद्वयस्य प्रत्येकमेवं वचनविधिः—द्रव्यास्तिकस्य अननुपगतविशेषं वचनम्
'अस्ति' इत्येतादृशमात्रम्, पर्यायास्तिकस्य त्वपरामृष्टसत्तास्वभावं 'द्रव्यम्' 'पृथिवी' 'घटा' 'शुक्लः'
इत्याद्याश्रितपर्यायम् । परस्परनिरपेक्षं सोमयनयवचोऽस्तदेव, वचनाप्योक्तस्यात् । वचनमसदर्थमिति
तदर्थं सान्दस्यमायेदितं भवतीति समुदायार्थः ।

अयवयार्थस्तु—पर्यायनयेन सह निःसामान्यम् असाम्यकारणं वचनं द्रव्यास्तिकस्य ।
'अस्ति' इति एतत्, मेदयाद्यभ्युपगतस्य विशेषस्य सत्तारूपतानुपपत्तेश्च । एतच्च वयो निर्विषयम्,
निर्विशेषत्वात्, विवरकुस्तुमाभिधानवत्—

"निर्विशेषं हि सामान्यं भवेच्छताविषाणयत्" [स्तो० या० भा० १० स्तो० १०]

इति प्रस्तावितयाज्ञाभ्यासिर्हेतोः । अस्तिहिः पराम्युपगमादेव परिहृता । तत्र एकान्तमाधनामृष्टस्य
द्रव्यास्तिकस्य परमार्थता । पर्यायास्तिकस्याप्येवंमृष्टस्य न सेति पञ्चाङ्गेन प्रतिपादयति—१५
अथशेष इति शेषः स चोपयुक्तादन्यः वचनविधिः वचनभेदः सत्ताविकलविशेषप्रतिपादकः
पर्यायेषु सत्ताप्रतिरिक्तेष्वसामान्यं भजनात्—सत्ताया आरोपणात् समप्रतिपक्षः इति सतः प्रति-
पक्षः—विरोधी असन् भवति । तथाहि—पर्यायप्रतिपादको वचनविधिरयस्तुविषयः, निःसामान्य-
त्वात्, रापुष्पवत् । भाषणा ॥ द्रव्याधिक्यवचनविषयदेन प्रयोगस्य कार्यो ।

अथवा "अर्थाभिधानप्रत्ययास्तुन्यनामधेयाः" [] इति अर्थ-प्रत्यययोः स्वरूप-३०
मभिधाय अभिधानस्य द्रव्यास्तिके-पर्यायास्तिकस्य रूपस्य तदभिधायकस्य वा प्रतिपादनार्थमाह—
पञ्चगणित्सामण्यं इत्यादि । पर्यायाभिधानतम्—तद्विकलम्—सामान्यं सत्तद्द्रव्यरूपं यस्मिन्
वचने तत् पर्यायनिस्सामान्यं वचनम् । किं पुनस्तत् ? इत्याह—'अस्ति' इति, तच्च द्रव्या-
धिकस्य स्वरूपम् प्रतिपादकं वा । यद्वा पर्यायः ऋतुसूत्रनयविषयात् अन्यो द्रव्यार्थादिविशेषः,
स एव च निश्चितं सामान्यं वैश्वलत् पर्यायनिस्सामान्यं वचनम् द्रव्यात्वादिसामान्यविशेष-२५
प्राप्तिर्भाषीति पाठः । तच्च अनुद्वन्द्वार्थिकसम्बन्धि तत्प्रतिपादकत्वेन तत्स्वरूपत्वेन वा ।
अथशेषो वचनविधिः—वर्णपदतिः समप्रतिपक्षः अस्य वचनस्य पर्यायार्थिकनवरूपः । तत्प्रति-
पादको वा पर्यायसंघनात् ; अन्यथा कथमवशेषवचनविधिः स्यात् यदि विशेषं नाभवेत् ? ॥७॥

[द्रव्य-पर्याययोरन्योन्यात्मिश्रत्ववृत्तनाय ज्ञानानेकान्तवर्णनम्]

एवं तावद् द्रव्यार्थिक-पर्यायार्थिकभेदेन भेदमनुभवतां नयानां स्वरूपं प्रतिपाद्य भवेकान्त-
भाषभाषनयैषेयां सत्यता नान्यथैवेत्यतिपादनाय ज्ञानानेकान्तमेव तावदाह—

पञ्चवणयवोष्णं यत्तुं दृग्बुद्धिस्तस्य वपणिजं ।

जाय दविओवओगो अपच्छिमवियप्पनिब्बयणो ॥ ८ ॥

द्रव्यास्तिकस्य पञ्चवण्यम्-परिच्छेद्यो विषयः, निश्चयकृतं वर्चनं निर्ध्वननम्, विकल्पश्च निर्वचनं
च विकल्प-निर्ध्वननम्, न विषये पश्चिमं यस्मिन् विकल्पनिर्वचने तत्-तथा-तथाविधं तद् यस्य
द्रव्योपयोगस्यासौ अपश्चिमविकल्पनिर्वचनः सङ्गहायसान इति यावत् ततः परं विकल्पवचना-
ऽप्रवृत्तेः । यावद् अपश्चिमविकल्पनिर्वचनो द्रव्योपयोगः प्रवर्तते तावद् द्रव्यार्थिकस्य
१० विषयो यस्तु, तच्च पर्यायाक्रान्तमेव; अन्यथा ज्ञानाऽर्थयोरप्रतिपत्तेरसत्यप्रसक्तिः । न हि पर्या-
याऽनाक्रान्तसत्तामात्रसङ्गायग्राहकं प्रत्यक्षम् अनुमानं वा प्रमाणमस्ति, द्रव्यादिपर्यायाक्रान्तस्यैव
सर्वदा सत्तारूपस्य ताभ्यामवगतेः ।

यद्वा यद् यस्तु सूक्ष्मतरतमादिशुद्धिना पर्यायनयेन स्थूलरूपत्यागेनोत्तरतत्त्वस्वरूपा-
भयणाद् व्युत्क्रान्तम् श्रुतीत्यां त्यक्तम्, यथा किमिदं मृत्सामान्यं घटादिभिर्विना प्रतिपत्ति-
१५ विषयः यावत् शुक्लतमरूपस्वरूपोऽत्यो विशेषः एतद् द्रव्यार्थिकस्य यस्तु विषयः यतो यावद्
अपश्चिमविकल्पनिर्वचनोऽत्यो विशेषस्तावद् द्रव्योपयोगः द्रव्यज्ञानं प्रवर्तते; नहि द्रव्या-
दयो विशेषास्ताः सदाद्विषयया विशिष्टैकान्तव्यावृत्तशुद्धिग्राह्यतया प्रतीयन्ते, न च तथाऽप्रतीयमा-
नास्तथाभ्युपगमाहोः अतिप्रसङ्गात् ॥ ८ ॥

[यस्तुगत्या ह्यात्मक एव तच्चे नयद्वयविषयविवेकस्य विवक्षाधीनत्वामिधानम्]

३० तदेवं न सत्ता विशेषविरहिणी, नापि विशेषाः सत्ताविकला इति प्रद्वयौपसंहरणाह—

द्व्वद्विओ तिं तम्हा नत्थि णओ नियम सुद्धजाईओ ।

ण य पञ्चवद्विओ णाम कोइ भयणाय उ विसेसो ॥ ९ ॥

तस्माद् द्रव्यार्थिकः इति नयः शुद्धजातीयः विशेषविनिर्मुक्तो नास्ति-नियमेन
इत्यवधारणार्थः—विषयाभावेन विषयिणोऽप्यभावात् । न च पर्यायार्थिकोऽपि कश्चिन्नय-
२५ 'नाम' इति प्रतिज्ञार्थः—नियमेन शुद्धस्वरूपः सम्भवति, सामान्यविकलात्यन्तव्यावृत्तविशेषविष-
याभावेन विषयिणोऽप्यभावात् । यदि विषयाभावाद् इमौ नयौ न स्तः यदुक्तेम् 'तीर्थकरवचन-
सङ्गह'-इत्यादि तद् विरुध्यत इत्याह—भयणाय उ विसेसो भजनापास्तु विवक्षाया पय
विशेषः—'इदं द्रव्यम् अयं पर्यायः' इत्ययं भेदः तथा तद्भेदाद् विषयिणोऽपि तथैव भेद
इत्यभिप्रायः । भजना च—सामान्यविशेषात्मके यस्तुतरत्वे उपसर्जनीकृतविशेषं यद् अन्यवि-
३० रूपं तद् 'द्रव्यम्' इति विवक्ष्यते यदा तदा द्रव्यार्थिकविषयः, यदा तूपसर्जनीकृतान्यविरूपं
तस्यैव यस्तुनो यद् असाधारणं रूपं तद् विवक्ष्यते तदा पर्यायनयविषयस्तद् भवतीति ॥ ९ ॥

[विषयानुसङ्गस्य नयद्वयविषयविवेकस्य विमर्शनीकरणम्]

पर्येषणमजनाहणमेव भेदं दर्शयितुमाह—

दृष्यद्विषयसत्त्वं अयत्तु गियमेण पञ्चवणयस्स ।

तह पञ्चपत्तु अयत्तुमेव दृष्यद्विषयनयस्स ॥ १० ॥

पर्यायास्तिकस्य द्रव्यास्तिकाभिधेयमस्तिायम् अयस्तत्तेषु भेदेरूपापन्नत्वात् द्रव्या-५
स्तिकस्यापि पर्यायास्तिकान्मुपगता भेदा अवस्तुत्वा एव भवन्ति, उक्तारूपापन्नत्वात् ।
गतो मज्जनामन्तरेणैकत्र सत्तायाः अपरत्र च भेदानां भवत्वात् 'इदं द्रव्यम् एते च पर्यायाः' इति
शालि भेदः । न च प्रतिभासमानयोर्द्रव्य-पर्याययोः कथं पर्यायास्तिक-द्रव्यास्तिकाभ्यां प्रतिक्षेपः
इति यत्तद्व्युत्पत्तः प्रतिभासोऽप्रतिभासश्च बाधकः न ॥ मिथ्यात्वस्य, मिथ्यारूपस्यापि प्रतिभास-
त्वान् । तथाहि पर्यायास्तिकः प्राह—न मया द्रव्यप्रतिभासो निविध्यते—तस्यानुभूयमानत्वात्—किन्तु १०
विशेषव्यतिरेकेण द्रव्यस्याप्रतिभासनात् नव्यतिरेके तु व्यक्तित्वरूपयत् तस्यानव्ययात् उभयरूप-
तायाश्चैकत्र विरोधात् तस्यन्तराभावात् द्रव्यप्रतिभासस्तत्र सिद्ध्यैव । विशेषप्रतिभासस्तदन्यथा,
बाधकाभावात् यतः प्रतिक्षेपं यस्तुनो निवृत्तेर्नातोत्पादौ पर्यायलक्षणं न स्थितिः । द्रव्यार्थिकस्तु
भज्जनात्पादितस्वरूपः प्राह—अस्माकमप्ययमेवाधुपगमः—न विशेषप्रतिभासप्रतिक्षेपः किन्तु तस्य
भेदाभेदोपपत्तिकर्तृत्वाधुपमानत्वाद् मिथ्यारूपतैव भवेदप्रतिभासस्तु अनुत्पादप्यलक्षणस्य द्रव्यस्य १५
—तद्विषयस्य सर्वदाऽवस्थितैरबाध्यमानत्वात्—सत्य इति ॥ १० ॥

[निरपेक्षनयद्वयमेकमेव वस्तु यथा यथा मन्यते तथा विमन्य वर्णनम्]

कदाप्यवस्थापितपर्यायास्तिक-द्रव्यास्तिकयोरेवंलक्षणप्रदर्शितस्वरूपयोर्मिथ्यारूपताप्रतिपत्तिः
तुकरा मविप्पतीत्याह—

उप(प)ज्जनि विपंति च भावा नियमेण पञ्चवणयस्स ।

दृष्यद्विषयस्स सत्त्वं सया अणुपपन्नमविणहं ॥ ११ ॥

२०

उत्पद्यन्ते प्राग्भूया भवन्ति विशेषेण निरव्ययकपक्षया शृच्छन्ति नाशमनुभवन्ति
भावाः पदार्थाः—नियमेन इत्यवधारणे पर्यायनयस्य मतेन—प्रतिक्षणमुत्पाद-विनाशसमाप्ता
एव भावाः पर्यायत्रयस्याभिमतः । द्रव्यार्थिकस्य सर्वं वस्तु सदा अनुत्पन्नमविनष्टम्
सकालं स्थितित्वमात्रमेवेति मतम् । एतच्च नयद्वयस्याभिमतं वस्तु प्राक् प्रतिपादितमिति न पुनर-२५
यते ॥ ११ ॥

[द्रव्य-पर्याययोरन्योन्यसम्भिन्नत्वव्यवधानाय ज्ञानानेकान्तवर्णनम्]

एवं तावद् द्रव्यार्थिक-पर्यायार्थिकमेवेन मेदमनुभवतां नयानां स्वरूपं प्रतिपाद्य मनेकात्मभावभावनयैवैषां सत्यता नान्यथेत्येतत्प्रतिपादनार्थं ज्ञानानेकान्तमेव तावदाह—

पञ्चवर्णयचोक्तं वस्तुं दृष्ट्वद्विषयस्य वयणिज्ज्ञं ।

जाव द्रविओवओगो अपच्छिमवियप्पनिव्वयणो ॥ ८ ॥

द्रव्यास्तिकस्य वक्तव्यम्-परिच्छेद्यो विषयः, निश्चयकर्तृ धर्मेण निर्वचनम्, विकल्पश्च निर्वचनं च विकल्प-निर्वचनम्, न विद्यते पश्चिमं यस्मिन् विकल्पनिर्वचने तत्-तथा-तथाविधं तद् यस्य द्रव्योपयोगस्यासौ अपश्चिमविकल्पनिर्वचनः सङ्गहायसान इति यावत् ततः परं विकल्पवचनाऽप्रवृत्तेः । यावद् अपश्चिमविकल्पनिर्वचनो द्रव्योपयोगः प्रयत्ने तावद् द्रव्यार्थिकस्य
१० विषयो वस्तु, तस्य पर्यायाक्रान्तमेव; अन्यथा ज्ञानाऽर्थयोरप्रतिपत्तिरसत्यप्रसक्तिः । न हि पर्यायाऽनाक्रान्तसत्तामात्रसङ्गायमाहकं प्रत्यक्षम् अनुमानं वा प्रमाणमस्ति, द्रव्यादिपर्यायाक्रान्तस्यैव सर्वदा सत्तारूपस्य ताभ्यामवगतैः ।

यद्वा यद् वस्तु सूक्ष्मतरतमादिशुद्धिना पर्यायनयेन स्थूलरूपस्यानेनोत्तरतत्तत्सूक्ष्मरूपस्य धयणाद् व्युत्क्रान्तम् श्रुतीत्यां त्यक्तम्, यथा किमिदं मृत्तमान्वं घटादिभिर्विना प्रतिपत्तिः
१५ विषयः यावत् शुक्लतमरूपस्य रूपोऽन्यो विशेषः एतद् द्रव्यार्थिकस्य वस्तु विषयः यतो यावद् अपश्चिमविकल्पनिर्वचनोऽन्यो विशेषस्तावद् द्रव्योपयोगः द्रव्यज्ञानं प्रयत्नैः यदि द्रव्यादयो विशेषान्ताः सदादिप्रत्यया विशिष्टैकान्तव्यावृत्तशुद्धिमाहृतया प्रतीयन्ते, य च तथाऽप्रतीयमानास्तथाभ्युपगमाद्वाः अतिप्रसङ्गात् ॥ ८ ॥

[वस्तुगत्या ह्यात्मक एव तत्रैव नयद्वयविषयविवेकस्य विवक्षाधीनत्वामिधानम्]

२० तदेवं न तत्ता विशेषविरहिणी, नापि विशेषाः सत्ताविकला इति प्रदर्शयौपसंहारमाह—

द्वयद्विओ त्तिं तम्हा नत्थि णओ नियम सुद्धजाईओ ।

ण य पञ्चयद्विओ णाम कोइ भयणाय उ विसेसो ॥ ९ ॥

तस्माद् द्रव्यार्थिकः इति नयः शुद्धजातीयः विशेषविनिर्मुक्तो नास्ति-नियमेन इत्यवधारणार्थः—विषयभावेन विषयिणोऽप्यभावात् । न च पर्यायार्थिकोऽपि कश्चित्—
२५ 'नाम' इति प्रतिपत्त्यर्थः—नियमेन शुद्धस्वरूपः सम्भवति, सामान्यविकल्पात्प्रत्यक्षानुसंगितोपनिषयभावेन विषयिणोऽप्यभावात् । यदि विषयभावाद् इमौ भवौ ॥ ततः यदुक्तम् 'तीर्थस्वरूपस्य गहर'-इत्यादि तद् विदध्यत इत्याह—'भयणाय उ विसेसो' भगनायास्तु विवक्षाया एव विनोयः—'इदं द्रव्यम् एवं नयायः' इत्यर्थे भेदः तथा तद्वेदाद् विषयिणोऽपि तथैव भेद इत्यभिप्रायः । अत्रना च—सामान्यविशेषागमके वस्तुनस्त्वे उपगमनीकृतविशेषं यद् अत्रवि-
३० क्यं तद् 'द्रव्यम्' इति विवक्ष्यते यद्वा तदा द्रव्यार्थिकविषयः, यदा तदा तद्वैजात्यविवेकं तद्वैव वस्तुनो यद् असाधारणं क्यं तद् विवक्ष्यते तदा पर्यायनयविषयस्तद् भवतीति ॥ ९ ॥

१-द्विच्छेद्यवि-का- २-मृत्तमान्वं ३-त-सि प्रस्था ४- ५-ओ निय-१-१
६-इ- ७-१ ८- ९- १०- ११- १२- १३- १४- १५- १६- १७- १८- १९- २०- २१- २२- २३- २४- २५- २६- २७- २८- २९- ३०-

[विद्यधातुनरा नयद्वयविषयविवेकस्य विप्रदीप्तत्वं]

एवंकेपमजनाएतमेव भेदं दर्शयितुमाह—

दृश्यद्विषयसत्त्वं अद्यत्तु नियमेण पञ्चवर्णयस्त ।

तद् पञ्चपद्यत्तु अद्यत्तुमेव दृश्यद्विषयनयस्त ॥ १० ॥

पर्यायास्तित्त्वं द्रव्यास्तिकाभिधेयमस्तित्त्वं अवस्तरेण भेदेरुपापत्त्यात् द्रव्या-५

मिनरस्यापि पर्यायास्तिकाभ्युपगत भेदा अवस्तुरुपा एव भवन्ति, सत्तारुपापत्त्यात् ।
भनो भजनामन्तरेणैकत्र सत्तायाः भवत्तु न भेदानां सत्तायाः 'इदं द्रव्यम् एते च पर्यायाः' इति
माति भेदः । न च प्रतिभासमानयोर्द्रव्य पर्याययोः कथं पर्यायास्तिकाद्रव्यास्तिकाभ्यां प्रतिशेषः
इति यत्तदम् यतः प्रतिभासोऽप्रतिभास्य बाधकः न तु मिथ्यास्यस्य, मिथ्यारूपस्यापि प्रतिभास-
त्वात् । तथाहि पर्यायास्तिकाः प्राद—न भया द्रव्यप्रतिभासो निविष्यते—तस्यानुभूयमानत्वात्—किन्तु १०
विशेषप्रतिशेकेण द्रव्यभासप्रतिभासत्वात् अभ्यतिरेके तु व्यक्तित्वरूपत्वात् तस्यान्यथात् उभयरूप-
तायाश्चैकत्र विशेषात् वात्यन्तताभावात् द्रव्यप्रतिभासत्वात् मिथ्येव । विशेषप्रतिभासस्यन्यथा,
बाधकताभावात् यतः प्रतिक्षण यन्तुनो निपूतैर्गोशोत्पादो पर्यायलक्षणं न स्थितिः । द्रव्यार्थिकस्तु
भजनोपापितरूपः प्राद—मत्ताकमप्यपमेवाभ्युपगतः—न विशेषप्रतिभासप्रतिशेषः किन्तु तस्य
भेदाभेदोभयधिकरूपैर्वाप्यमानत्वात् मिथ्यारूपतैव भवेदप्रतिभासस्तु अनुत्पादव्ययलक्षणस्य द्रव्यस्य १५
—तद्विषयस्य सर्वदाऽस्थितैरबाध्यमानत्वात्—सत्य इति ॥ १० ॥

[निरपेक्षनयद्वयमेकमेव वस्तु यथा यथा मन्यते तथा विभज्य वर्णनम्]

कथनाभ्यवस्थापितपर्यायास्तिकाद्रव्यास्तिकारोपेर्षलक्षणप्रदर्शितस्वरूपयोर्मिथ्यारूपताप्रतिपत्तिः
तुकरा भविष्यतीत्याह—

उप(प)ञ्चति विपन्ति य भावा नियमेण पञ्चवर्णयस्त ।

१०

दृश्यद्विषयस्त सत्त्वं सया अनुपपन्नमविणहं ॥ ११ ॥

उत्पद्यन्ते प्राग्भूत्या भवन्ति विशेषेण निरन्तररूपतया गच्छन्ति जायमनुभवन्ति
भावाः पदार्थाः—नियमेन इत्यवधारणे पर्यायनयस्य मतेन—प्रतिक्षणमुत्पाद-विनाशस्यभावा
स्य भावाः पर्यायनयस्याभिमतः । द्रव्यार्थिकस्य सत्यं वस्तु सदा अनुत्पन्नमविनष्टम्
मात्रालं स्थितिरभायमेवेति मतम् । यत्तत्र नयद्वयसोभिमतं वस्तु प्राक् प्रतिपादितमिति न पुनर-२५
व्यते ॥ ११ ॥

१-रूप भ . . . --वा तद् पञ्चाप . . . , मिनकद्र-॥० . . . ५ द्रव्यापन्न-५० वा० वा० ।
५-धादिग-॥० १० ॥ ११ . . . भावकस्य १०८ ॥ ११ . . . द्वास्तिका-२० न वा० । ८-कवोरेचन-
१० वा० वा० . . . * स्यात्तव म १०० . . .

द्वादशगाथाव्याख्या ।

[अन्योन्यमुक्तयोर्द्रव्य-पर्याययोर्नास्तित्योक्तिपूर्वकमुत्पाद-व्यय-ध्रौव्याणां द्रव्यलक्षणत्वेन वर्णनम्]

परस्परनिरपेक्षं चोभयनयप्रदर्शितं वस्तु प्रमाणाभावेन न सम्भवतीत्याह—

द्वयं पञ्चविउयं द्वयविउत्ता य पञ्चवा णत्थि ।

उत्पाय-द्विह-भंगा हंदि दवियलक्खणं एयं ॥ १२ ॥

५

द्रव्यं पर्यायवियुक्तं नास्ति मृत्पिण्ड-स्थास-कोश-कुशलाद्यनुगतमृत्सामान्यप्रतीतेः ।

द्रव्यविरहिताश्च पर्याया न सन्ति अनुगतैकाकारमृत्सामान्यानुविद्धतया मृत्पिण्ड-स्थास-कोश-कुशलादीनां विशेषाणां प्रतिपत्तेः । अतो द्रव्यार्थिकाभितं वस्तु पर्यायाक्रान्तमेव न तद्विविक्तम् पर्यायाभितमपि द्रव्यार्थानुपेक्षं न तद्विकलम् परस्परविविक्तयोः कदाचिद्व्यप्रतिभासनात् ।

१० किंभूतं पुनर्द्रव्यमस्तीत्याह—उत्पाद-स्थिति-भङ्गा यथाव्यावर्णितस्वरूपाः परस्परविनिर्माणवर्तिनाः, 'हन्दि' इत्युपप्रदर्शने; द्रव्यलक्षणं द्रव्यास्तित्वव्यवस्थापको धर्मः एतद् दृश्यताम्, यतः पूर्वोक्त-पर्यायपरित्यागोपादानात्मकैकान्वयप्रतिपत्तिस्तथाभूतद्रव्यसत्यं प्रतिपादयतीत्युत्पाद-व्यय-ध्रौव्य-लक्षणं वस्तुभ्युपगन्तव्यम् । एतच्च नितयं परस्परानुविद्धम्, अन्यतमाभावे तदितरयोरप्यभावात् ।

[उत्पाद-व्यय-ध्रौव्याणां परस्परव्याप्यत्वसमर्थनम्]

१५ तथाहि—न ध्रौव्यव्यतिरेकेण उत्पाद-व्ययौ सङ्गतौ, सर्वदा सर्वस्याऽनुस्यूताकारव्यतिरेकेण विज्ञान-पृथिव्यादिकस्याप्रतिभासनात् । न चानुस्यूताकारावभासो वाच्यत्वादस्यः तद्वाच्यत्वा-नुपपत्तेः यतोऽनुस्यूताकारस्य विशेषप्रतिभासो वाचकः परिकल्प्येत; स एव चानुपपन्नः । तथाहि—अनुगतत्वे प्रतिपत्तेः अप्रतिपत्तेः वा विशेषावभासोऽभ्युपगम्येत ? यदि प्रतिपत्तेः तदा किमनुस्यूतप्रतिभासात्मको विशेषप्रतिभासः, उत तद्व्यतिरिक्त इति कल्पनाद्वयम् । यद्यव्यति-

२० रिक्तता ध्रौव्यावभासस्य मिथ्यात्वे विशेषावभासस्यापि तदात्मकत्वाद् मिथ्यात्वापत्तेः कथमसौ तस्य वाचकः ? अथ द्वितीयो विकल्पस्तत्रापि ध्रौव्यप्रतिभासमन्तरेण स्थास-कोशादिप्रतिभासस्य तद्व्यतिरिक्तस्यासंवेदनात् कथं तद्वाचकतोपपत्तिः ? ॥ चाक्षव्यापारानन्तरमन्ययप्रतिभासमन्तरेण विशेषप्रतिभास एवोपजायत इति वक्तव्यम्, प्रथमाक्षव्यापारे प्रतिनियतदेशवस्तुमात्रस्यैव प्रतीतेः । अन्यथा तत्र विशेषावभासे संशयाद्यनुपपत्तिप्रसक्तिः, विशेषावगतेस्तिष्ठिरोपिष्यात् । न च तदुत्तर-

२५ कालभाविताददपनिमित्तकत्वाप्यवसायनियन्धनेयं संशयाद्यनुभूतिः प्राग् विशेषावगमे एकावा-व्यवसायसंज्ञासम्भवात् अनुभूयते च दूरेदेशादौ वस्तुनि सर्वजनसाक्षिकी प्राक् सामान्यप्रतिपत्तिः तदुत्तरकालमाविनी च विशेषावगतिः । अत एव अवग्रहादिज्ञानानां कालमेदानुपलक्षणेऽपि-

प्रमोऽभ्युपगन्तव्यः उत्पलपत्रशतव्यतिभेद इव । द्वितीयविकल्पोऽप्यत एवावभ्युपगमाहः, अनुग-ताकाराप्रतिपत्तौ तद्विशेषावभासस्यासम्भवादिति । नहि मूल-भङ्गाऽप्रागनुस्यूतसूत्रकालाकारप्रति-
३० भासनिर्द्वये विविकतरपद्मानुप्रतिभासानुपपन्न इति कुतस्तस्य स्वविषयव्यवस्थापनकारेणान्य-वाचकत्वम् ? न चकृत्यप्रतिभासस्य मिथ्यात्वम् तद्विषयस्य विकल्पमानस्यापदमानत्वादिति वक्तव्यम्, विकल्पमात्रात् प्रमाणस्यान्यथात्वायोगात् । न चानुगतावभासस्याप्रागप्यम्, तद्विष-यनाभावात् । न च क्षणिकानेकनिर्देशपरमाणव्यवभासस्तद्विवन्धनम्, तस्याभावात् । न हस्त-दमानलयाभूतावभासः प्रमाणम् इतरद् वा, प्रतीतिधर्मेत्यात् प्रमाणेतरयोः । न च तद्विषयपरमाणु-

१-ज्ञानि पृ-वा० वा० । २-गम्यते पृ० ल० । ३-स्य त मि-वा० वा० । ४-व्यावर्ण-भा० ह०
मि० । ५-व्याय-वा० वा० । ६-चकोप-भा० ह० मि० । ७-पारम-वा० वा० । ८ "वच" ११०
त-पृ० ल० वा० मि० । ९-हस्तोऽपि भा० वा० । १०-तिभेदा ह-वा० वा० । ११ "धर्मा" ११०
ह-पृ० ल० वा० मि० । १२-व्यं किं वि-भा० ह० मि० । १३-गान् तान् न वा० वा०

व्यामर्शक्रियाविरोधात् ततो नियतमानं सत्त्वं निरूपयितुमशक्यमावतिनि सत्त्वं सन्निवेशेन
प्रमाणम्, शनिकेऽपि तथैवार्थक्रियाविरोधान्। तथाहि-समिक्त्वे कार्यकारणयोर्नित्यत्वेन पुनः
कार्यकारणभावव्यवस्था। क्रमोत्पादे हेतोरेतत्तः पुनः फलजनकत्वम्। निरूपयितुमशक्यमावतिनि
धानन्तरं विनष्टस्य चिरतरविनष्टस्य च विनष्टत्वाविरोधाच्चिरतरविनष्टस्य कार्योत्पत्तिरिति।
भाष्यस्य हि विधानस्याद् यन्तरकायोत्पादनसामर्थ्यम् न स्पष्टवदितुमशक्यमावतिनि।
विरोधो युक्तः न पुनरभावस्य, निःस्वभावत्वाविरोधात्। अनेकान्तकारिणा हि कार्योत्पत्तिरिति
हेतु-फलयोर्वैयर्थ्यापत्तिं शक्यो संवेदनस्य ग्राह्यग्राहककारणोत्पत्तिः। मेदाभेदेऽपि तु उत्पत्तिरिति
न विशेषमासादयत इति न निरूपयितुमशक्यवस्था नित्यानन्वयस्या वा हेतुः शक्यः, एते
शनिकपक्षेऽपि सत्ताव्यतिरेकेण अर्थार्थक्रिया सम्भवति सा चासमिक्त्वेति प्रमाणम्। तथा हि
शनिकेत्यस्य स्वसत्ताकाले कुर्वतोऽपि कार्यं स्वत एव न भवति, भावे वा कार्यकारणयोर्नित्यत्वेन
कार्यकारणव्यवस्था नापि सन्तानव्यवस्था भवेत् किन्तु कार्यस्य स्वसत्ताव्यवस्था नित्यमावतिनि
येऽपि द्वितीय एव शनैः भावः तथा असमिक्त्वापि प्राप्तिरिति विवक्षितकारणोत्पत्तिरिति ततो
मेव कार्यं स्वकालनियतमेव भविष्यतीति समानं पदगमः। न चास्मिन् कार्यकारणयोर्नित्यत्वेन
अवस्थीत्यत्र निबन्धनं किञ्चिदस्ति येनासमिक्त्वात् कार्योत्पत्तिरिति भवेत्। यदि चासमिक्त्वात् कार्यो
त्पत्तिरिति स्थितिः कार्योत्पत्तिरिति वक्तव्यहेतुः एवं समिक्त्वात् तदा तदभावः हि न भवितुमशक्यः
भवेत्। यदि च कारणविनाशे कार्योत्पत्तिः, स प्राप्तिरिति निरूपयितुं कार्योत्पत्तिरिति तदा कार्यो
त्पत्तिः स्यात्। अथ कार्योत्पत्तिकाले मेव कारणनिरूपयितुमशक्यं ननु कार्योत्पत्तिरिति तदुक्तं
काले मेव कश्चिदुपयोगः, यतः कारणनिरूपयितुं कार्यं भवेत्। कारणनिरूपयितुं तदभावः, न च
प्राक् पश्चादपि कालान्तरेऽस्त्येवेति सर्वदा कार्योत्पत्तिरिति वक्तव्यहेतुः। न च कारणनिरूपयितुं
मिथ्यामात्रं कार्योत्पत्ताद्युपयोगः तस्याकारणानिर्णयेत्यने उक्तमेव मेदाद्। तदुक्तं च तदुक्तं
शनिकेत्यप्यपिरोधात्। तथाहि-यद् यदा यत्र कार्योत्पत्तिरिति तद् यदा तदा तदुक्तं च तदुक्तं
एवमिति वचनात्प्राप्तं न कश्चिद् सतिः। न च स्वप्नेन प्रतिनिर्णयतुमशक्यं कारणनिरूपयितुं
न किञ्चित् कारणभिमनभावो न तस्य कृमिति न तद् कार्योत्पत्तिरिति तदुक्तं च तदुक्तं
शनिकपक्षेऽप्यस्य समानत्वात्। तस्मान् कश्चिद् कश्चित्पक्षे न तदुक्तं च तदुक्तं
यथादर्थं हेतुफलभाष्यव्यतिरेकः परिधानसिद्धिः सनायता।

न चाभेदबुद्धिसंज्ञा, मेदबुद्ध्यापि तदुक्तं, अत्रान्तरात्पत्तिरिति तदुक्तं।
मिथ्याबुद्ध्यानामपि निरस्यतो भावभावे, मेदबुद्धेः तदुक्तं च तदुक्तं।
कार्ये ब्रह्म-वीगपद्याभ्यामर्थक्रियाविरोधात् अनेकान्तकारिणा कार्योत्पत्तिरिति तदुक्तं।
गच्छेत्। अथवा सत्तादेहेतोर्विरोधात्पत्तिरिति तदुक्तं।
क्रियाविरोधः समिक्त्वेऽर्थक्रियोपपत्तिरिति तदुक्तं।
विरोधादेव शनिके तदुक्तं।
व्यतिरेकसिद्धिः, न च तदुक्तं।
कनिष्ठपान् तां०५४ प्रत्यक्षबुद्धेर्नित्यत्वेन तदुक्तं।
साधुमुपलभयितुमाभावात् प्रादुर्भावः तदुक्तं।
शरीरपर इत्यतोऽप्यनेकान्तः सिद्धिरिति तदुक्तं।
तस्या भव्ययोगात्। न हि तत्र कार्योत्पत्तिरिति तदुक्तं।
मात्रमनुपलभ्यमानं वा तद् सिद्धिरिति तदुक्तं।
रेव साधकम्, शनिकेत्यपि तदुक्तं।

१ तद् पुनः तदुक्तं, तदुक्तं तदुक्तं।
२ तद् पुनः तदुक्तं, तदुक्तं तदुक्तं।
३ तद् पुनः तदुक्तं, तदुक्तं तदुक्तं।
४ तद् पुनः तदुक्तं, तदुक्तं तदुक्तं।
५ तद् पुनः तदुक्तं, तदुक्तं तदुक्तं।
६ तद् पुनः तदुक्तं, तदुक्तं तदुक्तं।
७ तद् पुनः तदुक्तं, तदुक्तं तदुक्तं।
८ तद् पुनः तदुक्तं, तदुक्तं तदुक्तं।
९ तद् पुनः तदुक्तं, तदुक्तं तदुक्तं।
१० तद् पुनः तदुक्तं, तदुक्तं तदुक्तं।

[नित्यानिर्त्यैकान्तपक्षद्वयेऽप्यात्मनि संसारमुख-दुःखादेरनुपपत्तिप्रदर्शनम्]

न केवलं बाह्यघटादिवस्तु उभेयात्मकं तथाविधप्रमाणप्राप्तात्वात् निग्न्यान्तरमपि हर्ष-शोक-
भय-करुणौदासीन्याद्यनेकाकारविवर्त्तान्मकैकचेतनास्वरूपम् तदात्मकहर्षाद्यनेकविकारानेकात्मकं च
स्वसंवेदनाध्यक्षप्रतीतम् तस्य भेदाभेदैकान्तैकरूपताभ्युपगमे दृष्टाऽदृष्टविषयसुखदुःखसाधनस्वी-
कार-त्यागार्थप्रवृत्ति-निवृत्तित्वरूपसकलव्यवहारोच्छेदप्रसक्तिरिति प्रतिपादयितुमाह—

ण य दच्चद्विषयपक्षे संसारो णैव पञ्चवणयस्स ।

सासय-वियत्तिवायी जम्हा उच्छेज्जाह्मा ॥ १७ ॥

द्रव्यार्थिक-पर्यायार्थिकनयद्वयाभिमतं वस्तुनि न संसारः सम्भवति, शाश्वत-
रूपप्रतिपत्तिप्राप्त्यैकान्तात्मकचेतन्यप्राहकविषयीकृतत्वात् पाषकज्ञानविषयीकृते उद्वेगत् ।
तथाहि—संसारः संसृतिः सा चैकान्तनित्यस्य पूर्वार्थस्याऽपरित्यागे सति न सम्भवति तत्परित्यागे १०
नैव-गतेः भावान्तरापत्तेर्था—संसृतेः सम्भवात् । नाप्युच्छेदे उत्पत्त्यनन्तरनिरन्वयस्य संसृतिः
सम्भवति गतेः भावान्तरापत्तेर्था कथञ्चिद् भन्वयिरूपमन्तरेण भवोगात् । अधिकस्य पूर्वोऽपर-
शरीराभ्यां वियोग-योगौ संसारः अस्तावपि सदा अविकारिणि न सम्भवति, नित्यस्य पूर्वोऽपर-
शरीराभ्यां वियोग-योगानुपपत्तेः । निरन्वयस्य स्यंसितोऽप्येकाधिकरणत्वासम्भवात् न तत्संश्लेषः
संसारः । न च अमुत्तेश्यामनः अस्येगतैकमनोऽस्मिन्विकारीरेण विशिष्टविद्योग-योगौ संसारः मनः १५
सोऽकर्तृत्वेन शरीरसम्बन्धस्यानुपपत्तेः । यो दृष्टस्य विधाता स तर्हिर्षयित्तशरीरेण सह सम्बन्धते,
न चैवं मनः । न च मनसः शरीरसम्बन्धेऽपि तत्कृतसुख-दुःखोपभोग्यम् आत्मनि तस्याभ्युपगमात्
तद्वयं च शरीरसम्बन्धोऽभ्युपगम्यत इति तत्सम्बन्धपरिकल्पनं मनसो व्यर्थम् मनसि सुख-दुःखो-
पभोग्याभ्युपगमे वा आत्मकल्पनावैयर्थ्यम् मनस आत्मत्वसिद्धेः ॥ १७ ॥

तथा—

सुह-दुक्खसम्पओगो ण जुञ्जए णिबवायपक्खम्मि ।

एणंतुच्छेपम्मि य सुह-दुक्खविषयप्पणमजुत्तं ॥ १८ ॥

सुखेन मवाधास्वरूपेण, दुःखेन बाधनालक्षणेन, सम्प्रयोगः सम्बन्धः न युज्यते,
न घटते आत्मनो नित्यवादपक्षे द्रव्यास्तिकाभ्युपगमे सुखस्वभावस्य अविवलितरूपत्वात् सदा
सुखरूपतैव आत्मनः न दुःखसम्प्रयोगः दुःखस्वभावत्वे तद्रूपतैव तस्यादौ । एकान्तोच्छेदे च २५
पर्यायास्तिकपक्षे सुख-दुःखसम्प्रयोगो न युज्यत इति सम्बन्धः । तथा पक्षद्वयेऽपि सुखार्थम्
दुःखविद्योगार्थं च विशिष्टं कल्पनं यतनम्—“कल्पते” अत्र यतनार्थत्वात्—अयुक्तम् अयत्नमान-
कम् सुख-दुःखोपादानत्यागार्थप्रवृत्त्यप्यसुखत्वमुक्तव्यात् ।

“संसारति नियमोणं भवित्थियासितं लिङ्गम् ।” [साङ्ख्यका० ५०]

इति साङ्ख्यमतमपि निरस्तम् न्यायस्य सर्वैकान्तसाधारणत्वात् ॥ १८ ॥

१-मयात्मकस्तथा-यु० वा० वा० । २-येय य-यु० ल० वा० वा० ।

“नित्यैकान्तपक्षेऽपि विविधा भोपपद्यते । प्रत्येक कारकाभावात् क प्रत्येकं क तत्कल्पम्” ॥ १७ ॥

“प्रमाण-कारकभेदेनैकं कल्पं चेतिप्रवर्तयते । ते च भिन्ने विचारं सिं वाच्येते शास्त्रादौ दृष्टिः” ॥ २० ॥

“यदि सत् सर्वथा कार्यं पुंसोपपद्यतेति । परित्यागप्रकारेण निरन्वयस्यविधी” ॥ २१ ॥

“सुख-वापत्तिना न स्वाद मेलाभावः कल ३ । न-च नो २ च तथा न वेदां त्वं वादि भावक” ॥ ४० ॥

“अतिरिक्तपक्षेऽपि अस्वभावाद्यसम्भवं । प्रत्येकित्त यम न च वाच्येऽन्यं पुनं यतनम्” ॥ ४१ ॥

—आत्मनो-यु० १५-१२ पक्षः २ । अत्र-यु० १००-१६१ ।

१-तिः न सं-भा० । २-चिद्वर्तित-य० । ३-रसद्वय-भा० । ४-सिद्धेः सुह-भा० ४० सि० । ५-वि-
द-भा० । ६-“अर्थादविधिः”-भा० सि० ।

ण य तहओ अत्थि णओ ण य सम्मसं ण तेसु पडिपुणं ।
जेण दुवे एगन्ता विभज्जमाणा अणेगन्तो ॥ १४ ॥

न च तृतीयः परस्परसापेक्षोभयग्राही अस्ति नयः कश्चित् तथाभूतार्थगाने-
त्मकत्वात् तद्ग्राहिणः प्रत्ययस्य नयात्मकत्वानुपपत्तेः । न च सम्यक्त्वं न तयोः प्रति-
५ प्रतिषेधद्वयेन प्रकृतार्थायंगतेः । अदोषं हि प्रामाण्यं सापेक्षं गृहमाणयोरनयो-
पययोग्यवस्थितं येन द्वावपि एकान्तरूपतया व्यवस्थितौ मिथ्यात्वनिबन्धनम् तत्परित्यागेन
य-व्यतिरेकौ विशेषेण परस्परत्यागरूपेण भज्यमानौ गृहमाणयोरनेकान्तौ भवतीति ।
कथहेतुत्वमेतयोरिति ॥ १४ ॥

[निरपेक्षग्राहित्वे मूलनयवदुत्तरनयानामपि मिथ्यात्ववर्णनम्]

१० एवं सापेक्षद्वयग्राहिणो नयत्वानुपपत्तेस्तृतीयनयामावः प्रदर्शितः, निरपेक्षग्राहिणो तु मि-
थ्यावर्णयितुमाह—

जह एए तह अण्णे पत्तेयं दुण्णया णया सव्वे ।
हंदि हु मूलणयाणं पणवणे वावडा ते वि ॥ १५ ॥

यथा एतौ निरपेक्षद्वयग्राहिणौ मूलनयो मिथ्याद्वौ तथा उभयवादनुरूपेण व्यवस्थि-
१५ मपि परस्परनिरपेक्षत्वस्य मिथ्यात्वनिबन्धनस्य तुल्यत्वात् प्रत्येकम् इतरानपेक्षा अन्य-
दुर्नयाः न च प्रकृतनयद्वयव्यतिरेकनयान्तरारम्भत्वाद् उभयवार्दस्य नयानामपि वैचित्र्यादन्य-
पमितमशक्यत्वात् तद्वृत्त्यान्ये सम्यक्प्रत्यया भविष्यन्तीति वक्तव्यम्, यतः हंदि इत्येव
हुः इति हेतौ मूलनयद्वयपरिच्छिन्नवस्तुन्येव ईयावृत्तास्तेऽपि तद्विषयव्यतिरेकविषय-
भावात् सर्वनयवादानां च सामान्यविशेषोभयैकान्तविषयत्वात् । तत्र नयान्तरसद्भावाः यतः
२० रणोभयवादे नयान्तरं भवेत् ॥ १५ ॥

[सद्ग्राहीनां मूलनयग्राह्यग्राहित्वाभोभयवादप्रज्ञापकत्वमिति प्रदर्शनम्]

ननु सद्ग्राहीनयसद्भावात् कथं तद्व्यतिरेकनयान्तराभावाः ? सत्यम्, सन्ति सद्ग्राह्य-
तद्विषयव्यतिरेकविषयान्तराभावात्सद्ग्राहीनयविषयान्तेऽपि तद्वृत्तेनैव वृत्तिताः यतो न मूल-
तच्छायास्तद्व्यवस्थाः संभवन्तीत्याह—

२५ सव्वणयसमूहस्मि वि णत्थि णओ उभयवायपणवेओ ।
मूलणयाणं उ आणं पत्तेय विसेसियं विति ॥ १६ ॥

संप्रदादिसकलनयसमूहेऽपि नास्ति कश्चित् नय उभयवादमरूपकः यतः स-
नयाम्यामेव यत् प्रतिज्ञातं वस्तु तदेव आधित्य प्रत्येकरूपाः संप्रदादयः पूर्वपूर्वनयविषय-
विशिष्टमन्तारमधिगच्छन्तीति न विषयान्तरलोचराः । अतो व्यवस्थितम् परस्परत्यागामप्रवृ-
३० मान्यविशेषविषयसद्ग्राहीनात्मकनयप्रयाधिर्गम्यात्मकत्वात् वस्तव्युत्पन्नयात्मकम् ॥ १६ ॥

१ 'हो मयो प्रकृतमर्थं समवतः' इति परिभाषावचनं प्रसिद्धम् । २ अन्वयवद्वयो इत्यादि ३ व्यतिरेक-
पदोपसर्गः । ३-तुल्यमूल-वा० वा० । ४-ग्राहिणोर्नय-वृ० वा०वा० आ० हा० वि० । ५-पणया-
मा० मा० । ६-द्वयान्तर-न-म-मिना । ७-व्यावृत्तास्ते-वृ० स० । ८-व्यावृत्तास्ते-वा० वा० । ९-स्मि-
यविषया-वा० वा० । १०-उ-यउ । वृ० । ११-उ-यानं आ हा० वि० । १२-यं वेति वृ० । १३-हाण-
वा० हा० वि० । १४-व्यावृत्ता-आ० वा० । १५-क-मय-वा० वा० । १६-समात्म-वृ० स० वा० वा० मा० ।
मिथ्या । १७-समत्वात् वा० वा० ।

[नित्यानित्यकान्तपक्षद्वयेऽप्यात्मनि संसारमुख-दुःखादेरनुपपत्तिप्रदर्शनम्]

न केवलं बाह्यघटादियस्तु उभेयान्तरं तथाविधप्रमाणमाह्वय्यात् किन्त्वान्तरमपि हर्ष-शोक-
रय-कटाक्षौदामीत्याद्यनेकाकारविपर्ययात्मकचेतनास्वरूपम् तद्गतमकहर्षाद्यनेकविकारात्मकं च
यस्यैवैकान्तपक्षप्रतीतम् तस्य भेदाभेदेकान्तेकरूपताभ्युपगमे इहाऽऽद्यविपर्ययानुपपत्तिगताधनस्य-
कार-स्यागार्थप्रवृत्ति-निवृत्तिस्वरूपसकलव्यवहारोच्छेदप्रसक्तिरिति प्रतिपादयितुमाह—

ण य दृश्यद्विषयकत्वे संसारो णैव पञ्चवणपस्त ।

सासप-विपत्तिचायी जम्हा उच्छेदवाह्यमा ॥ १७ ॥

द्रव्यार्थिक-पर्यायार्थिकनयप्रयाभिमतं यस्तु नि संसारः सम्भवति, शाश्वत-
व्यक्तिप्रतिक्षणान्तरवैकान्तात्मकचेतन्यमाहकविपर्ययवृत्तत्वात् पापकृद्भानविपर्ययकृते उदकयत् ।
तथाहि—संसारः संवृतिः सा वैकान्तनित्यस्य पर्यायस्याऽपरित्यागे सति न सम्भवति तत्परित्यागे ॥ १० ॥
नैव-गतेः भाषान्तरापत्तेर्वा—संवृतेः सम्भवात् । भाष्यच्छेदे उत्पत्त्यन्तरनिवृत्त्यवयवसलक्षणे संवृतिः
सम्भवति यतोः भाषान्तरापत्तेर्वा कथञ्चिद् अन्यविरूपमन्तरेण भव्योपात् । अपेक्षया पर्याऽपर-
शरीरात्म्या विषयो-योगी संसारः असापि सदा भविकारिणि न सम्भवति, नित्यस्य पर्याऽपर-
शरीरात्म्या विषयो-योगानुपपत्तेः । निरवयवसलक्षणेऽप्येकाधिकरणत्वात्सम्भवात् न तद्वृत्तः
संसारः । न च अद्वैतस्यात्मनः अत्यन्तैककान्तोऽमित्येकशरीरेण विशिष्टविषयो-योगी संसारः मनः ॥ १५ ॥
सोऽकर्तृत्वेन शरीरसम्बन्धस्यानुपपत्तेः । यो हारस्य विधाता स त्रिपरिनिर्गतशरीरेण सह सम्बध्यते,
न चैवं मनः, न च मनसः शरीरसम्बन्धोऽपि तत्कृतमुख-दुःखोपमोक्तयम् आत्मनि तस्याभ्युपगमात्
तर्क्यं च शरीरसम्बन्धोऽभ्युपगम्यत इति तत्सम्बन्धपरिकल्पने मनसो व्यर्थम् मनसि सुख-दुःखो-
पमोक्त्याभ्युपगमे वा आत्मकल्पनार्थव्यर्थम् मनस आत्मन्यसिद्धेः ॥ १७ ॥

तथा—

सुह-दुःखवसम्पजोगो ण जुज्झए णिषवापपक्खम्मि ।

एगंतुच्छेयम्मि य सुह-दुःखवविपप्पणमजुत्तं ॥ १८ ॥

सुखेन भवापास्यकृतेन, दुःखेन बाधनालक्षणेन, सम्प्रयोगः सम्बन्धः न युज्यते
न घटने आत्मनो नित्यवादपक्षे द्रव्यात्मिकाभ्युपगमे सुखस्वभावस्य भविष्यदितिरूपत्वात् सदा
सुराकृतैव आत्मनः न दुःखसम्प्रयोगः दुःखस्वभावस्य तदुपपत्तये तत्कारेण । एकान्तोच्छेदे च २५
पर्यायात्मिकपक्षे सुख-दुःखसम्प्रयोगो न युज्यत इति सम्बन्धः । तथा एतद्वयेऽपि सुखार्थम्
दुःखविषयोऽर्थं य विनिर्दिष्टं कल्पनं पतनम्—‘कल्पते’ अत्र पतनार्थत्वात्—अपुस्तम् अपठमान-
कम् सुख-दुःखोपादानत्यागार्थप्रयत्नस्यानुपपत्त्यनुकन्यायात् ।

“संयतति निरुपमोर्गं भाष्यविधासितं लिङ्गम् ।” [भाष्यका० ४०]

इति शास्त्रमतमपि निरस्तम् न्यायस्य सर्वैकान्तसाधारण्यत्वात् ॥ १८ ॥

३०

१-भवात्मकलया-यु० का० बा० । २-येव ए-यु० ल० का० बा० ।

“नित्यत्वेऽन्यत्राप्येऽपि विविधा बोधघटे । अनेन कारकभावः क प्रत्ययं क लक्षणम्” ॥ ३० ॥

“प्रमाण-कारकैर्धर्मैकं व्यक्तं चेतिदिमादौवत् । ते च नित्ये विधायि किं कारकत्वे कलुषं बहिः” ॥ ३० ॥

“यदि नत् सर्वं कार्यं पुंशोऽनुमतिः । परित्यज्यत्किञ्चित् नित्यत्वं नित्यविरहितं” ॥ ३१ ॥

“दुष्प्रमाणविदा न न्याय प्रत्यक्षं कलुषं । कलुषं योऽर्थं यदर्थं न दोषं तं कति नयतः” ॥ ४० ॥

“अभिहितान्तपक्षेऽपि प्रत्यक्षकारकत्वम् । इतिनिर्दिष्टमवयव कार्यरत्नः पुनः पतनम्” ॥ ४१ ॥

—भाष्यका० यु० २२-२३ पदौ ३ । कथम् यु० १०८-१०९ ।

१-तिः स च-भा० । २-विनिर्दिष्ट-भा० । ३-सम्बन्ध-भा० । ४-सिद्धेः सुह-भा० ह० वि० । ५-दिष्ट
का-भा० । ६-“अहकारविधिः”-भा० हि० ।

[एकान्तपक्षे चात्मनि कर्मणो बन्ध-स्थितिकारणानुपपत्तिप्रकटनम्]

एकान्तपक्षे आत्मसुख-दुःखोपमोग-निर्वर्त्तकशरीरसम्बन्धहेतुदृष्टोत्पादकनिमित्तानामप्यसम्बन्धं दर्शयिष्यामः—

कर्मं जोगनिमित्तं घञ्ज्ञह बन्ध-द्विर्ह कसायवसा ।

अपरिणउच्छिण्णोसु य बंधद्विहकारणं णत्थि ॥ १९ ॥

कर्म अदृष्टम्, योगनिमित्तं मनो-चाह-कायव्यापारनिमित्तम्, बध्यते आदीयते, बध्यत इति बन्धः अदृष्टमेव तस्य स्थितिः कालान्तरफलदातृत्वेन आत्मन्यवस्थानम् सा कपायवशात् क्रोधादिसामर्थ्यात् एतदुभयमपि एकान्तवाद्यभ्युपगते आत्मवैतन्यलक्षणे भावे अपरिणते उत्सङ्गे च बन्धस्थितिकारणं नास्ति । न ह्यपरिणामिनि मत्तन्ताऽनावेया-
 १० तिशये आत्मनि क्रोधादयः सम्भवन्ति, चाप्येकान्तोत्सङ्गे अनुसम्भानयिकले 'महमनेनाऽऽकुष्टः' इति द्वेषसम्भवः तथा च 'अन्य आकुष्टः अन्यो रुष्टः' 'अन्यो व्याधृतः अपरो यद्धः अपरश्च मुक्तः' इति कुशलाकुशलकर्मयोगचरप्रवृत्त्याधारमभयैक्यप्रसक्तिः । न चैकसन्ततिनिमित्तोऽयं व्यवहारः, क्षणिकैकान्तपक्षे सन्ततिकल्पनाधीजभूतोपादानोपादेयभावस्यैव अद्यतमानत्वात् । न चैयमनुसम्भानप्रतिपत्तिर्मिथ्या, द्वेष गर्व-शाल्याऽसन्तोपादीनामन्योन्यविद्वस्त्वभाषानां कमविधार्त्तानां चिद्विषयानां
 १५ स्वसंबेदानामप्यक्षसिद्धानाम् तथा तथाऽनुभवितुश्च संशय-विपर्ययाऽदृढज्ञानागोचरीकृतस्यैकस्य वैतन्यस्यानुभवात् । न च वाधारहितानुभवविषयस्यापह्नवः सुखादेरप्यनुभवविषयस्यापह्नुतिप्रसङ्गात् तथा च प्रमाणप्रमेयादिव्यवहारोच्छेदप्रसक्तिः । यदपि—

“मिथ्याऽध्यारोपहानार्थं यकोऽसत्यपि मोकरि” []

शयुकम्, तदप्यनेनैव प्रतिविहितम्, यथोक्तप्रतिपत्तिर्मिथ्यात्वासिद्धेः । न चानुमाननिमित्तेऽयं
 २० आरोपयुद्धेरत्पत्तिर्धूमनिश्चयाद्यगतधूमध्वज इव, न च मिथ्याज्ञानस्य सहजत्वात् विपर्ययोपस्थापकानुमानप्रवृत्तायपि न निवृत्तिः, तथाभ्युपगमे बोधसन्तानवत् तस्य स्वयंदोऽनिवृत्तिरित्यमुक्ति-
 प्रसक्तिः असहजं तु तत्त्वज्ञानप्रादुर्भावेऽवश्यं नियतं शुक्तिकायगमे रजतघ्नम इव अनिवृत्ती वा न प्रमाणमप्रमाणपाथकं भवेत् । न च क्षणक्षयनिश्चये 'स एवाहम्' इति प्रत्ययो युक्तः अपि तु 'स इव' इति स्यात्, नहि गययनिश्चये 'गौरेव' इति प्रत्ययो दृष्टः अपि तु 'गौरिव' इति । न च कार्य-
 २५ सिध्यमिथ्या-द्वेषादिपर्यायेषु वैतन्यानुस्यूतिप्रत्ययस्य मानसत्तमात्मनि क्षणक्षयमनुमानाद् निश्चि-
 न्यतोऽपि तदैव स्पष्टमनुभूयमानत्वाद् विकल्पव्यवहारे युगपदुत्पत्तिः परैर्नैवेति विकल्परूपत्वे एक-
 स्यप्रत्ययस्य क्षणिकत्वनिश्चयसमये सद्भाषो न भवेत् इत्येकान्तनित्याऽनित्यभ्युदासेनोपपत्तायैव
 बन्धस्थितिकारणं मुक्तिः सङ्गतम् ॥ १९ ॥

[एकान्तवादे बन्धाऽभावेन तन्मूलकसंसारनिवृत्त्यादेरनुपपत्तिप्रकाशनम्]

३० किञ्च, एकान्तपादिनां संसारनिवृत्ति-तत्पुत्रमुक्तिप्राप्त्यर्थं प्रवृत्तिश्चासङ्गतेत्याह—

१ अन्यो व्याधृतः बा० बा० भा० । अन्यो व्याधृतः ५० । २ तथाऽनु-भा० हा० । १-निश्चि-
 तार्थं भा०-भा० । १-निश्चितार्थं भा०-हा० । ४-तापो स्या-हा० । ५-दा नि-बा० बा० । ६-नुमापो-
 बा० । ७-नुमापो २० बा० बहिः । ८ स एव बा० भा० मित्र । ९-वसेष्य-भा० । १०-वर्तिष्य-२० बा०
 बहिः । ११-स्य च पु-५० बा० भा० । १२-कृतं प्र-५० बा० भा० । १३-निवृत्तिवस्तु-बा० भा० ।
 १४-निवृत्तिवस्तु-१० । १५-निवृत्तिवस्तु-२० बा० बहिः ।

जहऽणेयलक्षण-इत्यादि—

जहऽणेयलक्षणगुणा येरुलिपार्हं मणी विमंजुत्ता ।

रणायलिवयसं न लहंनि महग्घमुद्धा वि ॥ २२ ॥

तद् णिययथायसुविणिच्छिप्पा वि अण्णोण्णपक्खणिस्वेक्या ।

सम्महंसणसहं सत्थे वि णया ण पायेंनि ॥ २३ ॥

जह पुण ते येय मणी जहा गुणविसंसागपटिसद्धा ।

'रणायलिव'स्ति भण्णह जहंनि पाटिक्खसण्णाउ ॥ २४ ॥

तद् सत्थे णयथाया जहाणुक्खविणिउत्तायत्तव्या ।

सम्महंसणसहं लहंनि ण विसंसमण्णाओ ॥ २५ ॥

यथा अनेकप्रकार विविधान्तेषु यदीनि लक्षणानि नीलव्यादयश्च गुणा दीर्यां ते १०
पट्टपार्श्वयो मणायः पृथग्भूता रत्नापलीन्यपदेर्जा न लभन्ते महार्थमूल्या अपि ॥ २२ ॥

तथा प्रमाणावस्थायां इतस्तत्परेष्वप्यविषयपरिच्छेदकाले वा अविषयपरिच्छेदकालेन
सुनिधिना अपि अन्योन्यपक्षनिरपेक्षाः 'प्रमाणम्' इत्यादिषां सर्वेऽपि न्या न प्राप्नुयन्ति
निजं च एतानि रत्नप्रमाणानि विहाय कृत्रिमनिधिना देवप्रदत्तमृत्तान्ता अन्योन्यपक्षनिरपेक्षायां
सम्पन्नद्रव्यैर्नष्टाद्यं 'सुलभा' इत्येवंकथं सर्वेऽपि रत्नप्रदत्तयो न्या न प्राप्नुयन्ति ॥ २३ ॥ २४

यदा पुनस्तस्य मणयो यथा गुणविशेषपरिमाण्य प्रविष्टाः 'रत्नायनि' इति
आख्यायान्तादयानि प्रत्येकाभिधानानि च तद्वर्गानि रत्नानुविद्यन्त्या रत्नावस्थानादनुविद्यन्त्या
न रत्नात् प्रतीतिः 'रत्नायनि' इति तत्र व्यवदेशः न तु नः प्रत्येकाभिधानम् ॥ २४ ॥

तथा सर्वे नयपादा यथानुसंग्यनिर्गुणव्यवस्थान्या इति यथा इति नीलपार्श्वे अनु
इति तादृशे इत्यम् इति स्वभावे नैवानुसंग्यमित्यर्थाभावाः पुनर्यथासाधेन १। तत्र "येनाऽन्ता १०
ददधे" [पाणि० अ० २ पा० १ सू० ७ गिरात्मर्षा० अ० १११ सू० ११३] इत्येकं । यद् यदनुसंग्यं न
विनिर्गुणं यत्तदयं उपपादय नष्टात्मकः तापो दीर्यां ते तथा—यथानुसंग्यवर्षाव्यादिषु प्रमाणा
सम्पत्तिरप्यस्ति । इत्यनुसंग्यद्रव्यैर्नष्टाद्यं 'प्रमाणम्' इत्यादिषां लभन्ते न विदोषार्थकाः
पृथग्भूताभिधानानि यत्तदेकात्मकत्वेन इतस्तत्परेष्वप्यविषयपरिच्छेदकाले वा अविषयपरिच्छेदकालेन
सम्पत्तिरप्यस्ति । इति रत्नायनि इति रत्नात्मिकायां इत्येकं, न। अत्र यत्तदनुसंग्यवर्षाव्यादिषु
रत्नानुसंग्यव्यवस्थानि प्रतीतिः व्यवहारमात्रमात्र एतावतादात्म्यं वाच्यमात्रम् । प्रत्येकं नैव नैव
वैकल्यात्प्यवधारणम् ॥ २५ ॥

[दृष्टान्तोपन्यासप्रयोजकानां तद्वृणानां परिगणनम्]

दृष्टान्तगुणप्रतिपादनायाह—

लोह्यपेरिच्छयसुहो निच्छयवयणपडिवत्तिमग्गो य ।

अह पण्णवेणाविसउ त्ति तेण वीसत्थमुवणेणीओ ॥ २६ ॥

५ व्युत्पत्तिविकल-तत्तुक्तप्राणिसमूहसुखप्राप्त्यत्यम् एकानेकात्मकभावाविषयवचोऽयमज्ञानकृत्यं य
अथ इत्यवधारणार्थः अनन्तधर्मात्मकवस्तुप्ररूपकवाक्यविषयत्वं दृष्टान्तस्यैव । एतैः कारणैः शङ्का-
व्यवच्छेदेन अयमुपदर्शित इति गाथातत्पर्यार्थः ।

न चापत्यपस्यायाः प्राग् उत्तरकालं च रत्नानां पृथगुपलम्भात् इदं च सर्वथा तथोपलम्भाभा-
वाद् विषयमुदाहरणमिति वक्तव्यम्, आद्यव्यपस्याया उदाहरणत्वेनोपन्यासात् । न च दृष्टान्त-दर्श-
१० न्तिकयोः सर्वथा साम्यम् तत्र तद्भाषानुपपत्तेः ॥ २६ ॥

[दृष्टान्तस्य साध्यसमतां यदतामेकान्तवादिनां निरासाय पञ्चानां तदभिप्रायाणां निर्देशः]

(१) "रत्नादिकारणेभ्यामप्यव्यादिकार्यं सदेय" [] इति साहज्यः ।

(२) "तेषामेवानेन रूपेण व्यवस्थितत्वात् तद्व्यतिरिक्तं विकारमत्र कार्यं त एव" []

इति साहज्यविशेष एव ।

१५ (३-४) "न कार्यं कारणे विद्यते इति तेभ्यस्तान् पृथग्भूतम् यदि कारणमेव कार्यरूपेण व्यति-
ष्ठे परिणमते वा" [] इति वैशेषिकादयः ।

(५) "न च कार्यम् कारणं वालि द्रव्यमात्रमेव तत्रम्" [] इत्यपरः ।

पर्यभूताभिप्रायपक्षे एकान्तवादिनो दृष्टान्तस्य साध्यसमतां मन्यन्ते तान् प्रत्याह—

इदं समूहसिद्धो परिणामकओ व्य जो जहिं अत्थो ।

२० ते तं न ण तं तं नेय य त्ति नियमेण मिच्छत्तं ॥ २७ ॥

इतरथा उक्तकारादस्यथा समूहे रत्नानां सिद्धो निष्पन्नः परिणामकृतो वा मया-

१ "यदीदृक्"—पृ० ४० श्लो० ३० ।

"अथ दृष्टान्तः x x x यत्र लोहित-वरीधकाणां दर्शने न व्याहृत्यते"—श्लो० १ । आ० १ । सू० १ । १५ । १५
का० ० । पृ० १ । १५ ।

"लोहित-वरीधकाणां दर्शने न व्याहृत्यते"—श्लो० १ । पृ० १ । सू० १ । १५ ।

"लोहित-वरीधकाणां दर्शने न व्याहृत्यते"—श्लो० १ । पृ० १ । सू० १ । १५ ।

x x x यत्र यत्र लोहित-वरीधकाणां दर्शने न व्याहृत्यते"—श्लो० १ । पृ० १ । सू० १ । १५ ।
का० ० । पृ० १ । १५ ।

लोहित-वरीधकाणां दर्शने न व्याहृत्यते"—श्लो० १ । पृ० १ । सू० १ । १५ ।

"लोहित-वरीधकाणां दर्शने न व्याहृत्यते"—श्लो० १ । पृ० १ । सू० १ । १५ ।

—दृष्टान्तः पृ० १ । १५ ।

लोहित-वरीधकाणां दर्शने न व्याहृत्यते"—श्लो० १ । पृ० १ । सू० १ । १५ ।

"लोहित-वरीधकाणां दर्शने न व्याहृत्यते"—श्लो० १ । पृ० १ । सू० १ । १५ ।

"लोहित-वरीधकाणां दर्शने न व्याहृत्यते"—श्लो० १ । पृ० १ । सू० १ । १५ ।

"लोहित-वरीधकाणां दर्शने न व्याहृत्यते"—श्लो० १ । पृ० १ । सू० १ । १५ ।

—दृष्टान्तः पृ० १ । १५ ।

१-लोहित-वरीधकाणां दर्शने न व्याहृत्यते"—श्लो० १ । पृ० १ । सू० १ । १५ ।
२-लोहित-वरीधकाणां दर्शने न व्याहृत्यते"—श्लो० १ । पृ० १ । सू० १ । १५ ।

[(३) वैशेषिकाभिमतत्वेनोपन्यमस्यामत्कार्योत्पत्तिवादस्य निरसनम्]

मृतिपण्डागस्त्रायां घटार्थक्रिया-गुणव्यपदेशाभावात् 'अग्न्युत्पत्तेः कार्यम्' इत्यमन्येकान्तो मिथ्यावाद् एव । कार्योत्पत्तिश्चाले कारणस्याविच्छिन्नरूपस्य कार्यद्वयनिरिक्तस्य सत्त्वे पूर्वोक्त-
दोषप्रसङ्गः । तद्यतिरिक्तस्य तस्य सद्भावे कारणस्य प्राक्तनस्वरूपेणैवावस्थितत्वात् अकारण-
५ कार्योत्पत्तिर्भवेत् कारणस्य प्राक्तनोऽकारणस्वरूपापरित्यागात् परित्यागे वा कार्यकारणस्वरूपीकारणे
तस्यैवावस्थितत्वाद्नेकान्तसिद्धिः । व्यतिरेके च कारणात् कार्यस्य पृथगुपलम्भप्रसङ्गः । न च तदा-
धितत्वेन तस्योत्पत्तेर्न तत्प्रसङ्ग इति घटव्यम्, अथवायिनः समवायस्य च निषेधमानत्वात्
निषिद्धत्वात् ।

[(४) बौद्धाभिमतत्वेनोपन्यमस्य 'कारणाद् मिश्रं कार्यं तत्रासदेव' इति वादस्य निरसनम्]

- १० कारणाद् व्यतिरिक्तं तत्र असदेव कार्यमित्ययमपि पक्षो मिथ्यात्वमेव । तथाहि-एकान्तनो निवृत्ते
कारणे कार्यमुत्पद्यत इत्यत्र कारणनिवृत्तिः सद्रूपा, असद्रूपा चेति घटव्यम् । सद्रूपत्वेऽपि न तावत्
कारणस्वरूपा, कारणस्य नित्यत्वप्रसक्तः निवृत्तिकालेऽपि कारणसद्भावात् । न चाविचलितस्वरूप-
मृतिपण्डसद्भावे घटोत्पत्तिर्द्वेष्टेति कार्यानुत्पत्तिप्रसक्तश्च । नापि कार्यरूपा तन्निवृत्तिः कारणातिवृत्तौ
कार्यस्यैवानुत्पत्तेः । एवं च कार्यानुत्पादकत्वेन कारणस्याप्यसत्त्वमेव । न च कार्योत्पत्तिरेव कारण-
१५ निवृत्तिरिति कारणातिवृत्तेन कार्योत्पत्तिरिति नायं दोषः, कार्यगतोत्पादस्य कारणगतविनाशरूपतया-
योगात् मिश्राधिकरणत्वात् कारणनिवृत्तेश्च कार्यरूपत्वे कारणं कार्यरूपेण परिणतमिति घटस्य
मृत्स्वरूपपक्षे कर्पोलेष्वप्युपलब्धिप्रसङ्गः । नाप्युभयरूपा तन्निवृत्तिः, कारणनिवृत्तिकाले कार्य-कार-
णयोर्युगपदुपलब्धिप्रसक्तः । नाप्यनुभयस्वरूपा तन्निवृत्तिः, मृतिपण्डविनाशकाले विवक्षितमृतिपण्ड-
घटव्यतिरिक्ताऽशेषजगदुत्पत्तिप्रसक्तः । अथ असद्रूपा तन्निवृत्तिः तत्रापि यदि कारणाभावरूपा
२० तदा कारणाभावात् कार्योत्पादप्रसक्तेर्निर्हेतुकः कार्योत्पाद इति देश-कालाऽऽकारणियमः कार्यस्य
न स्यात् अभावाच्च कार्योत्पत्तौ विषममद्विदं भवेत् । नापि कार्याभावरूपा तन्निवृत्तिः कार्यानुत्पत्ति-
प्रसङ्गात् । नाप्युभयाभावरूपत्वाद् द्वयोरेक्यनुपलब्धिप्रसक्तः । नाप्यनुभयाभावरूपा विवक्षितकार-
ण-कार्यव्यतिरेकेण सर्वस्यानुपलब्धिप्रसक्तः कारणस्योपलब्धिप्रसक्तश्च । कारणभावाभावरूपापि न
तन्निवृत्तिः, कारणस्यानुगतव्यावृत्तताप्रसक्तः । अत एव च सद्रूपत्वे स्व-पररूपापेक्षया अनेकान्त-
२५ वादिमिश्रस्वरूपभ्युपगम्यते । पररूपेणैव स्वरूपेणाप्यसत्त्वे वस्तुनो निःस्वभावात्ताप्रसक्तः । स्वरूपपक्षे
पररूपेणापि सत्त्वे पररूपताप्रसक्तः । एकरूपापेक्षयैव सदसत्यविरोधात् अन्यथा वस्तवेयं न भवेत् ।
नापि कार्यभावाभावरूपा, कार्यस्योत्पत्त्यनुत्पत्त्युभयरूपताप्रसक्तः तथा च तिदसाप्यप्ता केवलम-
यपक्षोक्तदोषप्रसक्तश्च । नापि कार्यकारणोभयभावाभावरूपा, प्रत्येकपक्षोदितसकलदोषप्रसक्तः ।
परस्परसव्यपेक्षकार्यकारणभावाभावरूपकारणनिवृत्त्यभ्युपगमेऽनेकान्तत्वादप्रसक्तश्च । नाप्यनुभय-
३० भावाभावरूपा अनुभयरूपस्य वस्तुनोऽभावात् । न च तन्निवृत्तेः सत्त्वम् एकान्तभावाभावरूपार्थ-
विरोधात् । अनुभयभावाभावरूपत्वे तु तस्याः कारणस्याऽप्रच्युतत्वात् तथैवोपलब्धिप्रसङ्गः । अपि च,
कारणनिवृत्तिसत्त्वरूपाद् मिश्रा, अमिश्रा वा? यद्यमिश्रा, निवृत्तिकालेऽपि कारणस्योपलब्धि-
प्रसङ्गः तन्निवृत्तेः कारणात्मकत्वात् स्वकालेऽपि वा कारणस्योपलब्धिर्न स्यात् तस्य तन्निवृत्तिरूप-
त्वात् । मिश्रा चेत् 'कारणस्य निवृत्तिः' इति सम्बन्धाभावात् अभिधानानुपपत्तिः । सङ्केतवशाद्
३५ अभिधानप्रवृत्तावपि औपेयनिवृत्तिकाले अधिकरणस्य सत्त्वम् असत्त्वं चेति घटव्यम् । सत्त्वे कार-
णविनाशानुपपत्तिः आपेयनिवृत्त्या कारणस्वरूपस्याऽऽधारस्याऽविरोधात् विरोधे वा कारण-तन्निवृ-

१ घटार्थ-मां. शा. वि. । २-रणे का-वृ. ल. वा. वा. विना-रणका-मां. । ३-नाकारण-
मां. । ४ कार्यकार-वा. वा. मां. । ५ "पृथगुपलम्भः"-मां. टि. । ६ पृ. १०६ पं. १ । ७-पाले-
पुपल-वृ. ल. । ८-पालेपुपल-वा. वा. । ९ "घटस्यातिवृत्तेः"-मां. टि. । १ प्र. पृ. ५ पं. ११ तथा
पं. २१ । १-प्र. पृ. ५ पं. १० तथा २२ । ११-गमे । ने-वृ. । १२ तस्य का-वृ. । ल. पं. ।
१३ "कारण"सहाय-वृ. ल. टि. । १४ "आपेया चासौ निवृत्तिश्च"-मां. टि. ।

[illegible][illegible]

नायेकान्तोऽग्रवम्, शृण्वन्तरेव कर्माक्षिन् षट्कृतया परिणतेः । शार्प्यगता विष्टनि-
 पूर्णा पृथोक्तदोषानतिपुनः षट्कृतसर्वयोगाधारभूतमेकं द्रव्यं शूराण्यमेककालतया शृण्वन्-
 षट्पथोऽर्थापमानमनुपगम्यम् । न च कौरवाजशृण्विकाले वारण्यगता मृदुपता तद्विशृण्विकाले
 च कार्यगता शार्प्य मोमयत्र मृदुपताया वक्रावम्, मेद्वमतिपतापयि शृण्वन्-षट्कृतया
 कर्माक्षिदेककालाधिगमप्रत्यययोगात्वात् उपलभ्यत एव हि शुभमकालाधारण्यदेहां मृदुत्वं

१ "दादवन्"-बु० टि० । २ "दादवन्"मनुष्यसमे-बु० टि० । ३ य कारण कारण हे-बु० मा०
 टी० । ४ कारणहे-बु० टी० । ५ घटने भा० मा० । घटने प्र० मा० बहिः । ६ जगमात्तरं मा० । जगमा-
 मत्तरं प्र० मा० बहिः । ७ "आवा"स्वस्थिपि-बु० स० मा० टि० । ८-रण नि-मा० ।-रणानि-प्र० मा०
 बहिः । ९ "वसुधागमस्ये(5)भावाः"-बु० स० टि० । "वसुधागमस्ये(5)भावाः"-मा० टि० । १० तथा "सहस्ररि-
 दागमना"-बु० स० मा० टि० । १०-यस्ये वा प्र-बु० स० वा० वा० । ११-समेऽपि-मा० । १२-क्षण
 वा-मा० । १३-स्य यस्तु-वा० वा० भा० । १४ कात्तघट-भा० । १५ "वसुधा"सिरेव-बु० स० मा०
 टि० । १६ "दादवन्"-बु० स० मा० टि० । १७ प्रसङ्गेन प्र-मा० । "कियावा." प्रसङ्गे-बु० स० मा० टि० ।
 १८ "कारण-दादवो."-बु० स० मा० टि० । १९ विषय-मा० । २० कारणनिबु-प्र० मा० बहिः ।

[(३) वैशेषिकाभिमतत्वेनोपन्यमस्यामन्कार्योत्पत्तिरित्यादि निरसनम्]

मृत्पिण्डादस्यायां घटार्थक्रिया-गुणव्यपदेशाभावात् 'अगन्तुपक्षे कार्यम्' इत्यन्येकान्तो मिथ्यायाद् एव । कार्योत्पत्तिकाले कारणस्याविच्छिन्नरूपस्य कार्योद्वयनिश्चितस्य मत्वे पूर्वाङ्ग-
दोषप्रसङ्गात् । तद्यत्तिरिक्तस्य तस्य सद्भावे कारणस्य प्राक्तनस्वरूपेणैवावगम्यमानं अकारण-
५ कार्योत्पत्तिर्भवेत् कारणस्य प्राक्तनोऽकरणस्वरूपापरित्यागात् परित्यागे वा कार्यकरणस्वरूपमीकारेण
तस्यैवावस्थितत्वाद्नेकान्ततिरिद्धिः । व्यतिरेके च कारणात् कार्यस्य गृहगुणलभ्यप्रसङ्गः । न च तदा-
धितत्वेन तस्योत्पत्तेर्न तेत्प्रसङ्ग इति धत्तव्यम्, अथयविनः समवायस्य च निषेधमानत्वान्
निषिद्धत्वाच्च ।

[(४) बौद्धाभिमतत्वेनोपन्यमस्य 'कारणाद् मिश्रं कार्यं तत्रासदेव' इति वादस्य निरसनम्]

- १० कारणाद् व्यतिरिक्तं तत्र असदेव कार्यमित्ययमपि पक्षो मिथ्यात्यमेव । तथाहि-एकान्ततो निवृत्ते
कारणे कार्यमुत्पद्यत इत्यत्र कारणनिवृत्तिः सद्भावा, असद्भावा चेति धत्तव्यम् । सद्भाव्येऽपि न तावत्
कारणस्वरूपा, कारणस्य नित्यत्वप्रसक्तः निवृत्तिकालेऽपि कारणसद्भावात् । न चाविच्छिन्नस्वरूप-
; मृत्पिण्डसद्भावे घटोत्पत्तिरिति कार्यानुत्पत्तिप्रसक्तिकश्च । नापि कार्यरूपा तन्निवृत्तिः कारणातिवृत्तौ
कार्यसौषानुत्पत्तेः । परं च कार्यानुत्पाद्यकत्वेन कारणस्याप्यसत्त्वमेव । न च कार्योत्पत्तिरेव कारण-
१५ निवृत्तिरिति कारणातिवृत्तेन कार्योत्पत्तिरिति कार्यं दोषः, कार्यगतोत्पादस्य कारणगतविनाशरूपत्वा-
योगात् मिश्राधिकरणत्वात् कारणनिवृत्तेश्च कार्यरूपत्वे कारणं कार्यरूपेण परिणतमिति घटस्य
मृत्स्वरूपवत् कपौलेष्वप्युपलब्धिप्रसङ्गः । नाप्युभयरूपा तन्निवृत्तिः, कारणनिवृत्तिकाले कार्य-कार-
णयोर्युगपदुपलब्धिप्रसक्तः । नाप्यनुभयरूपस्य तन्निवृत्तिः, मृत्पिण्डविनाशकाले विवक्षितमृत्पिण्ड-
घटव्यतिरिक्ताऽशेषजगदुत्पत्तिप्रसक्तः । अथ असद्भावा तन्निवृत्तिः तत्रापि यदि कारणाभावरूपा
२० तदा कारणाभावात् कार्योत्पादप्रसक्तर्निर्हेतुकः कार्योत्पाद इति देश-कालाऽऽकान्तियमः कार्यस्य
न स्यात् अनाद्याद्य कार्योत्पत्तौ विध्वंसद्विर्द्ध भवेत् । नापि कार्याभावरूपा तन्निवृत्तिः कार्यानुत्पत्ति-
प्रसङ्गात् । नाप्युभयाभावरूपत्वाभावा द्वयोरेक्यनुपलब्धिप्रसक्तः । नाप्यनुभयाभावरूपा विवक्षितकार-
ण-कार्यव्यतिरेकेण सर्वस्यानुपलब्धिप्रसक्तः कारणस्योपलब्धिप्रसक्तेश्च । कारणमायाभावरूपापि न
तन्निवृत्तिः, कारणस्यानुगतव्यावृत्तताप्रसक्तः । अत एव च सदसद्भूतं स्व-पररूपापेक्षया अनेकान्त-
२५ वादिभिर्मैत्रेयस्यभ्युपगम्यते । पररूपेणैव स्वरूपेणाप्यसत्त्वे यस्तुनो निःस्वभावावतामसक्तः । स्वरूपवत्
पररूपेणापि सत्त्वे पररूपताप्रसक्तः । एकरूपापेक्षयैव सदसत्त्वविरोधात् अन्यथा वस्तुवैय न भवेत् ।
नापि कार्यभावाभावरूपा, कार्यस्योत्पत्त्यनुत्पत्त्युभयरूपताप्रसक्तः तथा च सिद्धसाध्यता कैयलोम-
यपक्षोक्तदोषप्रसक्तिकश्च । नापि कार्यकारणोभयरूपाभावरूपा, प्रत्येकपक्षोदितसकलदोषप्रसक्तः ।
परस्परसत्यपेक्षकार्यकारणभावाभावरूपकारणनिवृत्त्यभ्युपगम्येऽनेकान्तवाद्प्रसक्तिकश्च । नाप्यनुभय-
३० भावाभावरूपा अनुभयरूपस्य यस्तुनोऽभावात् । न च तन्निवृत्तेः सत्त्वम् एकान्तभावाभावरूपोर्वि-
रोधात् । अनुभयरूपाभावरूपत्वे तु तैसाः कारणस्याऽप्रच्युतत्वात् तयैवोपलब्धिप्रसङ्गः । अपि च
कारणनिवृत्तितत्त्वैकरूपाद् मिश्रा, अमिश्रा वा ? यद्यमिश्रा, निवृत्तिकालेऽपि कारणस्योपलब्धि-
प्रसङ्गः तन्निवृत्तेः कारणात्मकत्वात् स्वकालेऽपि वा कारणस्योपलब्धिर्न स्यात् तस्य तन्निवृत्तिरूप-
त्वात् । मिश्रा चेत् 'कारणस्य निवृत्तिः' इति सम्बन्धाभावात् अभिधानानुपपत्तिः । सङ्केतवशात्
३५ अभिधानप्रवृत्तावपि आधेयनिवृत्तिकाले अधिकरणस्य सत्त्वम् असत्त्वं चेति धत्तव्यम् । सर्वे कार-
णविनाशानुपपत्तिः आधेयनिवृत्त्या कारणस्वरूपस्याऽऽधारस्याऽविरोधात् विरोधे वा कारण-तन्निवृ-

१ घटार्थ-मां० शा० वि० । २-रणे का-वृ० ल० वा० बा० विना ।-रणका-मां० । ३-नाकारण-
मां० । ४ कार्यकार-वा० वा० मां० । ५ "गृहगुणलभ्य"-मां० टि० । ६ पृ० १०६ पं० ११ । ७-पाले-
पृथ-३० ल० ।-पालेष्टपल-वा० बा० । ८ "घटस्यानिवृत्ते"-मां० टि० । ९ प्र० पृ० ५० । ११ तथा
पं० २१ । १० प्र० पृ० ५० । १० तथा २२ । ११-गमे । ने-वृ० । १२ तस्य का-वृ० । ल० पं० ।
१३ "कारण"स्वरूपा-वृ० ल० टि० । १४ "आधेया चासौ निवृत्तिश्च"-मां० टि० ।

किञ्च, कारणसत्तासमये कार्यव्यापयतः स्वयमेव पश्चाद् भवति। तत्कार्यप्रसक्तिकम् । तथाहि-यस्मिन् सति यत्र भवति असति च भवति तत् तस्य न कार्यम् इतरथा न कारणम्, यथा कुलालस्य पटादिः । शण्डशयपदे च प्रथमशुणे कारणमिमतमावसद्भावे न भवति कार्यम् असति तस्मिन् द्वितीयशुणे भवति चेति न तत् तत्कार्यं इतरथा तत्कारणमिति हेतुशुलभाभाऽभावेन तन्मात्र-निवृत्तत्वात् । अत एव शण्डिकाद् अर्थकिंवा व्यापकमानैः स्वं व्याप्यं तत्फलक्षणमाश्रयं नियतं ५ इति यत्र तस्य तत्राऽऽशङ्कितत्वं सिद्धिमासादयति । न च कार्यकालेऽभ्यतोऽपि कारणस्य प्रालम्भा-न्तरक्षणमाधित्यात् कारणत्वम् कार्यकाले स्वयमेवामर्शतोऽकारणान्तरत्वेन कारणशयोगात् कार्यस्य च कारणकाले आत्मनेयाऽभावेन कार्यान्तरत्वेन तत्कार्यत्वानुपपत्तेः । शण्डिकस्य च प्रमाणा-विषयत्वात् तत्र कार्यकारणभावपरिकल्पना युक्तिसङ्गता । न चानुपलब्धेऽपि तत्र कार्यकारणभाव-व्यवस्था व्यतिप्रसङ्गात् । ॥ च शण्डशयमीरसमाणोऽपि सहज्ञापरापरोन्तरादिविद्यमानमित्याह १० नोपनश्यतीति एकव्ययम् यतो नाप्यहं शण्डशयमन्तरङ्ग्यं तत्र कार्यकारणभावं व्यवस्थापयितुं शक्नोति, नाप्यनुमानात् शण्डिकत्वं व्यवस्थापयितुं समर्थः, तस्य स्वात्माश्रयलभितया वस्तु-विषयत्वायोगात् । न च मिथ्याविकल्पेनाप्यवसितं शण्डिकत्वं वस्तुतो व्यवस्थापितं भवति ।

यदपि 'अह्निके क्रम-योगपद्याम्यमर्थक्रियाविरोधात्' इत्याहुकम्, तदपि सहकारिसन्निधा-
नपदादह्निकस्य क्रमेणार्थक्रियां निर्वर्त्तयतोऽयुक्तमेव । यदप्युक्तम् 'तत्करणस्य भाग्येदह्निकः ।
प्रागेव तत्करणप्रसङ्गः । पद्यादिव स्वभावाविरोधात्' इति, तदप्युक्तम्, यतो न वै किञ्चिदेकं
जनकम् सामग्रीतः फलोत्पत्तेः । अह्निकस्य सामग्रीसन्निधानपेक्षया कार्यनिर्वर्त्तनस्य भावः
केवलस्तु तद्वत्करणस्य भावः । न च तथा भाविकार्योत्तरणादवस्तुन्यम्, अह्निकेऽपि प्रथमस्यैव कार्या-
करणादवस्तुन्यमप्रसङ्गः । अत एव तत् कारणान्तरापेक्षानपेक्षान्त्वं जनकव्याजनकत्वे भविष्ये
यतः न अह्निकेयाद्यमुपगतह्निकस्यापि सम्बन्धवत्त्वसन्निधानासन्निधानकृतः स्वभावेन । भाग्यपादो
अनेकसामग्रीसन्निधातिन एकह्निकस्यैव कदा विलक्षणानेककार्योत्पादनेऽनेकैव प्रसक्तिकर्मिणो इत्यनेन च
प्रदीपह्निकस्य समानजानीयह्निकात्तरफलप्रत्युर्विजागोपनेककार्यनिर्वर्त्तकत्वमेकस्य भाग्यसाम्यमु-
पनिपातिन इति क्रमेणाप्यह्निकस्य तद्विषयम् । यथा वैकृष्टह्निकस्य स्ववत्कार्योत्पत्त्यै कदा जनक-
त्वाजनकत्वे भविष्ये तथा अह्निकस्यपि सहकारिकारणसन्निधानाऽसन्निधानाभ्यां क्रमेण कार्य-
जनकव्याजनकत्वे न "विरोध्यते ।

विमिनपरमाणुपदंऽपि चर्यको ज्ञानपरमाणुः सम्प्रत्यस्तरजनिस्तत्त्वमाद्यमेदेऽयमिम्रः अन्वया
दिहृषट्पोणात् साधयययकल्पनया अउतुसप्रमयेः सेना-समादिपू स्वरांसिदि निजिकदिएकायाम-

१-आज्ञाप्र-५० । "एतन्मन्त्रः स्वयमेव निरवेव एषाश्च भवन्त्याचार्यस्य विद्वन्मू" इति "वराहदेवजिमतो
पूर्वप्रणे" आभवनः । "उत्तराष्ट्रमन्त्राचार्यस्य" स्वयमेव "पूर्वप्रणमन्त्राचार्यमन्त्रदेव" मन्त्राचार्यम् । "पूर्वप्रणमन्त्राचार्यम्"
आष्टाः तदा वि० अं० १-१-४-५ मन्त्रः ५० १० ११ । १ मन्त्राचार्य-मां० मां० आ० । २-मा स्वष्टा-
वा० मा० आ० । ४ द्याव्य एत-मां० मां० । ५-यतो वा-वा० मा० मां० मां० आ० । ६ "मन्त्राचार्यम्"
५० ल० वि० । ७-वदन्मा-आ० । ८-हन्तो द्य-वा० मा० मां० मां० विना ।

१ "दधीउमू--

“न निश्चिदेवमेकस्यायुः शायय्या सर्वसमम्”—तत्त्वसूत्रे पृ. १५५ पं. १४ ।

[illegible]

वृत्तिसिद्धिः तस्याश्च अक्षणिके अर्थक्रियाविरोधसिद्धिरिति । न च अक्षणिकत्वाद्मतेऽप्ययं स
दोषः, कालान्तरस्यायिनि भावेऽप्यक्षप्रवृत्तिनिश्चयादेव क्षणिकत्वेऽर्थक्रियाविरोधस्य सिद्धेः ।
क्षणिके अध्यक्षप्रवृत्तिरूपजातैव केवलं भ्रान्तिकारणसद्भावाच्च निश्चितेति वक्तव्यम् विहितोत्तरत्वे
तत्रैकान्तक्षणिकस्य अर्थक्रियाकारणलक्षणं सत्त्वम् अन्यस्य च सत्तासम्बन्धादेः सत्त्वस्य परेणान
५ गमात् असन्त एकान्तक्षणिकाः । क्षणिकवद् एकान्ताक्षणिकेष्वप्यर्थक्रियालक्षणं सत्त्वं पूर्वोक्तान्
न्यायेन व्यावृत्तम् सत्तासम्बन्धलक्षणस्य च सत्त्वस्यातिव्याप्तिवाऽसम्भवादोपदुष्टत्वात् अ
मित्येकान्ताऽक्षणिका अप्यसन्तो भावा इत्युत्पाद-व्यय-धौग्यलक्षणमेव भावानां सत्त्वमभ्युपगम
मिति नैकान्ततः कारणेषु कार्यमसदिति न तत् इति पक्षो मिथ्यात्वमिति स्थितम् ।

[(५) अपराभिमतत्वेनोपन्यस्ते अद्वैतवादे निरसनीये सर्वेषां तत्त्व-द्रव्य-

१०

प्रधान-शब्द-मह्यद्वैतवादानां निरसनम्]

अपरस्तु कार्यकारणभावस्य कल्पनाशिल्पिविरचितत्वात् तदुभयव्यतिरिक्तमद्वैतमात्रं तत्त्वं
स्यभ्युपगम्य तन्मतमपि मिथ्या कार्यकारणोभयशून्यत्वात् खरविषाणयत् अद्वैतमात्रस्य व्योमं
लुत्पत्यत्वात् । तथाहि—अद्वैतप्रतिपादकप्रमाणस्य सद्भावे द्वैतापत्तिर्न नाद्वैतम्, प्रमाणा
अद्वैतासिद्धिः प्रमेयसिद्धेः प्रमाणनियन्धनत्वात् । किञ्च, 'अद्वैतम्' इत्यत्र प्रसज्यप्रतिषेधः, पर्यु
१५ वा? प्रसज्यपक्षे प्रतिषेधमात्रपर्यवसानत्वात् तस्य नाद्वैतसिद्धिः, प्रमाणोपसर्जनभावेनाह
मायकल्पनायां द्वैतप्रसक्तिः । द्वितीयपक्षेऽपि द्वैतप्रसक्तिरेव प्रमाणान्तरप्रतिषेधो द्वैतलक्षणे यस्य
तत्प्रतिषेधेनाद्वैतसिद्धिः । द्वैताद्वैतस्य व्यतिरेके च द्वैतप्रसक्तिरेव पररूपस्यागृह्यत्वरूपाऽप्यावृ
त्तमकत्वेन तस्य द्विरूपताप्रसक्तेः व्यतिरेके पुनर्द्वैतप्रसक्तिः । न चाद्वैतस्य अविद्यमानाद् द्वै
२० त्वावृत्ततासम्भवाः अविद्यमानस्यापि विद्यमानाद् व्यावृत्तिप्रसक्तेः अन्यथा सद्रूपताविशेषप्रस
भवेत् । प्रमाणादिचतुष्टयसद्भावे च न द्वैतवादानुमुक्तिः तद्भावे शून्यतायादादिति नाद्वैतकल्प
व्यापसी । न च नित्यत्वाद्वैतकल्पना भावानामनेकत्वेऽपि युक्तिसङ्गता, सर्वथा सर्वभाषायां नित
प्राष्टप्राष्टरूपताऽभावप्रसक्तेः तद्भावाभ्युपगमे वा अनेकान्तपादाभ्युपगमं प्राष्टप्राष्टरूपक
विकारिताव्यतिरेकेणायोगात् सा च कथञ्चिदेकस्यानेकरूपानुपह्लादिति कथं गानेकान्तसिद्धिः ।

द्रव्याद्वैतवादे रूपादिभेदाभावप्रसङ्गश्च । न च बभ्रुरादिसम्बन्धात् तदेव द्रव्यं रूपादिमिति
२५ निजनकम् स्यात्प्रमाणा तत्सम्बन्धस्य तथैव प्रतीतिप्रसक्तेः रूपान्तरस्य तत्प्रतीतिकल्प तत्राभावात्
तथा द्रव्याद्वैतमपि ।

प्रधानाद्वैतं तद्व्युक्तमेव सत्त्वादिव्यतिरेकेण तस्याभावात् । न च सत्त्वादेस्तद्रूपव्यतिरेकार्थ
प्रधानस्य, सत्त्वाद्यव्यतिरेकात् द्वैतप्रसक्तेः महदादिविकारस्य चाभ्युपगमे कथमद्वैतम्? विकारस्य
विकारिणोऽत्यन्तमभेदे 'न विकारी' इति प्रतिपादितम् । भेदाभेदे अनेकान्तसिद्धिः व्यतिरेके द्वैत
३० पक्षिरिति । प्रतिक्षिप्तश्च प्रधानाद्वैतवाद् इति न पुनः प्रतिषिध्यते ।

शब्दाद्वैतं तु नामनिक्षेपावसरे प्रतिक्षिप्तमिति न तदभ्युपगमोऽपि भेषात् ।

प्रज्ञाद्वैतवाद्यस्य प्रमेय प्रतिषेधः ह्यन इति तत्रैव या 'इति' अप्यपि पक्षो निरव्याप्य
ततः कारणे परिणामिनि वा कार्यम् परिणामो वा संदेयतादेव तावदस्य वा तत् तत्रेति न कारणो

१-या विरोधस्य सिद्धेर्न १० ल० । २-सप्त-भा० मा० नि० । ३-५-४२५ पं० १० । ४-५० ४३
५० २० ।

५ "हेतोर्वैतमिदमेव द्वैतं स्यात् हेतु-गायत्रीः । हेतुना वेद भिनः सिद्धिर्न कारणेन न हिम्" ॥१॥
-भाष्यी- ५० १८, भाष्य- ५० १९ ।

(६-तन्निधि प्र-४० ।

"तन्निधिः तन्निधिः हेतुः सहेतुर्न हेतुना । तन्निधिः प्रविशेत् न प्रविशेत् न हेतुः" ॥ १० ॥
-भाष्यी- ५० १८, भाष्य- ५० १९ ।

७-विकार-भा० मा० नि० । ८-कल्प-भा० मा० नि० । ९-तस्यापि विद्यमानत्वाद् द्वैत-भा० मा० नि० ।
१०-तदेव-भा० मा० नि० । ११-तदेव-भा० मा० नि० । १२-तदेव-भा० मा० नि० । १३-तदेव-भा० मा० नि० ।

कार्यम् परिणती या परिणामः । न कार्यम् नापि कारणम् अपि तु द्रष्टव्यमात्रं तत्परमिति तदेव
वेति नियतेन एकान्ताभ्युपगमे सर्वे एवैवे मिथ्यावादा उक्तव्यायेन निगमेन मिथ्यात्वम्
तत्परिभाषायां कथञ्चिदभ्युपगमे नान्यथावा एवैवे इत्युक्तं भवति यत्र उपाद्-अथ-धौम्यात्मकत्वे
वस्तुनः स्थिते तत् वस्तु तत्पर्येणैव कार्यम् भवत्येव, कारणम् अकारणं च, कारणे कार्यं तस्य
अवयव, कारणे कार्यकाले विभादाय अविनाशाय च तथैव प्रतीतेरन्यथा वाऽप्रतीतिः ॥ २७ ॥ ५

[ये स्वेप्ते मत्यानामपि नयानां परावृत्तिचालने मिथ्यात्वाद् ममयाः
सापेक्षावधारणं करोतीति वर्णनम्]

एत एकात्मकस्य वस्तुनोऽभावात् सर्वेऽपि नयाः स्वविषयपरिच्छेदसमर्था अपि इतरनय-
निवर्त्यपरिच्छेदेन स्वविषये वर्तमाना मिथ्यात्वं प्रतिपद्यन्त इत्युपसंहारमाह—

निपपद्यपणिञ्जसया सन्धनया परविद्यालणे मोहा ।

१०

ते उण ण दिट्ठममओ विभयइ मये प अलिण या ॥ २८ ॥

निजकवचनीये सांते परिच्छेदे सत्याः सम्बन्धान्तराः सर्वे एव नयाः संप्रदादयः
परविद्यालने परविषययोगकमे मोहाः शुभ्रतीति मोहा मिथ्यात्वस्याः परविषयस्यापि सत्य-
मेवोभूतवितुमदाकषणात् तदभावे स्वविषयस्याप्यवयवस्थितेः ततश्च परविषयस्याभावे स्वविषय-
स्याप्यवयवस्यात् तदवयवस्य मिथ्यात्वमेव तस्मादतिरिक्तमाहकसमाप्तस्य चाभावात् तस्मात् तानैव नयान् ॥ ५
पुनः शब्दव्यापधारणार्थत्वात् न इति प्रतिषेधो विभजनक्रियायाः दृष्टः समयः सिद्धास्तपा-
द्यमनेकात्म्यात्मकं वस्तुनस्यैवैव शुभा एव तथा सं न विभजते सत्येतरतया-स्वेतरविषयमवधा-
र्यमाणोऽपि तथा तान् न विभजते अपि त्वितरनयविषयसम्बन्धेनैव स्वयमाभिप्रेतं विषयं
सत्यमेवावधारयतीति यावत् । 'माशरास्यामत्याम्नां माहकसत्यासत्ये' इत्येवमभिधानम् तच्च दृष्टा-
नैकान्ततत्त्वस्य विभजनम् 'स्यादस्यैव द्रव्यार्थतः' इत्यवर्कम् ॥ २८ ॥ २०

[सर्वस्यापि वस्तुनोऽभेदरूपेण द्रव्यार्थिकपरिच्छेदस्यैव भेदरूपेण पुनः
पर्यायार्थिकपरिच्छेदत्वमिषानम्]

अतो नय-प्रमाणात्मकैककृताव्यवस्थितमात्मस्वरूपम् अनुगतव्यावृत्तात्मकम् उन्मर्षापपाद-
कप्रमादप्रमादकात्मकारणाद् व्ययतिष्ठत इत्यर्थप्रदर्शनायाह—

दृष्टदृष्टियत्तत्त्वं सत्त्वं सत्त्वेण निधमविषयत्वं ।

२५

आरदो य विभागो पञ्चयत्तत्त्वमगो य ॥ २९ ॥

यत् विशिष्टं द्रव्यार्थिकस्य संप्रदादेः सदादिकेषु व्यवस्थितं वस्तु यत्तत्त्वं परिच्छेदं
तत् सर्वं सर्वेषां प्रकरणेन नित्यं सर्वकालम् अविकल्पं निर्भेदं सर्वस्य सदसद्विशेषात्मकत्वात्
नय भेदेन सङ्गृह्यमिति दर्शयितुमाह—आरब्धश्च विभागः स यथाविभागाः सत्तादयो यो
द्रव्यादिनाऽऽकारेण, वस्तुनश्च भेदः चतस्रस्य प्रकान्ताऽविभागानुत्कर्षणार्थत्वात् पर्याय-३०
कृत्यमार्गश्च पर्यायान्निकल्प यत् यत्तत्त्वं विदोष, तस्य मार्गं पन्था ज्ञातः—पर्यायार्थिकपरिच्छे-
दस्यभाषां विदोषः सम्पद्य इति यावत् ॥ २९ ॥

[शब्दार्थगतत्वेन पर्यायस्य द्वैविध्यं प्रदर्श्य तस्य द्विविधस्यापि पुनर्भेदाभेदरूपेण विवेचनम्]

एवं भेदाभेदरूपं वस्तुपदद्वयं भेदस्य पर्यायार्थिकविषयस्य द्वैविध्यमाह—

સો ઉળ સમાસઑ ચિય ઘંજળણિઅઑ ય અત્યણિઅઑ ય ।

अत्यगओ य अभिण्णो भइयच्चो चंजणविंषप्पो ॥ ३० ॥

५ स पुनर्विभागः समासतः संक्षेपतो व्यञ्जननियतः शाब्दनयनिष्यन्तः अर्थनिय-
तश्च अर्थनयनिष्यन्तश्च । तत्र अर्थगतस्तु विभागः अभिन्नः सङ्गद-अवधार-कतुगुणार्थप्रधान-
नयविषयोऽर्थपर्यायोऽभिन्नः असद्वद्ब्रव्यातीतानागतव्यथच्छिन्नाभिन्नार्थपर्यायरूपत्वात् तद्विषयाभ्या
अपि 'अर्थगतो विभागोऽभिन्नः' इत्युच्यते । भाज्यो व्यञ्जनविकल्प इति । विरक्तिगतः शाब्द-
पर्यायो मिन्नः अभिन्नश्चानेकैकमिधान एकः एकमिधानश्चैकः इति ह्यर्था, समानविज्ञ-राज्ञा-काता-
१० विरक्तेकशब्दो 'घटः' 'कुटः' 'कुम्भः' इत्यादिक एकार्थ इति शाब्दनयः । समभिरुद्धस्तु भिन्नाभिधेयौ
घट-कुटशब्दौ, मिन्नप्रवृत्तिनिमित्तत्वात्, रूप-रसादिशब्दयश्च इत्येकार्थ एकशब्द इति मन्यते ।
एवंभूतस्तु चेष्टासमय एव घटो 'घट'शब्दाध्यः अन्यथाऽतिमसङ्गात् । तदेवम् अभिन्नोऽर्थो
याच्योऽत्येवभिन्नार्थो घटशब्द इति मन्यते ॥ ३० ॥

[एकस्यै वस्तुनैकालिकानन्तशब्दार्थपर्यायशालितयाऽनन्तप्रमाणत्वेन सर्वात्मकत्वात्प्यानम्]

१५. यन् तद्व्यतो विभक्तौ स्वरूपेणैकमनेकं न्य वस्तुतत् तद् उत्तन्तप्रमाणमित्याख्यानुमा—

નગદ્વિગમિ જે અત્યપજ્યા વયણપજ્યા પાપિ ।

लीलाणांगयभूया तावदप्यं तं ह्यह द्रव्यं ॥ ३१ ॥

तृकमिदं जीवद्विद्वये अर्थपर्याया अर्थमाहताः समत-व्यवहार-कृत्युपाययोः सहायता
या अर्थभेदाः व्यननपर्यायाः शब्दभेदाः शब्द-समभिकद-पर्यभूताः तत्परिच्छेदा अर्थभेदाः वा
६० ने च अर्थात्मानागमपर्यमानकृतया सौदा नियसंगे विदुताः विधिसंगत इति तेषामानगमा
यस्यपि तावन्वयमात्रं भवति । तथाहि-भक्त्यक्तोऽयं सत्येण वस्तुना सार्थदम्भानां परम्परा
सुप्रमेयाऽऽपारिणयान् अवयव्यानुभाषयानां कथञ्चिदन्वयान् यदपरिणयं यद-पुनरादिने-
त्यदि कथञ्चिदं विदुतामिति सद्यः सार्थात्मकं कथञ्चिदिति स्थितम् । व्यवसे धैकं पुनरुक्तं
अर्थात्मानागमपर्यमानकृत्य-शुभा-कर्म-सामान्य-विशेषार्थरिणामात्मकं गुणगन् कृत्यानि तन् तथा
६१ भूमेव । यद्व्यवसायस्य उपायसामान्यं सत्यं निश्चयपरिणामागमपर्यमानादिति प्रतिपादितम् ॥ ११ ॥

[अत्रानुसंगितमात्रतया पुरुषस्य भेदाभेदात्मकत्वगमयधनेन वस्तुमात्राणांतेकान्य-
रूपत्वप्रयत्नम्]

एवं संपदं कालाभ्यन्तरे देवेन प्रिययाणि वस्तुभ्योऽनेकानामात्मनः प्रतिपाद्य संप्रतिपाद्य
कालाभ्यन्तरे संप्रतिपाद्य संपदं मायाभ्यन्तरेणाणि प्रतिपाद्यमाद—

१०. नृसिंहाय नमः नृसिंहाय नमः नृसिंहाय नमः ।

नन्म उ पादाङ्ग्या वज्रयज्ञोद्या वधुविग्या ॥ ३२ ॥

[illegible]

अथवा अर्थ-व्यञ्जनपर्यायैः शक्ति-व्यक्तिरूपरत्ननैः अनुगतोऽर्थः स्वविचारः निर्विकल्पकः प्रत्यक्षतोऽपगतः, इदानीं पुरस्कारान्तद्वारेण व्यञ्जनपर्यायं तद्व्यक्तिरूपकव्यतिशयनम् शर्थपर्यायं च तत्सम्यक्स्वरूपत्वनिमित्तमाह—पुरस्त्रिभि रत्यादिना सूत्रेण—

अतीतानागतपर्यन्तमानानन्तार्थ-व्यञ्जनपर्यायाग्रहेः पुरुषवस्तुनि 'पुरस्त्र' इति शब्दो यस्यासीत् पुरुषशब्दः शब्दाद्योऽर्थो जन्मोदिमरणपर्यन्तोऽभिन्न इत्यर्थः 'पुरस्त्र' इत्यभिप्रायिधानम् । प्रत्यक्षव्यपहारप्रयुक्तेः तस्यैव बालादयः पर्याययोगाः परिणतिगम्यन्त्या बहुविकल्पाः श्लेषमेवाः प्रतिक्षणपक्षपरिणामान्तर्भूता भवन्ति तस्यैव तथैव तथैवतिरेकज्ञानोत्पत्तेः एवं च 'स्मादेकः' इत्यविकल्पाः 'स्मादेकः' इति स्वविकल्पाः सिद्धाः, अन्यथाऽभ्युपगमे तदभावे एवेति विपरीतं 'अद्वि' ति विद्विष्यत्वं इत्यन्तरगोपया वाचां दशविष्यति ।

द्वितीयपाननिकाऽऽपानगाथार्थस्तु-पुरुषवस्तुनि पुरुषव्यतिरिक्तव्यञ्जनपर्यायः श्रोत्रो वातादि-१० धर्मकलापोऽर्थपर्याय इति सायासमुदायार्थः ।

[व्यञ्जनपर्यायप्रसङ्गेन वाचकशब्द-वाच्यतत्त्वम्यन्धवोस्मरूपमीमांसा]

अनु कोऽर्थं 'पुरस्त्र' शब्दः कथं वा शब्दोऽर्थस्य पर्यायस्तनोऽत्यन्तनिष्ठतया चट्पेय पटः ।

[वर्णेषु वाचकत्वं व्युत्सस एकोदे तन् प्रतिपादयतो वैवाकरणमतस्य वर्णतम्]

अत्र पौरुषकस्याः प्राहुः—["यस्मात् उच्यते तान् ककुदादिमदर्थप्रतिपत्तिः तद्वाच्यः"] १५ अनु अत्र हि शब्द-औकार-विभजनीयाः ककुदादिमदर्थप्रतिपादकत्वेन शब्दव्यपदेशो लक्षणः, आहोस्वित् तद्व्यतिरिक्तः एव-एकोटादिः । तत्र न तावद् वर्णा अर्थप्रत्यापकाः यन्मन्त्रे हि शब्दोऽर्थः अर्थप्रतिपादकाः, उक्तं व्यस्तम् । यदि व्यस्तान्मन्त्रेण वर्णेन वाचावर्थप्रतिपत्तिरुपादिनेति द्वितीयादिपर्णाधारणममर्थः भवेत् । अथ तन्मुदिना अधेप्रत्यापकाः, तदपि न शक्यम् । तमोऽपाना-मन्त्रतद्विनिष्ठत्वेन तन्मुदायातम्भत्वात् । न च सुगपदुग्धप्रानां तन्मुदायमकल्पना, यच्चपुदगापेक्षया २०

१-वाचकशब्द भा० भा० । "मयेदं अभिमतम्"—पृ० १० । "मयेदं मयेदम्"—स० भा० १० । २-वाचकशब्द-भा० १० । ३-वाचकशब्द-भा० १० । ४-वाचकशब्द-भा० १० । ५-वाचकशब्द-भा० १० ।

६-वाचकशब्द-भा० १० । ७-वाचकशब्द-भा० १० । ८-वाचकशब्द-भा० १० । ९-वाचकशब्द-भा० १० । १०-वाचकशब्द-भा० १० । ११-वाचकशब्द-भा० १० । १२-वाचकशब्द-भा० १० । १३-वाचकशब्द-भा० १० । १४-वाचकशब्द-भा० १० । १५-वाचकशब्द-भा० १० ।

१६-वाचकशब्द-भा० १० । १७-वाचकशब्द-भा० १० । १८-वाचकशब्द-भा० १० । १९-वाचकशब्द-भा० १० । २०-वाचकशब्द-भा० १० । २१-वाचकशब्द-भा० १० । २२-वाचकशब्द-भा० १० । २३-वाचकशब्द-भा० १० । २४-वाचकशब्द-भा० १० । २५-वाचकशब्द-भा० १० । २६-वाचकशब्द-भा० १० । २७-वाचकशब्द-भा० १० । २८-वाचकशब्द-भा० १० । २९-वाचकशब्द-भा० १० । ३०-वाचकशब्द-भा० १० ।

३१-वाचकशब्द-भा० १० । ३२-वाचकशब्द-भा० १० । ३३-वाचकशब्द-भा० १० । ३४-वाचकशब्द-भा० १० । ३५-वाचकशब्द-भा० १० । ३६-वाचकशब्द-भा० १० । ३७-वाचकशब्द-भा० १० । ३८-वाचकशब्द-भा० १० । ३९-वाचकशब्द-भा० १० । ४०-वाचकशब्द-भा० १० । ४१-वाचकशब्द-भा० १० । ४२-वाचकशब्द-भा० १० । ४३-वाचकशब्द-भा० १० । ४४-वाचकशब्द-भा० १० । ४५-वाचकशब्द-भा० १० । ४६-वाचकशब्द-भा० १० । ४७-वाचकशब्द-भा० १० । ४८-वाचकशब्द-भा० १० । ४९-वाचकशब्द-भा० १० । ५०-वाचकशब्द-भा० १० ।

५१-वाचकशब्द-भा० १० । ५२-वाचकशब्द-भा० १० । ५३-वाचकशब्द-भा० १० । ५४-वाचकशब्द-भा० १० । ५५-वाचकशब्द-भा० १० । ५६-वाचकशब्द-भा० १० । ५७-वाचकशब्द-भा० १० । ५८-वाचकशब्द-भा० १० । ५९-वाचकशब्द-भा० १० । ६०-वाचकशब्द-भा० १० । ६१-वाचकशब्द-भा० १० । ६२-वाचकशब्द-भा० १० । ६३-वाचकशब्द-भा० १० । ६४-वाचकशब्द-भा० १० । ६५-वाचकशब्द-भा० १० । ६६-वाचकशब्द-भा० १० । ६७-वाचकशब्द-भा० १० । ६८-वाचकशब्द-भा० १० । ६९-वाचकशब्द-भा० १० । ७०-वाचकशब्द-भा० १० ।

७१-वाचकशब्द-भा० १० । ७२-वाचकशब्द-भा० १० । ७३-वाचकशब्द-भा० १० । ७४-वाचकशब्द-भा० १० । ७५-वाचकशब्द-भा० १० । ७६-वाचकशब्द-भा० १० । ७७-वाचकशब्द-भा० १० । ७८-वाचकशब्द-भा० १० । ७९-वाचकशब्द-भा० १० । ८०-वाचकशब्द-भा० १० । ८१-वाचकशब्द-भा० १० । ८२-वाचकशब्द-भा० १० । ८३-वाचकशब्द-भा० १० । ८४-वाचकशब्द-भा० १० । ८५-वाचकशब्द-भा० १० । ८६-वाचकशब्द-भा० १० । ८७-वाचकशब्द-भा० १० । ८८-वाचकशब्द-भा० १० । ८९-वाचकशब्द-भा० १० । ९०-वाचकशब्द-भा० १० ।

९१-वाचकशब्द-भा० १० । ९२-वाचकशब्द-भा० १० । ९३-वाचकशब्द-भा० १० । ९४-वाचकशब्द-भा० १० । ९५-वाचकशब्द-भा० १० । ९६-वाचकशब्द-भा० १० । ९७-वाचकशब्द-भा० १० । ९८-वाचकशब्द-भा० १० । ९९-वाचकशब्द-भा० १० । १००-वाचकशब्द-भा० १० ।

[दण्डेषु वाचकत्वमभ्युपगम्य त्रयोदशे पक्षिराम्यतो यैरोपिष्टमतस्य वर्णनम्]

ते हादुः—एकदा मादुर्भूता घर्णाः स्वार्थप्रतिपादका न भवन्तीत्यत्राप्रतिपत्तिरित्येव । प्रथमा-
दुर्भूतायां न स्वमुदाय इत्यत्राप्यप्रतिपत्तिरित्येव । अर्थप्रतिपत्तिस्तु उपलब्धमानात् पूर्वापर्यन्तसंविशि-
ष्टादन्यघर्णात् । न चाभावात् स्वद्वारात्त्वं विद्वद्भ्यः पुनः-फलसंयोगाभावात्सोऽप्रतिपत्त्यमुदायक-
सम्पत्तत्रियाजगते, दृष्टं चोपरसंयोगं विद्वद्भ्यः प्राननसंयोगाभावादिशिष्टं कर्म परमाण्वशित्संयोगश्च
परमाणी तद्वत्पूर्वप्रपञ्चसंविशिष्टो रक्ततामुत्पादयन् ।

पश्चा उपलभ्यमानोऽन्त्यो वर्णः पूर्ववर्णविज्ञानाभावादिशिष्टः पदरूपनामासादपन् पदार्थं प्रति-
पत्तिं जनयति प्राक्तनवर्णसंविताप्रभपदसंस्कारस्वव्यपेक्षो वा । न च संस्कारस्य विषयान्तरे कथं
विज्ञानजनकत्वमिति प्रपञ्चं तद्व्याप्यापितयोर्धर्मप्रतिपत्तेरुपलब्धेः पूर्ववर्णविज्ञानप्रभपदसंस्काराभ्यास्त-
वर्णसहायत्वात् पूर्वपूर्वसंस्कारप्रभपदतया प्रणालिकया विशिष्टः समुत्पन्नः सन् प्रतिपद्यते । तथाहि—
प्रथमवर्णं तापद् विज्ञानम् तेन च संस्कारो जन्यते ततो द्वितीयवर्णविज्ञानम् तेन पूर्ववर्णविज्ञा-
नाऽऽहितसंस्कारसहितेन विशिष्टः संस्कारो जन्यते ततस्त्रतीयवर्णं धानम् तेन पूर्वसंस्कारवि-
शिष्टेनापरो विशिष्टतरः संस्कारो नियम्यते इति धार्यमस्यः संस्कारोऽर्धप्रतिपत्तिजनकान्त्यवर्णस-
हायः तथाभूतसंस्कारप्रभपदस्मृतिसव्यपेक्षो वाऽन्त्यो वर्णः पदरूपः पदार्थप्रतिपत्तिहेतुः ।

अथवा दाश्यापौषलोत्पत्तिमित्ताऽदृष्टनियमाद्विनष्ट एव पूर्ववर्णसंविग्रहभाः संस्कारा भवन्-१५
संस्कारं पिबति तस्मात् पूर्ववर्णेषु स्मृतिरुपजाता भवत्यर्थेनोपलभ्यमानेन सहायप्रतिपत्तिमु-
त्पादयति, याक्यार्थप्रतिपत्तौ याक्यस्याप्ययमेव न्यायोऽङ्गीकृतव्यः । वर्णाद् वर्णोत्पत्त्यभावाप्रतिपादनं
च लिङ्माद्यममेव । तदेवं यथोक्तसदकारिकात्प्रत्यपेक्षाद् अन्त्याद् वर्णाद् अर्थप्रतिपत्तिरित्य-
य-इतिरेकाभ्यामुपजायमानत्वेन निरूप्यमाना इदोदपरिकल्पना निरस्यति तदभावेऽप्यर्थप्रतिपत्ति-
रुक्तकारेण सम्भवेऽप्यभावापत्तेः प्रक्षयान् । न हि दृष्टादेव कारणान् कार्यात्पत्तापहृतत्वात्परि-२०
कल्पना युक्तिसङ्गता अतिप्रसङ्गात् ।

१ "अनीयमानान् पूर्ववर्तीन्समितिष्ठितान् अन्त्यवर्तीन् अर्थप्रतीतेरभ्युपगम्यान् उक्तशेषाभावाः । न चाभावस्य गहवर्तिनं विह्वलम्-द्वन्द्ववत्संयोगाभावात् अप्रतिबन्धनुरूपतत्प्रत्ययविद्यमाने सर्वयोगात्" ह्यपदिष्टोऽयं वैरोपिह-
यवः सर्वोऽप्यस्यः प्रत्ययवत्सममार्गोऽपि निर्दिष्टः-पृ० १११ अ० पं० १४-१० १११ दि० पं० ८ ।

“एवञ्च धर्मविपत्तिं कथयति—एवञ्च संयोगविभागनिष्कारं बीबीमननपदं धर्मसंगतानां कथा जलक्रीडा
 कव्यकवित्रे देहे बीज्यन्तसुप्रकाशने ततोऽपि अन्यत् ततोऽपि अन्यत् इत्यनेन कथेन बीबीसंगतानो भवति तथा एवञ्च
 वनजां हृदयकहिते देहे धर्मद्वन्द्वम्—ततोऽपि अन्तर्भोगमगमनाभावात् प्रत्यस्यैव उपलब्धिपि—ततोऽपि अन्यत्
 ततोऽपि अन्यत् इत्यनेन कथेन धर्मसंगतानो भवति । एवं संगतानेन ओषधेदेतो ममस्यवत्स अन्तरावत्स प्रदणम्”-
 प्रसक्तं पं० पृ० १८१ पं० १-१५ । १ “परमाणुगतं”-बृ० मां० डि० १ २-ति प्रेयै स्फोटकादिना
 विलयायै-आ० बा० । अत्र “स्फोटकादिना” इति टिप्पणमपि पाठे अतिष्ठम् । ४ “स्फोटकादिना” इति शेषः-बृ० मां०
 डि० १ ५-यार्थाग्र-आ० हा० । ६ “अथ प्रथममापचर्माकृतम् तद्वत् संस्कारः तद्वत् सु(दि)नीयवर्गज्ञानम् तेन
 प्राप्तेन संस्कारेण अन्तो निश्चितः संस्कारो ज्ञायते इत्यनेन कथेन अन्ते निश्चितवर्गविषय-संस्कारो ज्ञातः” इत्यादि
 प्रसक्तं पं० पृ० २१५ पं० १-११ । -सुख्यं ह्यं-आ० ।

“इतालुपहनामध्वौ बर्णोऽन्तः. प्रतीतिरु” ॥ ५७ ॥

“एष एष तु संस्कार इति केचिन् प्रवृत्तते” ॥ २८ ॥—छो० भा० ह्योड० पृ० ५१५।

८ तदभावे "इष्टोदाह"भावे-वृ० मा० टि० । ९ "वर्णा"-वृ० मा० टि० । १०-रजःप्राप्त । भा० ।

नयमीमांसा ।

नयमीमांसा ।

ति न तत्परिकल्पना ज्यायसी । यदेपि 'प्रत्यभिज्ञानं स्फोटस्य नित्यत्वप्रसाधकं पर्णोष्धारणाद् प्रागप्यस्तिव्यमययोधयति' इत्यभ्युपगताम् तदपि—प्रत्यभिज्ञानमस्य सादृश्यनियन्त्रतवेनात्र विद्ये प्रतिपादितत्वात्—असन्नम् । एकमोक्षकौ संकेतित्वात् बोधघ्नान् बोध्यक्यन्तरे अन्यत्रान्यदा च नित्यत्वमन्तरेणापि प्रतिपत्तिर्यथा सम्भवति तथा प्रतिपादितम् प्रतिपादयिष्यते च । मातो-
ऽपि स्फोटस्य प्रागुच्यङ्कान् सत्यसिद्धिरिति ।

“नादेनाऽऽहितवीजायामन्येन चरुनिना सह ।
“निष्कृष्टायां वैदी शब्दोऽयमासते ॥” [वाक्यप० प्र० ३।० स्फो० ८५]

... स्फोटमज्ञातम्-

“नादेनाऽऽदितवीजायामन्येन ध्यनिना सदः ।
आवृत्तपटिपाकायां बुद्धौ शब्दोऽयमासते ॥” [वाक्यप० प्र० वा० स्तो० ८५.]

[illegible]

[सानुपूर्विकनित्यवर्णवाचकत्वरं श्रीमांसकमनुपपन्न्य वरिहरामम्]
अथ गणात्ताद्यानुपूर्वीविशिष्टोऽन्त्यो वर्णः विशिष्टानुपूर्वीय वा गणार्थाकारति

अथ तपसाद्यानुपूषीति
तथा च मीमांसकाः प्राहुः—
“यावन्तो

“वायस्यो वायसा ये च यदर्थमितिपादकाः ।
यथाः प्रजातसामर्थ्यालो नथेवायसोपकाः ॥” [३०]

[illegible]

प्रत्यक्षता न भवन्ताद्येन—
 तावदित्या ध्येयान्निर्दिष्टान्—
 "यत्ना मति कम कश्चित् स्थानेन प्रयत्ने"
 [अत्रो वा

मन्त्रा या अयमस्मात्
नित्या या न तापदन्तिया स्थितिः
"यथा सति काम वेदितुं स्वात्मनेन प्रपन्नः
[श्री०] या० राजनिर्गुणः

ति न तत्परिकल्पना ज्यायसी । यदपि 'प्रत्यक्षित्वान्नं ह्योदस्य नित्याभ्यन्तरापरं' चर्मादात्मान्
 मागज्यसित्यभ्यन्तरापरं' इत्यभ्युपगमम् तदपि—प्रत्यक्षिमात्रानस सादृश्यविषय्यन्यायेनात्र विन्दे
 प्रतिपादितत्वात्—असद्वत्तम् । एकगोप्यकौ संवेदितान् गोशब्दात् गोप्यक्यन्तरे अग्न्यश्वपदा
 च नित्याभ्यन्तरेणापि प्रतिपत्तिर्यथा सम्भवति तथा प्रतिपादितम् प्रतिपादयित्वे च । नागो
 अपि ह्योदस्य प्राग् इत्यत्रात् सत्त्वसिद्धिरिति ।

"नादेनाऽऽदितदीक्षाया मन्त्येन इधनिना सह ।

नादेनाऽऽहुतयाज्ञायामन्त्यये स्थानेना सह ।
 भावसुपरिप्राप्तायां बुद्धौ दग्धोऽयमासने ॥” [पाठ्यप० प्र० भा० श्लो० ८१]

इति गर्गद्विषयो निरस्तं द्रष्टव्यम् ।

यदपि 'विभिन्नतनुषु धर्मेऽभिप्रायार्तं भोशान्वयव्यतिरेकानुविधायकत्वात्' ह्योदगद्गानश-
 योपपत्ति' इत्युक्तम् तदव्यसात्मः। यथादिशब्देषु परस्परव्यावृत्तान्तेऽप्यन्यनिरित्तान् ह्योदगद्गानो-
 ऽप्यप्रत्यायकत्वेऽप्यस्याश्रयप्रतिपक्षिपदव्येनाप्रतिमासनात्। न चाभिप्रायमासमाश्रयं अनिप्राय-
 व्यवस्था, अन्यथा बुराद् अदित्तान्तेऽतएवैकतनुषुदेरेकत्वव्यवस्थाप्रसवेः न चाभिरुग्नावैकतनुषु-
 कायुदेर्मात्रमाश्रयात् नैकत्वव्यवस्थापकत्वम् ह्योदप्रतिमासमुदेरपि बाष्पवत्स्य इति नान्यात्।
 न चैकत्वावमासः ह्योदसद्भाषमन्तरैरानुपपन्नः, यत्तद्वान्वयव्यतिरेकव्यवस्थायाः अत्रावमासस्योपप-
 मानायाः निरवयवस्याश्रयस्य नित्यत्वादिप्रमाणैस्तत्र ह्योदस्यैकावमासमिद्वाननानुमन्नात् अन्यथापमा-
 सस्य चान्वयावृत्तायाव्यवस्थापकत्वात् व्यवस्थापनेऽतिप्रसङ्गात् भवयति द्वयं। एवमेव उक्तव्यव-
 त्वाधिकायेन चाप्यश्रयस्यै प्रतिमासस्य इति न तस्याः ह्योद उदाहरितं नान्यत्। तत्र ह्योदामा-
 श्रयो यथेयौ व्यतिरेकः। अथ तदव्यतिरेकोऽसाधम्युपगम्यते तदा यथेयानाये तद्वान्वयव्यतिरेकः।
 एदेकत्वे वा यथेयानामव्यवस्थाप्रसङ्गः।

[सातुपूर्विकनित्यवर्गबाधकत्वापरं मीमांसकमतमुपन्यस्य तन्निरसनम्]

अथ गकाराद्यानुपूर्वविशिष्टोऽन्यो यस्यां विनिश्चयानुपूर्विका वा गकारपेक्षारहितमनीयाः शब्दाः ।
अथ मीमांसकाः प्राहः—

“यावन्तो यादृशा ये च वैद्व्यंमतिपादकाः ।

पद्माः महानसामर्प्यस्ते तपसायबोधदाः ॥

[स्तो० वा० स्तोत्रपा० स्तो० ६९] इति । ६५

एतदपि न सम्भवः। यतः ज्ञानपूर्वा यजनयान्तरभूता तदा यज्जैष्य ज्ञानपूर्वा, ते च व्यस्ताः समस्ता वा अर्धेभ्यस्तथा न भवन्तीत्यर्थेदितम्। अथायान्तरभूता तदा चक्षुष्यम् ईहा नित्या, अनित्या वा? न हायन्तरा न्यसिद्धान्तविरोधान्—यद्विज्ञानपूर्वा नित्यत्वेनाभ्युपगमात्।

"यथा नदिं जलं बंधित् स्वातन्त्र्येण प्रपद्यते ।"

[सू० घा० शब्दनित्य० मञ्जु० २८८]

१ "विष्णुं चन्द्रमालिङ्गं धीवज्रचरिद्वयम् । विमुक्तं च सिद्धं तस्य वक्ष्येऽथ वल्लभम्" ॥
"तस्मात्प्राप्तं तेन भक्तिर्वाक्यं नृणां ॥"

“तस्मात् सर्वदत्तेषु सर्वदत्तेषु भोग्या । प्रत्यक्षप्रतिष्ठापयित्वा साध्यं वाच्यम् ॥

ਦਾਖਲ- ਕਾ- ੨੧੭੦-੧੧੭੮ ਪੁ- ੫੧-੫੧੧।

१. लघु- १०-११ व- १०११। अनेद- १०-११ दि- व- १। "जुद्धो यद्विजयार्थं"- वाक्य- १।
 लघु- १०-११ व- १। लघु- १०-११ व- १। लघु- १०-११ व- १। लघु- १०-११ व- १। लघु- १०-११ व- १।
 १०११। १ "लघु- १०-११ व- १। लघु- १०-११ व- १। लघु- १०-११ व- १। लघु- १०-११ व- १। लघु- १०-११ व- १।
 १०११। १ "लघु- १०-११ व- १। लघु- १०-११ व- १। लघु- १०-११ व- १। लघु- १०-११ व- १। लघु- १०-११ व- १।
 १०११। १ "लघु- १०-११ व- १। लघु- १०-११ व- १। लघु- १०-११ व- १। लघु- १०-११ व- १। लघु- १०-११ व- १।

“कदा हि ब्रह्मे शरीरं सारं कश्चिदपि ॥ (पूर्वं पद्यात्) लज्जयितुं एव लज्जयितुः” ॥ १५५ ॥

"दशैर्हि संसारात्म्यः शेषमिह हि ते । जहासकर्मपरिग्रहे देववदभ्युदयि ॥

* पदार्थप्रतिपादने-गुणलब्धे संस्कारः प्रमाण-६-१-२ : ५

॥ १ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॥ १ ॥

[illegible]

1. $\text{Pr}(\text{Rain} | \text{Forecast}) = 0.8$

$$d\mu_{\text{eff}} = \frac{1}{2} d\mu_1 + \frac{1}{2} d\mu_2$$
[illegible]
$$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial L}{\partial v^j} \right) = \frac{\partial L}{\partial x^j} + \frac{\partial L}{\partial t} \quad (7)$$

1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 26

μ σ τ η θ ϕ ψ ω ν ξ ζ δ γ β α

Journal of Management Education 36(8) 907-924

100 100 100 100

4 5 6

4 54

•

•

•

4

[दूतभक्त्या निरूप्य तत्प्रमथनानां बोधनानामपेक्षानेदानीं व्याख्यानम्]

तथाहि—सत्त्वयोगमर्जनगतप्रतिपादने प्रथमो भङ्गः । तद्विपर्ययेण तत्प्रतिपादने द्वितीयः । तत्प्रथमं तत्प्रतिपादकम् गुणभावेन वा प्रतिपादने न किञ्चिद् यत्नः समर्थम् यतो न तावत् समा-
पदार्थप्रधानत्वात् अत्र बोधनप्रधानत्वात् । नैमास्यपदे तावत् बहुवीहित्य समर्थः । तन्मात्र-
हङ्कारमात्रे तु यत्न-सुमयपदप्रधानत्वम् तथापि द्रव्यगुणितलावत् प्रकृतार्थप्रतिपादकः गुणवृत्तिरपि
द्रव्याभितगुणप्रतिपादकः द्रव्यमन्तरेण गुणानां तिष्ठत्यदिमित्राधारत्वासम्भवात् तस्या द्रव्याभित-
त्वात् प्रधानभूतयोर्गुणयोः प्रतिपाद्यत्वम् । तावदयोऽपि नात्र दिश्ये प्रवर्तते तस्याधारद्रव्यविपर्ययात् ।
न न रामागतस्तत्तद्व्ययः येन युगपद् गुणद्वयं प्रधानभावेन रामास्यपदवाच्यं स्यात् अत एव न १०
वाच्यमपि तदाभूतगुणद्वयप्रतिपादकं सम्भवति तस्य वृत्त्यभिधायित्वात् । न च केवलं पदम् वाच्यं
या लोकप्रतिपत्त्यं तस्यापि परस्परपक्षेक्षद्वयविपर्ययतया तदाभूतार्थप्रतिपादकत्वायोगात् ।

न च "नौ सन्" [३।२।१६०। त्रिद्वान्तकी० अं० ३१०६] इति शब्द-द्वान्तयोरेव सङ्केतिक-
पदवाच्यत्वम् विकल्पप्रमपदवाच्यत्वप्रसक्तः । विकल्पानां च युगपदप्रवृत्तेर्न कदा तयोस्तद्व्ययता-
सम्भवाः । न च त्रिजापान्तर्गतताभ्युपगमेऽप्यपेक्षं वाच्यता, तथाभूतस्य तस्यात्यन्ताऽसत्तात्—१५
नयैवा सत्येऽप्यनोऽप्यावृत्तत्वात् मद्भावाभावाच्च घटार्थन्यानुपपत्तेः । अर्थान्तरत्वे पररूपादिषु
स्वरूपादिषु द्वाद्वातेः सत्यिदामप्यस्मत्तत्वादवाच्यतेषु । न च घटत्वे घटशब्दप्रवृत्तिनिमित्तं विधि-
रूपे तिष्ठेऽसम्भवा एव तत्र घटार्थप्रतिषेध इति वाच्यम् पटादेस्तत्राभावाभावे घटशब्दप्रवृत्ति-
निमित्तस्य घटावस्थेयाऽतिशेः । द्वाद्वातां चार्थसापत्त्यं न कारकत्वमिति तथाभूतार्थप्रकाशनं
तथाभूतैवैव द्वाप्तेन विधेयमिति सात्वत्तत्त्वत्वात् घटार्थप्रतिषेधः । अथवा 'सर्वं सर्वोत्तमकम्' इति २०
सात्वत्तप्रत्ययच्छेदार्थं तत्प्रतिषेधो विधीयते तत्र तस्य प्रतीत्यभावात् १ ।

यदा नाम-स्थापना-द्रव्य-भावमिदेषु विधिरिक्ताऽविधिरित्तप्रकारेण प्रथम-द्वितीयो भङ्गौ ।
ताम्रवाच्यतां युगपद् अवाच्यम् तथाभिधेयपरिणामरहितत्वात् तस्य यतो यदि अविधिरित्तकूपे-
णापि घटः स्यात् प्रतिनियतमादिभेदव्यपदाराभावप्रसक्तिः तथा च विधिरित्तस्यापि नात्मलाभ
इति सर्वोत्तमं पद भवेत् । तथा यदि विधिरिक्तप्रकारेणाव्ययघटः स्यात् तदा तन्निवन्धनव्यवहारो-२५
च्छेदप्रसक्तिरपि । एकपक्षभ्युपगमेऽपि तदितराभावे तस्याव्ययता इति अयाच्यता २ ।

१ 'स्याद् घटः'

२ 'स्याद् घटव्य अव्यय'

१ 'स्याद् अव्ययः'

२ 'स्याद् अव्ययः'

—१-६ तत्त्वार्थरत्ना० पृ० २५ वा० ५ ।

१ 'स्यादलेखादितं बद्धं सारवादिबहुद्वयम्' ॥ ४९ ॥

२ 'स्यादलेखे विधिरिक्तमिति विधिरिक्तकूपे ।

३ 'स्याद् द्वैतमेव तद्वैतगतिनिवन्धनप्रतिषेधो ॥ ५० ॥

४ क्रमेण बोधनार्थात् तद्वैतप्रतिषेधे तत् ॥ ५१ ॥

—१-६ तत्त्वार्थरत्ना० वा० पृ० १२८ ।

१ 'स्यादलेख घटः ।

२ 'स्यादलेख नानि न घटः ।

३ 'स्यादलेख घटः ।

४ 'स्यादलेख एव' ।

—तत्त्वार्थरत्ना० पृ० १४० २ ।

१ द्वाद्वाता० स्यादादव्य० पृ० २०५ पं० ११ । २ तस्यावृत्ताभि वा० वा० । ३ तथापूर्व
मा० । ४-नयोरेव ५० पं० ५० । ५ न यानि १० ।
६-नयोरेव ५० पं० ५० । ७-नयोरेव ५० पं० ५० । ८-नयोरेव ५० पं० ५० ।
९-नयोरेव ५० पं० ५० । १०-नयोरेव ५० पं० ५० । ११-नयोरेव ५० पं० ५० ।
१२-नयोरेव ५० पं० ५० । १३-नयोरेव ५० पं० ५० । १४-नयोरेव ५० पं० ५० ।
१५-नयोरेव ५० पं० ५० । १६-नयोरेव ५० पं० ५० । १७-नयोरेव ५० पं० ५० ।
१८-नयोरेव ५० पं० ५० । १९-नयोरेव ५० पं० ५० । २०-नयोरेव ५० पं० ५० ।

यगणविसंसार्यं दृश्यमनस्तद्वयं पठ ॥ ६३ ॥

अस्यास्ताम्रपयोधः—अर्धोत्तरभूतः पट्टादिः निजो मटः ताभ्यां निजार्थान्तरभूताभ्यां नट
घटवस्तुनः प्रथम-द्वितीयमङ्गनिमित्तं प्रधान-गुणभायेन भवतीति प्रथम-द्वितीयो मङ्गो १-२ ।
तु छात्र्यामपि युगपत् नट् घस्तु अभिधातुमभीष्टं भवति तदा अवनयमङ्गनिमित्तम् तथाभू
५ घस्तुनोऽभावात् प्रतिपादकवचनानीतव्यात् तृतीयमङ्गसङ्कायः यवनस्य वा तथानूतन्यानां
अवक्तव्यं घस्तु ३ ।

आक्षिप्तः पर्यवर्तिताः इति मूलटीका अस्या नयस्य शब्दस्य (१) द्विमेयाः समन्तीति वा उच्यन्ते न न अन् (स्य)स्य
निबन्धनम् आकर्षम् (आपैम्) अपीति । अस्तीत्युच्यते, उपनिबन्धनमस्य तदुभयः स आदिष्टः इत्यादि ।

“हमा नं गते । रथगणमा पुञ्जी आता नोमाता ।” इति पृष्ठे भगवद्भवनम्—“नोपमा । अन्तो आदिष्टे क
परस्ता आदिष्टे नोभावा, तदुभयस्य आदिष्टे अवसत्तं आता नि य नोभावा नि य” इति । एषम् अवकल्प्यत्वम् आ
नामपर्यादाभ्यामादेतोऽत्र शापकनिबन्धनमुच्यते इति ।

नियममङ्गो नवमोऽत्रः शीयातशदिप्रणीतनयवकस्य टीकायां न्यायागमानुकारिण्यां मिह्वरिगत्रिकादिप्रमाण
कथायां समाप्तः ।—नयवकस्य को० पृ० १२९ पं० ३-१४ । अनुयोग० पृ० ५५ दि० सूर्याङ्क ७६ । १-सा
स० विना । २ प्रमेय० को० पृ० ११-पृ० २० सप्तमशीलाग्नम् ।

३ १ ‘स्याद् अस्ति’

२ ‘स्यात्तास्ति’

३ ‘स्याद् अवकल्प्यः’

४ ‘स्याद् अस्तिनास्ति’

इत्येवं मङ्गकमः अत्र मूले टीकायां साति । एवमेव च तत्कमः तत्त्वार्थसूत्रभाष्ये, विशेषावदपकभाष्ये, दिग्म
प्रवचनसारेऽपि दृश्यते । तथाहि—

“उत्पत्तास्तिकस्य उत्पत्तं वा, उत्पन्नं वा, उत्पन्नानि वा, सत्” ।

“अनुत्पत्तं वा, अनुत्पत्ते वा, अनुत्पन्नानि वा असत्” ।

“अपिचे अनुत्पत्तीति न वाच्यम्—एदिदि असदिदि वा”—तत्त्वार्थसू० भा० अ० ५ सू० ३१ पृ० ४०६ पं०
तथा पृ० ४१० पं० २९ ।

“सन्नावाऽसत्तन्मात्रोभयमपि नो वपरपत्रोभयमनो । कुंमाऽकुंमऽवत्तन्मात्रोभयद्वारेनो सो” ॥

—विशेषाद० भा० पा० २२३२ पृ० ९१० ।

“अस्ति ति य तस्य ति य इवदि अवत्तन्मिदि पुणो द्यम् । पञ्चाण वु केण वि तदुभयमादिद्विगणं वा” ॥ १९

—प्रवचनस० पृ० १६१ । प्रवचनसारटीकायामपि तथैवास्ति । “अयं च (स्याद् अवकल्प्येव) मङ्गः कै
(‘स्यादस्त्वेव स्यात्तास्त्वेव’ इति) तृतीयमङ्गस्थाने पठ्यते । तृतीयस्य एतस्य स्थाने”—रत्नाकर० चतु० परि० सू०
पृ० ६२ पं० २६ ।

१ ‘स्याद् अस्ति’

२ ‘स्यात्तास्ति’

३ ‘स्याद् अस्तिनास्ति’

४ ‘स्याद् अवकल्प्यः’

इत्येवं तृतीय-चतुर्थमङ्गयोः स्थानव्यत्ययः श्वेताम्बरीयप्रमाणनयतत्त्वालोकालंकार-रत्नाकरावतारिका-स्याद्वादमञ्जरी-न
पदेशेषु दिग्मन्त्रदीपप्रकाशिकाय-आप्तमीमांसा-तत्त्वार्थरत्नावर्तिका-तत्त्वार्थखोकावर्तिका-सप्तमञ्जीतरत्निपुत्र च चतुर्वे
तथाहि—

१ “स्यादस्त्वेव सर्वमिति विधिकल्पनया प्रथमो मङ्गः” ।

२ “स्यात्तास्त्वेव सर्वमिति निषेधकल्पनया द्वितीयः” ।

३ “स्यादस्त्वेव स्यात्तास्त्वेवेति कमतो विधि-निषेधकल्पनया तृतीयः” ।

४ “स्यादवकल्प्यमेवेति युगपद् विधিনিषेधकल्पनया चतुर्थः” ।

—प्रमाणनयत० चतु० परि० सू० १७-१८ । रत्नाकर० चतु० परि० सू० १७-१८ पृ० ६२ । स्याद्वादमञ्जरी पृ०
१८९ पं० ८ भा० । नवयोग० पृ० १२ दि० पं० ९ ।

“अथ अस्ति अस्ति उच्यं अवकल्प्यं पुणो य तत्तिद्वयं । द्यम् न सत्तमं आदेसवसेण संमतिरिति” ॥ १४

—पञ्चाशिका पृ० ३० ।

प्रवचनसार-पञ्चाशिकायायोः समानकर्तृकतायामपि प्रवचनसारे पूर्वोक्तः क्रमः पञ्चाशिकाये तु ततो भिन्नः क्रमः ।

“कर्मवित् वे सदेवेऽं कर्मविदसदेव तत् । तयोभयमवाच्यं च नययोगात् सर्वथा” ॥ १४ ॥

—आप्तमीमांसा पृ० १२ ।

[मूलभङ्गत्रयं विवेच्य सत्समर्थकानां षोडशानामपेक्षाभेदानां व्यावर्जनम्]

तथाहि—अस्त्योपसर्जनस्यत्वप्रतिपादने प्रथमो भङ्गः । तद्विपर्ययेण तत्प्रतिपादने द्वितीयः ।
द्रव्योस्तु धर्मयोः प्राधान्येन गुणभावेन वा प्रतिपादने न किञ्चिद् घट्यः समर्थम् यतो न तावत् समा-
सवचनं तत्प्रतिपादकम् नापि पाक्यं सम्भवति । समानपदे तावत् बहुव्रीहिरत्र समर्थः तस्यान्य-
पदार्थप्रधानत्वात् अत्र चोभयप्रधानत्वात् । अथ्ययीभावोऽपि नात्र प्रवर्तते तस्यात्राप्यसम्भवात् ।
द्रव्यसमासे तु यद्यप्युभयपदप्रधान्यम् तथापि द्रव्यवृत्तिस्तावत् प्रवृत्तार्थप्रतिपादकः गुणवृत्तिरपि
द्रव्याधितगुणप्रतिपादकः द्रव्यमन्तरेण गुणानां तिष्ठत्यादिक्रियाधारत्वासम्भवात् तस्या द्रव्याधित-
त्यात्र प्रधानभूतयोगिण्योः प्रतिपाद्यत्वम् । तत्पुरुषोऽपि नात्र निषेधे प्रवर्तते तस्याप्युत्तरपदार्थप्र-
धानत्वात् । नापि द्विगुः सहायाधिपूर्वपदत्वात् तस्य । कर्मधारयोऽपि न, गुणाद्यद्रव्यविषयत्वात् ।
न च समासान्तरसङ्गायः येन युगपद् गुणद्वयं प्रधानभावेन समानपदार्थाभ्यां स्यात् अत एव न ।
वाक्यमपि न धाभूतगुणद्वयप्रतिपादकं सम्भवति तस्य वृत्त्यभिप्रायत्वात् । न च वेत्यलं पदम् वाक्यं
वा लोकरप्रसिद्धम् तस्यापि परस्परपक्षेन्द्रव्यादिविषयतया तेषांभूतार्थप्रतिपादकत्वायोगात् ।

न च "तौ सन्" [३।१।१५। सिद्धान्तकौ० अ० ३।०६] इति शब्द-ज्ञानेयोरिव सहेतितेक-
पदवाच्यत्वम् विकल्पमपराधवाच्यत्वप्रसक्तेः । विकल्पानां च भुगपदमवृत्तेर्न कदा तयोस्तावच्चता-
सम्भयः । न च निशार्थान्तरैकान्ताभ्युपगमेऽप्यर्थस्य वाच्यता, तथाभूतस्य तन्मात्यन्ताऽसत्वात्—१५
सर्वथा सत्येऽप्यतोऽप्यावृत्तात् महात्माभावपदं घटावस्थानुपपत्तेः । अर्थाङ्तरस्य परकवादिव
स्वरूपादपि ध्यापत्तेः सारवियानपदं असत्तादाच्यत्वैव । न च घटस्य घटशब्दप्रवृत्तिनिमित्ते विधि-
रूपे तिष्ठेऽसम्बद्ध एव तत्र पटाच्यप्रतिषेध इति वाच्यम् पटादेस्तत्राभावाभावे घटशब्दप्रवृत्ति-
निमित्तस्य घटावस्थयाऽतिष्ठेः । दाहानां चार्थज्ञापकत्वं न कारकत्वमिति तथाभूतायं प्रकाशानं
तथाभूतेनैव दाहेन विधेयमिति नास्तस्यद्वलत्र पटाच्यप्रतिषेधः । अथवा 'सर्वं सर्वोत्तमकम्' इति २०
सांख्यमतस्य चट्टेश्वरं सत्यप्रतिषेधो विधीयते तत्र तस्य प्रतीत्यभावात् ।

यद्वा नाम-स्थापना-द्रव्य-भाषमिषेषु विधित्सितान् विधित्सितप्रकारेण प्रथम-द्वितीयौ भवतौ । तत्प्रकाराभ्यां युगपद् अवाच्यम् तथाभिषेयपरिणामरहितस्यान् तस्य यतो यदि अविधित्सितकरो-
णापि घटः स्यान् प्रतिनियतनामादिमेन्द्रियवहाराभाषमन्तिः तथा च विधित्सितस्यापि नाममलाभ
इति सर्वोपाय एव भवेत् । तथा यदि विधित्सितप्रकारेणान्यघटः स्यान् तदा तन्निवन्धनस्यवहारो-
च्छेदप्रसक्तिरेव । एकपक्षाभ्युपगमेऽपि तद्विरताभावे तस्याप्यभाव इति अवाच्यः ३ ।

१ 'स्माद् घट.' २ 'स्यद् अघट.'
३ 'स्यः घटस्य अघटय' ४ 'स्माद् अघटय.'
-१-६ उत्तारपञ्चमः पृ. २५ वा. ५।

१ "स्वाहरत्नेशायिते यद्वत् सवपादिबहुवचनम्" ॥ ४९ ॥

१ "स्यामस्यैव विदर्यागादिनि कथिजिषेधने ।

१. स्याद् द्वैतमेव तदद्वैतादित्यभिप्राय-निषेधो. ॥ ५० ॥

४ कामेण सीतारथात्। स्व.द्वयमयमेव तम् ॥ ५१ ॥

-१-६ तल्ल्याः शी० बा० पृ० १२८ ।

१ "स्यदलेव वटः । २ समदलेव वटः ।
३ स्यदलि नालि च वटः । ४ स्यदलम्य एव"

-सप्तमः पृ. १६. २।

१ शालदा-स्यः २५० प्र. ०. ०-११। २ सस्यावृषामि-४० ४०। ३ तपाहर्षमू-
मां १ ४-मयोदिष वृ. म. मा. वा. १ ५ मस्यानि-५०।

१ श्रवण. तावदावकाऽवकाशमननस्य दशवैभवाः तावदावकाऽकिं दत्तव्ये—१, १५०. ५५०. २४
२. ११-५०. २५ ५०. १८१. त एव च द्वा प्रकाश इमेवराज्ये समुद्भवाः—५०. ५५०. ११-५०. ८५०. १०१.

साम्प्रदायिकतामुन्नीतुं सामर्थ्यः सर्वेभ्यो दयेव समिद्धीमा - पु० ३५० दि० सं० १४-पृ० ३५१ दि० सं० ६ ।

[मूलमन्त्रं विवेकं तत्समर्पकानां बोद्धव्यानामपेक्षाभेदानां व्याख्यानम्]

तथाहि—धर्मस्वोत्पन्नमन्त्रप्रतिपादने प्रथमो भङ्गः । तद्विपर्ययेन तत्प्रतिपादने द्वितीयः ।
 द्वयोस्तु धर्मयोः प्राधान्येन गुणभावेन वा प्रतिपादने न किञ्चिद् वक्तुं समर्थम् यतो न तावत् सम-
 सन्धयेन तत्प्रतिपादकम् नापि वाक्यं सम्भवति । समासपदे तावत् बहुव्रीहिरत्र सम्भवः । तस्याभ्य-
 पदार्थप्रधानत्वात् अत्र बोधयधधानत्वात् । अन्ययीमावोऽपि नात्र प्रवर्तते तस्यान्वयसम्भवात् । ५
 इन्द्रमन्त्रे तु यत्तुभ्यमपदप्राधान्यम् तथापि द्रव्यगुणित्वाच्च प्रवृत्तार्थप्रतिपादकः गुणगुणितरपि
 द्रव्यादिनगुणप्रतिपादकः इत्यमन्त्रेण गुणानां लिङ्गत्वादिगुणिधारात्सम्भवात् तथा द्रव्याजित-
 त्वाच्च प्रधानभूतगुणयोः प्रतिपादनम् । तत्पुनरोऽपि नात्र विषये प्रवर्तते तस्याप्युत्तरपदार्थप्र-
 धानत्वात् । नापि द्विगुः सङ्ख्यायाधिपूषेपदत्वात् तत् । कर्मधारयोऽपि न, गुणाधारद्रव्यविषयत्वात् ।
 न च समासान्तरसङ्गादः येन युगपद् गुणप्रत्यय प्रधानभावेन समानपदवाच्यं स्यात् अत एव न १०
 वाक्यमपि नगमनगुणप्रतिपादकं सम्भवति तस्य कृत्यमिन्द्रार्थत्वात् । न च केवलं एवम् वाक्यं
 वा शोभयतिङ्गम् तस्यापि परस्परपक्षद्वयादिविषयतया तेषामुत्तरार्थप्रतिपादकत्वायोगात् ।

न च "तौ तम्" [३२।१६५ सिद्धान्तकी० सं० ३१०६] इति शब्द-ज्ञानेयोरेव सङ्केतितक-
 पदवाच्यत्वं विकारममपनाद्याप्यवयवत्वेन । विकारानां च युगपदमपृत्तेर्नैकदा तयोस्तद्वाच्यता-
 भवेत् । न च विशालार्णवकानामुपपत्तेः उपपत्त्या वाच्यता, तथाभूतस्य ममात्मनोऽप्यप्य-
 तावता भावेऽप्येवोपपत्त्यात्वात् ।

५२।१६५ प्रामाण्याभावे घटशब्दप्रवृत्तिः
 तथामुनेव शब्देन नियेममिति भागवद्वद्वत् घटाद्यर्थप्रतिषेधः । अथवा 'तस्य तथामकम्' इति २०
 तान्ययमप्यवच्छेदार्थं तत्प्रतिषेधो विधीयते तत्र तस्य प्रतीत्यभावात् १ ।

यदा नाम-स्थापना-द्रव्य-भाषमिमेतु विधिस्तित्वाऽविधिरित्तप्रकारेण प्रथम-द्वितीयौ भवौ ।
 तत्रावगातां तुगपद् अवाच्यम् तथाभिधेयवतितामरदितरत्वात् तस्य यनो यदि अविधिरित्तक-
 वापि घटः स्यात् प्रतिनिधितमामादिभेदव्यवहाराभाषप्रगतिः । तथा च विधिरित्तक्यापि नाममात्र-
 इति तयोमात्र एव भवेत् । तथा यन्नि विधिरित्तप्रकारेणाव्यवहारात् । नान्तरा नमिदमव्यवहारा- २५
 रित्प्रगतिरेव । एवमप्यव्यवहारादपि तदितरभावे तस्यावभाष इति अवाच्यता २ ।

- १ "तान् अवाच्य"
- २ "तान् अवाच्यम्"
- ३ "तान् अवाच्यम्"
- ४ "तान् अवाच्यम्"
- ५ "तान् अवाच्यम्"
- ६ "तान् अवाच्यम्"
- ७ "तान् अवाच्यम्"
- ८ "तान् अवाच्यम्"
- ९ "तान् अवाच्यम्"
- १० "तान् अवाच्यम्"
- ११ "तान् अवाच्यम्"
- १२ "तान् अवाच्यम्"
- १३ "तान् अवाच्यम्"
- १४ "तान् अवाच्यम्"
- १५ "तान् अवाच्यम्"
- १६ "तान् अवाच्यम्"
- १७ "तान् अवाच्यम्"
- १८ "तान् अवाच्यम्"
- १९ "तान् अवाच्यम्"
- २० "तान् अवाच्यम्"
- २१ "तान् अवाच्यम्"
- २२ "तान् अवाच्यम्"
- २३ "तान् अवाच्यम्"
- २४ "तान् अवाच्यम्"
- २५ "तान् अवाच्यम्"

वयणचिसेसाईयं दृवमवत्तव्यं पडइ ॥ ३६ ॥

अस्यास्तात्पर्यार्थः—अर्थान्तरेभूतः पटादिः निजो घटः ताभ्यां निजार्थान्तरभूताभ्यां सदसत्त्वं घटवस्तुनः प्रथम-द्वितीयमङ्गनिमित्तं प्रधान-गुणभावेन भवतीति प्रथम-द्वितीयौ मङ्गौ १-२ । यदा तु द्वाभ्यामपि युगपत् तद् घस्तु अभिधातुमपीष्टं भवति तदा अवकच्यमङ्गकनिमित्तम् तथाभूतस्य घस्तुनोऽभावात् प्रतिपादकवचनातीतत्वात् तृतीयमङ्गसद्भावः वचनस्य वा तथाभूतस्याभावाद् अवकच्यं घस्तु ३ ।

आस्तिकः पर्यवस्तिकः इति मूलपक्षेण अस्य नयस्य शब्दस्य (1) क्रमेताः सप्तमीविधा उच्यन्ते उत भग्न(ह्य)स उत निबन्धनम् आकर्षम् (आर्षम्) भवीति । अस्तीत्युच्यते, उपनिबन्धनमस्य तदुभयः स आदिष्टः इत्यादि ।

“इमा णं मंते । रयण्यभा पुढवी आता नोआता ।” इति पृष्ठे भगवद्भवम्—“गोयगा । अपगो आदिष्ठे गाया, परस्त आदिष्ठे नोआया, सधुभयस आदिष्ठे अवसत्त्वं आता ति य नोआता ॥ य ” इति । एवम् अथकम्बलम् आमाऽ-
नामपर्यायाभ्यामादिरोऽत्र शावकनिबन्धनमुच्यते इति ।

नियमभङ्गो नयमोऽरः श्रीमत्तन्त्रादिप्रणीतनयचक्रस्य टीकायां न्यायागमानुसारिण्यां सिंहसरिगणिपादिभूमाभरण-
कथायां समाप्तः”-नयचक्रम्. को. पृ० १२९ पं० ३-१४। अनुयोग. पृ० ५५ दि० सूत्रांक ७१। १-साइय
छ० विना। २ प्रमेयर० को. पृ० १२-पृ० ३० सप्तमंजीश्यापनम्।

२. १ 'स्याद् अस्ति'

३. 'स्यान्नासि'

३. "स्यात् अवक्तव्यः"

४ 'स्याद् भस्तिनास्ति'

इत्येवं भक्तकमः अत्र मूले टीकायां चास्ति । एवमेव च सत्कमः सत्सर्वसूत्रभाष्ये, विशेषादयकभाष्ये, रिगम्बरीव-
मन्वचनसारेऽपि दृश्यते । तथाहि—

“उत्पन्नास्तिकस्य उत्पन्नं वा, उत्पन्ने वा, उत्पन्नानि वा, सन्” ।

“अनुरूपं वा, अनुरूपं वा, अनुरूपानि वा भवतु” ।

“अभिहिते भद्रपानीते न पाप्यम्—एदिति असादिति वा”—तत्तत्वार्यसू० भा० अ० ५ सू० २१ पृ० ४०१ पं० १०

हृषीकेशः ४१० पं० २९ ।

“सहभावाऽसहभावोभयपिभो एपरपक्षोभयभो । कुंमाऽकुंभऽक्षत्त्वोभयस्वाहमेभो यो” ॥

-विशेषाद्. आ. गा. २२३२ पृ. ५१.।

“अथि ति य अथि ति य हवदि आवत्तम्वमिदि पुणो दय्यं । मव्वाएण ॥ केण ति तनुभयमादिट्ठमणं वा” ॥११॥

—प्रवचनपा० पृ० १६१। प्रवचनगारादीकामामपि तथैवास्ति। “अथ च (स्याद्भावकाम्यमेव) भाः कैशित्वा (‘स्यादस्तेव स्यात्कस्तेव’ इति) तृतीयमङ्गस्थाने पठ्यते। तृतीयश्च एतस्य स्थाने”—रत्नाकरज० पृ० परि० पृ० १६ पृ० ११ पृ० ३६।

१ 'स्वार्थसि'

२ 'स्यात्तासि'

• ३ 'स्याद् भस्मिनाधि'

४ 'साह्य अवकाश'।

इत्येवं तृतीय-चतुर्थमध्ययोः स्थानम्यस्यैव श्वेतम्बरीयप्रमाणनयतत्वात्सोक्तान्तर-रत्नाकरावधारिका-स्याद्वाच्यमप्री-मनो-
पदेशेषु दिग्मन्तरियमसिद्धाय-भाष्यमीमांसा-तत्त्वार्थराजवार्तिक-तत्त्वार्थप्रोक्तवार्तिक-सातमन्तीरक्षिणेषु य इत्येव ।
तथाहि—

१ “स्वदस्तैव सर्वमिति विधिक्रान्ता प्रथमो भवः” ।

२. "स्यादागतेऽहं सर्वमिति निनेषकजनया द्वितीयः" ।

३. "स्य"इत्येव स्वाभाव्येति कमतो विवि-निषेधकानया तृतीयः ।

४ “स्याद्वद्व्यमेवेति युगपद् विधिनिषेधक्यानया समुपै.” ।

—अमलानन्दन • अमु. परि. सू. १०-१८ । अनाकरान • अमु. परि. सू. १०-१८ ट. ११ । अनाकरान • ४

१८९ बं० ८ छा० । नवोप० पृ० १२ दि० पं० १ ।

“अथ अग्निं जपेत् उदय अक्षयस्थं पुनो य तमिदम् । इदं कृत्वा सर्वं कारिणमेष संभवति” ॥ १४ ॥

—सप्तमिहः" ५० २० ।

प्रारम्भिक-परीक्षाद्वारा सफलतापूर्वक परीक्षा प्रवेशनप्राप्त कर्ता वसुधा लिटिली गुप्तजी निम्न क्रमां.

“कर्मणि तु तं सदेवेऽहं कर्मविदुर्मुदयः स तु । तयोऽन्तमगारं च नययोग्यं सर्वथा” ॥ १४ ॥

—अनन्तवासरी. पु. १२।

महा व्यक्त्यर्थोऽर्थान्तरभूतः तद्व्यतिरेक्यत्वात् तस्य, यदार्थपर्यायस्यैव तद्व्यतिरेकः । ताभ्यां
प्रथम-द्वितीयौ, शब्देन ताभ्यां निर्देशोऽवकल्पः । यतोऽत्रापि यदि व्यञ्जनमन्युः यदार्थपर्याय-
विधिः तदा तस्यादौ यदार्थमकताप्रसक्तिरिति मेद्विनियन्तनस्यैव ह्यङ्गीकारः । मगार्थपर्याय-
न्युः स्वञ्जनपर्यायविधिः तत्रापि कार्यकारणव्यतिरेकभावाप्रसक्तिः सिद्धविशेषानुभावेन यद्व्यप-
गम्यस्य विधाने ताभ्यांऽकार्यत्वात् । एवं च घटस्याभावाद्वाच्यः । अनेकान्तपक्षे ॥ युगपद्विधा-
नुमत्तकथनत्वात् कथञ्चिद्व्याच्यः सिद्धः ११ ।

यथा सत्त्वमर्थान्तरभूतम् तस्य विशेषयदेकव्याञ्जनमप्येकरूपता ज्ञत एव न तद्वाच्यमन्यविशे-
यम् शब्दविशेषस्तु निजः सोऽप्यव्याच्योऽनन्यत्वात् मन्वेकायकत्वाभ्यां ताभ्यामादिष्टो घटोऽवकल्पः ।
अनेकान्तपक्षे ॥ कथञ्चिद्व्याच्यः १२ ।

अथवा 'संयुतकपाः सत्त्वादयो घटाः' इत्यत्र दर्शने अर्थोन्तरभूतः सत्त्वादयः, निजं संयुतकपम् १०
ताभ्यामादिष्टो घटोऽवकल्पः यतः संयुतकपस्य सत्त्वरजस्तमसु सत्त्वे सत्त्वरजस्तमसामभावाप्रसक्तिः
तेषां परस्परपैलस्येनैव सत्त्वादित्याह संयुतकपस्य च पैलस्यभावाभावाद्भावे इति विशेष्याभावाद्-
वाच्यः । असत्त्वे सत्त्वाभावोपाद्भावेन । न चेतद्व्युपगम्यते अभ्युपगमेऽपि विशेषणाभावाद्-
वाच्यः १३ ।

अथवा कपाद्योऽर्थान्तरभूतः अर्थान्तरकपात्वं निजम् ताभ्यामादिष्टोऽवकल्पः । यथादि-भकपा- १५
दिष्यापुस्तकपादयत्ने । एवं च कपादीनां घटताऽव्याच्यो अर्थादित्याह घटस्य । नहि परस्परपै-
लस्यपुद्गिमात् कपाद्य एकात्मकतामकत्वप्रसक्त्याऽकपादिकपघटतां प्रतिपद्यन्त इति विशेष्य-
लोपाद्वाच्यः । अथाप्यकपादिरूपा कपादयः । मन्वेयमपि कपाद्यस्य न भवन्तीति तेषामभावे
केऽसंयुतकपनया विशेष्या येनासंयुतकपा कपाद्यो घटो भवेत् इत्येवमप्यवाच्यः । अनेकान्तपक्षे
च कथञ्चिद्व्याच्यः १४ ।

यदि वा कपाद्योऽर्थान्तरभूतः संयुतकपां निजः ताभ्यामादिष्टो घटोऽवकल्पः कपाद्यात्मैका- २०
कारणभासप्रत्ययविषयव्यतिरेकेणापरसम्यग्धानपगतोर्ध्वोपभावात् 'कपादिमान् घटाः' इत्यवाच्यः ।
न चैकाकार्यप्रतिभासप्राप्त्यतिरेकेणापरकपादिप्रतिभास इति विशेषणाभावाद्वाच्यः । अनेकान्ते
न कथञ्चिद्व्याच्यः १५ ।

अथवा बाह्योऽर्थान्तरभूतः उपयोगस्तु निजः ताभ्यामादिष्टोऽवकल्पः । तथादि-य उपयोगः स २५
घट इति व्युप्येत तर्तुपयोगमात्रकमेव घट इति सर्वोपयोगस्य घटत्वप्रसक्तिरिति प्रतिनियतस्य कपा-
भावाद्वाच्यः । अथ यो घटः स उपयोग इत्युप्येत तथानुपयोगस्यैव प्रसक्तिरित्युपयोगाभावे
घटस्याप्यभावात् ततश्च कथं नावाच्यः ? १६ ।

"एते च त्रयो महा गुण-प्रधानमभावेन सकलधर्मात्मकैक्यस्तुप्रतिपादकाः स्वयं तथाभूताः
सन्तो निरवयवप्रतिपत्तिद्वारेण सकलादेताः परमाणास्तु चत्वारः सावयवप्रतिपत्तिद्वारेणारोप- ३०
धर्मोक्तान्तं यस्तु प्रतिपादयन्तोऽपि विकलादेताः" इति केचित् प्रतिपत्ताः । याक्यं च सर्वमेकाने-
कात्मकं सत्त्वाभिधेयमपि तथाभूतमवबोधयति यतो न तावदतिरिचययेन याक्येन यस्तुल्यकपा-
निधानं सम्भवति अनन्तधर्मोक्तान्तकारणकत्वाद् यस्तुनः निरवयवयाक्यस्य चैकस्यभावायस्तु-
विषयत्वात् तथाभूतस्य च यस्तुनोऽनन्तत्वात् न निरवयवस्य तस्य याक्यमभिधायकम् । नापि
सावयवं याक्यं यस्तुमभिधायकं सम्भवति यस्तुन एकारणकत्वात् । न च यस्तुनो व्यतिरिक्तास्तद्भावाः, ३५
तद्भावातिरेकेण तेषामप्रतीतिः—एकस्यकपव्याप्तानेकांशप्रतिभासात् । न च तद् एकारणकमेव अनेकां-
शानुत्पत्त्यैव एकामनः प्रतिभासात् अतो यस्तुन एकानेकस्यभावात्वात् तथाभूतवस्तुमभिधायकः

१ "घटोऽर्थावयवः"—शास्त्रा- व्याख्या- ५० २५२ प्र० पं० ६ । २ "वस्तुनिरवयवत्वात्"— ५० स०
३० ३ संयुतक-भा० बा० । ४ "यो कपादिः"—शास्त्रा- व्याख्या- ५० २५२ डि० पं० २ । ५-प्या कपादि-
भा० बा० । ६-कपाद्यादि-नु० भिन्ना । ७-महाक-भा० बा० । ८-मनुवज्रयो० बा० बा० । ९-तमैकाकार-
नु० भा० । १०-तमैकाकार-भा० । ११-तमैकाकार-भा० । १२-परस्परसम्य-भा० हा० डि० । १३-अपरस्परसम्य-
व्यनयगतेर्निर्देशाभावात् न कपादिमान्—शास्त्रा- व्याख्या- ५० २५२ डि० पं० ६ । १४-भावे स-भा० ।
१५-द्वारेण स-नु० ।
५० स० स०

ययोर्भेदः प्रयोः परस्परविरोधप्रभृतयोः प्रतिपाद्येनाधिगन्तुमिष्टत्वात् प्रतिपादकेनापि तथैव विवक्षितः पात् ॥ अत्र ॥ तद्विरयं यात् अनन्तधर्मात्मकस्य धर्मिणः प्रतिपाद्यानुवोधेन तथाभूतधर्मात्रान्तरत्वेन यमिष्टत्वात् तद् द्रव्यमस्ति च अव्यक्तव्यं च भवति तद्धर्मविकल्पनवशात् धर्मयोस्तथापरिणतयोस्तथाव्यपदेशो धर्म्येति तद्वारेण तथैव व्यपदिश्यते ॥ ३८ ॥

[पष्ठमङ्गप्रदर्शनम्]

५

पष्ठमङ्गकं दर्शयितुमाह—

आदृष्टोऽसन्भावे देसो देसो य उभयहा जस्त ।

तं णत्थि अव्यक्तव्यं च होइ दवियं वियप्पवसा ॥ ३९ ॥

यस्य पस्तुनो देशोऽसत्त्वे निधितः 'असत्त्वेयायम्' इत्यव्यक्तव्यानुविद्धः अपरव्यासद्वयविज उभयपथा 'सप्तसंघ' इत्येवं युगपद्विधितस्तदा तद् द्रव्यं नास्ति च अव्यक्तव्यं च भवति १० विकल्पव्यवशात् तद्व्यपदेशव्यवयववशात् द्रव्यमपि तद्व्यपदेशमासादयति । कैवल्यद्वितीयतृतीय-भङ्गकयुद्धान्ते पष्ठमङ्गः प्रदर्शितः ॥ ३९ ॥

[सप्तमङ्गप्रकाशनम्]

सप्तममङ्गप्रदर्शनमाह—

सन्भावाऽसन्भावे देसो देसो य उभयहा जस्त ।

१५

तं अत्थि णत्थि अव्यक्तव्यं च दवियं वियप्पवसा ॥ ४० ॥

यस्य देशिनो देशोऽव्ययः देशो धर्मो वा सङ्गाद्य निवृत्तो निवृत्तः अपरस्तु असङ्गावे भसावे तृतीयस्तु उभयपथा इत्येवं देशानां तद्व्यवयवव्यवयववशात् तद् अपि द्रव्यमस्ति च नास्ति चाव्यक्तव्यं च भवति विकल्पव्यवशात् तथाभूतविशेषणाव्यासितस्य द्रव्यस्यानेन प्रतिपादनादप्येवमव्युद्भासः । एते च परस्पररूपापेक्षया संगमद्वात्मकाः प्रत्येकं स्वार्थं प्रतिपादयन्ति २० नाम्यथेति प्रत्येकं तत्समुद्भासो वा सप्तमङ्गात्मकः प्रतिपाद्यमपि तथाभूतं दर्शयतीति व्यपस्थितम् ।

अत्र चाष्टमङ्गकमिधा, द्वितीयोऽपि त्रिषेण, तृतीयो द्वादधा, चतुर्थोऽपि द्वादधेय, पञ्चमाद्वयस्तु त्रिंशदधिकशतपरिमाणाः प्रत्येकं धीमन्महत्तुवादिप्रभृतिनिर्दिशिताः । पुनश्च पद्विंशत्यधिकचतुर्दश-शतपरिमाणास्त एव च व्याधिसंयोगकल्पनया कोटीशो भवन्तीत्यभिहितं तैरेव । अत्र तु प्रत्ययिस्तार-भवात् तथा न निर्दिशान्तस्त एवावधार्याः ।

३५

अयातन्तधर्मात्मके वस्तु

मयचनविकल्पपरिकल्प-

नमपि किं न क्रियत इति न १

दि-ने तावत् नाथयया-

मर्कः प्रत्योप्यनिमित्तकं तत्

तस्यास्तमायप्रत्येकः ।

नापि निरवयवात्मकमन्योप्यनिमित्तकं तत् परिकल्पनामर्हति प्रथमाद्व्यवस्थामप्यप्रमत्तः । न च तस्यन्तर्मन्ति नाष्टमङ्गपरिकल्पना युक्ता । त्रिंश, अस्मा क्रमेण वा तद्धर्मद्वयं प्रतिपादयेत् १० यागपदेन वा । प्रथमपक्षे गुणप्रधानभावेन तत्प्रतिपादने प्रथमद्वितीययोरन्तर्भावः प्रधानभावेन तत्प्रतिपादने चतुर्थे । यागपदेन तत्प्रतिपादने तृतीये, अङ्गसंयोगकल्पनया भङ्गान्तरकल्पनार्थं प्रथमद्वितीयमङ्गकसंयोगे चतुर्थमङ्गकः एव प्रसज्यते, प्रथमतृतीयसंयोगात् पञ्चममस्तुतिः, द्वितीय-तृतीयसंयोगात् पष्ठमस्तुतिः, प्रथमद्वितीयतृतीयसंयोगात् सप्तमः, प्रथमचतुर्थीदिसंयोगकल्पनार्थं पुनरन्तर्भावः । तस्मात् कथञ्चिदष्टममङ्गसम्भव इत्युक्तव्यायात् वस्तुप्रतिपादने तत्प्रतिपद्य एव ३५ व्यवन्तमार्गः ॥ ४० ॥

१ "धर्म" द्वारेण-५० त. २ "न हि अपरपक्षे-इत्यादिमात्रेण अत्रापि कार्यो-" ५० त. ३ "वा य ५० ४४९ पं. ११ । ४-सप्तमङ्ग-आ. १ ५ "प्रथम-द्वितीय-तृतीय-मङ्गस्तुति-५० त. ६ "तत्प्रतिपादने-५० त. ७ "१-कमपरं निमित्तं तत् परि-५० त. ८ "वा. ९ ।

शब्दा अपि तथाभूता एव नैकान्ततः सावयवा उभयैकान्तरूपा वा । तत्र विवक्षाकृतप्रधानमाध-
सदाद्येकधर्मात्मकस्यापेक्षितापराशेषधर्मकोडीकृतस्य वाक्यार्थस्य स्यात्कारपदलाञ्छितवाक्यान्
प्रतीतेः स्यादस्ति घटः १ स्यान्नास्ति घटः २ स्याद्वक्तव्यो घटः ३ इत्येते प्रथो भङ्गाः सकलादेशाः ।
विवक्षाविरचितद्विविधमानुरक्तस्य स्यात्कारपदसंस्मृचितसकलधर्मसभावस्य धर्मिणो वाक्यार्थरूपस्य
५ प्रतिपत्तेश्चत्वारो वक्ष्यमाणका विकलादेशाः—स्यादस्ति च नास्ति घट इति प्रथमो विकलादेशः १ ।
स्यादस्ति चावक्तव्यश्च घट इति द्वितीयः २ । स्यात् नास्ति चाऽवक्तव्यश्च घट इति तृतीयः ३ । स्या-
दस्ति च नास्ति चावक्तव्यश्च घट इति चतुर्थः ४ । एत एव सप्त भङ्गाः स्यात्पदलाञ्छनविरहिणोऽवघा-
रणैकस्वभावा विषयाभावतो दुर्नेया भवन्ति । धर्मान्तरोपादानप्रतिषेधाकरणात् स्वायंमात्रप्रतिपा-
दनप्रयणा एते एव सुनयरूपतामासादयन्ति । स्यात्पदलाञ्छनविवक्षितैकधर्मावघारणवशाद् वा
१० सुनयाः सद्भावेरेकदेशस्य व्यवहारनियन्धनत्वेन विवक्षितत्वात् धर्मान्तरस्य चानिपिद्विदशम् । अतः
'स्यादस्ति' इत्यादि प्रमाणम् 'अस्त्येव' इत्यादि दुर्नेयः 'अस्ति' इत्यादिकः सुनयो नैतु (नतु) संय्यपहा-
राङ्गम् 'स्यादस्त्येव' इत्यादिस्तु नय एव व्यवहारकारणं स्वपराव्यावृत्तवस्तुविषयप्रयत्तकस्यास्यस्य
व्यवहारकारणत्वात् अन्यथा तदयोगात् ॥ ३६ ॥

[चतुर्थमङ्गनिरूपणम्]

१५ एवं निरूपययथाक्यस्वरूपं भङ्गकप्रत्ययं प्रतिपाद्य सावयववाक्यरूपचतुर्थमङ्गकं प्रतिपादयितुमाह—
अहं देसो सम्भावे देसोऽसम्भावपञ्चवे णियओ ।
तं द्वियमतिथिं णतिथिं य आएसविसेसियं जम्हा ॥ ३७ ॥

अथ इति यदा देशो वस्तुनोऽवयवः सद्भावेऽस्तित्रे नियतः 'सत्तेयायम्' इत्येवं निश्चितः
अपराध देशोऽसद्भावपर्याये—नास्त्येव एव—नियतः—'असत्तेयायम्' इत्यवयवः अवयवधर्मो-
२० ऽवयविनः कथञ्चिदमेवाद् अवयवधर्मस्तस्यापि तथाव्यपदेशः यथा 'कुण्ठो देवदत्तः' इति । ततो-
ऽवयवसत्त्वात्सत्त्वाभ्यामवयवी अपि सद्भवः सम्भवति । ततः तद् द्रव्यमस्ति च नास्ति
येति भवत्युभयप्रधानावयवभागेन विशेषितं यस्मात् । तथाहि—यद् अवयवेन निशिद्यधर्मेन
धादिदप्यते तद् अस्ति च नास्ति च भवति । तथा, स्वद्रव्य-क्षेत्र-काल-भावेर्यभक्तो घटः सद्भावादि-
रूपेणालि परद्रव्यादिरूपेण च त एव नास्ति । तथा य पुनरादि वस्तु विवक्षितपर्यायेन पालारिता
२५ परिणतम् कुमारदिना चापरिणतमित्यादिप्रमिति योग्यम् ॥ ३७ ॥

[पञ्चममङ्गप्रदर्शनम्]

पूर्वमङ्गकप्रदर्शितन्यायेन पञ्चममङ्गकप्रदर्शनावाह—

सम्भावे आहो देसो देसो य उभयहा जस्म ।

तं अतिथिं अयसत्त्वं च होह द्विअं वियण्णयसा ॥ ३८ ॥

३० सद्भावेऽस्तित्रे यस्य घटादेशधर्मो दशो धर्म आदिष्टोऽवयवानुविद्वज्जमात्रे-
भन्यया तदसत्त्वात् । न हवयवमात्रमिदमन्तरेण विवक्षितधर्मास्तिस्रमण्य नामपनि कारिया-
त्तदेति । तस्यैवाग्रे देवा उभयथा अस्तित्वमस्तित्वप्रकाराभ्यामेकद्वय विवक्षितोऽस्तित्व-
नुविद्व एवावक्तव्यमनायः सम्यया तदसत्त्वप्रत्येकः न अस्तित्वमात्रे उभयाविमलता शराष्ट्रादेशेति
तस्य सम्भविनी, प्रथम-द्वितीयकालमङ्गानुदागमन्याविषयभावशादत्र इतो द्रष्टव्यः तत्र प्रथमं पूर्णं

१-क्यायं २-अ- ३- ४- ५- ६- ७- ८- ९- १०- ११- १२- १३- १४- १५- १६- १७- १८- १९- २०- २१- २२- २३- २४- २५- २६- २७- २८- २९- ३०- ३१- ३२- ३३- ३४- ३५- ३६- ३७- ३८- ३९- ४०- ४१- ४२- ४३- ४४- ४५- ४६- ४७- ४८- ४९- ५०- ५१- ५२- ५३- ५४- ५५- ५६- ५७- ५८- ५९- ६०- ६१- ६२- ६३- ६४- ६५- ६६- ६७- ६८- ६९- ७०- ७१- ७२- ७३- ७४- ७५- ७६- ७७- ७८- ७९- ८०- ८१- ८२- ८३- ८४- ८५- ८६- ८७- ८८- ८९- ९०- ९१- ९२- ९३- ९४- ९५- ९६- ९७- ९८- ९९- १००-

श्लाघापरिणतयोस्तथाव्यदेदो धर्ष्यपि तद्द्वारेण तथैव व्यपदिश्यते ॥ ३८ ॥

[पद्यमङ्गलप्रदर्शनम्]

पुण्यभाष्ये दर्शयितुमाह—

આદ્યોઽસન્ભાવે વેસો વેસો ય ઉભયદ્વા જસસ ।

तं गच्छि अवत्तन्यं च होइ दयिपं विगणवसा ॥ ३९ ॥

यस्य पशुनो द्वेष्टोऽसत्त्वे निश्चितः 'असत्प्रेषायम्' इत्यपकृत्यानुविद्धः अपरथासदनुविद्धः
उभयथा 'सप्तसंघ' इत्येवं युगपन्निश्चितस्तदा तद् द्रव्यं नास्ति च अपरत्तत्त्वं च भवति ।
यिकल्पवशात् तत्पदेरेषापचयवशात् द्रव्यमपि तत्पददेशमाप्तादपि । कैवल्यप्रतिपद्यतीय-
भङ्गव्याख्यासेन पाठमङ्गः प्रदीर्घतः ॥ ६९ ॥

[सप्तमभद्रप्रकाशनम्]

ससमैश्वर्यशोनायाह—

सबभाषासबभाषे देसो देसो य उभयहा जस ।

तं अतिथिं पातिथिं अयत्तद्वयं च द्वयिं विषण्णवसा ॥ ४० ॥

यस्य देशिनो देशोऽप्ययः देशो धर्मो वा सङ्गाद्य नियतो निश्चितः अपरस्तु असङ्गाद्ये
असत्त्वे एतौ यस्तु उभयथा इत्येवं देशानां सङ्गसङ्गव्यवस्थादेशात् तदु अपि द्रव्यमस्ति य
नास्ति चावक्तव्यं य भवति विकल्पपञ्चात् तथाभूतविज्ञेयणाध्यासितस्य द्रव्यस्यानेन प्रति-
पादनादर्परमङ्गमुदाहृतः । एते च परस्परकषायेक्षणा संतमद्भासकः प्रत्येकं स्वार्थं प्रतिपादयन्ति २०
मान्ययेति प्रत्येकं तरसमुदायो वा स्वतन्त्रात्मकः प्रतिपाद्यमपि तथाभूतं दर्शयतीति व्यपस्यतम् ।

अथाहं तया न प्रदर्शितास्तन एवावधार्याः ।

अथानन्तधर्माभावे यस्तुनि तत्प्रतिपादकव्यञ्जनस्य सप्तधा करणने अष्टमव्यञ्जनयिकारपरिकल्प-
नमपि किं न श्रियत इति न पक्षव्यपम् । तत् परिकल्प-
नमव्यञ्ज्योन्वयनिमित्तकं तत् परिकल्प-
नापि निरवयवप्राप्तकमव्यञ्ज्योन्वयनिमित्तकं ।
अथानन्तधर्माभावे नाष्टममङ्गपरिकल्पना युक्ता । किञ्च, अन्तो धर्मेण वा तदभेदेन प्रतिपादयेत्, इ-
यांमप्येन वा । प्रथमपरे गुणप्रधानभावेन तत्प्रतिपादने प्रथमद्वितीययोस्तर्माधः प्रधानभावेन
तत्प्रतिपादने धतुर्धे । यांमप्येन तत्प्रतिपादने तृतीये, अङ्गकर्त्तव्योपकरणतया महान्तरकरणतया
प्रथमद्वितीयमङ्गकर्त्तव्यो धतुर्धमङ्गकः येष प्रसङ्गते, प्रथमकर्त्तव्योपकरणतया पञ्चमप्रसङ्गः, द्वितीय-
कर्त्तव्योपकरणतया पष्ठप्रसङ्गः, प्रथमद्वितीयकर्त्तव्योपकरणतया सप्तमः, प्रथमधतुर्धर्त्तव्योपकरणतया
पुनरङ्गकर्त्तव्यः । तस्याथ कथञ्चिदष्टममङ्गसम्यग इत्युक्तव्याप्यान् धतुर्मतिपादने सप्तयिष पक्ष ३५
पञ्चनमार्गः ॥ ४० ॥

१ "धर्म" शब्देन-पृ. स. टि. । २ "न हि अपरधर्म-इत्यादिभयना अत्रापि धर्मो" पृ. स. टि. । पा
पृ. ४४६ पं. ११ । ३-समग्र-भा. । ४ "प्रपञ्च-द्वितीय-मूर्धन्य" भद्रमुद्रा-पृ. स. टि. ।
५ सप्तमहा-वा. वा. । ६-कर्मपरं निमित्तं तत्पटि-पृ. स. वा. वा. ।

[सप्तानां भङ्गानामर्थनये शब्दनये च यथार्थमर्थं विमर्जनम्]

अन्योन्यापरित्यागव्यवस्थितस्वरूपवाच्यनयानां शुद्धशुद्धिविभागेन संप्रहादिव्यपदेशमा
द्यतां द्रव्याधिकपर्यायाधिकनयावेध मूलाधार इति प्रदर्शनायमाह—

एवं सत्तवियम्पो वयणपहो होह अत्थपज्जाए ।

५ वंजणपज्जाए उण सवियम्पो णिवियम्पो य ॥ ४१ ॥

एवं इत्यन्तरोक्तप्रकारेण सत्तविकल्पः सप्तमेऽऽद्यचनमार्गो वचनपथः भवत्य-
पर्याये अर्थनये संप्रह-व्यवहार-क्रतुसूत्रलक्षणे सत्ताप्यनन्तरोक्ता भङ्गका भवन्ति । तत्र प्रथमः स-
सामान्यप्राहिणि, 'नास्ति' इत्यर्थं तु व्यवहारे विशेषप्राहिणि, क्रतुसूत्रे तृतीयः, चतुर्थः संप्रह-व्य-
वहारयोः, पञ्चमः संप्रह-क्रतुसूत्रयोः, षष्ठो व्यवहार-क्रतुसूत्रयोः, सप्तमः संप्रह-व्यवहार-क्रतुसूत्रे-
१० व्यञ्जनपर्याये शब्दनये सविकल्पः प्रथमे पर्यायशब्दवाच्यताविकल्पसद्भावेऽप्यर्थस्यैकत्वा-
द्वितीय-तृतीययोर्निर्विकल्पः द्रव्याद्यान् सामान्यलक्षणाभिर्गतपर्यायामिधायकत्वात् सममिरुद्ध-
पर्यायमेवमिष्टार्थत्वात् एवंभूतस्यापि विवक्षितक्रियाकालार्थत्वात् लिङ्ग-संज्ञा-क्रियामेदेन मि-
स्यैकशब्दावाच्यत्वात् । शब्दादिषु तृतीयः, प्रथम-द्वितीयसंयोगे चतुर्थः तेष्वेव धानमिधेयसंय-
पञ्चम-षष्ठ-सप्तमा वचनमार्गा भवन्ति ।

१५ अथवा प्रदर्शितस्वरूपा सप्तमङ्गी संप्रह-व्यवहार-क्रतुसूत्रेष्वेवार्थनयेषु अपतीत्याह-ए-
सत्तवियम्पो इत्यादिगाथाम् । अस्यास्तात्पर्यायः—

अर्थनय एव सप्त भङ्गाः शब्दादिषु तु त्रिषु नयेषु प्रथम-द्वितीयावेध भङ्गी । यो ह्यर्थमाभि-
धत्तस्यः संप्रह-व्यवहार-क्रतुसूत्राख्यः प्रत्ययः प्रादुर्भवति सोऽर्थनयः अर्थपक्षेन तदुत्पत्तेः अ-
प्रधानतयासौ व्यवस्थापयतीति कृत्वा, शब्दं तु स्वप्रमथमुपसर्जनतया व्यवस्थापयति तत्प्रयोगस-
२० परार्थत्वात् । यस्तु श्रोतरि तच्छब्दध्वन्यादुद्गच्छति शब्द-सममिरुद्ध-एवंभूताख्यः प्रत्ययस्त-
शब्दः प्रधानम् तद्वशेन तदुत्पत्तेः अर्थस्युपसर्जनम् वेदुत्पत्तायनिमित्तात्वात् स शब्दनय उच्यते
तत्र च वचनमार्गः सविकल्प-निर्विकल्पतया द्विविधः—सविकल्पं सामान्यम् निर्विकल्पं पर्याय-
तद्विधानाद् वचनमपि तथा व्यवदिश्यते । तत्र शब्द-सममिरुद्धो संज्ञा-क्रियामेदेऽप्यभिधाय-
प्रतिपाद्यत इति तदभिप्रायेण सविकल्पो वचनमार्गः प्रथमभङ्गरूपः । एवंभूतस्तु क्रियामेदाद्
२५ मिश्रमेवार्थं तरङ्गे प्रतिपाद्यतीति निर्विकल्पो द्वितीयभङ्गरूपस्तद्वचनमार्गः । अवकथ्यभङ्गस्तु
व्यञ्जननये न सम्मथत्येव यतः श्रोत्रमिप्रायो व्यञ्जननयः स च शब्दध्वनादर्थं प्रतिपद्यते न शब्दा-
भ्यवगात् अवकथ्यं तु शब्दाभावाविषय इति नायकव्यभङ्गकः व्यञ्जनपर्याये सम्मथतीत्यभिप्रायतया
व्यञ्जनपर्याये ॥ सविकल्प-निर्विकल्पो प्रथमद्वितीयावेध भङ्गावमिहितावाचार्येण 'तु'शब्दस्य
गाथायामेवकारार्थत्वात् ॥ ४१ ॥

३० [केवलपर्यायार्थिकनयस्य मतमुपदर्श्य तस्यापूर्णत्वामिधानम्]

इदानीं परस्पररूपापरित्यागप्रवृत्तमप्रहादिनयप्रादुर्भूततथाविधा एव वाच्यनयास्तथाविधाय-
प्रतिपादका इत्येतत् प्रतिपाद्य अन्यथाभ्युपगमे तेषामप्यप्यश्वविरोधतोऽभाय एवेत्येतदुपदर्शनाय
केवलानां तेषां तावन्मतमुपन्यस्यति—

जह द्रवियमप्यिदं तं तदेव अतिथिं सति पञ्चयणपसंस ।

ण य स समयपञ्चयणा पञ्चयणपमेत्तपट्टिपुण्णा ॥ ४२ ॥

यथा यत्नमानकेतुल्यव्यञ्जितया यद् द्रव्यमप्यितं प्रतिपादयितुममीष्टं तत् तथैवास्ति मान्यया अनुपपन्न-दिनहनया भावि-भूतधोऽभिमतमात्रेणाप्रतिपन्नोऽप्रतीत्यमानयोऽप्रतिपादयितुमशक्तेरतिप्रसङ्गाद् यत्नमानसम्वन्धिन एव तस्य प्रतीतेः इति पर्यायार्थिकनयणावयवस्याप्यभिप्रायः । यतद् अनेकान्तपादौ दूषयितुमाह-न इति प्रतिषेधे, स इति तथाविधो धारयनया धरादृश्यने समस्य इति सम्यग् ईयने परिच्छिद्यत इति समयोऽर्थस्यास्य प्रज्ञापना प्रकृपणा धर्पायनयमात्रे द्रव्यनयनिरपेक्षे धर्पायनये प्रतिपूर्णा पुष्कला सम्पद्यते । न स धारयनयः सम्यगर्थप्रदायकं पूरयतीति यावत् धर्पायनयस्य सावधारणैकान्तप्रतिपादनरूपस्याभ्युपगमात् तद्वाधां धामतः प्रतिपादयिष्यति ॥ ४२ ॥

१०

[फेवलद्रव्यार्थिकनयनवत्स्य प्रदर्शनम्]

द्रव्यार्थिकयावयवयेऽवयवमेव न्याय इति तदभिप्रायं तापसाह—

पट्टिपुण्णजोच्यणगुणो जह लज्जइ मालभावचरिणो ।

कुणाह य गुणपणिहाणं अणामयसुहोवहाणतथं ॥ ४३ ॥

प्राप्तयौघनगुणः पुणो लज्जते मालभावरत्नवृत्तात्मीयानुष्ठानसंख्यात् 'पूर्वमेदमप्यसू-१५ द्यसंस्पर्शादिष्वपदारममुष्ठितवान्' यथा हायुदाहणायो गाथायामुपन्यस्तः सधेय ततोऽतीत-वर्त्तमानयोरेकस्यमयसीयते । करोति च गुणेषु उत्साहादिषु प्रणिधानमैकाग्र्यम् अनागतं यत् सुखं तस्योपधानं प्राप्तिस्तस्य तदर्थम् 'भवेत्तस्मात् पुनस्ताभवात् पुनमागत्यम्' इति । यतश्चैव ततोऽनागत-वर्त्तमानयोरेक्यम् ॥ ४३ ॥

[फेवलद्रव्यार्थिकनयनवत्स्याप्यपूर्णत्वमिति प्रदर्शनेन वस्तुनो भेदाभेदरूपत्वव्यवचनम्]

२०

अत्रापि मते यथापन्थितपञ्चुल्यरूपमरूपणा न प्रतिपूर्यत इति सूत्रान्तरेण दर्शयति—

१-यमेतिप-बु० वा० वा० ।-यमित्तिप-न० वा० वा० । २-वर्त्तमानं वा-ता० । ३-कालं सम्य-बु० वा० वा० वा० हा० वि० । ४-साधारणं-बु० वा० ।

५ "तदिदं क्षेत्रपुनर्वतोऽपि गापयसाह-

लज्जते भाव्यचरिर्नाल एव ॥ वाचि यः । पुन न लज्जते चान्यत्वेरायत्तैर्ये चेतने" ॥ १९ ॥

"लज्जते भाव्यचरिः नीचाऽर्धवृत्तवर्त्तनीतिभिः अतो काल एव पुन 'अहमेव पूर्वं श्रीर्नरि अनुष्ठितवान्' इति लज्जाभिजन्यताऽभेदप्रयतिशक्तम् 'बन्-पुनोर्भेदमिडे' । न वाचि एवाग्नः काल एव सद् यस्माद् पुन, एवं हि 'भवमि-दानीं पुन न वाच' इति भेदप्रतिभासो बाहुल्यं स्यात् । न च कालस्यावधारितत्वात् पुनसाधारण्यमप्येति तस्य इतरस्य भावे पूर्वमावधारितत्वात् देहादिव । न च तावदेव युमि भावकभान्यमेव एव 'इदानीं पुन न काल' इति प्रतीतेरिति वाच्यम्, यतो न भाव्यः निश्चयनात्मनःपुन नै भाव्यचरिने लज्जते अतएव न तावन्नीचवत्त्वमेव एव । तदेवमतीत-वर्त्तमानयोर्भेदाभेदो भाविः । एवमागत-वर्त्तमानयोः, यत भाव्यत्वं कार्यके पुनदेवपुनर्दर्शने चेतने । अतो पुन-इत्योक्तये । नदि अन्योऽन्यार्धं चेतन इति" ॥ १९ ॥ तावता- तावत्- ५, स्यादह- ५- १५० वि० । ६-गुणेषु-वा० वा० । गुणेषु उत्सा-न० । गुणेषु पु उत्सा-वा० वा० ।

ण य होह जोन्वणत्थो यालो अण्णो वि लज्झह ण तेण ।

ण वि य अणागयवयगुणपसाहणं जुज्झह विभत्ते ॥ ४४ ॥

न च भवति यौवनस्यः पुरुषो बालः अपि त्वन्य एव अन्योऽपि न लज्जते बाल-
चरितेन पुरुषान्तरस्य च तेनानन्यः । नाप्यनागतवृद्धावस्थार्थां सुखप्रसाधनार्थमुत्साहस्तस्य
५ युज्यते अत्यन्तामेवे । एतदेवाह—विभक्त इति विभक्तिर्मेदः । अकारप्रत्ययेनाद् अविभक्ते मेदा-
भावेऽविचलितस्वरूपतया तत्प्रसाधकगुणयत्नासम्भवात् । तस्मात्ताऽमेदमात्रं तत्त्वम् कथञ्चिन्नेद-
व्ययवृत्तिप्रतिभासयाधितत्वात् । नापि मेदमात्रम् एकत्वव्यवहारप्रतिपत्तिनिवृत्तत्वादिति मेदा-
मेदात्मकं तत्त्वमभ्युपगन्तव्यम् अन्यथा सकलव्यवहारोच्छेदप्रसक्तिः ॥ ४४ ॥

[पुरुषदृष्टान्ते मेदामेदात्मकत्वपरिणतिर्वाङ्मयप्रत्यक्षेण सिद्धेति प्रदर्शनम्]

१० एयममेदमेदात्मकस्य पुरुषतत्त्वस्य यथा अतीतानागतदोषगुणनिन्दाभ्युपगमाभ्यां सम्बन्धः
तथैव मेदामेदात्मकस्य तस्य सम्बन्धादिभिर्योग इति दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकोपसंहारार्थमाह—

जाह-कुल-रूख-लक्खण-सण्णा-संघओ अहिंयस्स ।

बालाह-भावदिद्विधिगपस्स जह तस्स संघो ॥ ४५ ॥

जातिः पुरुषत्वादिका, कुलं प्रतिनियतपुरुषजन्यत्वम्, रूपं चक्षुर्ग्राह्यलक्षणम्, लक्षणं
१५ तिलकादि सुखादिसूचकम्, संज्ञा प्रतिनियतशब्दासिद्ध्येत्यम्, यमिर्थः सम्बन्धस्तदात्मपरिणामः
ततस्तमाश्रित्य अधिगतस्य ज्ञानस्य (ज्ञातस्य) तदात्मकत्वेनाभिप्रायभासविषयस्य यद्वा
सम्बन्धो जन्यजनकभावः यमिर्ध्विगतस्य तत्त्वभावस्यैकात्मकत्वंति यावत् बालादिभा-
वैर्हृष्टैर्विगतस्य तैरुपादिविगमात्मकस्य तथामेदप्रतीतेस्तस्य यथा तस्य सम्बन्धो मेदामेद-
परिणतिरूपो मेदामेदात्मकत्वप्रतिपत्तेर्वाङ्मयप्रत्यक्षतः ॥ ४५ ॥

२० [आध्यात्मिकप्रत्यक्षतोऽपि तत्र दृष्टान्ते यथा मेदामेदात्मकत्वसिद्धिस्तथा दार्ष्टान्तिके
जीवेऽपि तद्योजनम्]

आध्यात्मिकाध्यक्षतोऽपि तथाप्रतीतेस्तथारूपं तद् वसिष्ठेति प्रतिपादयन्नाह दृष्टान्तदार्ष्ट-
ान्तिकोपसंहारद्वारेण—

तेहिं अतीताणागयदोसगुणदुगुंछणाऽभ्युपगमेहिं ।

२५ तह धंध-मोक्ख-सुह-दुक्खपत्थणा होह जीवस्स ॥ ४६ ॥

ताभ्यामतीतानागतदोष-गुणजुगुप्सा-ऽभ्युपगमाभ्यां यथा मेदामेदात्मकस्य पु-
वत्त्वस्य सिद्धिः तथा दार्ष्टान्तिकेऽपि तह धंध-मोक्ख-सुह-दुक्खपत्थणा होह जीवस्स

१ “न चाप्यमेद एव इत्याह—

युवैव न च वृद्धोऽपि नान्यार्थं चेटनं च तत् । अन्तर्यामिर्न वस्तु तदभावोऽन्यथा भवेत्” ॥१०॥

“न च युवैव वृद्धोऽपि सर्वेषां वृद्धपर्यायागम एव ‘इदानीयं युवा न वृद्धः’ इति प्रतीतेः । न च तावन्ते तत्र यु-
तासंनानीयवृद्धमेद एव यतः अन्यार्थं संतानान्तरवृद्धवत् न च चेटनं वाक्यमाश्रयणम् । तत्र तस्मात् वस्तु अन्यवारिभयम्
आदिना व्यतिरेकमहार् अन्वय-व्यतिरेकसंबलम् अन्यथा तदभावः अधिगृह्यत्वकरो भवेत् तावता भगवद्वाच्ये-
धात्” ॥१०॥ शास्त्रा- संयु- लक्ष- ७, व्याख्या- ४०- ३५८ प्र० । २ तेनाग्यः वृ० ल० भा० मा० मिना । ३
अत्यन्तमे-भा० हा० वि० मिना । ४ दिव्यवस्स वृ० । ५-राज्यलक्षणं तिल-वा० वा० । ६-राज्यं लक्षणं
तिल-त० भा० । ६-रसिगतस्य लक्षणे तस्य-वृ० । ७-रसि तस्य लक्षणे तस्य-वा० हा० ।

हनि त्रिणा वन्यः - - - - - शैव जीवद्र-
पण्यं ह्यसि द - - - - - बन्ध-मोक्ष-
भावाभावाः उ - - - - -

[अष्टपाद-ध्याय-भौम्यात्मकतया जीवतत्त्वस्य भाषणम्]

तथापि-भरणमिति भाग्युपादयित्वात्मकम् भरणविसृत्वात् जीवइष्यामिनादाविसृत्तम् ५
तथा जन्मादौ चित्तमादुर्भाषोऽनीतचित्तस्थितिविनाशात्मका चित्तमादुर्भाषत्वात्, भ्रष्टा-
ष्टनादिनमादुर्भाषणम् अन्यथा तस्याप्यभावप्रसक्तिः, न च्यास्याभावाः दृष्टविपादाद्यनेकवि-
धभातमकस्यान्यवेष्टस्यान्तर्मुक्ताकारनया व्यसंयेदनाप्यक्षतः क्षीररूपैलक्षणेनानुभूतेः । न च
तथाऽनीयमादुर्भाष्यभावाः क्षीरगदेवपि बहिर्मुक्ताकारनया प्रतीयमानस्याभावप्रसक्तेः । न च
निर्विकारमरूपे भावमिति जन्म-भरणे वापि स्वंमयता मुक्तौ पथमोक्षप्रसक्तिः । न च नित्यस्याप्यात्मनोऽ- १०
मिनयदुश्चिन्तारिरेन्द्रिययोगो जन्म तद्वियोगो भरणमिति कथना सङ्गता भ्रष्टाः पूर्वं निषिद्धत्वात् ।
न चैकान्तोपाद-विनाशात्मके स्थिते हृदयोक्त-परलोकाभ्यवस्था बन्धादिभ्यवस्था वा मुक्ता यत पेदिक-
काधवायोनाऽऽमुषिकतनुपादानमेकस्य परलोकाः पूर्वमाभपरित्यागायातान्नतरेकपुरुषपत् । न च
हृदयान्तेऽप्येकस्यमतिद्वयम् उभयापरत्ययोगन्यैकावेन प्रतिपत्तः । न चेयं सिध्वा बाधकमायात् वि-
द्वधमर्गसर्गादेशोऽधकस्याभ्यवस्थापादिना निरन्तात्मा । न च पूर्वोपस्थात्याग एकस्योत्पादस्योपाद- १५
ममन्तरेण हृदः पृथुपुष्टोदरादाकारविनाशपम् मृद्वप्यस्य कपालोपादानमन्तरेण तस्यादर्शनात् । न च
कपालोपादमन्तरेण घटविनाश एव ॥ तद्विदः घट-कपालस्यतिरेकेणापरस्य मादास्याप्रतीतिरिति
यत्तत्त्वम् कपालोत्पादस्यैव कथञ्चिद् घटविनाशात्मकतया प्रतिपत्तः अत एव सद्देतुकार्ये विना-
शात् कपालोत्पादस्य सद्देतुकात्मा । न च कपालानां भावरूपतेय केयल घटानिपृष्टौ तद्विवि-
तायात्वेप्यभाषप्रसक्तेः । न चैकस्योभयत्र व्यापारविरोधः हृदयात् । न च घटनिपृष्टि-कपालयोरेका- २०
मेव मेदः कथञ्चिदेकस्यप्रतीतिः । न च मुद्रादेर्नाशं प्रत्यस्यापारे क्विद्विद्व्युपयोगः कपाले तु न तदु-
पयोगः भग्यावस्थायांमपि घटहृत्पादान्तोत्पत्तिप्रसक्तेः । तस्य तदुत्पादनसामर्थ्याविनाशात् तस्य
स्वरसतो विनाशान् तदव्यतिरिक्तसामर्थ्यस्यापि विनाशः, नः पूर्वं तद्विनाशोऽपि तस्याविनाशात् विरो-
धिमुद्रमभिधानान् समानजातीयहृत्पादान्तरे न जनयतीति चेन्, न, 'घटविरोधी न च तं विनाशय-
ति' इति व्यादत्तत्वात् । न च तदेतयमायात् सामर्थ्याभावाः तथाविधकार्यजननसमर्थहेतोर्भावात् २५
अन्यथा प्रागपि तथाविधकलोत्पत्तिर्न भवेत् । न च सद्देतुनिर्वर्तित एव दृष्टादिसिध्दौ सामर्थ्याभावाः
दृष्टादिनप्रतिधिमपेक्षमाणस्य तस्य तदेतुत्थोपपत्तेः अन्यथापि तद्व्याप्तस्य तन्मात्रनियन्त्रनत्वात् ।
न च तस्यापादनान्तरे तदुत्पत्तिमात्रं तस्य तत्कार्यते मृद्वप्यस्यापि तत्कार्यताप्रसक्तिः तस्य सर्ववो-
पलम्भात्, सर्वदा तस्यानभ्युपगमे उत्पाद-विनाशयोक्तभावप्रसक्तिकेति प्रतिपादितत्वाच्च । तस्यैव
हृदूपतया परिणतो कथञ्चिदुत्पादस्यापीष्टत्वात् । यदा च पूर्वोत्पादकारपरित्यागोपादानतयैकं मृदा- ३०
दिपरस्यव्यवहतोऽनुभूयते तदा तत् तदपेक्षया कारणम् कार्यम् विनष्टम् अविनष्टं च उत्पन्नम् अनुरूपं
च एककालम् अनेककालं च भिन्नम् अभिन्नं चेति कथं नाभ्युपगमविषयः ?

न चात्र विरोधः मृद्वप्यतिरिक्ततया घट-रूपालयोदयपक्षयिनश्च्यतिस्वभावतया प्रतीतेः ।
 न च प्रतीयमाने घस्तुस्वरूपे विरोधः अन्यथा ग्राह्यग्राहकाकाराभ्यामेकत्वेन स्वसंवेदनाप्यश्वतः
 प्रतीयमानस्य संवेदनस्य विरोधप्रसक्तेः । न च संज्ञापदोपपक्षिकिरपि उत्पत्ति-स्थिति-निरोधानां ३५
 निश्चितरूपतया घस्तुस्यैवगमात् । न च 'स्याणुर्वा पुरुषो या' इति प्रतिपत्तायिष प्रकृतनिश्चये

१-रमणु-गां । २-हृ-७८ वं-२४ । ३-माघास्यु-तं-मिना । ४-रघुपु-हृ-७८ वं-बां-बां ।
 ५-व्यस्य-गां । ६-नाशोऽपि हृ-७८ वं-मिना । ७-घानात्र स-हृ-७८ वं-घानात्र स-बां-बां ।

७ एकान्तवादिना अनेवाङ्मवादे समुद्राकिनानां विरोधादीनामप्राज्ञां दोषाणां परिहातेऽन्यत्र-प्रमेयक० पृ० १५६

प्र० । स्याद्वादमञ्ज० श्लो० २४ पृ० ११७ आ० । सप्तमशीति० पृ० ८१ ।

६-सक्तिरिति उत्प-वा० वा० । १-न्यधिग-वृ० । १-न्यधिग-वा० वा० ।

- “सामान्यप्रत्यक्षात् विशेषाप्रत्यक्षात् विशेषस्मृतेश्च संशयः” [वैशेषिकद० २, २, १७] इति निमित्तमस्ति । न च व्यधिकरणतादोषासक्तिरपि घटकपालविनाशोत्पादयोर्मद्व्यधिकरणतया प्रतिपत्तेः । न चोभयदोषानुपपन्नः ज्ञातृमकस्य वस्तुनो जात्यन्तरत्वात् । सङ्करदोषप्रसक्तिरपि नास्ति अनुगतव्यावृत्त्योस्तदात्मके वस्तुनि स्वस्वरूपेणैव प्रतिभासनात् । अनवस्थादोषोऽपि न सम्भवी ५ भिन्नोत्पाद-व्यय-ध्रौव्यव्यतिरेकेण तदात्मकस्य वस्तुनोऽप्यक्षे प्रतिभासनात् स्वयमतदात्मकस्या-परयोगेऽपि तदात्मकनानुपपत्तेरन्यथाऽतिप्रसङ्गात् । तथाप्रतिभासादेव अभावदोषोऽपि न सम्भवी अयाधितप्रतिभासस्य तदभावे अभावात् भावे वा न ततो वस्तुव्यवस्थितिरिति सर्वत्र ह्यारोच्छेदप्रसक्तिः । न च ज्ञातृमकत्वमन्तरेण घटस्य कपालदर्शनाद् विनाशानुमानं सम्भवति तत्र तेषां प्रतिबन्धानवधारणात् नहि तद्विनाशनिमित्तानि तानि मुद्रादिहेतुत्वात् अभावस्य कारण- १० त्याभावाच्च । यद्यपि घटहेतुकानि तानि तथापि घटसंज्ञावमेव गमयेयुर्न तदभावम् नहि धूमः पायकः हेतुकस्तदभावगमक उपलब्धः । न चाभिन्ननिमित्तजन्यता तयोः प्रतिबन्धः अभावस्याऽकार्यत्वा-भ्युपगमात् । नापि तादात्म्यलक्षणः तयोस्तादात्म्यायोगात् । न च घटस्वरूपव्यावृत्तत्वात् तेषां तदभावप्रतिपत्तिजनकत्वम् सकृत्त्रैलोक्याभायप्रतिपत्तिजनकत्वप्रसक्तेः तेषां ततोऽपि व्यावृत्त-स्वरूपत्वात् । न च घटविनाशरूपत्वात् तेषां नाप्यं दोषः तेषां वस्तुरूपत्वात् विनाशस्य च निःस्व- १५ भावत्वात् तथा च तादात्म्यविरोधः अन्यथा घटानुपलम्भयत् तेषामपि तदाऽनुपलम्भिभवेत् तस्मात् प्रागभावात्मकः सन् घटः प्रवृत्ताभावात्मकतां प्रतिपद्यत इत्यभ्युपगन्तव्यम् अन्यथा पूर्वोक्तदोषानतिवृत्तिः । सत्त्वलक्षणस्यापि हेतोर्गमकत्वमनेनैव प्रकारेण सम्भवति अन्यथा उत्पत्त्य-भावात् स्थित्यभायः तदभावे विनाशस्याप्यभायः असतो विनाशयोगादिति ज्ञातृमकमेकं पक्ष- २० भ्युपगन्तव्यम् अन्यथा तदनुपपत्तेरिति प्राक्त प्रदर्शितत्वात् पुनरुच्यते । येषां चाग्रतः परतोक्ता- २० मित्यम् शरीरमात्रव्यापकत्वं च तथा प्रतिपादितमेव । ननु शरीरमात्रव्यापित्वे तस्य गमनाभावात् वेदास्तरे तदुपलम्भिर्न भवेत्, न तद्विधितशरीरस्य गमनाविरोधात् पुरुषाभिहितत्वात्प्रत्यक्षम् । न च मूर्त्तामूर्त्तयोर्वेदाकाशयोरपि प्रतिबन्धाभावात् मूर्त्तशरीरगमनेऽपि मामूर्त्तमात्रगमनो गमन-मिति पक्षस्य, संसारिणस्तस्यैकाग्रतेनामूर्त्तयोरिति तत्प्रतिषेधस्याभावादिहेः ॥ ४९ ॥

[जल-दुग्धघटान्नेन जीन-कर्मणोरविभागकथनम्]

२५ एतदेवाह—

अण्योन्मत्तानुगतयोः ‘इदं य तं य’ इति विभगणममुं ।

जलं दुग्ध-पाणियाणं जायंत विभेत्तगन्नाया ॥ ४७ ॥

- अण्योन्मत्तानुगतयोः परस्परानुवर्तिनयोः भाग्य कर्मणोः ‘इदं वा नद् वा’ इति ‘इदं कर्म अथवा नद्’ इति यद् विभजनं पृथक्करणं तद् अनुगच्छन् अपरमात्रकम् प्रमाणाभावेन ३० एतदुक्तवत्त्वात् । यथा दुग्ध-पाणीययोः परस्परप्रतिदानुवर्तिनयोः । किंवात्मानोऽपमविनाशो जीवकर्मप्रतिफलः इत्याह—पायन्नो विशेषणमगन्नायात् । अतः परमपरानुगतयोः कालविरतिवर्तकत्वात् सर्वविरतिगन्ताम् ‘अण्य’ इति विशेषणमप्यनुगतयोः ॥ ४७ ॥

१-अण्योन्मत्तानुगतयोः परस्परानुवर्तिनयोः भाग्य कर्मणोः ‘इदं वा नद् वा’ इति विभगणममुं । २, २, १७

१-इदं कर्म अथवा नद् । २-यद् विभजनं पृथक्करणं तद् अनुगच्छन् अपरमात्रकम् प्रमाणाभावेन ३०

३० ११ । १-अण्योन्मत्तानुगतयोः परस्परानुवर्तिनयोः भाग्य कर्मणोः ‘इदं वा नद् वा’ इति विभगणममुं ।

[जीव-कर्मणोऽन्योन्यानुप्रवेशेन तदाधितयानादि-रूपादीनामपि परस्परानुप्रवेशवर्णनम्]

जीव-कर्मणोऽन्योन्यानुप्रवेशे तदाधितयानामन्योन्यानुप्रवेश इत्याह—

रूपादपञ्चया जे देहे जीवदधियम्मि सुद्धम्मि ।

जे अण्णोण्णानुगया पण्णयणिज्जा भवत्थम्मि ॥ ४८ ॥

रूप-रस-गन्ध-स्पर्श-रसो ये धर्मोया देहाधिता जीवद्रूपे विमुद्धस्वरूपे य ये ज्ञाना-
रूपेऽन्योन्यानुगता जीवे कपादयो देहे ज्ञानादय इति प्ररूपणीया भयस्ये संसारिणि अकार-
प्रभेयाद् वा अन्यतरिणि । न च संसारयस्यायां देहात्मनोऽन्योन्यानुप्रग्यात् कपादिमिस्तादृश-
मुक्तयस्यायां तु तदभावात् नास्त्ये युक्त इति ध्वज्यम्, तद्वत्स्यायामपि देहाधितादिरूपादिप्रद-
परिणतज्ञान-दर्शनपर्योपपन्नैर्यात्मनस्त्वाधितयस्यात् तस्याभ्यवदेशसम्भवात् आत्मपुद्गलयोश्च कपादि-
-ज्ञानादीनामन्योन्यानुप्रवेशात् कथञ्चिद् एकत्वम् अनेकरयं य, मूर्त्तयम् अमूर्त्तयं चाप्यतिरेकात् १०
तिदमिति ॥ ४८ ॥

[परस्परानुप्रवेशादात्म-पुद्गलयोः कपिदेकत्वसामेकत्वस्य चोपपादनम्]

यतरेवाह—

एयं “एगे आया एगे दंढे य होइ किरियां य” ।

करणयिसेसेण य त्रियिहजोगसिद्धी यि अचिरुद्धा ॥ ४९ ॥

१५

एवं इत्यनन्तरौदितप्रकारेण मनो-वाक्-कायद्रूप्यानामात्मन्यनुप्रवेशात् आत्मैव न तद्वति-
रित्याह इति धर्तीयाहैकस्याने “एगे आया” [स्यात् ० १० २ १० १०] इति प्रथमसूत्रप्रतिपा-
दिता तिद्धा एक आत्मा एको दण्ड एक त्रियेति भयति मनो-वाक्-कायेषु दण्ड-क्रिया-
दाहौ प्रत्येकमभिसम्बन्धनीयौ करणविशेषेण च मनो-वाक्-कायस्वरूपेभ्यामन्यनुप्रवेशापातत्रि-
विधयोगस्वरूपायाद् द्विविधयोगसिद्धिरपि आत्मना अचिरुद्धेति एकस्य सप्तस्तस्य त्रिभि- २०
धयोगात्मकाश्च अनेकान्तरूपता ध्ययस्यतेष । न चान्योन्यानुप्रवेशात् एकान्तरूपे बाह्याभ्यन्तर-
विभागमात्र इति भन्तर्हर्षविपाशघनेकविधोत्तमकमेकं धैतन्यम् बद्धिर्बाल-कुमार-बौद्धनाथनेका-
दस्यैकात्मकमेकः शरीरमभ्यस्तः संवेद्यत इत्यस्य विरोधः बाह्याभ्यन्तरविभागभावेऽपि निमित्ता-
भ्यस्तः तद्वत्प्रवेशसम्भवात् ॥ ४९ ॥

[आत्म-पुद्गलयोर्वस्तुतो बाह्याभ्यन्तरविभागभावेऽप्यभ्यन्तरव्यपदेशस्य मनोनिमित्तकत्वेन २५
समर्थनम्]

यतरेवाह—

ण य बाहिरजो भायो अब्भंतरजो य अत्थि समयम्मि ।

णोइन्द्रियं पुण पटुय होइ अब्भंतरयिसेसो ॥ ५० ॥

आत्म-पुद्गलयोऽन्योन्यानुप्रवेशात् उक्तप्रकारेण अर्हत्प्रणीतज्ञातने न बाह्यो भावः अ- ३०
भ्यन्तरो वा संभवति मूर्त्तमूर्त्तरूपादितयाऽनेकान्तात्मकत्वात् संसारोदरवात्तिनः सकल-
ध्वनून् । ‘अभ्यन्तरः’ इति ध्वपदेशस्तु नोइन्द्रियं मनः प्रतीत्य तस्यात्मपरिणतिकरूपस्य परा-
प्रत्यक्षत्वात् शरीर-बाह्योरपि । न च शरीरात्मकधर्मयोः परस्परानुप्रवेशात् शरीरादभेदे आत्म-

१-स्यायां तद्-मां-आ- २ “एगे आया । एगे दंढे । एग किरिया”-स्यात् ० १० २ १-४ १० १० तथा ११ ।

[जीव-कर्मणोरन्योन्यानुप्रवेशेन तदाभितक्षानादि-रूपादीनामपि परस्परानुप्रवेशवर्णनम्]

जीव-कर्मणोरन्योन्यानुप्रवेशे तदाभितक्षानामन्योन्यानुप्रवेश इत्याह—

रूपादपञ्चया जे देहे जीवदविषमि सुदुमि ।

ते अपणोण्णाणुगया पण्णवणिज्जा भवत्थमि ॥ ४८ ॥

रूप-रस-गन्ध-स्पर्श-वयो ये पर्याया देहाधिता जीवद्रव्ये विशुद्धस्वरूपे च ये ज्ञाना-५
इयस्तेऽन्योन्यानुगता जीवे रूपादयो देहे ज्ञानादय इति प्ररूपणीया भवस्य संसारिणि अकार-
प्रभेदेपाद् वा असंसारिणि । न च संसारावस्थायां देहात्मनोरन्योन्यानुबन्धात् रूपादिभिस्तद्व्यपदेशा-
मुक्त्यवस्थायां नु तदभावात् भासो युक्त इति वक्तव्यम्, तद्व्यवस्थायामपि देहाधितादिरूपादिप्रह-
परिणतज्ञान-दर्शनपर्यायद्वारेणात्मनस्तथाविधत्वात् तथाम्यप्रवेशसम्भवात् आत्मपुद्गलयोश्च रूपादि-
-ज्ञानादीनामन्योन्यानुप्रवेशात् कथञ्चिद् एकत्वम् अनेकत्वं च, मूर्च्छत्यम् अमूर्च्छत्वं चाप्यतिरेकात् १०
लिरुमिति ॥ ४८ ॥

[परस्परानुप्रवेशादात्म-पुद्गलयोः कथंचिदेकत्वस्थानेकत्वस्य बोधपादनम्]

एतदेवाह—

एवं “एगे आया एगे दंडे य होह किरियां य” ।

करणायिसेसेण य तिविहजोगसिद्धी वि अविगद्धा ॥ ४९ ॥

१५

एवं इत्यनन्तरोदितप्रकारेण मनो-वाह-कायद्रव्याणामात्मन्यनुप्रवेशात् आत्मैव न तद्वति ।
रिक्तज्ञान इति तृतीयाह्निकस्थाने “एगे आया” [स्यात् ० ए० २ ए० १०] इति प्रथमतस्तत्प्रतिपा-
दितः सिद्धः एक आत्मा एको दण्ड एक क्रियेति भवति मनो-वाह-कायेषु दण्ड-क्रिया-
शब्दौ प्रत्येकमभिसम्बन्धीयौ करणाविशेषेण च मनो-वाह-कायस्वरूपेणारम्भन्यनुप्रवेशादात्मि-
विधियोगस्यरूपायात् त्रिविधयोगसिद्धिरपि आत्मनः अविरुद्धेति वक्तव्यं तत्तत्तस्य विधि-१०
प्रयोगात्मकत्वात् अनेकत्वकृता व्यवस्थितेयः । न चान्योन्यानुप्रवेशान् एकत्वमकत्वे बाह्याभ्यन्तर-
विभागमात्र इति अन्तर्द्वयविभागाद्यनेकविधसंसारमकमेकं चैतन्यम् बहिर्भात-द्वयार-बोधनाद्यनेक-
वर्तीकत्वमकमेकं शरीरमभ्यक्षतः संवेद्यत इत्यस्य विरोधः बाह्याभ्यन्तरविभागभावेऽपि विमिष्टा-
न्तरतः तद्व्यपदेशसम्भवात् ॥ ४९ ॥

[आत्म-पुद्गलयोर्वस्तुतो बाह्याभ्यन्तरविभागभावेऽप्यभ्यन्तरव्यपदेशस्य मनोनिमित्तत्वेन १५
समर्थनम्]

एतदेवाह—

ण य पाहिरओ भायो अन्मंतरओ च अत्थि समथमि ।

मोहदियं पुण पडुष होह अन्मंतरयिसेसो ॥ ५० ॥

आत्म-पुद्गलपर्योन्यानुप्रवेशात् उक्तप्रकारेण अहमस्मीत्यस्यमे न चाणो भावः अ-
भ्यन्तरो वा संभवति मूर्त्तामूर्त्तकृपादितयाऽनेकान्तात्मकत्वात् संसारोत्तरात्मनः साका-
शमनुतः । ‘अभ्यन्तर’ इति व्यपदेशात् नोदन्द्रियं मनः प्रतीत्य तस्याभ्यन्तरव्यपदेश-
प्रत्यक्षत्वात् शरीरं चाप्येति । न च शरीराभ्यन्तरव्यपदेशो परस्परानुप्रवेशान् शरीरद्वये ॥

“सामान्यप्रत्यक्षात् विशेषाप्रत्यक्षात् विशेषस्मृतेश्च संशयः” [वैशेषिक० २, २, १७] इति निमित्तमस्ति । न च व्यधिकरणतादोषासक्तिरपि घटकपालविनाशोत्पादयोर्मुद्गव्याधिकरणत्वात् प्रतिपत्तेः । न चोभयदोषानुपपन्नः व्यात्मकस्य वस्तुनो जात्यन्तरत्वात् । सङ्करदोषप्रसक्तिरपि नस्ति अनुगतव्यावृत्त्योस्तदात्मके वस्तुनि स्वस्वरूपेणैव प्रतिभासनात् । अनवस्थादोषोऽपि न सम्भवी भिन्नोत्पाद-व्यय-ध्रौव्यव्यतिरेकेण तदात्मकस्य वस्तुनोऽप्यक्षे प्रतिभासनात् स्वयमनदात्मकस्या-पर्योगोऽपि तदात्मकतानुपपत्तेरन्यथाऽतिप्रसङ्गात् । तथाप्रतिभासादेव अभावदोषोऽपि न सम्भवी अबाधितप्रतिभासस्य तदभावे अभावात् भावे वा न ततो वस्तुव्यवस्थितिरिति सर्वत्र-ह्यारोच्छेदप्रसक्तिः । न च व्यात्मकत्वमन्तरेण घटस्य कपालदर्शनाद् विनाशानुमानं सम्भवति तत्र तेषां प्रतिबन्धानवधारणात् नहि तद्विनाशनिमित्तानि तानि मुद्गरादिहेतुत्वात् अभावस्य कारण-
 १० त्याभावाच्च । यद्यपि घटहेतुकानि तानि तथापि घटसङ्गावमेव गमयेयुर्न तदभावम् नहि घूमः पात्रक-हेतुकस्तदभावगमक उपलब्धः । न चाभिन्ननिमित्तजन्यता तयोः प्रतिबन्धः अभावस्याऽकार्यत्वा-भ्युपगमात् । नापि तादात्म्यलक्षणः तयोस्तादात्म्यायोगात् । न च घटस्वरूपव्यावृत्तत्वात् तेषां तदभावप्रतिपत्तिजनकत्वम् सकलत्रैलोक्याभावप्रतिपत्तिजनकत्वप्रसक्तेः तेषां ततोऽपि व्यावृत्त-स्वरूपत्वात् । न च घटविनाशरूपत्वात् तेषां नार्य दोषः तेषां वस्तुरूपत्वात् विनाशस्य च निःस-
 १५ भावत्वात् तथा च तादात्म्यविरोधः अन्यथा घटानुपलम्भयत् तेषामपि तदानुपलम्भिर्मन्त्रे-
 तत्सात् प्रागभावात्मकः सन् घटः प्रत्यक्षाभावात्मकतां प्रतिपद्यत इत्यभ्युपगन्तव्यम् अन्यथा पूर्वोक्तदोषानतिवृत्तिः । सत्त्वलक्षणस्यापि हेतोगमकत्वमनेनैव प्रकारेण सम्भवति अन्यथा उत्तर-भावात् स्वित्यभावः तदभावे विनाशस्याप्यभावः असतो विनाशायोगादिति व्यात्मकमेकं वस्तु-
 २० मित्यम् शरीरमात्रव्यापकत्वं च तथा प्रतिपादितमेव । ननु शरीरमात्रव्यापिग्ये तस्य गमनाभावाद् देशान्तरे तदनुपलम्भिर्न भवेत्, न तदधिष्ठितशरीरस्य गमनाविरोधात् पुण्याधिष्ठितशरीरव्यपत् । न च मूर्त्तमूर्त्तयोर्धटाकाशयोरपि प्रतिग्रन्थाभावात् मूर्त्तशरीरगमनेऽपि नागूर्मस्यात्मनो गमन-मिति यदव्ययम्, संसारिणस्तस्यैकान्तेनामूर्त्तयातिदेशात्प्रतिपद्यत्वाभावात्तदेवं ॥ ४६ ॥

[जल-दुग्धदृष्टान्तेन जीव-कर्मणोरविभागरूपनम्]

२५ एतदेवाह—

अण्णोण्णाणुगयाणं 'इमं य तं य' ति विभयणमशुणं ।

जह् दुद्ध-पाणिपाणं जायंत विसेतपज्जाया ॥ ४७ ॥

अन्योन्यानुगतयोः परस्परगनुप्रविष्टयोः धातु-कर्मणोः 'इदं या नद् या' इति 'इदं कर्म अयमात्मा' इति यद् विभजनं वृषद्वयं तद् अयुरात्मा अण्णमात्रकर्मप्रमाणमात्रेण
 ३० कर्तुमशक्यत्वात् । यथा दुग्ध-पाणीययोः परस्परप्रवेदानुप्रविष्टयोः । किंप्रमाणोऽयमविभागो जीवकर्मप्रवेदयोः ? इत्याह—धातु-कर्मणो विशेषपर्यायाभावात् । अतः परस्परगनुप्रविष्टयोः अन्तर्द्विषयकर्मण्यत्वात् सर्वविशेषाभावात् 'अन्तरं' इति विशेषणान्वयानुपपत्तेः ॥ ४७ ॥

१ "अन्तरं द्विषयकर्मण्यत्वात् सर्वविशेषाभावात्" इति विशेषणान्वयानुपपत्तेः ॥ ४७ ॥

२ "अन्तरं द्विषयकर्मण्यत्वात् सर्वविशेषाभावात्" इति विशेषणान्वयानुपपत्तेः ॥ ४७ ॥

[जीव-कर्मणोरन्योन्यानुप्रवेशेन तदाभितज्ञानादि-रूपादीनामपि परस्परानुप्रवेशवर्णनम्]

जीव-कर्मणोरन्योन्यानुप्रवेशो तदाभितज्ञानामन्योन्यानुप्रवेश इत्याह—

रूआहपञ्चषा जे देहे जीवद्रवियम्मि सुद्धम्मि ।

ते अण्णोण्णाणुगया पण्णवणिज्जा भवत्थम्मि ॥ ४८ ॥

रूप-रस-गन्ध-स्पर्शोदयो ये पर्याया देहाभिता जीवद्रव्ये विशुद्धस्वरूपे च ये ज्ञाना-
दयस्तेऽन्योन्यानुगता जीवे रूपादयो देहे ज्ञानादय इति प्ररूपणीया भवस्य संसारिणि अकार-
प्रसेपाद् या असंसारिणि । न च संसारावस्थायां देहात्मनोरन्योन्यानुबन्धात् रूपादिभित्तमपदेशा-
नुपत्यपस्थायां नु तदभावात् नासौ युक्त इति वक्तव्यम्, तत्रापस्थायामपि देहापाभितरूपादिग्रहण-
परिणतज्ञान-देशनपर्यायद्वारेणात्मनस्तथाविधत्वात् तथात्मपदेशसम्भवात् आत्मपुद्गलपौष्ट्य रूपादि-
ज्ञानादीनामन्योन्यानुप्रवेशात् कथञ्चिद् एकत्वम् अनेकत्वं च, मूर्च्छाव्यम् भ्रमूर्च्छत्वं चाप्यतिरेकात् १०
सिद्धमिति ॥ ४८ ॥

[परस्परानुप्रवेशादात्म-पुद्गलयोः कथंचिदेकत्वत्वानेकत्वस्य चोपपादनम्]

एतदेवाह—

एवं “एगे आया एगे दंडे य होइ किरियां य” ।

करणविसंसेण य तिविहजोगसिद्धी यि अविरुद्धा ॥ ४९ ॥

१५

एवं इत्यन्तरोदितप्रकारेण मनो-बाहू-कायद्रव्याणामात्मन्यनुप्रवेशात् आत्मैव न सत्यति-
रिक्तास इति दृष्टीपार्हकस्थाने “एगे आया” [स्यात् ० सू० २ पृ० १०] इति प्रथमसूत्रमतिपा-
दितः सिद्धः एक आत्मा एको दण्ड एका क्रियेति भवति मनो-बाहू-कायेषु दण्ड-क्रिया-
दाग्दी प्रत्येकमभिसम्बन्धनीयौ करणविशेषेण च मनो-बाहू-कायस्वरूपेणान्यन्यनुप्रवेशावामवि-
विधयोगस्वरूपावाद् त्रिविधयोगसिद्धिरपि आत्मना अविरुद्धैवेति वक्तव्यं सततस्य विधि-६०
धयोगात्मकावाद् अनेकान्तरकृता व्यवस्थितैव । न चान्योन्यानुप्रवेशात् एकात्मकत्वे बाह्यान्तर-
विभागाभाप इति अन्तरर्पविपादापनेकवियर्थात्मकमेकं धैतन्यम् बहिर्चाल-बुभार-बोधनाद्यनेका-
वस्थैकात्मकमेवं दृष्टीरमध्यक्षता संवेद्यत इत्यस्य विरोधः बाह्यान्तरविभागाभावेऽपि निश्चि-
त्तरतः तद्व्यपदेशसम्भवात् ॥ ४९ ॥

[आत्म-पुद्गलपौर्वास्तुतो बाह्यान्तरविभागाभावेऽप्यन्तरव्यपदेशस्त नानातिनिदधन्तं
समर्थनम्]

एतदेवाह—

ण य बाहिरओ भावो अज्मनरओ य अन्थि सुमयन्नि ।

जोहंदिपं पुण पटुष होइ अज्मनरविसंसे ॥ ५० ॥

आत्म-पुद्गलयोरन्योन्यानुप्रवेशात् उक्तप्रकारेण अन्तरव्यपदेशस्त न बाहो ज्ञानः ३-
भ्यन्तरो वा संभवति मूर्च्छामूर्च्छादिकारिभ्योऽन्तरव्यपदेशस्त संवेद्यमानः ३-
एतन्तु । ‘अज्मनरः’ इति व्यपदेशान्तरं जोहंदिपं नः अन्तरं एतन्तु अन्तरव्यपदेशस्त
प्रत्यक्षायात् दृष्टी-बाहोर्विध । न च दृष्टीरन्तरव्यपदेशस्त एतन्तु अन्तरव्यपदेशस्त
१-रूपायां तद-भा. अ. १२ पृ. १०. २-ए. ३०. ३-ए. ३०. ४-ए. ३०. ५-ए. ३०. ६-ए. ३०. ७-ए. ३०. ८-ए. ३०. ९-ए. ३०. १०-ए. ३०.

नोऽपि तद्वत् परमत्यक्षताप्रसक्तिः इन्द्रियज्ञानस्याशेषपदार्थस्वरूपब्राह्मत्वाद्योमादित्यस्य प्रतिपा-
दयिष्यमाणत्वात् अतः 'शरीरप्रतिबद्धत्वमात्रमनो न भवति अमूर्तत्वात्' अत्र प्रयोगो हेतुस्तिष्ठः ।
यदि चात्मपरिणतिरूपमनसः शरीरादात्यन्तिको भवेत् स्यात् तद्विकाराऽत्रिकाराभ्यां शरीरस्य तत्त्वं
न स्यात् तदुपकारापकाराभ्यां वा आत्मनः सुख-दुःखानुभवश्च न भवेत् शरीरविघातकृतश्च
५ हिंसकत्वमनुपपन्नं भवेत् शरीरपुष्ट्यादेः रागादुपपन्नयहेतुत्वम् शरीरस्य 'कुशोऽहं स्पृहोऽहम्' इति
प्रत्ययविषयत्वं च दूरोत्सारितं भवेत् । पुरुषान्तरशरीरस्थेय घटाकाशगोरपि प्रवेशान्योन्यप्रवेश-
लक्षणो बन्धोऽस्त्येवेत्युक्तो दृष्टान्तः अन्यथा घटस्यावस्थितिरप्येव न भवेत् । न चाप्यन्योन्यप्रवेश-
सद्भावेऽप्याकाशवत् शरीरपरतन्त्रता आत्मनोऽनुपपन्ना, मिथ्यात्वादेः पारतन्त्र्यलिप्तिसम्भवादि
भावात् आकाशे च तदभावात् । न च शरीराय सत्त्वे सति तस्य मिथ्यात्वादिरूपप्रवेष्टुमिष्येत् ।
१० तस्याच्च तत्प्रतिबद्धत्वम् इतीतरेतराभ्यत्यम् अनादिस्थाभ्युपगमेनास्य निरस्ताः वात् । न च
शरीरसम्बन्धात् प्राग् आत्मनोऽमूर्तत्वम् सदा तेजस-कर्मणश्शरीरसम्बन्धित्वात् संसारवत्त्वात्
तस्य अन्यथा भवान्तरस्पृहशरीरसम्बन्धित्वायोगात् पुत्रलोपपद्यमन्तिरेकेणोपगतित्वप्रवृत्त्या-
परदिगमनासम्भवात् स्पृहशरीरेणातिस्वमस्य रज्यादिनेयाकाशस्य सम्बन्धायोगान् संसारितः
न्यमन्यथा जगत् स्यादिति संसार्यात्मनः सूक्ष्मशरीरसम्बन्धित्वं सर्वत्राभ्युपगम्यतव्यम् ।

- १५ अथ शरीरात्मनोऽस्मात्तत्त्वे शरीरायपचच्छेदे आत्मायपयस्यापि छेदप्रसक्तिः अत्रोदे तयो-
र्मैदप्रसङ्गः, न; कथञ्चित् तच्छेदस्याभ्युपगमात् अन्यथा शरीरात् पृथग्भूतायपयस्य कश्चोपमधिर्न
भवेत् । न च छिन्नायपयानुपविष्टस्य पृथगात्मत्वप्रसक्तिः, तत्रैव पञ्चाङ्गुप्रवेशात् छिन्ने इत्यादौ
कणादितिशिवाद्वादीनादिर्यं कथयता । न चाप्यत्र गमनात् तस्य तद्विज्ञानुपपत्तिः एकत्वाभावात् ।
२० यथाछेदप्रतिमाप्रसङ्गेः शरीरात्तत्त्ववद्विघातमात्रतत्त्वम् । न च पृथग्भूतहस्तायपयस्त्रिगोऽपि
तत्रैव विनष्ट इति करानादि मुक्तिर्मगता, शेषस्याप्येकत्वेन तद्वत् विनाशप्रसङ्गेः । ततोऽप्यथाऽप्येव
तत्रागमवान् अविगमवान् तदनुपवेशोऽप्यपीकते गत्यन्तराभावात् । न चैकत्वे आत्मनो विज्ञान-
भावः पदेऽस्मात् इति वक्तव्यम्, शरीरव्याजेन तस्यापि सन्निभागतत्वात् अन्यथा सायपयशरीरायपिना
लम्ब कथं भवेत् । न चारम्भमूर्तद्वयवद्विघातयपयस्य (१) सन्निधौ तस्य तथाभावाः—उत्तरकाशमपि
२५ तदवच्छेदोत्तरादोत्तरादवच्छेदं तथैव कारणात् अन्यथा येन तदवच्छेदोत्तरात् । न चारायारम्भमूर्तद्वयवत्
तस्य विद्वत्त्ववत् शरीरसन्निधौगतामात्रप्रसङ्गेः । न च शरीराऽप्येवमनोऽपि, तत्र सन्निधौ
तदवच्छेदोत्तरात् । न तदवच्छेदकत्वं तच्छेदे छेदः अतिप्रसङ्गात् । न च तदवच्छेदकत्वे न छिन्ना तत्र
वच्छेदोत्तरादेः अत्रान्वेष्टव्यमिति वदन्त्यादिति ज्ञायते । कथं छिन्नाच्छिन्नयोः शेषादन्तं पञ्चादिति
३० वेत् । न वच्छेदेन छेदमात्रात् पञ्चमादन्तमनुपविष्टोत्तराभ्युपगमात् शेषादन्तमपि तथागतावच्छेद-
वदित्येवैव । न चान्यथा शरीरप्रत्ययानुपपत्त्ये अत्रैव शरीरात्तत्त्ववद्विघातमात्रतत्त्वम् । न चैक-
त्वेन तस्य व्यापकत्वम् । न च देहात्मनोऽप्यन्योन्यानुपपत्त्ये देहसमागताऽपि सायमनोऽपि तथा-
३५ तदवच्छेदः, शरीरादवच्छेदः तदवच्छेदकत्वमेवमेव । यदि मिथ्यत्ववद्विघातमात्रतत्त्वम् । न चैव
तदवच्छेदः—इति तत्र-मन्त्र-वद्विघातमात्रतत्त्वम् । न चैव तदवच्छेदः—इति तत्र-मन्त्र-वद्विघातमात्रतत्त्वम् ।
इति तत्र-मन्त्र-वद्विघातमात्रतत्त्वम् । न चैव तदवच्छेदः—इति तत्र-मन्त्र-वद्विघातमात्रतत्त्वम् ।

१. छेदोत्तरात्-१. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

[निरपेक्षयोर्द्रव्यास्तिक-पर्यायास्तिकयोर्मतेन यथा यथा कर्मबन्धस्तत्फलप्ररूपणा भवति
तयोपवर्णनम्]

अस्य च मिथ्यात्वादिपरिणतिप्रशोषात्तु प्रज्ञाद्वाक्त्रिमाषलक्षणो बन्धः तद्वशोपनतसुर-दुःखा-
नुभवंस्वरूपश्च भोगः अनेकान्तात्मकत्वे सन्मुपपद्यते अन्यथा तयोः रयोग इति प्रतिपादनार्थमाह—
दृक्चद्विपस्स इत्यादि ।

अथवा परस्परतत्पेक्षद्रव्यास्तिक-पर्यायास्तिकयोः प्ररूपणा प्रदर्शितन्यायेन सम्भविनी निरपे-
क्षयोः कथं सा? इत्याह—

दृक्चद्विपस्स आया धंघइ कम्मं फलं च वेएइ ।

पीयस्स भावमेत्तं ण कुणइ ण य कोइ वेएइ ॥ ५१ ॥

द्रव्यास्तिकस्येयं प्ररूपणा-आत्मा एकः स्थायी कर्म ज्ञानादिविबन्धकं धारति ।
न करोति तस्य कर्मणः फलं च कार्यकथं वेद्यते भुङ्क्ते मान्मेव । द्वितीयस्य तु पर्यायाधिक-
स्येयं प्ररूपणा-नैयात्मा स्थाय्यस्ति किन्तु भावमात्रं विज्ञानमात्रमिति न करोति न च
कश्चिद् वेद्यते उपचित्तस्मानन्तरभ्यन्तिनः कर्तव्याऽनुभववितृषायोगात् ॥ ५१ ॥

तथेयमपि तपोस्तथाभूतयोः प्ररूपणेत्याह—

दृक्चद्विपस्स जो घेव कुणइ सो घेव घेयए णियमा ।

अण्णो करेइ अण्णो परिभुंजइ पज्जवणयस्स ॥ ५२ ॥

य एव करोति स एव वेद्यते नित्यत्वाद् द्रव्यास्तिकस्यैतन्मतम् । अन्यः
करोत्यन्यथ भुङ्क्ते क्षणिकत्वाद् पर्यायनयस्य । ननु पूर्वागोक्तमेव पुनरभिधत्ता पिष्टपे-
णमाचार्येण कृतं भवेत्, नः उपचित्तसमनन्तरस्यस्तेन कर्तव्यम् भोगो वा सम्भवीति प्राक् प्रति-
पादितम् इह तु उपचित्तस्य एव कर्त्ता तदन्तरक्षणश्च भोकेति न पुनरुच्यते । उच्यते च परैः—
“भूतिर्वैषां किया सैव कारकं सैव बोध्यते” [इति ॥ ५२ ॥

[सापेक्षनयद्रव्याभितानामेव कथंचित्पदाङ्कितानां वचसां स्वसमयप्ररूपणात्वं नान्येषामित्य-
भिधानम्]

इयमसंयुक्तयोत्तयोः स्वसमयप्ररूपणा न भवति या तु स्वसमयप्ररूपणा तामाह—

जे वयणिज्जवियप्पा संजुज्जंतेसु होन्ति एणसु ।

सा स्वसमयपण्णवणा तित्थयराऽऽसायणा अण्णा ॥ ५३ ॥

ये वचनीयस्याभिधेयस्य विकल्पास्तत्प्रतिपादका अभिधानमेशः संयुज्जमानयो-
रन्योन्यसम्बन्धयोर्मयन्त्यनयोर्द्रव्यास्तिक-पर्यायास्तिकयावयवयोः । ते च—“वचंचिद्विषय आत्मा
कथञ्चिदमूर्त्तः” इत्येयमावयवः । सा यथा स्वसमयस्येति तदर्थस्य प्रज्ञापना निदर्शना अन्या तु ।
निरपेक्षयोत्तयोरेव नवयोर्वा प्ररूपणा सा तीर्थकरस्यासादनाऽपिधेयः । “धर्ममेवेणं जीवस्व

१ “क्षणिकः सर्वेश्वरकाय अभिराणां पुनः किया । भूतिर्वैषां किया सैव कारकं सैव बोध्यते” ॥—वे. ५६८ ॥ ५७०
प्रश्न ५८० ५८१ ५८२ ५८३ ५८४ ५८५ ५८६ ५८७ ५८८ ५८९ ५९० ५९१ ५९२ ५९३ ५९४ ५९५ ५९६ ५९७ ५९८ ५९९ ६००
५९१ । स्वाह्मदमन्त्रः श्रीः १६ ५० १२८ ५० ७ भा० । मध्यमब्रह्म ५० ११६ ५० ११ । १ प्र०—“एवमेव न
भेदे । जीवस्य एवमेवे जीवस्येव यथावदभिराणां कश्चन केवहएई अविभाषणविषयेदेई आदेदेई वरिदेदेई ५८१ ५८२ ५८३ ५८४ ५८५ ५८६ ५८७ ५८८ ५८९ ५९० ५९१ ५९२ ५९३ ५९४ ५९५ ५९६ ५९७ ५९८ ५९९ ६००
सं—मोयमा । शिव आदेदेईवरीदेई शिव सो आदेदेईवरीदेई । नह आदेदेईवरीदेई निददा अहदेई” ॥
भगवती ॥ राज० ८ ५० । १० ५० १५५ ।

[निरपेक्षयोर्द्रव्यास्तिक-पर्यायास्तिकयोर्मतेन यथा यथा कर्मबन्धस्तत्फलप्ररूपणा भवति तथोपवर्णनम्]

अस्य च मिथ्यात्वादिपरिणतिवशोपाच्युद्भूताङ्गाहिमाचलक्षणो बन्धः तद्वशोपनतसुख-दुःखा-च्युतमयस्वरूपश्च भोगः अनेकान्तात्मकत्वे सत्युपपद्यते अन्यथा तथोरयोग इति प्रतिपादनार्थमाह—
दन्वद्विपस्स इत्यादि ।

अथवा परस्परसापेक्षद्रव्यास्तिक-पर्यायास्तिकयोः प्ररूपणा प्रदर्शितन्यायेन सम्भविनी निरपेक्षयोः कथं सा? इत्याह—

दन्वद्विपस्स आया यंघइ कम्मं फलं च घेणइ ।

पीयस्स भावमेत्तं ण कुणइ ण य कोइ घेणइ ॥ ५१ ॥

द्रव्यास्तिकस्येयं प्ररूपणा-आत्मा एकः स्थायी कर्म क्षानादिनियन्त्रकं यज्जातिः ।
स्वीकरोति तस्य कर्मणः फलं च कार्यरूपं वेदयते मुहुर्वात्मैव । द्वितीयस्य ॥ पर्यायाधिक-
स्येयं प्ररूपणा-मैयात्मा स्वाप्यस्ति किन्तु भावमात्रं विज्ञानमात्रमिति न करोति न च
कश्चिद् वेदयते उपपत्तिक्षणानन्तररूपंतिनः कर्तव्याऽनुमदित्वायोगात् ॥ ५१ ॥

तथेयमपि तपोस्तथाभूतयोः प्ररूपणेत्याह—

दन्वद्विपस्स जो येय कुणइ सो येव येयए णियमा ।

अण्णो करेइ अण्णो परिभुंजइ पज्जवणपस्स ॥ ५२ ॥

य एव करोति स एव वेदयते नित्यत्वात् द्रव्यास्तिकस्यैतन्मत्तम् । अन्यः
करोत्यन्यच्च भुङ्क्ते क्षणिकात्वात् पर्यायनयस्य । ननु पूर्वगाद्योक्तमेव पुनरभिधत्ता पिष्टपे-
णमाचार्येण कृतं भवेत्, न; उपपत्तिसमनन्तररूपस्तेन कारणम् भोगो वा सम्भवीति प्राक् प्रति-
पादितम् इह तु उपपत्तिक्षण एव कर्त्ता तदनन्तरक्षणञ्च भोकेति न पुनदकता । उक्तं च परैः—२०
“भूतिर्येषां क्रिया सैव कारकं सैव योच्यते” [इति ॥ ५२ ॥

[सापेक्षनयद्वयाभितानामेव कथंचित्पदाकृतानां वचसां स्वसमयप्ररूपणात्वं नान्येषामित्य-
भिधानम्]

इयमस्तंयुक्तयोरनयोः स्वसमयप्ररूपणा न भवति या तु स्वसमयप्ररूपणा तामाह—

जे वयणिज्जवियप्पा संजुज्जंतेसु होन्ति एएसु ।

सा ससमयपण्णवणा तित्थयराऽऽसायणा अण्णा ॥ ५३ ॥

ये वचनीयस्याभिधेयस्य विकल्पास्तत्प्रतिपादका अभिधानमेषाः संयुज्जमानयो-
रन्योन्यसम्यग्बोध्यन्यन्तनयोर्द्रव्यास्तिक-पर्यायास्तिकत्वावयवमययोः । ते च—‘कथंचित्त्वं आत्मा
कथंचिदमूर्त्तः’ इत्येवमादयः । सा यथा स्वसमयस्येति तदर्थस्य प्रज्ञापना निरुक्तानां अन्या तु २०
निरपेक्षयोक्तयोरेव नययोर्था प्ररूपणा सा तीर्थकरस्यासादनाऽभिधेयः । “संयमेतेषां जीवराज

१ “क्षणिकः सर्वपरकारा अधिराणां पुनः क्रिया ।। भूतिर्येषां क्रिया सैव कारकं सैव बोध्यते” ॥—वेदविद्वद्भ्यः
प्रह्लादः पत्रिः पत्रिः १ पु० १७५ पं० २१ २, २, २० ब्रह्म० आगमी पु० ५३१ । राज० बराह० ५२० १-३५ पु० २२
पं० १५ । साहज्यमञ्ज० श्री० ११ पु० १३८ पं० ७ आ० । मध्यमबह० पु० ११६ टि० १ । १ प्र०—‘एवमेतन्मत्तं
भंते । जीवराज एवमेव जीवराजे कणावरविभ्रात ब्रह्मराज केवरादौ । कविः कथंचिद्वेदेति आदेति एवमेति
पु०—नोयमा । शिव आदेतिपरिवेष्टि एव नो आदेतिपरिवेष्टि । अह आदेतिपरिवेष्टि निरमा अहदेति’ ॥
भगवद्गी० राज० ८ व० १० वृ० १५३ ।

नोऽपि तद्वत् परप्रत्यक्षताप्रसक्तिः इन्द्रियज्ञानस्याशेषपदार्थस्वरूपमाहकत्वायोगादित्यस्य प्रतिपा-
द्यविषयमाणत्वात् अतः 'शरीरप्रतिबद्धत्वमात्मनो न भवति-अमूर्तत्वात्' अत्र प्रयोगे हेतुप्रसिद्धः ।
येदि चात्मपरिणतिरूपमनसः शरीरपदात्यन्तिको भेदः स्यात् तद्विकाराऽविकाराभ्यां शरीरस्य तत्त्वं
न स्यात् तदुपकारावकाराभ्यां चा आत्मनः सुख-दुःखानुभवश्च न भवेत् शरीरविधातृकृतश्च
५ हिंसकत्वमनुपपन्नं भवेत् शरीरपुष्ट्यादेः रागाद्युपचयहेतुत्वम् शरीरस्य 'हृशोऽहं स्थूलोऽहम्' इति
प्रत्ययविपर्ययत्वं च दूरोत्सारितं भवेत् । पुरुषान्तरशरीरस्येव घटाकाशयोपि प्रदेशान्योन्यप्रवेश-
लक्षणो बन्धोऽस्त्येवेत्युक्तो दृष्टान्तः अन्यथा घटस्यावस्थितिरेव न भवेत् । न चान्योन्यानुप्रवेश-
सद्भावेऽप्याकाशवत् शरीरपरतन्त्रता आत्मनोऽनुपपन्ना, मिथ्यात्वादेः पारतन्त्र्यानिमित्तस्यात्मनि
भावात्-आकाशे च तदभावात् । न च शरीरायसत्त्वे सति तस्य मिथ्यात्वादिबन्धहेतुभिर्योगा
१० तस्माच्च तत्प्रतिबद्धत्वम् इतीतरेतराश्रयत्वम् अनादित्वाभ्युपगमेनास्य निरस्तत्वात् । न च
शरीरसम्बन्धात् प्राग् आत्मनोऽमूर्तत्वम् सदा तैजस-कामंजशरीरसम्बन्धिण्यात् संसारावस्थायां
तस्य अन्यथा भवान्तरस्थूलशरीरसम्बन्धिन्धित्वायोगात् पुद्गलोपपन्नमन्यतिरेकेणोर्ध्वगतिस्त्रिभाषस्या-
परदिग्गमनासम्भवात् स्थूलशरीरेणातिसूक्ष्मस्य रज्ज्वादिनेयाकाशस्य सम्बन्धायोगात् संसारिणः
न्यमन्यथा जगत् स्यादिति संसार्यात्मनः सूक्ष्मशरीरसम्बन्धिण्यर्थं सर्वदाभ्युपगन्तव्यम् ।

१५ अथ शरीरात्मनोऽस्मादात्म्ये शरीरावयवच्छेदे आत्मापययस्यापि छेदप्रसक्तिः भच्छेदे तयो-
र्भेदप्रसङ्गः, न। कथञ्चित् तच्छेदस्याभ्युपगमात् अन्यथा शरीरात् पृथग्भूतावयवस्य कम्पोपलब्धिर्न
भवेत् । न च छिन्नापययानुप्रविष्टस्य पृथगात्मत्वप्रसक्तिः, तत्रैव पश्चादनुप्रवेशात् छिन्ने हस्तादौ
कम्पादितक्षिप्तावर्शनादियं 'कल्पना । न चान्यत्र गमनात् तस्य तद्विज्ञानुपलब्धिः एकत्वाशामनः ।
२० शेषस्यापि तेन सह गमनप्रसक्तेः । न चैकत्र सन्ततावयवेक आत्मा अनेकज्ञानायसेयामामेकज्ञानुभ-
वापाद्येऽप्रतिभासप्रसक्तेः शरीरात्मन्तस्ययस्थितारामान्तरवत् । न च 'पृथग्भूतहस्तावयवस्थितोऽसौ
तत्रैव विनष्ट इति कल्पनापि युक्तिसंगता, शेषस्याप्येकत्वेन तद्वद् विनारासङ्गेः । ततोऽप्यत्राऽगतेः
तत्रास्तत्वात् अपि नष्टत्वाच्च तदनुप्रवेशोऽवसीयते गत्यन्तरमाभावात् । न चैकत्वे आत्मनो विभागा-
भावाच्छेदभावात् इति एकत्वम्, शरीरद्वारेण तस्यापि संविभागात्वात् अग्न्या सावयवशरीरावयवविना
तस्य कथं भवेत् । न चारम्भमूर्तद्वयावच्छिन्नावयवस्य (१) सर्वदेव तस्य तयाभावाः-उत्तरकाशमपि
२५ तदवयवोपपन्नोपपन्नस्यैव तथैव स्मरणात् अन्यत्वे चैतदवरोनात् । न चात्तावारम्भमूर्तद्वयवत्
अनुकादिप्रक्रमेणावस्थितसंयोगेनैतारम्भः येन तद्वत् तस्य तथैव भावप्रसक्तिः । न चागारम्भस्यात्
तस्य निरवयवत्वम् शरीरावर्गगतत्वाभावाप्रसक्तेः । न च शरीराऽस्तवगतोऽसौ, तत्र सर्वत्रैव
हृशोऽप्यहम् । न तदवयवकस्य तच्छेदे छेदः अतिप्रसङ्गात् । न च तदवयवच्छेदे न छिन्नः तत्र
कम्पाद्युपपत्त्यैः अतस्तत्रैवानुप्रविष्ट एकत्वादिनि ज्ञापने । कथं छिन्नाच्छिन्नयोः संप्रदन् पश्चादिति
३० वेत् । न; एकाग्र्येन छेदाभावात् पश्चानालतनुवद्विच्छेदाभ्युपगमात् संप्रदन्मपि तयाभूताहवशा-
द्विदृष्टमेव । न सामनः शरीरमात्रस्यापकत्वे अग्न्यत्र शरीरात्मन्तस्यव्यवधानुपपत्त्या गतिविधा-
प्रसङ्गेरन्वित्यन्वयप्रसक्तिर्दोषः, कथञ्चित् तस्येष्ट्यान् दृष्टान्तगैतमीयमायन् रङ्कोय-विकाशामक-
स्त्वेन तस्य व्यापमानत्वात् । न च देहात्मनोऽन्योन्यानुप्रवेशादे देहमहात्माद्वये आत्मनोऽपि तस्या-
व्यवसक्तिः, शरीरोऽवयव तयोर्लक्षणमभेदो भेदात् । यदि मिश्रणरूपयोरन्योन्यानुप्रवेशो रास्येव
३५ गतोऽप्यस्य सत्यः सदा वयाध्यमाने शरीरे प्रथममुदकक्षयेऽपि न शरीरावयवः । न येन तस्यागमेरो
मूर्त्तत्वेनात्मनश्चान्यात्मनोऽभ्युपगन्तव्यम् ॥ ५० ॥

१ यदि वा-४० ४० ४० । २ तथा तथा-४० । ३ ननु-४० ४० ४० । ४ ४० ४० ४० । ५ ४० ४० ४० । ६ ४० ४० ४० । ७ ४० ४० ४० । ८ ४० ४० ४० । ९ ४० ४० ४० । १० ४० ४० ४० । ११ ४० ४० ४० । १२ ४० ४० ४० । १३ ४० ४० ४० । १४ ४० ४० ४० । १५ ४० ४० ४० । १६ ४० ४० ४० । १७ ४० ४० ४० । १८ ४० ४० ४० । १९ ४० ४० ४० । २० ४० ४० ४० । २१ ४० ४० ४० । २२ ४० ४० ४० । २३ ४० ४० ४० । २४ ४० ४० ४० । २५ ४० ४० ४० । २६ ४० ४० ४० । २७ ४० ४० ४० । २८ ४० ४० ४० । २९ ४० ४० ४० । ३० ४० ४० ४० । ३१ ४० ४० ४० । ३२ ४० ४० ४० । ३३ ४० ४० ४० । ३४ ४० ४० ४० । ३५ ४० ४० ४० । ३६ ४० ४० ४० । ३७ ४० ४० ४० । ३८ ४० ४० ४० । ३९ ४० ४० ४० । ४० ४० ४० ४० । ४१ ४० ४० ४० । ४२ ४० ४० ४० । ४३ ४० ४० ४० । ४४ ४० ४० ४० । ४५ ४० ४० ४० । ४६ ४० ४० ४० । ४७ ४० ४० ४० । ४८ ४० ४० ४० । ४९ ४० ४० ४० । ५० ४० ४० ४० । ५१ ४० ४० ४० । ५२ ४० ४० ४० । ५३ ४० ४० ४० । ५४ ४० ४० ४० । ५५ ४० ४० ४० । ५६ ४० ४० ४० । ५७ ४० ४० ४० । ५८ ४० ४० ४० । ५९ ४० ४० ४० । ६० ४० ४० ४० । ६१ ४० ४० ४० । ६२ ४० ४० ४० । ६३ ४० ४० ४० । ६४ ४० ४० ४० । ६५ ४० ४० ४० । ६६ ४० ४० ४० । ६७ ४० ४० ४० । ६८ ४० ४० ४० । ६९ ४० ४० ४० । ७० ४० ४० ४० । ७१ ४० ४० ४० । ७२ ४० ४० ४० । ७३ ४० ४० ४० । ७४ ४० ४० ४० । ७५ ४० ४० ४० । ७६ ४० ४० ४० । ७७ ४० ४० ४० । ७८ ४० ४० ४० । ७९ ४० ४० ४० । ८० ४० ४० ४० । ८१ ४० ४० ४० । ८२ ४० ४० ४० । ८३ ४० ४० ४० । ८४ ४० ४० ४० । ८५ ४० ४० ४० । ८६ ४० ४० ४० । ८७ ४० ४० ४० । ८८ ४० ४० ४० । ८९ ४० ४० ४० । ९० ४० ४० ४० । ९१ ४० ४० ४० । ९२ ४० ४० ४० । ९३ ४० ४० ४० । ९४ ४० ४० ४० । ९५ ४० ४० ४० । ९६ ४० ४० ४० । ९७ ४० ४० ४० । ९८ ४० ४० ४० । ९९ ४० ४० ४० । १०० ४० ४० ४० ।

[निरपेक्षयोर्द्रव्यास्तिक-पर्यायास्तिकयोर्मतेन यथा यथा कर्मबन्धस्तत्फलप्ररूपणा भवति तथोपवर्णनम्]

अथ च मिथ्यात्वादिपरिणतिवशोपात्तपुत्रलाङ्घादिमाघलक्षणो बन्धः तद्वशोपनतमुप-द्रु-पा-
पनुभवेत्यरूपस्य भोगः अनेकान्तात्मकारवे सत्युपपद्यते अन्यथा तयोरेयोग इति प्रतिपादनार्थमाह—
दृक्चद्विषयस्स इत्यादि ।

अथवा परस्परतत्तापेक्षद्रव्यास्तिक-पर्यायास्तिकयोः प्ररूपणा प्रदर्शितव्यायेन सम्भविनी निरपे-
क्षयोः कथं सा? इत्याह—

दृक्चद्विषयस्स आपा बंधह कम्मं फलं च वेपह ।

पीपस्स भावमेत्तं ण कुणह ण य कोह वेपह ॥ ५१ ॥

द्रव्यास्तिकस्यैव प्ररूपणा-आत्मा एकः स्थायी कर्म ज्ञानादिविषयकं यज्जाति ।
स्वीकरोति तस्य कर्मणः फलं च कार्यरूपं वेदयते मुद्धे मात्मव । द्वितीयस्य तु पर्यायास्तिक-
स्यैव प्ररूपणा-नैवात्मा स्थायसि किन्तु भावमात्रं विधानमात्रमिति न करोति न च
कश्चिद् वेदयते उत्पत्तिक्षणानन्तरभ्येतिनः कर्तव्याऽनुभववित्त्वायोगात् ॥ ५१ ॥

तथेयमपि तयोस्तथाभूतयोः प्ररूपणेत्याह—

दृक्चद्विषयस्स जो चेय कुणह सो चेय वेपह णियमा ।

अण्णो करेह अण्णो परिखुंजह पञ्चयणपस्स ॥ ५२ ॥

य एव करोति स एव वेदयते नित्यत्वात् द्रव्यास्तिकस्यैव तन्मत्तम् । अन्यः
करोत्यन्यथ मुद्धे लणिकायाह पर्यायनयस्य । ननु पूर्वकाणोक्तमेव पुनरभिदधता विद्वेष-
णमाचार्येण कृतं भवेत्, न; उत्पत्तिसमनन्तरभ्यस्तेन करणम् भोगो वा तन्मयीति ग्राह्य प्रति-
पादितम् इह तु उत्पत्तिक्षण एव कर्त्ता तदनन्तरक्षणञ्च भवेति न पुनरुच्यता । उक्तं च ५१-२०
“भूतिर्वैषां क्रिया सैव कारकं सैव धोच्यते” [इति ॥ ५२ ॥

[सापेक्षनपद्रवाभितानामेव कथंचित्पदादितानां वपसां स्वतन्मयप्ररूपणार्त्वं नान्येषामित्य-
विधानम्]

इममसंयुक्तोत्तयोः स्वतन्मयप्ररूपणा न भवति या तु स्वतन्मयप्ररूपणा तामाह—

जे वयणिअविचयणा संजुञ्जंतेसु होन्ति णणसु ।

सा ससमयपण्णयणा तित्थयराऽऽसायणा अण्णा ॥ ५३ ॥

ये यद्यनीयस्याभिषेयस्य विकल्पात्ताप्रतिपादका अभिधानमेषाः संयुज्यमानयो-
रन्योन्यसम्बन्धयोर्मयन्त्यनयोर्द्रव्यास्तिक-पर्यायास्तिकत्वावयवयोः । ते च—“कथंचित्तित्थ आत्मा
कथञ्चिदमूर्त्त” इत्येवमावयवः । सा यथा स्वसमयस्येति तदर्थस्य प्रज्ञापना निदर्शना अन्या तु ।
निरपेक्षयोरेव नययोर्षां प्ररूपणा सा तीर्थकरस्यासाद्रुनाऽपिरोषः । “एगमेगेवे” जीवस्य

१ “अपिच. सर्वेष्वेवार्था अभितानां तु य क्रियाः । भूतिर्वैषां क्रिया सैव कारकं सैव धोच्यते” ॥ ५२-२०
प्रत पाठः पञ्चि० पठि० १ पु० ३०६ पं० २ । २, ३ = मद्र० भाष्येण पु० ५११ । रज ५१५० ५१० १-३५ पु० ११
पं० १४ । साह्रदमव० अ० १६ पु० १३८ पं० ० भा० । मद्र० मद्र० पु० ११६ डि० १३ ५ म०
मते । जीवस्य एवमेव जीवस्यो कथापरमिअस्य वयस्यन वेवएदि ॥ विवण्णविचदेदि अ०
५०—तोदमा । निव आवेडिअमिदि निव सो आवेडिअमिदिदिह । मद्र० मद्र० ५१५०
मगवली० ५१० ८ ३१० ३० ५१

नोऽपि तद्वत् परप्रत्यक्षताप्रसक्तिः इन्द्रियज्ञानस्याशेषपदार्थस्वरूपप्राहकत्वायोगादित्यस्य प्रतिपा-
द्यविषयमाणात्वात् अतः 'शरीरप्रतिबद्धत्वमात्मनो न भवति. अमूर्तत्वात्' अत्र प्रयोगो हेतुरसिद्धः ।
यदि चात्मपरिणतिरूपमनसः शरीरादात्मन्तिको भेदः स्यात् तद्विकाराऽविकाराभ्यां शरीरस्य तत्त्वं
न स्यात् तदुपकारापकाराभ्यां वा, आत्मनः सुख-दुःखानुभवश्च न भवेत् शरीरविघातकृतम्
५ हिंसकत्वमनुपपन्नं भवेत् शरीरपुष्ट्यादेः रागाद्युपचयहेतुत्वम् शरीरस्य 'केशोऽहं स्थूलोऽहम्' इति
प्रत्ययविषयत्वं च दूरोत्सारितं भवेत् । पुरुषान्तरशरीरस्येव घटाकाशयोरेपि प्रवेशान्योन्यप्रवेश-
लक्षणो घटोऽस्थलेवेत्युक्तो दृष्टान्तः अन्यथा घटस्यावस्थितिरिव न भवेत् । न चान्योन्यानुप्रवेश-
सद्भावेऽप्याकाशवत् शरीरपरतन्त्रता आत्मनोऽनुपपन्ना, मिथ्यात्वादेः पारतन्त्र्यनिमित्तस्यात्मनि
भावात् आकाशे च तदभावात् । न च शरीरायत्तत्वे सति तस्य मिथ्यात्वादिकन्धहेतुभिर्बोना
१० तस्याश्च तत्प्रतिबद्धत्वम् इतीतरेतराश्रयत्वम् अनादित्वाभ्युपगमेनाश्रय निरस्तत्वात् । न च
शरीरसम्यग्भावात् प्राग् आत्मनोऽमूर्तत्वम् सदा तैजस-कर्मणश्शरीरसम्बन्धित्वात् संसारबन्धनां
तस्य अन्यथा भयान्तरस्थूलशरीरसम्बन्धित्वायोगात् पुद्गलोपपन्नमन्त्रितरेकेणोपगमिष्यमावस्था-
परदिग्गमनासम्भवात् स्थूलशरीरेणातिसूक्ष्मस्य रज्ज्वादिनेवाकाशस्य सम्यग्भावायोगात् संसारिणः
न्यमन्यथा जगत् स्यादिति संसारात्मात्मनः सूक्ष्मशरीरसम्बन्धित्वं सर्वदाभ्युपगन्तव्यम् ।

- १५ अथ शरीरात्मनोऽस्मादात्म्ये शरीरायययच्छेदे आत्मायययस्यापि छेदप्रसक्तिः अच्छेदे तयो-
र्भेदप्रसङ्गः, न, कथञ्चित् तच्छेदस्याभ्युपगमात् अन्यथा शरीरात् पृथग्भूतायययस्य कम्पोपलम्भिर्न
भवेत् । न च छिन्नायययानुप्रविष्टस्य पृथगात्मत्वप्रसक्तिः, तत्रैव पश्चादनुप्रवेशात् छिन्ने हस्तादी
कम्पादितसिंहसिद्धादृशनादियं कल्पना । न चान्यत्र गमनात् तस्य तद्विज्ञानुपलम्भिः एकत्वादात्मनः
२० शेषस्यापि तेन सह गमनप्रसक्तैः । न चैकत्र सन्ततायेनेक आत्मा अनेकज्ञानायसेयानामेकत्रानुम-
२० याधारेऽप्रतिभासप्रसक्तैः शरीरान्तरस्थयस्थितारामान्तरयत् । न च पृथग्भूतह्लाद्ययययस्थितोऽसौ
तत्रैव विनष्ट इति कल्पनापि युक्तिसंगता, शेषस्याप्येकत्वेन तद्वद् विनाशप्रसक्तैः ततोऽप्यत्रागतेः
तत्रास्तत्वात् अविनष्टत्वाच्च तदनुप्रवेशोऽप्यसीयते गत्यन्तराभावात् । न चैकादे आत्मनो विभागा-
भावाच्छेदनाभावात् इति एकव्यम्, शरीरद्वारेण तस्यापि सविभागत्वात् अन्यथा सायययशरीरस्यविना
तस्य कथं भवेत् । न चारभ्यमूर्तद्रव्यायच्छिन्नायययस्य (१) सदैवैव तस्य तथामात्रः—उत्तरकालमपि
२५ तदपयययोपपन्नमोपलम्भस्यार्थस्य तथैव स्वरणात् अन्यत्वे चैतदुद्भावात् । न चासाधारभ्यमूर्तद्रव्यवत्
अणुकादिप्रक्रमेणापस्थितसंयोगेनैतद्वारम्भः येन तद्वत् तस्य तथैव भावप्रसक्तिः । न चानारम्भत्वात्
तस्य निरपयययत्वम् शरीरसंप्रगतत्वाभावात्प्रसक्तैः । न च शरीराऽऽवर्गगतोऽसौ, तत्र सदैवैव
स्पर्शोपलम्भात् । न तद्रूपपक्षस्य तच्छेदे छेदः अतिप्रसङ्गात् । न च तदपययच्छेदे न छिन्नः तत्र
कम्पाद्युपलम्भेः अतस्तद्वैयानुप्रविष्ट एकत्वादिति ज्ञायते । कथं छिन्नादिछिन्नयोः संप्रदन् पश्चादिति
३० चेत् । न, एकान्तेन छेदनाभावात् पश्चानालतन्तुयययच्छेदाभ्युपगमान् संप्रदन्मपि तथाभूतादृष्टत्वा-
दविद्वन्द्वमेव । न च आत्मनः शरीरमात्रस्यापक्षत्वे अन्यत्र शरीरात्तरसम्बन्धाय पानुपपत्त्या गतिक्रिया-
प्रसक्तेरित्यस्य प्रसक्तिर्दोषः, कथञ्चित् तस्योपपन्नान् शृङ्गानगनमदीयमायन् शङ्कोष-पिकाशात्मक-
त्वेन तस्य स्यात्प्रमातृत्वात् । न च देहात्मनोरभ्योन्यानुबद्धत्वे देहमसमाग्रापि आत्मनोऽपि तथा-
त्वप्रसक्तिः, हारिदिकवत् तपोऽंशजमेदो भेदात् । नहि निमग्नस्वरूपयोग्योऽभ्योन्यानुप्रवेशो रागपक्ष-
३५ तपेऽपरस्य शयः यथा क्वाच्यमाने हारिदं प्रथममुदकशयेऽपि न हारिदशयः । न चेदं लक्षणमेदो
नास्ति । तथाहि—रज-रज-गन्ध-स्पर्शादियमवन्तः पुद्गलाः येनेनालक्षणमाप्तेति विवक्ष्यतेदेहात्म-
भेदः । यदा चैकान्तामूर्तादिकषात्रे अर्थकियादेर्येवदेहात्मनायस्यथा प्रतिपादितमोक्षेति मूर्ता-
मूर्ताऽद्वेष्टान्तात्मकत्वमात्मनोऽभ्युपगन्तव्यम् ॥ ५० ॥

१ यदि वा-रं. कं. अं. १. २ तस्या तथा-हं. ३ अनेकज्ञानं. ४-१. ५ अ-५. ६ १. ७ १. ८ १. ९ १. १० १. ११ १. १२ १. १३ १. १४ १. १५ १. १६ १. १७ १. १८ १. १९ १. २० १. २१ १. २२ १. २३ १. २४ १. २५ १. २६ १. २७ १. २८ १. २९ १. ३० १. ३१ १. ३२ १. ३३ १. ३४ १. ३५ १. ३६ १. ३७ १. ३८ १. ३९ १. ४० १. ४१ १. ४२ १. ४३ १. ४४ १. ४५ १. ४६ १. ४७ १. ४८ १. ४९ १. ५० १. ५१ १. ५२ १. ५३ १. ५४ १. ५५ १. ५६ १. ५७ १. ५८ १. ५९ १. ६० १. ६१ १. ६२ १. ६३ १. ६४ १. ६५ १. ६६ १. ६७ १. ६८ १. ६९ १. ७० १. ७१ १. ७२ १. ७३ १. ७४ १. ७५ १. ७६ १. ७७ १. ७८ १. ७९ १. ८० १. ८१ १. ८२ १. ८३ १. ८४ १. ८५ १. ८६ १. ८७ १. ८८ १. ८९ १. ९० १. ९१ १. ९२ १. ९३ १. ९४ १. ९५ १. ९६ १. ९७ १. ९८ १. ९९ १. १०० १. १०१ १. १०२ १. १०३ १. १०४ १. १०५ १. १०६ १. १०७ १. १०८ १. १०९ १. ११० १. १११ १. ११२ १. ११३ १. ११४ १. ११५ १. ११६ १. ११७ १. ११८ १. ११९ १. १२० १. १२१ १. १२२ १. १२३ १. १२४ १. १२५ १. १२६ १. १२७ १. १२८ १. १२९ १. १३० १. १३१ १. १३२ १. १३३ १. १३४ १. १३५ १. १३६ १. १३७ १. १३८ १. १३९ १. १४० १. १४१ १. १४२ १. १४३ १. १४४ १. १४५ १. १४६ १. १४७ १. १४८ १. १४९ १. १५० १. १५१ १. १५२ १. १५३ १. १५४ १. १५५ १. १५६ १. १५७ १. १५८ १. १५९ १. १६० १. १६१ १. १६२ १. १६३ १. १६४ १. १६५ १. १६६ १. १६७ १. १६८ १. १६९ १. १७० १. १७१ १. १७२ १. १७३ १. १७४ १. १७५ १. १७६ १. १७७ १. १७८ १. १७९ १. १८० १. १८१ १. १८२ १. १८३ १. १८४ १. १८५ १. १८६ १. १८७ १. १८८ १. १८९ १. १९० १. १९१ १. १९२ १. १९३ १. १९४ १. १९५ १. १९६ १. १९७ १. १९८ १. १९९ १. २०० १. २०१ १. २०२ १. २०३ १. २०४ १. २०५ १. २०६ १. २०७ १. २०८ १. २०९ १. २१० १. २११ १. २१२ १. २१३ १. २१४ १. २१५ १. २१६ १. २१७ १. २१८ १. २१९ १. २२० १. २२१ १. २२२ १. २२३ १. २२४ १. २२५ १. २२६ १. २२७ १. २२८ १. २२९ १. २३० १. २३१ १. २३२ १. २३३ १. २३४ १. २३५ १. २३६ १. २३७ १. २३८ १. २३९ १. २४० १. २४१ १. २४२ १. २४३ १. २४४ १. २४५ १. २४६ १. २४७ १. २४८ १. २४९ १. २५० १. २५१ १. २५२ १. २५३ १. २५४ १. २५५ १. २५६ १. २५७ १. २५८ १. २५९ १. २६० १. २६१ १. २६२ १. २६३ १. २६४ १. २६५ १. २६६ १. २६७ १. २६८ १. २६९ १. २७० १. २७१ १. २७२ १. २७३ १. २७४ १. २७५ १. २७६ १. २७७ १. २७८ १. २७९ १. २८० १. २८१ १. २८२ १. २८३ १. २८४ १. २८५ १. २८६ १. २८७ १. २८८ १. २८९ १. २९० १. २९१ १. २९२ १. २९३ १. २९४ १. २९५ १. २९६ १. २९७ १. २९८ १. २९९ १. ३०० १. ३०१ १. ३०२ १. ३०३ १. ३०४ १. ३०५ १. ३०६ १. ३०७ १. ३०८ १. ३०९ १. ३१० १. ३११ १. ३१२ १. ३१३ १. ३१४ १. ३१५ १. ३१६ १. ३१७ १. ३१८ १. ३१९ १. ३२० १. ३२१ १. ३२२ १. ३२३ १. ३२४ १. ३२५ १. ३२६ १. ३२७ १. ३२८ १. ३२९ १. ३३० १. ३३१ १. ३३२ १. ३३३ १. ३३४ १. ३३५ १. ३३६ १. ३३७ १. ३३८ १. ३३९ १. ३४० १. ३४१ १. ३४२ १. ३४३ १. ३४४ १. ३४५ १. ३४६ १. ३४७ १. ३४८ १. ३४९ १. ३५० १. ३५१ १. ३५२ १. ३५३ १. ३५४ १. ३५५ १. ३५६ १. ३५७ १. ३५८ १. ३५९ १. ३६० १. ३६१ १. ३६२ १. ३६३ १. ३६४ १. ३६५ १. ३६६ १. ३६७ १. ३६८ १. ३६९ १. ३७० १. ३७१ १. ३७२ १. ३७३ १. ३७४ १. ३७५ १. ३७६ १. ३७७ १. ३७८ १. ३७९ १. ३८० १. ३८१ १. ३८२ १. ३८३ १. ३८४ १. ३८५ १. ३८६ १. ३८७ १. ३८८ १. ३८९ १. ३९० १. ३९१ १. ३९२ १. ३९३ १. ३९४ १. ३९५ १. ३९६ १. ३९७ १. ३९८ १. ३९९ १. ४०० १. ४०१ १. ४०२ १. ४०३ १. ४०४ १. ४०५ १. ४०६ १. ४०७ १. ४०८ १. ४०९ १. ४१० १. ४११ १. ४१२ १. ४१३ १. ४१४ १. ४१५ १. ४१६ १. ४१७ १. ४१८ १. ४१९ १. ४२० १. ४२१ १. ४२२ १. ४२३ १. ४२४ १. ४२५ १. ४२६ १. ४२७ १. ४२८ १. ४२९ १. ४३० १. ४३१ १. ४३२ १. ४३३ १. ४३४ १. ४३५ १. ४३६ १. ४३७ १. ४३८ १. ४३९ १. ४४० १. ४४१ १. ४४२ १. ४४३ १. ४४४ १. ४४५ १. ४४६ १. ४४७ १. ४४८ १. ४४९ १. ४५० १. ४५१ १. ४५२ १. ४५३ १. ४५४ १. ४५५ १. ४५६ १. ४५७ १. ४५८ १. ४५९ १. ४६० १. ४६१ १. ४६२ १. ४६३ १. ४६४ १. ४६५ १. ४६६ १. ४६७ १. ४६८ १. ४६९ १. ४७० १. ४७१ १. ४७२ १. ४७३ १. ४७४ १. ४७५ १. ४७६ १. ४७७ १. ४७८ १. ४७९ १. ४८० १. ४८१ १. ४८२ १. ४८३ १. ४८४ १. ४८५ १. ४८६ १. ४८७ १. ४८८ १. ४८९ १. ४९० १. ४९१ १. ४९२ १. ४९३ १. ४९४ १. ४९५ १. ४९६ १. ४९७ १. ४९८ १. ४९९ १. ५०० १. ५०१ १. ५०२ १. ५०३ १. ५०४ १. ५०५ १. ५०६ १. ५०७ १. ५०८ १. ५०९ १. ५१० १. ५११ १. ५१२ १. ५१३ १. ५१४ १. ५१५ १. ५१६ १. ५१७ १. ५१८ १. ५१९ १. ५२० १. ५२१ १. ५२२ १. ५२३ १. ५२४ १. ५२५ १. ५२६ १. ५२७ १. ५२८ १. ५२९ १. ५३० १. ५३१ १. ५३२ १. ५३३ १. ५३४ १. ५३५ १. ५३६ १. ५३७ १. ५३८ १. ५३९ १. ५४० १. ५४१ १. ५४२ १. ५४३ १. ५४४ १. ५४५ १. ५४६ १. ५४७ १. ५४८ १. ५४९ १. ५५० १. ५५१ १. ५५२ १. ५५३ १. ५५४ १. ५५५ १. ५५६ १. ५५७ १. ५५८ १. ५५९ १. ५६० १. ५६१ १. ५६२ १. ५६३ १. ५६४ १. ५६५ १. ५६६ १. ५६७ १. ५६८ १. ५६९ १. ५७० १. ५७१ १. ५७२ १. ५७३ १. ५७४ १. ५७५ १. ५७६ १. ५७७ १. ५७८ १. ५७९ १. ५८० १. ५८१ १. ५८२ १. ५८३ १. ५८४ १. ५८५ १. ५८६ १. ५८७ १. ५८८ १. ५८९ १. ५९० १. ५९१ १. ५९२ १. ५९३ १. ५९४ १. ५९५ १. ५९६ १. ५९७ १. ५९८ १. ५९९ १. ६०० १. ६०१ १. ६०२ १. ६०३ १. ६०४ १. ६०५ १. ६०६ १. ६०७ १. ६०८ १. ६०९ १. ६१० १. ६११ १. ६१२ १. ६१३ १. ६१४ १. ६१५ १. ६१६ १. ६१७ १. ६१८ १. ६१९ १. ६२० १. ६२१ १. ६२२ १. ६२३ १. ६२४ १. ६२५ १. ६२६ १. ६२७ १. ६२८ १. ६२९ १. ६३० १. ६३१ १. ६३२ १. ६३३ १. ६३४ १. ६३५ १. ६३६ १. ६३७ १. ६३८ १. ६३९ १. ६४० १. ६४१ १. ६४२ १. ६४३ १. ६४४ १. ६४५ १. ६४६ १. ६४७ १. ६४८ १. ६४९ १. ६५० १. ६५१ १. ६५२ १. ६५३ १. ६५४ १. ६५५ १. ६५६ १. ६५७ १. ६५८ १. ६५९ १. ६६० १. ६६१ १. ६६२ १. ६६३ १. ६६४ १. ६६५ १. ६६६ १. ६६७ १. ६६८ १. ६६९ १. ६७० १. ६७१ १. ६७२ १. ६७३ १. ६७४ १. ६७५ १. ६७६ १. ६७७ १. ६७८ १. ६७९ १. ६८० १. ६८१ १. ६८२ १. ६८३ १. ६८४ १. ६८५ १. ६८६ १. ६८७ १. ६८८ १. ६८९ १. ६९० १. ६९१ १. ६९२ १. ६९३ १. ६९४ १. ६९५ १. ६९६ १. ६९७ १. ६९८ १. ६९९ १. ७०० १. ७०१ १. ७०२ १. ७०३ १. ७०४ १. ७०५ १. ७०६ १. ७०७ १. ७०८ १. ७०९ १. ७१० १. ७११ १. ७१२ १. ७१३ १. ७१४ १. ७१५ १. ७१६ १. ७१७ १. ७१८ १. ७१९ १. ७२० १. ७२१ १. ७२२ १. ७२३ १. ७२४ १. ७२५ १. ७२६ १. ७२७ १. ७२८ १. ७२९ १. ७३० १. ७३१ १. ७३२ १. ७३३ १. ७३४ १. ७३५ १. ७३६ १. ७३७ १. ७३८ १. ७३९ १. ७४० १. ७४१ १. ७४२ १. ७४३ १. ७४४ १. ७४५ १. ७४६ १. ७४७ १. ७४८ १. ७४९ १. ७५० १. ७५१ १. ७५२ १. ७५३ १. ७५४ १. ७५५ १. ७५६ १. ७५७ १. ७५८ १. ७५९ १. ७६० १. ७६१ १. ७६२ १. ७६३ १. ७६४ १. ७६५ १. ७६६ १. ७६७ १. ७६८ १. ७६९ १. ७७० १. ७७१ १. ७७२ १. ७७३ १. ७७४ १. ७७५ १. ७७६ १. ७७७ १. ७७८ १. ७७९ १. ७८० १. ७८१ १. ७८२ १. ७८३ १. ७८४ १. ७८५ १. ७८६ १. ७८७ १. ७८८ १. ७८९ १. ७९० १. ७९१ १. ७९२ १. ७९३ १. ७९४ १. ७९५ १. ७९६ १. ७९७ १. ७९८ १. ७९९ १. ८०० १. ८०१ १. ८०२ १. ८०३ १. ८०४ १. ८०५ १. ८०६ १. ८०७ १. ८०८ १. ८०९ १. ८१० १. ८११ १. ८१२ १. ८१३ १. ८१४ १. ८१५ १. ८१६ १. ८१७ १. ८१८ १. ८१९ १. ८२० १. ८२१ १. ८२२ १. ८२३ १. ८२४ १. ८२५ १. ८२६ १. ८२७ १. ८२८ १. ८२९ १. ८३० १. ८३१ १. ८३२ १. ८३३ १. ८३४ १. ८३५ १. ८३६ १. ८३७ १. ८३८ १. ८३९ १. ८४० १. ८४१ १. ८४२ १. ८४३ १. ८४४ १. ८४५ १. ८४६ १. ८४७ १. ८४८ १. ८४९ १. ८५० १. ८५१ १. ८५२ १. ८५३ १. ८५४ १. ८५५ १. ८५६ १. ८५७ १. ८५८ १. ८५९ १. ८६० १. ८६१ १. ८६२ १. ८६३ १. ८६४ १. ८६५ १. ८६६ १. ८६७ १. ८६८ १. ८६९ १. ८७० १. ८७१ १. ८७२ १. ८७३ १. ८७४ १. ८७५ १. ८७६ १. ८७७ १. ८७८ १. ८७९ १. ८८० १. ८८१ १. ८८२ १. ८८३ १. ८८४ १. ८८५ १. ८८६ १. ८८७ १. ८८८ १. ८८९ १. ८९० १. ८९१ १. ८९२ १. ८९३ १. ८९४ १. ८९५ १. ८९६ १. ८९७ १. ८९८ १. ८९९ १. ९०० १. ९०१ १. ९०२ १. ९०३ १. ९०४ १. ९०५ १. ९०६ १. ९०७ १. ९०८ १. ९०९ १. ९१० १. ९११ १. ९१२ १. ९१३ १. ९१४ १. ९१५ १. ९१६ १. ९१७ १. ९१८ १. ९१९ १. ९२० १. ९२१ १. ९२२ १. ९२३ १. ९२४ १. ९२५ १. ९२६ १. ९२७ १. ९२८ १. ९२९ १. ९३० १. ९३१ १. ९३२ १. ९३३ १. ९३४ १. ९३५ १. ९३६

पयसे अण्तेहिं जाणावरणिज्जपोमंलेहिं आवेदियपवेदिण" [११] रत्ति
णोपपन्ने सत्यपि—

“नामूर्त्तं मूर्त्ततामेति मूर्त्तं नायात्यमूर्त्तताम् ।

द्रव्यं कालत्रयेऽपीत्थं ज्यवते नात्मरूपतः" ॥ [] तसि ।

५ तीर्थं शुभमतमेवैतन्नयवादनिरपेक्षमिति कैश्चित् प्रतिपाद्यद्भिस्तस्याभिज्ञेनप्रदानात् ॥ ५३ ॥

[स्याद्वादज्ञः अधिकारिविशेषे सति निरपेक्षनयद्वयाश्रितान्यपि वचांसि प्रयुज्जानो न दोषमागिति प्रथनम्]

परस्परनिरपेक्षयोरनयोः प्रज्ञापना तीर्थकयसादना इत्यस्यापवादमाह-

पुरिसज्जायं तु पडुच्च जाणओ पण्णवेज्ज अण्णयरं ।

१०. परिकम्मणाणिमित्तं दाएही सो यिसेसं पि ॥ ५४ ॥

पुरुषजातं प्रतिपन्नद्रव्यपर्यायान्यतरस्वरूपम् धीतारं वा प्रतीत्य अभित्त इति
 स्याद्वाविति प्रज्ञापयेत् आचक्षीत् अन्यतरत् पर्यायम् द्रव्यं वा—अभ्युपेतपर्यायाय द्रव्यैक
 अङ्गीकृतद्रव्याय च पर्यायमेव कथयेत् । किमित्येकमेव कथयेत् । परिकर्मनिमित्तं बुद्धितारक
 यार्थम् । परिकर्मितमतये दर्शयिष्यत्यसौ स्याद्वावभिः विशेषमपि द्रव्य-पर्यायसौ स
 १५ स्वरूपविनिर्माणरूपमेकांशविषयविज्ञानस्यान्यथा विपर्ययरूपताप्रसक्तिः स्यात् तदित्यत्रात्रे तद्वि
 यस्याप्यभावात् ॥ ५४ ॥

इति तत्त्वबोधविधायिन्यां सैम्मतित्तिदीक्षायां प्रथमकाण्डम् ॥

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ દ્વારા પ્રકાશિત

પુરાતત્ત્વ મંદિર ગ્રંથાવલી

ગાલીપાઠાવલી—સં. મુનિ જિનવિજયજી.	ફિ. ૦-૧૪-૦
પ્રાકૃતકથાસંગ્રહ—સં. મુનિ જિનવિજયજી.	ફિ. ૦-૧૨-૦
આર્યવિદ્યાપ્રાલ્યાનમાહા—છીટની વદી.	ફિ. ૨-૦-૦
ચાવદાની વદી.	ફિ. ૨-૮-૦
પ્રાચીન સાહિત્ય—(શ્રીવીન્દનાથ ટાગોરના પુત્રજનો અનુવાદ)	ફિ. ૦-૧૨-૦
ઉપનિષદ્ગ્રંથાવલી—સં. શ્રી. ૬૦ શા. કાલેલકર.	ફિ. ૦-૧૨-૦
અમિષમ્મતપસંગ્રહ—(બૌદ્ધ ઉપજ્ઞાનનો પ્રાથમિક ગ્રંથ)	ફિ. ૦-૧૨-૦
સં. અ. ધર્માનંદ ચોગમ્બી.	ફિ. ૧-૦-૦
બુદ્ધલીલાસારંગ્રહ—સં. અ. ધર્માનંદ ચોગમ્બી.	ફિ. ૧-૮-૦
આર્યોના તહેવારોનો ફિતિહામ—સં. જાગેદી.	ફિ. ૧-૮-૦
અમિષાનપ્પરિપિકા—(પાળી રાખ્ખોજ) સં. મુનિ જિ. જિ.	ફિ. ૫-૦-૦
સમ્મતિવર્ષ માગ ૧—સં. ૫૦ શુભજ્ઞાનજી તથા ૫૦ બેચરદામ.	ફિ. ૧-૦-૦
સાપ્તમ્મપદ—અમુ. શ્રી શા. વિ. શાટક અને શ્રી શ. શ્વે. વરીલ.	ફિ. ૧-૮-૦
ધમ્મપદ—સં. અ. ધર્માનંદ ચોગમ્બી.	ફિ. ૧-૦-૦
સમાધિમાર્ગ—સં. અ. ધર્માનંદ ચોગમ્બી.	ફિ. ૧-૮-૦
બૌદ્ધસંપનો પરિચય—સં. અ. ધર્માનંદ ચોગમ્બી.	ફિ. ૧-૫-૦
પ્રાકૃત વ્યાકરણ—સં. ૫૦ બેચરદામ લીલાસ.	ફિ. ૪-૦-૦
સમ્મતિવર્ષ માગ ૨—સં. ૫૦ શુભજ્ઞાનજી તથા ૫૦ બેચરદામ.	ફિ. ૧-૦-૦
પૈદિલ. પાટાવલી—સં. શ્રી રતિલજ્ઞાન દોટાશાહ જીલ્લા.	ફિ. ૨-૮-૦
સમ્મતિવર્ષ માગ ૩—સં. ૫૦ શુભજ્ઞાનજી તથા ૫૦ બેચરદામ.	ફિ. ૧-૦-૦
પ્રાચીન ગુજરાતીગદ્યસંદર્ભ—સં. મુનિ જિનવિજયજી	ફિ. ૧-૦-૦
પ્રવચનપાંથનામણિ - સં. મુનિ જિનવિજયજી	ફિ. ૧-૦-૦

पयसे अणेत्रेहि पानायरनिजपोम्गलेहि आवेदियपयेदिय" [] रति तीरेह्यपदे
पानयसे सत्यपि-

"नामूर्त्तं मूर्त्ततामेति मूर्त्तं नायात्यमूर्त्तताम् ।

द्रव्यं कातप्रयेऽपीन्यं व्यपते नात्मरूपतेः" [] रति ।

५ तीरेह्यमृतमेवैतन्नयवात्निरपेक्षमिति कैश्चिन् प्रतिपादयन्निस्तस्याधिरोपयमानाद् ॥ ५३ ॥

[साक्षाद्ब्रह्मः अधिकारिविशेषे सति निरपेक्षनयद्रव्याधितान्वापि पचाति प्रपुष्पानो न
दोषभागिति प्रथमम्]

परस्परनिरपेक्षगोचरयोः प्रज्ञापना तीर्थकरासादना इत्यहोरात्रादमाह-

दुरिसञ्जायं तु पदुष जाणओ पण्णयेस्स अण्णपरं ।

१० परिकम्पणागिमित्तं दाणही सो विसेसं पि ॥ ५४ ॥

तुम्हजानं प्रतिस्पर्द्धनंरंगंमत्तरस्सकम् भोतादेवा प्रतीत्य आभित्त ॥
साक्षात्परि प्रज्ञापनेन साक्षात्परि अन्यतरत् पर्यायम् द्रव्यं वा-अभ्युपेक्षणार्थात् द्रव्य
अतिस्पर्द्धात् वा एतन्मतेन कथयेत् । किमित्तेकमेव कथयेत् । परिकर्मभिर्मित्तं बुद्धिर्मा
नसिन् । एतन्मतेन कथयेत् । दूर्जगित्तरासौ साक्षात्परिभित्तः विप्रोदमापि द्रव्य-प्राप्तयो ।
१० साक्षात्परिप्रज्ञापनेन साक्षात्परि अन्यतरत् पर्यायम् द्रव्यं वा-अभ्युपेक्षणार्थात् द्रव्य
अतिस्पर्द्धात् वा एतन्मतेन कथयेत् । किमित्तेकमेव कथयेत् । परिकर्मभिर्मित्तं बुद्धिर्मा
नसिन् । एतन्मतेन कथयेत् । दूर्जगित्तरासौ साक्षात्परिभित्तः विप्रोदमापि द्रव्य-प्राप्तयो ।

॥ ५४ ॥ तन्मतेन कथयेत् । दूर्जगित्तरासौ साक्षात्परिभित्तः विप्रोदमापि द्रव्य-प्राप्तयो ।

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ દ્વારા પ્રકાશિત

પુરાતત્ત્વ મંદિર ગ્રંથાવલી

૧ પાલીપાઠાવલી—સં૦ મુનિ જિનવિજયજી.	ફિ૦ ૦-૧૪-૦
૨ પ્રાકૃતકથાસંગ્રહ—સં૦ મુનિ જિનવિજયજી.	ફિ૦ ૦-૧૨-૦
૩ આર્યવિદ્યાબ્યાખ્યાનમાહ્ય—છીંટની પટ્ટી.	ફિ૦ ૨-૦-૦
ચામઢાની પટ્ટી.	ફિ૦ ૨-૮-૦
૪ પ્રાચીન સાહિત્ય—(શીરવીન્દ્રનાથ ટાગોરના પુસ્તકનો અનુવાદ)	રોપ નથી
૫ ઉપનિષદ્ પાઠાવલી—સં૦ શ્રી ૦ ૬૦ થા૦ કાલેલકર.	ફિ૦ ૦-૧૨-૦
૬ અમિધમ્મત્થસંગહ—(બૌદ્ધ સર્વજ્ઞાનનો પ્રાથમિક ગ્રંથ)	
સં૦ અ૦ ધર્માનંદ કોસમ્બી.	ફિ૦ ૨-૦-૦
૭ શુદ્ધલીલાસારસંગ્રહ—હે૦ અ૦ ધર્માનંદ કોસમ્બી.	ફિ૦ ૨-૮-૦
૮ આર્યોના તહેયારોનો ઇતિહાસ—હે૦ જાવેદી.	ફિ૦ ૧-૮-૦
૯ અમિધાનપ્પદીપિકા—(પાલી શબ્દકોષ) સં૦ મુનિ જિ. વિ.	ફિ૦ ૫-૦-૦
૧૦ સમ્મતિતર્ક માગ ૧—સં૦ પં૦ મુરલિલાલજી તથા પં૦ બેચરદાસ.	ફિ૦ ૧૦-૦-૦
૧૧ કાવ્યપ્રકાશ—અનુ૦ શ્રી રા. વિ. પાઠક અને શ્રી ર. છો. પરીખ.	ફિ૦ ૧-૮-૦
૧૨ ધમ્મપદ—સં૦ અ૦ ધર્માનંદ કોસમ્બી.	ફિ૦ ૧-૦-૦
૧૩ સમાધિમાર્ગ—સં૦ અ૦ ધર્માનંદ કોસમ્બી.	ફિ૦ ૦-૮-૦
૧૪ બૌદ્ધસંપનો પરિચય—હે૦ અ૦ ધર્માનંદ કોસમ્બી.	ફિ૦ ૨-૦-૦
૧૫ પ્રાકૃત ધ્યાકરણ—હે૦ પં૦ બેચરદાસ ખીરરાજ.	ફિ૦ ૪-૦-૦
૧૬ સમ્મતિતર્ક માગ ૨—સં૦ પં૦ મુરલિલાલજી તથા પં૦ બેચરદાસ.	ફિ૦ ૧૦-૦-૦
૧૭ વૈદિક પાઠાવલી—સં૦ શ્રી રસિકલાલ છોટાલાલ પરીલ.	ફિ૦ ૧-૮-૦
૧૮ સમ્મતિતર્ક માગ ૩—સં૦ પં૦ મુરલિલાલજી તથા પં૦ બેચરદાસ.	ફિ૦ ૧૦-૦-૦
૧૯ પ્રાચીન ગુજરાતીગણસંદર્ભ—સં૦ મુનિ જિનવિજયજી.	(છપાવ છે)
૨૦ પ્રબન્ધપિન્તામણિ—સં૦ મુનિ જિનવિજયજી.	(,,)

पयसे अणंतेहिं पाणावरणिञ्जपोम्लेहिं आवेदियपवेदिय" [] इति तीर्थंकरने प्रभा-
नोपपन्ने सत्यपि—

"नामूर्त्तं मूर्त्ततामेति मूर्त्तं नापात्यमूर्त्तताम् ।

द्रव्यं कालत्रयेऽपीत्यं व्ययते नात्मरूपतः" ॥ [] इति ।

५ तीर्थंकरमतमेवैतद्वययादनिरपेक्षमिति कैश्चित् प्रतिपाद्यन्तिस्तस्याधिसेपप्रदानात् ॥ ५३ ॥

[साक्षाद्वाः अधिकारिविशेषे सति निरपेक्षनयद्वयाश्रितान्मपि वचांसि प्रमुञ्चानो न
दोषभागिति प्रथनम्]

परस्परनिरपेक्षयोरनयोः प्रज्ञापना तीर्थंकरासाहना इत्यस्यापधारमाह-

पुरिसञ्जायं तु पट्टद्य जाणओ पण्णवेञ्ज अण्णपरं ।

१० परिकम्मणाणिमित्तं दाणही सो यिसेसं पि ॥ ५४ ॥

पुरुषजानं प्रतिपन्नद्रव्यं पर्यायान्यतरस्वरूपम् भोतारं वा प्रतीत्य आभित्तं कृतः
साक्षादपि प्रज्ञापयेत् सान्त्वयित्वा अन्यतरत्वं पर्यायम् द्रव्यं वा—अभ्युपेतपर्यायात् प्रथमेन
अर्थात्तद्वत्त्वात् न पराधमेव कथयेत् । किमिलेकमेव कथयेत् ? परिकर्मनिमित्तं दुक्षितत्वा-
त्तद्वत् । परिकर्मितमात्रे दर्शयित्वा परस्त्री स्वाज्ञात्तद्वत् । विशेषमपि द्रव्य-पर्याययोः पर-
१० साक्षादपि प्रज्ञापयेत् सान्त्वयित्वा अन्यतरत्वं पर्यायम् द्रव्यं वा—अभ्युपेतपर्यायात् प्रथमेन
अर्थात्तद्वत्त्वात् न पराधमेव कथयेत् । किमिलेकमेव कथयेत् ? परिकर्मनिमित्तं दुक्षितत्वा-
त्तद्वत् । परिकर्मितमात्रे दर्शयित्वा परस्त्री स्वाज्ञात्तद्वत् । विशेषमपि द्रव्य-पर्याययोः पर-

इति तत्त्वशेषविधाविधौ सौम्यसिद्धिर्वाप्या प्रथमकाण्डम् ॥

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ દ્વારા પ્રકાશિત

પુરાતત્ત્વ મંદિર ધંધાચલી

૧ પાલીપાઠાચલી—સં૦ મુનિ જિનવિજયજી.	ફિ૦ ૦-૧૪-૦
૨ પ્રાકૃતકથાસંગ્રહ—સં૦ મુનિ જિનવિજયજી.	ફિ૦ ૦-૧૨-૦
૩ આર્યપિણ્ડાપ્યાસ્વાનમાહા—છીટની જટી.	ફિ૦ ૨-૦-૦
ચામદાની જટી.	ફિ૦ ૨-૮-૦
૪ પ્રાચીન સાહિત્ય—(ભીરવીન્દનાથ ટાપોરના પુસ્તકનો અનુવાદ)	શેષ નથી
૫ ઉપનિષદ્ પાઠાચલી—સં૦ શ્રી ૦ ૬૦ થા૦ કાલેલકર.	ફિ૦ ૦-૧૨-૦
૬ અભિષમ્મત્યસંગ્રહ—(શૌર્ય તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રાથમિક ગ્રંથ)	
સં૦ અ૦ ધર્માનંદ કોસમ્બી.	ફિ૦ ૨-૦-૦
૭ મુદ્દલીલાસારસંગ્રહ—હે૦ અ૦ ધર્માનંદ કોસમ્બી.	ફિ૦ ૨-૮-૦
૮ આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ—હે૦ જાગેદી.	ફિ૦ ૨-૮-૦
૯ અમિયાનપ્પદાપિકા—(પાલી શામ્લકોષ) સં૦ મુનિ જિ. વિ.	ફિ૦ ૫-૦-૦
૧૦ સમ્મતિવર્ક માગ ૧—સં૦ પં૦ મુરઠાજી તથા પં૦ બેષરદાસ.	ફિ૦ ૧૦-૦-૦
૧૧ કાવ્યપ્રકાશ—અનુ૦ શ્રી રા. વિ. પાઠક અને શ્રી ર. છો. પરીસ.	ફિ૦ ૧-૮-૦
૧૨ ધમ્મપદ—સં૦ અ૦ ધર્માનંદ કોસમ્બી.	ફિ૦ ૧-૦-૦
૧૩ સમાધિમાર્ગ—સં૦ અ૦ ધર્માનંદ કોસમ્બી.	ફિ૦ ૦-૮-૦
૧૪ શૌર્યસંપનો પરિચય—હે૦ અ૦ ધર્માનંદ કોસમ્બી.	ફિ૦ ૨-૦-૦
૧૫ પ્રાકૃત વ્યાકરણ—હે૦ પં૦ બેષરદાસ જીવરાજ.	ફિ૦ ૪-૦-૦
૧૬ સમ્મતિવર્ક માગ ૨—સં૦ પં૦ મુરઠાજી તથા પં૦ બેષરદાસ.	ફિ૦ ૧૦-૦-૦
૧૭ વૈદિક પાઠાચલી—સં૦ શ્રી રસિકલાલ છોટાલાલ પરીસ.	ફિ૦ ૨-૮-૦
૧૮ સમ્મતિવર્ક માગ ૩—સં૦ પં૦ મુરઠાજી તથા પં૦ બેષરદાસ.	ફિ૦ ૧૦-૦-૦
૧૯ પ્રાચીન ગુજરાતીગદ્યસંદર્ભ—સં૦ મુનિ જિનવિજયજી.	(ઉપાય છે)
૨૦ પ્રબન્ધચિન્તામણિ—સં૦ મુનિ જિનવિજયજી.	(૧૧)

गुजरात विद्यापीठ द्वारा प्रकाशित पुरातत्त्व मंदिर ग्रंथावली

१. पालीगाठावली—सं० मुनि जिनविजयजी.	कि० ०-१४-०
२. प्राकृतकथासंग्रह—सं० मुनि जिनविजयजी.	कि० ०-१२-०
३. आर्यविद्याभ्यासग्रन्थनाम—होटकी चट्टी.	कि० २-०-०
४. प्राचीन साहित्य—(श्रीरवीन्द्रबाबू टागोरजी पुस्तकालय अनुवाद)	कि० २-८-०
५. उपनिषद्नामावली—सं० श्री० ६० बा० कटकेकर.	होटकी
६. अमिषमत्स्यसंग्रह—(बौद्ध उत्तरकालीन ग्रन्थसंग्रह)	कि० ०-१२-०
७. बुद्धलीलासारसंग्रह—होटकी ७० बर्नार्ड कोलमर्डी.	कि० २-०-०
८. आपोना वहेवारोनी इतिहास—होटकी ७० बर्नार्ड कोलमर्डी.	कि० २-८-०
९. अमिषानन्ददीपिका—(पाटी कम्पोज) सं० मुने जि. वि.	कि० २-८-०
१०. सम्मतिवर्क भाग १—सं० ५० मुत्तदावडी तथा ५० बेबरकाव.	कि० ५-०-०
११. काम्यवकाव—अनु० की बा. वि. पाठक बने की ट. डो. चट्टी.	कि० १०-०-०
१२. बर्नार्ड—सं० ७० बर्नार्ड कोलमर्डी.	कि० १-८-०
१३. सुनाधिनागी—सं० ७० बर्नार्ड कोलमर्डी.	कि० १-०-०
१४. बौद्धसंघनो परिचय—होटकी ७० बर्नार्ड कोलमर्डी.	कि० ०-८-०
१५. प्राकृत व्याकरण—होटकी ५० बेबरकाव जीवकाव.	कि० २-०-०
१६. सम्मतिवर्क भाग २—सं० ५० मुत्तदावडी तथा ५० बेबरकाव.	कि० ४-०-०
१७. बौद्ध पाठ्यवली—सं० की कटकेकर होटकेकर फर्ज.	कि० १०-०-०
१८. सम्मतिवर्क भाग ३—सं० ५० मुत्तदावडी तथा ५० बेबरकाव.	कि० २-८-०
१९. प्राचीन गुजरातीपद्यसंग्रह—सं० मुने जिनविजयजी.	कि० १०-०-०
२०. अमिषानन्दानि—सं० मुने जिनविजयजी.	(७७६६)
	(७७)

पुरातत्त्व

[ત્રૈમાસિકપત્ર]

સંપાદક-રસિકલાલ છોટાલાલ

મંદિર તરફથી ઉક્ત નામનું એક
કરવામાં આવે છે જેમાં ઇતિહાસ, સાહિત્ય,
ગણિત, જ્યોતિષ, ભૂગોળ, સ્વર્ગોળ; અને
વિચારશીલ અને વિદ્વાન્ લેખકોના હાથે
લેખો પ્રકટ થાય છે. વાર્ષિક લવાજમ
આઠ આના.

“પુરાંતત્ત્વ” પ્રકાશિત ભાગ

પુરાતત્ત્વ ત્રૈમાસિકના આજ સુધી
૧,૨,૩ અને ૪ પુસ્તકોની પાકા પુંઠાની
તૈયાર છે. એ દરેક પુસ્તકમાં જૈન, બૌદ્ધ
લગતા અનેક પ્રકારના અને ઉચ્ચ કોટિના
સંગ્રહ થયેલો છે. પ્રત્યેક પુસ્તકમંડારમાં
સિઓળ ગૃહસંગ્રહમાં એ પુસ્તકો અવશ્ય સ

મૂલ્ય દરેક પુસ્તકનું રૂ૦ ૫-૧૨-૦ ટપાલ

પુરાતત્ત્વ

[ત્રૈમાસિકપત્ર]

સંપાદક—રસિકલાલ છોટાલાલ પરીસ

મંદિર તરફથી ઉક્ત નામનું એક ત્રૈમાસિક પત્ર પ્રકટ કરવામાં આવે છે જેમાં ઇતિહાસ, સાહિત્ય, તત્ત્વજ્ઞાન, સ્થાપત્ય, ગણિત, જ્યોતિષ, ભૂગોલ, खगोल; इत्यादि દરેક વિષયના વિચારશીલ અને વિદ્વાન્ લેખકોના હાથે લખાણના ઉચ્ચ કોટિના લેખો પ્રકટ થાય છે. વાર્ષિક લવાજમ પાંચ રૂપિયા, પોસ્ટેજ આઠ આના.

“પુરાતત્ત્વ” પ્રકાશિત ભાગ ૧-૨-૩-૪.

પુરાતત્ત્વ ત્રૈમાસિકના આજ સુધીમાં પ્રકટ થઈ ચુકેલાં ૧,૨,૩ અને ૪ પુસ્તકોની પાકા પુંઠાની વાંધેલી થોડી નકલો તૈયાર છે. એ દરેક પુસ્તકમાં જૈન, બૌદ્ધ અને હિંદુ સાહિત્યને લગતા અનેક પ્રકારના અને ઉચ્ચ કોટિના અનેક લેખોનો ઉત્તમ સંગ્રહ થયેલો છે. પ્રત્યેક પુસ્તકમંડારમાં અને વિદ્વાન્ અભ્યાસિઓએ ગૃહસંગ્રહમાં એ પુસ્તકો અવશ્ય સંગ્રહવા યોગ્ય છે.

મૂલ્ય દરેક પુસ્તકનું રૂ. ૫-૧૨-૦ ટપાલ માર્ગે મોકલો.

પ્રાતિગ્યાન—

મંત્રી—ગુજરાત પુરાતત્ત્વમંદિર,

અમદાવાદ

पुरાતત્ત્વ

[ત્રૈમાસિકપત્ર]

સંપાદક—રસિકલાલ છોટાલાલ પરીખ

મંદિર તરફથી ઉક્ત નામનું એક ત્રૈમાસિક પત્ર પ્રકટ કરવામાં આવે છે જેમાં ઇતિહાસ, સાહિત્ય, તત્ત્વજ્ઞાન, સ્વાપ્ત્ય, ગણિત, જ્યોતિષ, ભૂગોળ, યજ્ઞોલ; ઇત્યાદિ દરેક વિષયના વિચારશીલ અને વિદ્વાન્ લેખકોના હાથે લખાણના ઉચ્ચ કોટિના લેખો પ્રકટ થાય છે. વાર્ષિક લવાજમ પાંચ રૂપિયા, પોસ્ટેજ આઠ આના.

“પુરાતત્ત્વ” પ્રકાશિત ભાગ ૧-૨-૩-૪.

પુરાતત્ત્વ ત્રૈમાસિકના આજ સુધીમાં પ્રકટ થઈ ચુકેલાં ૧,૨,૩ અને ૪ પુસ્તકોની પાકા પુંઠાની વાંધેલી થોડી નકલો તૈયાર છે. એ દરેક પુસ્તકમાં જૈન, બૌદ્ધ અને હિંદુ સાહિત્યને લગતા અનેક પ્રકારના અને ઉચ્ચ કોટિના અનેક લેખોનો ઉત્તમ સંગ્રહ થયેલો છે. પ્રત્યેક પુસ્તકમંડારમાં અને વિદ્વાન્ અમ્યાસિઓએ ગૃહસંગ્રહમાં એ પુસ્તકો અવશ્ય સંગ્રહવા યોગ્ય છે.

મૂલ્ય દરેક પુસ્તકનું રૂ. ૫-૧૨-૦ ટપાલ માર્ગે મોકલો.

પ્રાતિષ્ઠાન—

મંત્રી—ગૃતગન પુરાતત્ત્વમંદિર,

અમદાવાદ

પુરાતત્ત્વ

[ત્રૈમાસિકપત્ર]

સંપાદક-રસિકલાલ છોટાલાલ પરીખ

મંદિર તરફથી ઉક્ત નામનું એક ત્રૈમાસિક પત્ર પ્રકાશ કરવામાં આવે છે જેમાં ઇતિહાસ, સાહિત્ય, તત્ત્વજ્ઞાન, સ્થાપત્ય, ગણિત, જ્યોત્ષિષ્ય, ભૂગોળ, સ્વર્ગોળ; ઇત્યાદિ દરેક વિષય વિચારણીય અને વિદ્વાન્ લેખકોના હાથે લખાણના ઉચ્ચ કોટિના લેખો પ્રકટ થાય છે. વાર્ષિક લઘાજમ પાંચ રૂપિયા, પોસ્ટ ચાર આઠ આના.

“પુરાતત્ત્વ” પ્રકાશિત ભાગ ૧-૨-૩-૪

પુરાતત્ત્વ ત્રૈમાસિકના આજ સુધીમાં પ્રકટ થઈ ચુકેલા ૧, ૨, ૩ અને ૪ પુસ્તકોની પાકા પુંઠાની ચાંદેલી થોડી નકલ તૈયાર છે. એ દરેક પુસ્તકમાં જૈન, બૌદ્ધ અને હિંદુ સાહિત્યના લગતા અનેક પ્રકારના અને ઉચ્ચ કોટિના અનેક લેખોનો ઉત્તમ સંગ્રહ થયેલો છે. પ્રત્યેક પુસ્તકમંડારમાં અને વિદ્વાન્ અમ્ય સિઓએ ગૃહસંગ્રહમાં એ પુસ્તકો અવગ્ય સંગ્રહવા યોગ્ય છે.

પૂન્ય દરેક પુસ્તકનું રૂ. ૫. ૦૦ નું ટપાલ માર્ગે મોકલું.

પ્રાતિષ્ઠાત્ર—

મંચી—ગુજરાત પુરાતત્ત્વમંદિર,

અમદાવાદ

